

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

БАШ МӨХӘРРИР СҮЗЕ

Рөстәм ГАЛИУЛЛИН. Яңа елда яңа ниятләр.3

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӘЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Илсәяр ИКСАНОВА. Юл булдымы – учак кабынган... *Шигырьләр*.4

Рабит БАТУЛЛА. Мур кырылышы. *Кинороман*.9

Фирузә ЖАМАЛЕТДИНОВА. «Илем» дияр өчен ил кирәк... *Шигырьләр*.74

Равилә ШӘЙДУЛЛИНА-МУРАТ. Карт шомырт хатирәсе. *Роман*.79

Галия ГАЙНЕТДИНОВА. Яшим жирдә сөеп бу тормышны. *Шигырьләр*.116

Рафис КОРБАН. Каргыш. *Повесть*.119

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫННАН

Юрий СЕМЕНДЕР. Әжәткә дип бирелми вакыт... *Шигырьләр*.

(*Р.Зәйдулланың кереш сүзе белән*).149

ЕРАКТАГЫ УТЛАР

Айдар ЗӘКИЕВ. Тегермән. *Хикәя*.152

Руслан СӨЛӘЙМАНОВ. Айдар илендә ниләр бар?163

ӘДӘБИ МИРАС

Борһан ШАҺИДИ. Ефәк хисләр. *Шигырьләр*. (*Г.Рәхимнең кереш сүзе белән*).167

Әхәт ГАФФАР. Чигенмәс елга. *Фажигаи поэма*.169

ГАЗИЗ ТАВЫШЛАР

Нәсим АКМАЛ. «Киләчәккә хатлар» килә тора. (*Гади Такташының тууына 120 ел*).172

Нәсим АКМАЛ. Жидегән чишмәләрнең серен ачкан әдип.

(*Гомәр Бәшировның тууына 120 ел*).173

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТ

Зиннур МАНСУРОВ. Өзгәләнгән күңел ижтиһаты.174

ЗАМАНДАШЫБЫЗ

Ландыш НӘСЫЙХОВА. Шигырьләрне жиргә язам...186

«Казан утлары» архивыннан.185

Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Данил Салихов
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

*Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Фирузә Җамалетдинова,
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.*

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 29.12.2020, график буенча 29.12.2020, басылып чыгу вакыты 12.01.2021.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70x108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-3546. Тираж 7660.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

ЯҢА ЕЛДА ЯҢА НИЯТЛӘР

Бу юлы без яңа елга аеруча ашыкынып, ак ышаныч һәм якты өмет белән аяк бастык. Теләкләр дә алдагы еллардан берәз үзгәрәк: 2021 елга күчкән төндә матди байлыкка ирешү турындагы уйларны, мөгаен, күпчелек халык иң ахырдан гына искә алгандыр. Һәркем үзенең, гаиләсенең, туганнарының, якиннарының гына түгел, гомумән, кешелек дөньясының сәламәт, имин булуына бәйле теләкләрне кабатлагандыр, дип уйлыйм.

Әйе, 2020 ел чын мәгънәсендә сынау елы иде. Кешелек нинди генә яңа технологияләргә ирешмәсен, фән һәм техника өлкәсендә алга китмәсен, тәкъдир алдында көчсезлеген тагын бер кат танырга мәжбүр булды. Көтелмәгән һәм Җир йөзүдә яшәүче барча халыкларны куркуга, пошаманга салган бу чир күпләрне якыннарыннан мәхрүм итү белән беррәттән, бер-береңнең кадерен белү; иң мөһиме, исәнлек һәм газиз кешеләрең белән бергә булу кебек хисләрне калкытып куйды. Коронавирус чире башлануга, якыннар, туганнар, дуслар гына бер-берсенең кирәклеген тоеп калмады, илләр-дәүләтләр дә чикләрен ябып, үз ватандашларын саклау юлына басты. Менә шул шартларда үз республикаңа, үз милләтеңә, үз халқыңа карата булган бердәмлек тойгысы аерата мөһим, аерата кадерле.

Татарстан Республикасында яшәүче халыкларның туган телен, мәдәниятен һәм горел-гадәтләрен саклау һәм үстерү, республиканың күпмилләтле халкының бердәмлеген ныгыту максатларында, 2021 елны Татарстанда Туган телләр һәм халыклар бердәмлеге елы дип игълан итү көндәлек тормышта еш кына артка чигерелгән рухи хәзинәләрен барлау, аларга лаек мөнәсәбәтне рәсмиләштерү кебек кабул ителә.

Бу бердәмлекне ныгыту безнең республика чикләрен үтәп, Россия төбәкләрендә, чит илләрдә яшәгән милләттәшләрбезгә дә аркадашылыкны тоярга этәргеч бирсән иде. 2020 елның октябрендә узарга тиеш булып та, быелның апрель аена күчерелгән эчән сәп халкыбызның милли узаңын көчәйтүгә, рухи берлегебезне тагын да ныгытуга үз өлешен кертәргә дип өметләнәм.

Редакциябез, традициягә тугры калып, быел да республикабыз чикләрендә генә түгел, ә бәлки, Россия төбәкләрендә, аеруча милләттәшләрбез күпләп яшәгән, халкыбызга бик күп талантлы язучыларны биргән һәм бүген дә тудырып торган Башкортстанда яшәүче авторларыбызга һәрвакыттагыча игътибарлы булчак.

Татарстан Республикасы Президенты каршындагы Татар телен саклау һәм үстерү мәсьәләләре комиссиясе төзелү хәвефле 2020 елның якты бер вакыйгасы булды. Өзлексез югалтуларга, чигенүләргә дучар булган һәм иң аянычы – яшә буында жәула барган ана телебез мәсьәләләре буенча теләк-тәкъдимнәрне житкерердәй, соңгы елларда кыерсылган магариф системасына карата булган борчулы уйлар белән уртаклашырдай, эшлекле фикерләрен җәмәгә ашырырга ярдәм итәрдәй абруйлы Комиссиябез бар хәзер. Тормышның төрле тармакларында күтәрәмгә калган татар телен төрле чаралар ярдәмендә күзгатып җибәрәп, Комиссия үз эшен системалы итеп коруга күчә бара. Милләт өчен файдалы булуын телибез икән, аның эшчәнлегенә һәм мәбез дә уртак көчезне салырга тиешбез.

Язучыларыбызны рухландыру, илһамландыру максатыннан әлеге Комиссия белән берлектә журналыбыз «Аһ, туган каумем газиз!» дип аталган яңа конкурс игълан итте. Яңа әсәрләр иҗат ителү белән бергә яңа язучылар да пәйда булып дип өметләнәбез. Татар халкының тарихына, язмышына мөрәҗҗәгать итеп һәм бүгенге хәятын да әдәби яктан мөһим тасвирлап, милли темага язылган әсәрләре белән әдипләребез хәзерге рухи торгынлыгыбызның сәбәпләрен ачып бирерләр, аннан чыгу юлын да күрсәтә алырлар дип ышанам.

«21 нче ел» дигәндә, ничә буыннар алмашынса да, онытылмаган, һәр нәселгә диярлек кара шәүләсе белән багылып узган 1921 ел ачылыгы хәтергә килә. Икътисади яктан тотрыклы республикабызда мондый хәлләр кабатланмас, инициалла. Әллә кайдан искән сәмүм җиһәдләре моңа кадәр тупланган рухи байлыгыбызны корытмасын да, яңа шытып килгән рухи хәзинәләребезне көйдәртмәсен иде!

Яңа елда күңелезнең имин булуын, ак ышанычлы һәм якты өметле теләкләрегезнең чыңга ашуын теләм!

Рөстәм ГАЛИУЛЛИН

Илсәяр
Иксанова

ЮЛ БУЛДЫМЫ – УЧАК КАБЫНГАН...

Казан сөлгесе

*Мәскәүләрдән Казан күренә микән,
Биек манарадан карасаң?
Калды ич, калды ич Казан сөлгесе, –
Бигрәк матур иде өлгесе!*

Халык жыры

Калган, калган, өзеп үзәкне!
Ничә гасыр жанны көйдерә.
Өлгеләре инде – тарихта,
Бизәкләре – күңел түрендә.

Өлгеләрен алып ясарга
Өметләрен халкым өзмәгән.
Жан ярасы булган сөлгесен
Кайтарырга гел жай эзләгән.

Жеген-жеккә туры китереп,
Жебен-жепкә туры китереп,
Күпләр ялгап-ялгап караган,
Тик тарихтан гыйбрәт алмаган.

Баскан һаман бер үк тырмага.
Юкса кирәк бары тыңларга:
Һөнәр алды, дигән, ирлектән,
Бәхет алды, дигән, берлектән.

Алтын казан – халык акылы,
Житми калган кабат татулык.
Алкиннары – Болак артында,
Муллаулар – Ильич катында.
Бер үк максат, юкса, бер теләк, –
Аңлашырга уртак тел кирәк.

Илсәяр ИКСАНОВА (1966) – шагыйрә; С.Сөләйманова һәм Г.Такташ исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Ышанасы килә», «Кышкы канәферләр», «Кырык кыл» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

Мәскәүләрдән Казан күренә,
Уч төбөндә кебек бүген дә.
Рәшә сыман Казан сөлгесе,
Ымсындыра һаман өлгесе!

Сәях дәрвиш...

Мин бу жирнең сәях бер юлчысы,
Мин бу жирнең самим бер кызы.
Тормыш дигән мең аһәңле көйнең
Кабатланмас серле кубызы.

Авазымда очкын чәчеп чапкан
Тулпарларның тояк тавышы.
Дала жилләренең сызгыруы,
Ком агышы,
гомер агышы.

Һәм сагышы ерак гасырларның,
Әлвидагы сүнгән өметнең.
Киләчәккә күчәр аһәңнәрне
Хәтер өнә белән өрөттем.

Серле кубызы мин яшәешнең, —
Авазымда гаме елларның.
Сәях бер дәрвише, бөтерелеп,
Еллар аша узган юлларның.

Ефәк юлы

Юл – тормышның башы,
яшәешнең,
Юл булдымы – учак кабынган.
Бөек Ефәк Юлы.
Халыкларның
Ышанычы аңа салынган.

Ефәк кенә ташымаган ул юл,
Кәрваннарның салмак эзенә
Ком шикелле бөртек-бөртек өмет
Тулып калганлыгы сизелә.

Юл өзелсә, яшәү уты сүнгән.
Бер мисалы гына ни тора! –
Юл үзгәргәч,
Ком-таш арасында
Онытылып калган Петра*.

Ефәк кебек шома булмаган ул,
Сикәлтәле булган, катмарлы.

* Петра — Дөнъяның жиде могжизасы исемлегенә кертелгән (2007елда) борынгы шәһәр, Набатей ханлыгының башкаласы. Иордания.

Пошкырынып узган
Чин иленә
Китеп барган гарәп атлары.

Илләр-кыйтгаларны тоташтырган,
Язмышларны кушкан язмышка.
Жыр-моңнарны, хәтта, уртақ иткән,
Кан алмашкан,
Акыл алышкан.

Бөек Ефәк юлы...
Кәрван эзен
Вақыт комы күмеп китсә дә,
Халыкларның күңел бизәгендә
Һаман яши,
Һаман исән лә.

Яугир татарның да тамгалары
Ярылып ята таний белгәнгә.
Уртақ эзбездә саклаган юл
Инде тарих дигән мөнбәрдә.

Бездә юлдан яздырмасын берүк,
Алдамасын дөнья кызыгы.
Асыл ефәк кебек үз юлыбыз
Киләчәккә барсын сузылып!

Ымсыну

Яңа ел алды. Алгысый күңел.
Күңелне үртәп, ап-ак кар ява.
Җан һаман сабий, —
Могҗиза көтә, —
Чәчәк атар күк серле абага.

Яңа ел таңы.
Сызыла күңел.
Тәрәзәләргә кыш бизәк сара.
Челтәрләп үргән боз бизәкләрдә
Чәчәк атмаган ап-ак абага.

Иске Бистә. Хатирәләр

Иске Бистә,
Иске Бистә!
Истә әле, истә...
Агач өйләр:
тар баскычлар,
болдырлары.
Ишегалды:
коелары,
сарайлары — утын өе.
Күз алдында нәкъ шул көе!
Без авылдан киләбез дә, —
шәһәр шушы инде безгә! —
Такта койма арьягында

трамвайлар
шалтыр-шолтыр.
Күз — ярыкта.
Бу тирәдә
шушыннан да кызык юктыр!
Ә балалык эзли кызык...
Шәһәр кызыкларын!
Цирк, парк һәм зоопарк
минем кызыкканым!
Тәти апа эштән кайта
...арып.
Их, бүген дә булмасмыни
беркая да барып?!

Такта койма арьягында
кызык тормыш кайный.
Ялыну-ялваруларга
каршы тора алмый,
алып китэ Тэти апа
шәһәр карарга дип.
Әй барабыз асфальт таптап, –
яңа сандалины киеп!

Биш тиенлек тундырмалар,
өч тиенлек сулар,
жимешле кекс,
карусель... –
Шулар инде,
шулар
бу шәһәрнең кызыклары –

безнең өчен тансык!
Горький паркында бииләр, –
Танцы!
Ө, –
искә төште, –
«Кыек көзгө» тагы...
Бигрәк күп булган икән
шәһәр кызыклары!

Онытылган кайберләре.
Истә бары
Иске Бистә.
Агач өйләр...
...Карап йөрүм урыннарын
Бәгырь көйрәп.

Тукай янында

Зыярәт итсәм кабереңне,
Өшөп кайтам.
Ел да шулай.
Бу дөньяда туңуларың
Бәгыремә күчә бугай.
Бу дөнъяның суыклары, –
Суык йөзләр, суык сүзләр...
Жан өшеткөч салкынлыкка
Шагыйрь жаны ничек түзгән?!

Гасыр үтте.
Тумады таң.
Безнең таңнар – Каф артында.
Күпме шагыйрь жаны кирәк
Бу дөнъяны агартырга?!

Зыярәт итеп кабереңне,
Башым иеп, тын торамын.
Ишетәсەң күк син дә минем
Бәгыремнең сулкылдавын.

Шагыйрь хақы

Газинур Моратка

Ялгызмы син?
Шагыйрь жирдә ялгыз.
Сыешмый ул төркем-күчләргә.
Шагыйрь шәхесе язган шигыренен
Ихласлыгы белән үлчәнә.

Сөйгәнәнә сынауны күп бирер, –
Кыйнаса да дөнъя, үчләнмә.
Шагыйрьлеген риясызлык белән,
Сабый жаның белән үлчәнә.

Иманыңа корыч ныклык кирәк
 Баш имәскә кара көчләргә!
 Шагыйрь хакы
 Туган милләтенә
 Тугрылыгы белән үлчәнә!

Өметенңе туар таңнар саклар,
 Шәфәкь сүнде дигән кичләрдә.
 Шагыйрь гомере
 Аның киләчәккә
 Ышанычы белән үлчәнә.

Әни хаты

Килеп чыкты дәфтәр арасыннан.
 Йөрәк куйды кисәк сулкылдап:
 Әни кулы!
 Тигез-тыгыз юллар.
 Яза иде әни сул кулдан.

Укыйм...
 Укыйм...
 Кабат-кабат укыйм.
 Һәр хәрәфен тоям, –
 Сыза жан.
 Аңламаган яшьлек әни хатын,
 Тик аңладым диеп уйлаган.

«Вакытың тар булса, кайтып торма...»
 «Кайтмый калма!» дигән сүз булган.

Әниемнең йөрәк авазлары
 Хат юллары буйлап сузылган.

Ул андагы сагыш! Борчылулар...
 Өзелеп көтү,
 Гамьле моңсулык...
 Бөтен хисләр – юллар арасында,
 Тик берсе дә аның сүздә юк.

Узган гасырда ук язылган хат, –
 Мин кызыма язган хат сыман.
 Хисләр шул ук,
 Юк бер аерма да, –
 Мин язамын бары уң кулдан.

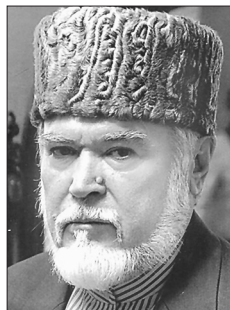
*Бу QR-код аша кереп, авторның үзе укуында
 ишигырьләр тыңлый аласыз.*

Редакциядән:

*Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык,
 иҗат уңышлары телебез.*

Рабит Батулла

МУР КЫРЫЛЫШЫ*

КИНОРОМАН**

Кайнарташ аланы

Испаннар шәһәре Толедога якын тау битендәге агачлар арасында, тын алан уртасында, өстәл кебек тигез таш ята. Ул чөллә кояшының жылысын үзенә жыйгандай күренә. Таш өстендә бөгәрләнеп кара елан ләззәтләнеп йокыга талган. Дегет буяп куйгандай, чем-кара елан түгәрәге соры таш өстендә, тагын да ныграк караеп, елкылдап тора. Аны һичнәрсә борчымый. Төрлө төстәге күбәләкләр генә өстеннән очып-очып киткәли. Вак кәлтәләр барган уңайдан кинәт туктап, таш өстенә басып жылынып алалар да җитез генә ары уза торалар. Кайнар таш кырына ук диярлек сәрви агачы ауган. Тау жәнлекләре тояклары белән сәрвинен кабыгын куптарып, шомартып бетергәннәр.

Җил исеп куйды. Тамырлары белән кыя-ташларны кочып, җиргә береккән чыршы, нарат, имән агачларына ышыкланып үскән вак куакларга җил дулкыны төшеп житмәде. Аларны йокыдан уятырга теләмәгәндәй, ялкау гына узып китте. Агач очлары үзара ышылдашып-пышылдашып тынып калды.

Аланга бер кыз килеп чыкты. Кызның тауга менгәндә, тыны капланган, ул еш-еш сулай, кулындагы чәчәк бәйләмә белән йөзен җилләтеп ала. Аның йөзүдә бетмәс сөнеч, чиксез мәхәббәт нуры балкый. Үзе эчке куану белән тау астыннан менә торган сукмакка бага. Шул сукмактан сөйгәнә килергә тиеш. Егетнән хәбәр алгач, кыз түзмәде, юлга иртәрәк чыкты, килешенгән вакыттан алдарак аулак аланга менеп җитте. Берәз хәл алмак өчен озын күлмәгенә итәген җыя төшеп, кайнар ташка утырырга ниятләгән иде, таш уртасында йоклап яткан еланни күргәч, җиңелчә генә

* Журнал варианты.

**Вакыйгалар XIV-XV гасырларда бара.

кычкырып куйды. Бәладән баш-аяк, аны борчымаска тырышып, читкәрәк китеп, ауган агач кәүсәсенә утырды. Бу – әле яңа гына уналтысын тутырған сеньорита Беатриса иде.

Аулак алан аларның яшертен күрешә торган урыны. Монда тау башындагы урманга менүчеләр бик сирәк.

Озак та узмады, кемнәндер бу таба килгәнә күрәнде. Килүченең дә сулышы кайнар, ул да еш-еш сулый иде. Кыз, кулындагы чәчәк бәйләмен агачка куеп, егет тарафына атылды.

– Руи!

– Беат!

Кайнар таш янындагы жылы һава хәрәкәтеннән йоклап ята торган елан уяңды да мин сезгә комачауламыйм дигәндәй, горур гына шуыша-шуыша куаклар арасына кереп, юк булды.

Беатриса елан кереп киткән якка ишарәләп:

– Үз урыныңны безгә калдырганың өчен рәхмәт, душтым! – дип сөеклесенә сыенды.

Алар кочаклашты. Кызның көрәнсу жирлектәге күлмәген ачык төстәге чәчәкләр чуарламаса, боларның икесен дә кыз кеше, дип уйларга булыр иде. Егет тә озын итәкле, көрән киём кигән. Бу – университетның илаһият факультетын әле генә тәмамлаган яшь монах Руи иде. Аның озын күлмәге биләннән зәңгәр чуклы эзәр белән буылган. Егет белән кыз бер-берсен ашап бетерердәй булып, озак үбештеләр. Һәм, ниһаять, кыз тынына капланып:

– Дон Руи Гонсалес Клавихо! – диде.

– Сеньорита Беатриса! – диде егет.

Күрешү кайнарлыгы берәз сүрелә төшкәч, алар ауган агачка таба китте. Агачны узып, гашыйклар кайнар таш өстенә утырды.

– Жаным, Руи, – диде Беатриса эчке бер дәрт белән. – Мин сине шундый сагындым, шундый сагындым, сине күрә алмам дип, көн-төн еладым.

Руи бары тик:

– Беат... – дип кенә әйтә алды, куанычы кайнап торган кыз өзлексез такылдарга кереште:

– «Беат» дип назлап эндәшүеңне көпә-көндөз ишетәм, тик кешеләргә генә әйтмим; көндөз төш күрә башлаган бу кыз, ул женнәр белән аралаша, дип, инквизиция кулына тотып бирүләреннән куркам, сине күрмәгәнәм биш былтыр бардыр, юксынам, Руи. Син университетны тәмамлагач, ешрак очрашырбыз дип өметләнеп яшәдем, менә университетны тәмамладың да... Син шунда кафедрада каласың, дип ишеттем. Шундый куандым, Руи, беләсеңме, миннән дә бәхетле кыз юктыр, үләм бит сине яратып, сөям сине. Руи-Руи, кафедрада дин дәрәсләрен укытучы остаз, дин гыйлеме бакалавры дон Руи Гонсалес Клавихо... бәрәч-бәрәкәт, әле син һаман монах киёме киеп йөрисеңме... Ташла әле шул тула туныңны, женем сөйми кара киёмле адәмнәрне, аларның эчләре дә карадыр сыман...

Руи Беатрисаның ике беләгеннән тотып, сизелерлек итеп кысты:

– Беатриса! Мин университетта, кафедрада калмыйм! – диде.

– Калмыйсың? Ничек? Бакалавр дәрәжәсе алгач, кафедра тиклем кафедрада калмаган кеше буламы?

– Була, менэ мин ул... Беатриса, бу – безнең соңгы тапкыр күрешүебез. Мин сине бэхилләшergә дип чакырдым.

Беатрисаны алмаштырып куйдылармыни, әле яңа гына чәтердәп торган чая кыз кинәт житди кыяфәт алды, ул:

– Димәк, син үзеңне барыбер Фәкыйрь Монахлар Орденына яздырдың? – диде.

– Мин – Доминикан монахы! – диде егет.

– Йа Изге Мария! Син чынлап әйтәсеңме?

– Минем кайчан шаярганым бар? Кыскасы, Беатриса, без кабат очрашмаячакбыз, бэхиллә мине, ачу-үч саклама, безгә аерылышырга кирәк.

Беатриса көтелмәгән бу яңалыктан каушап калды, ул ни әйтергә белмичә, аягүрә басып, аланны әйләнәп чыкты. Таш өстендә утырган егет алдына килеп, тезләнә төште, ярым-ялварулы тавыш белән:

– Руи!.. Мин сине өзелеп сөям. Синнән башка ничек яшим? Мин дөнъямны онытып, синең белән күрешергә чабам. Күрешкәннән соң очып йөрим. Ташлама мине, Руи! – Беатриса чарасызлыктан, мэхәббәтенәң жимерелүен сизенгәндәй, үзен-үзе кыздыра иде, ул шашкан кыяфәт ала бара, әйтергә сүз табалмастан, гажизлектән үксеп елый башлады.

Руи эшнәң шулай булачагын алдан ук белә иде:

– Зинһар, елама, – диде ул сабыр гына. – Син елагач, аерылышуы бик читен.

Беатриса кинәт елаудан туктады, кырыс тавыш белән, егетен шелтәлөгәндәй:

– Читен булса, ташлама мине! – диде.

– Хәл ителгән! Безнең юллар аеры! Син дөнъяви ләззәтләр өчен яралтылган, мин суфый монах булып өчен туган. Елама, зинһар!

Беатриса күз яшьләре белән генә уңай нәтижәгә ирешә алмасын аңлаган иде инде. Ул юеш битен ике учы белән сөртеп алды да:

– Ярый, еламыйм! – диде. – Сиңа миннән аерулуы авыр булмасын өчен мин еламыйм... – Ятып калганчы атып кал дигәндәй, ул соңгы өмет белән сөйгәнәң бакты. – Руи, нигә син монах зинданына ябылып, үзеңне әрәм итәсең? Мин сиңа өй тутырып, балалар табар идек, университеттан кайтканыңны тәмле ашлар пешереп көтәр идек. Син бит мине ярата идек, хәзер дә яратасың, шулаймы? Яратасың, сөясен, үзең шул мэхәббәттән качасың, ни өчен? Аллаһ дөнъяви ләззәтләргә тыймый. Нигә шул рэхәтлекләргә кырыйга куеп, ярымкараңгы, дымлы чиркәү хөжрәсенә үзеңне ябып куясың?

– Аллаһ хақы өчен, Беатриса, дин сафлыгы өчен, кешеләрнең рухын чистарту, аларның рухын гөнаһлардан коткару өчен мин дөнъяви рэхәтләрдән ваз кичәргә тиеш. Кеше үзен эчтән тазартмаса, беркайчан да башкаларны тазарырга өнди алмый. Үзе гөнаһлы булып, башкаларны гөнаһ кылудан тыя икән, ул жәһәннәмнең түрендә булачак. Минем бөек максатым бар, ул католиклыкны, иң саф, иң гадел динне жәелдерү, кешелекне жир гөнаһларыннан саклау, кисәтү. Бу минем катгыян инанычым, шушы юлда мин ләззәтемне, жанымны фида кылырга да эзер.

– Ә мин? Беатриса нишләргә тиеш? Ярату, сөю, мэхәббәтне кая куясың, Руи-и?

– Изге максат алдында мин хәтта мэхәббәтемнән дә ваз кичәм. Бөек максатыма ирешер өчен мин ул ләззәтләрдән азат булырга тиеш.

– Руи... Син ялгышасың, башкалар көрәшсен дин сафлыгы өчен! Башкалар суфый монах булсын! Син мәхәббәт өчен яралтылган зат, Руи! Жаным, зинһар, кире кайт уецнан. Кал университетта остаз булып.

– Әгәр дә мин көрәшмәм, кем көрәшер? Гаеплеләрне кем фаш итәр?

– Бәлки, без яшертен генә очрашкаларбыз, ә?

– Юк, Беатриса, кылган гөнаһыбыз да житәрлек.

– Гөнаһ түгел ул, Руи. Сөю! Мәхәббәт! Мин сине сөйдем, сөелдем, беркайчан да үкенмәячәкмен. Әгәр дә сөю гөнаһ икән, Аллаһны сөю дә гөнаһтыр.

– Язык жыйма башыңа, Беатриса. Без синең белән менә шушында ничә тапкыр гөнаһ кылдык.

– Ул эшнең гөнаһ икән белми идем, димәк, мин гөнаһтан азат, син генә гөнаһлы булып каласың, ул гөнаһыңны епископ йөз алтын акчага ярлыкап бирер... Ярар, синеңчә булсын, Руи. Без аерылышабыз, бәхил бул, мин сине шундый яраттым, шундый сөйдем, ул сөюем гомерлеккә сакланыр. Жаным, Руи... – диде кыз, егетнең муенына сарылып.

– Ярамый, Беат!

– Беат дип назлап әйкәненең син югында да ишетәм. Шунда мин дә «Руи» дип пышылдыйм. Руи, кабатланмас сөюемне кинәндер, зинһар.

– Ярамый, Беат... Гөнаһ...

– Бер тапкыр гөнаһ кылдың ни, ун тапкыр гөнаһ кылдың ни, мин сине сөям, Алла минем сөюемне гафу итәр, сине дә гафу итәр. Атабыз Адәм белән изге анабыз Һәүва гөнаһ кылмаганмы? Аллаһ аларны шул эшкә жайлап, алдан ук берсен ир женестән, икенчесен хатын-кыз итеп яралткан. Эчке дәртне кая куйсыңнар, йә? Янында матур хатын-кыз тора, Адәм агач түгел ләбаса. Янында гайрәтле ир ята, син бер кырга барып, ялгыз йокла, имеш. Алла аларның бу гөнаһысын ярлыкаган һәм Адәмнән пәйгамбәр ясаган. Юк, алар гөнаһ кылмаган булып чыга...

Беатриса монахның сул жиңен сызгандырды.

– Мин синең беләгендәге шушы миңенә үбәргә яратам! Бу – бәхет миңе, Руи! Бәхетле бул!

– Беат, кичер мине, бәхиллә...

– Кичерәм, Руи, бәхиллим, Руи... Бәхил бул!

– Бәхил бул, Беат!

Алар шушы кайнар ташлы аланда соңгы тапкыр күреште. Соңгы күрешүләре алдагыларыннан күпкә кайнаррак булды.

Руи сукмак буйлап, ашыгып, аска төшөп китте.

Беатриса ике учы белән йөзен каплап, аланда калды. Ул озак елады. Соңыннан ниндидер карарга килеп, күз яшьләрен сөртте, тирән сулыш алды да сукмак буйлап кайтыр юлга чыкты.

Инквизиторга – инквизиция

Бөөк Инквизитор резиденциясе.

Бөөк Инквизитор сараенда ниләр кылынганын беркем дә белә алмас иде. Бу сарай – аерым дөнья, аерым дәүләт. Сарайның эчке серләренә төшенәм, андагы акыл көрәшенең очына чыгам, андагы мажараларны, серле

фетнэлэрне беләм, дип әйтүчө ата ялганчы булыр иде. Асылташлар белән бизэлгән тэхет, дисеңме. Кардиналлар, сакчылар гаскәре өчөн салынган йортлар, китапханэлэр, сыннар, фрескалар, киң күләмле картиналар өчөн төзелгән ядкарханэлэрне күргән кеше католикларның нинди кодрәткә ия икәннән аңлар. Эмма шушы байлык эчендә, шушы гүзәллек арасында ниндидер салкынлык, шом, кара дәһшәт мохите хөкөм сөрә иде.

Монахлар, кардиналлар кайсысы кап-кара, кайсысы кып-кызыл, кайсысы коңгырт киёмгә киенгән, алар әрле-бирле ашыгып уза тора. Башка монахлардан кечерәк гәүдәлә берсе шикле кыяфәт белән мәрмәр баганалар арасында йөри.

Ниндидер кәгазьләр тутырылган букча тоткан Бонифацийны күрөп, кечкенә монах аның каршысына чыкты. Бу – монах булып киенгән Беатриса иде. Ул сакланып кына йөзөн ачты.

Бонифацийның авызыннан:

– Беатриса?! – дигән сүз очып чыкты һәм каушавыннан букчасындагы кәгазьләрен төшөрөп жибәрде.

– Руи!

– Беатриса, син монда? Ничек кердең?

– Монах булып киендем дә, яшелчә төялгән каплаулы арбага менеп качтым... Жаным, Руи, син нинди мәһабәт, сиңа Бөек Кардинал киеме бик килешә. Син барыбер үзеңнекен иттең, кардинал булдың, аннан Бөек Инквизитор итеп сайладылар. Мин бик шат, жаным. Синәң исемен хәзер Бонифаций!

– Шул араларны узып, ничек килеп життең, тиле хатын?

– Мин синәң күлэгәңә иярәп килдем. Син баскан туфракны үбәргә дип килдем.

– Тиз кит моннан! Синә монда күрерләр, танырлар, монахлар башлыгына мондый гамәл һич килешмәс, Беатриса, тиз бул, чыгып кит сарайдан.

– Ничә тапкыр юлларыңны сагаладым, күрә алмадым. Жаным, Руи, мин сагындым, юксындым, тилерә яздым. Син мине ташлап киткәннән соң акылдан ычкынам дип торам. Руи, жаным, син аңларсың жанымны, мин бит синә һаман сөям...

– Монда кардиналлар килергә тиеш, вакытым тар, зинһар, син чыгып китә күр.

– Руи, Бонифаций, уртақ балабыз хакына син мине яныңнан кума.

– Ни дидең, нинди уртақ бала?

– Ул сиңа охшаган. Бик тере.

– Башың юктыр синәң, ничек итеп, никахсыз бала табарга булдың? Бу бит христиан кануннарына сыешмый. Никахсыз бала тапканыңны белсәләр һәм ул баланың атасы Бонифаций икәннән сизенсәләр, беләсеңме, инквизиция өчөбезне дә учакка атачак.

– Ул баланың анасы мин, атасы син икәннән берәү дә белмәс. Мин синәң углың Салазарны...

– Салазар?

– Әйе, Руи углы Салазар Кастилия короленең сараенда пажлар мәктәбенә тапшырылды. Беләсеңме, Бони, Салазарның сул кулында синәке шикелле коңгырт миңе бар. Могжиза!

– Зинһар, балаң хакына...

– Балабыз хакына!

– Балабыз хакына мине дә, үзеңне дә харап итмә. Син мине харап итәргә килгәнсең, күрәм, мин монда кардиналларны эхлаксызлыклары өчен хөкем итәргә жыенам, син никахсыз туган бала турында сөйлисең, чыгып кит, зинһар, Беат. Мин тәүбә иттем!

– Яхшылап үтен.

– Зинһар, Беатриса, олы эшне харап итмә. Син женси ихтыяжларыңны канәгатьләндерер өчен теләсә ни эшли аласың, ләкин милләт өчен, христианнар өчен төзәтә алмаслык хата кылган булырсың.

– Зинһар, кочакла мине...

– Мин тәүбә иттем! Хәзер монда кардиналлар жыелачак, утырыш башланьрга тора, минем вакытым юк.

– Кочакла мине, кочаклап үп, аннан китәм.

– Беат!

– Иртәгә, кояш чыгар алдыннан...

– Беатриса.

– Килерсеңме? Вәгъдәңне алмый мин китмим.

– Килермен! Тик соңгы тапкыр!

Беатриса Бонифацийны кочаклап үпте, кемдер аларның үбешкәнән күрөп, кире чигенде. Бу – кардинал-инквизитор Караччо иде.

Беатриса:

– Рәхмәт! Көтәм! – диде дә ашыгып чыгып китте.

Бонифаций чәчелгән кәгазьләрен жыештырып, тиз генә алга атлады. Хезмәтчеләр йөгәрешә. Ашчылар, табын караучылар төпсә тотып чабыша. Шулчак ике кардинал керде. Аларның берсе Ламброзо – сарайның хәзинәдары. Икенчесе – кардинал Караччо – инквизиция эшләре җитәкчесе, трибунал башлыгы иде.

– Бөекнең үзенең дә... мәгъшукалары бар, диләр. Төн уртасында ике каравыл арасында кара чикмән бөркәнгән ниндидер затлар эчкә кергәлиләр, ди. – Караччо алак-ялак карангалап алды.

– Юкны сөйләмә! – диде дә Ламброзо да як-ягына каранды.

– Монах чагында Бонифацийны бер гүзәл синьорита белән тау араларында еш күргәлэгәннәр, – диде.

– Синең турыда да әллә ниләр сөйли монах халкы.

– Минем шәхесемә Папаның үзеннән башка кеше кагыла алмый. Минем вазифаларым чикләнмәгән. Әйттем исә кайттым, әле бая гына менә шушы урында икәү үбешеп торалар иде. Берсе – Бонифаций, икенчесе яшь монах иде шикелле.

– Юк-бар белән шөгыльләнгәнче, энә, Көнбатыш илләрендәге еретикларның үрчүен тыйсын иде.

– Анысын да тикшерә. Кайда нинди йола бозылган, кем нинди җәза алган, ничә еретик яндырылган, ничәсе асылган, ничәсе галерага¹ аткарылган, ничәсе төрмәдә үлгән... Мин куркам, Караччо. Бик төксе кеше ул. Аның башында безгә карата ниндидер әйбәт булмаган уй бар.

– Шом инде тирә-якка. Төннәрен шикле шәүләләр йөри кебек.

¹ Галера – ишкәкле сугыш көймәсе, ишкәкчеләр әсир төшкән коллардан торган, бу хезмәт каторгага саналган.

- Анысы каравыл алмашыну гына.
- Каравыл алмашу гына булса икэн! Кемнәрдер төнлө сарайга кереп, озаклап торып, килгәндәге кебек шым гына китеп бара.
- Булмас! Сарайга кеше түгел, эт тә, жил дә үтә алмас.
- Әгәр алар Бонифацийның махсус рөхсәт кәгазе белән керсәләр? Ишеттеңме соң әле, кичә төнлө Кастилия епискобы Фернандо Паллос кулга алынган.
- Булмас! Ялгышасыңдыр!
- Булган шул инде.
- Әйтәм жирле бүген чиратсыз-нисез жыелышка бөтен кардиналларны чакырды.
- Аш мәжлесенәдер, энә бит, табын хәстәрлиләр.
- Аш мәжлесе яхшы булыр иде дә ул! Бонифаций табыныннан күптән инде ризык капкан юк. Саран булып чыкты.
- Башкалар кая? – диде Бардини.
- Караччо, Бардининың соравына бер дә исе китмичә, һаман табын янында әвэрә килүче кызларга карап әйтте:
- Бер елга бер утырыш та булмагач, үшәнләнгәннәрдер, – диде.
- Бардини канәгатьсез иде. Ул Караччо ягына карамыйча гына табын бушаганны көтөп:
- Елга бер утырыш булмаса, хәзер бөтен булмаган утырышларның утырышын күрерсез, – диде.
- Моңарчы сүз катмаган Ламброзо сорап куйды:
- Дустым, бөек кардинал Бардини, сер булмаса, әйтегезче: бүген кардиналлар утырышының тәртибе нинди?
- Исәп-хисап тоту булачак! – диде Бардини.
- Исәп-хисап? Кем каршында? Кем хисап тотачак? Кемгә хисап тотачак? – диде аптыраган-йөдәгән Ламброзо.
- Бардини бик борчулы иде, ул Ламбронның соравына гасаби рәвештә җавап бирде:
- Анысын мин белмим. Бөтен кәгазьләр аның кулында. Ул хәзер монда булачак.
- Караччо сүзгә кушылды:
- Син бит Бонифацийның эшнәсе, хәтта туганы да бугай әле, – диде төрттереп.
- Юк, без эшнә дә, туган да түгел, – диде Бардини. – Без бары тик сабакташлар гына.
- Ламброзо бу сөйләшүне үз файдасына таба борырга теләп:
- Кардинал Бардини, ни буласын әйтсәң, алдагы бурычыңны да кичерәм, – диде.
- Кардиналлар жыела башлады.
- Бардини якындагы хезмәтчеләргә карап:
- Паланкин китерегез, өшегән авызлар! – дип кычкырды.
- Залда Бонифаций күренде. Аның ян-якларында – тән сакчылары. Арттарак кәгазьләр салынган букча тоткан хаттат – сәркати́п йөри иде.
- Бардини житәкчелегендә хезмәтчеләр лачинкә² күтәрәп, кире керде.

² Лачинкә – түрәнә утыртып, дүрт кол күтәрәп йөри торган жайланма.

Бардини Бонифаций алдында иелә-бөгелә реверанс ясап, лачинкәгә күрсәтеп әйтте:

– Сир, зинһар, рәһим итегез! Утырыгыз!

Бонифаций Бардинига сөзеп карады, ул канәгатьсез иде булса кирәк, кырыс кына:

– Мин күтәрәмгә калганмы? – диде.

Бардини каушады.

– Йола, сир, борынгы кардиналлардан килгән йола.

– Йола түгел, гадәт! – диде Бонифаций. – Гадәткә кергән гадәт. Христиан йоласы – ул мохтажларга игелек кылу, юксылларга ярдәм итү! Алыгыз бу табутны! Картайгач күтәреп йөрерсез мине!

– Алыгыз! – дип боерды Бардини лачинкә тотканнарға.

Уңайсыз тынлык урнашты. Бөтен кардиналлар да каушап калган иде. Бардини башкаларга утырырга кушып, үзе аягөстө... Бонифаций алдан, берәз арттарак ике сакчы баскычлар буйлап, тәхет янына китте. Бонифаций утырып тормады, кырыс карашын кардиналлар тарафына текәде. Ни кылырга икәнән берсе дә белми иде. Бонифаций һаман карашы белән кардиналларны сөзә. Кардиналлар берәм-берәм аягүрә калка башлады. Оркестр тагын тантаналы көй уйнады. Кул хәрәкәте белән Бонифаций көйне өзде. Уен коралларының тавышы тәртипсез рәвештә сүнә барды. Тагын дәншәтле тынлык урнашты. Бонифаций тамак кырып алды да басынқы, әмма шомлы тавыш белән әйтте:

– Бүген шатланырга, бәйрәм ясарга хақыбыз юк!.. Еретикларга жәза бирүче трибунал башлыгы кардинал Караччо!

Караччо дәншәттән качып котылырга теләгән кебек Бардини артына сыена төшөп басып тора иде. Ул:

– Тыңлыйм сезне, Бөек Кардинал! – диде.

– Әйтегезче, кардинал-инквизитор Караччо, нәрсә ул – инквизиция?

– Сир! – диде Караччо, – инквизиция латин телендәгә *inquisito* сүзеннән, аның чиркәве каршысында барлыкка китерелгән тәшкилат, бу тәшкилатның вазифасы – католиклар чиркәвенә каршы жинаятьләрне тикшерү һәм расланган очракта, жинаятьчегә каты жәза бирү. Инквизициягә унөченче гасырда Рим Папасы Иннокентий III тарафыннан нигез салынган.

– Бик дөрес, кардинал Караччо! – диде Бөек Кардинал. – Сөз Кастилия епископы Фернандо Паллосны яхшы беләсезме?

– Сир, мин аны бик яхшы беләм, – диде Караччо.

– Ул ниндирәк епископ, аның эшләре белән кызыксынганыгыз булдымы?

– Ул гадел хөкем йөртә алырлык епископ.

Бонифаций янында басып торучы хаттатка ымлады, тегесе аның алдына ниндидер кәгазь чыгарып куйды, Бөек Инквизитор кәгазьгә күз ташлады.

– Менә озак тикшеренүләрнең нәтижәсе, кардинал. Укыгыз!

Караччо калтыраган куллары белән кәгазьне тотып, язылганнарны укырга тотынды. Бөек Кардинал башкаларга да житкезә торды.

– Кастилия белән Валенсия арасындагы яһүдләр бистәсендә епископ Фернандо Паллос котыртуы буенча яһүдләрне суеш булган. Бу яһүдләрнең

маллары, акчалары таланган. Бистәнен яртысы төрмәдә, өч кеше яндырылган, утыз кеше галерага аткарылган.

Караччо кулындагы кәгазьне селки-селки аңлата башлады:

– Бу гыйсьян, бу ерьс³, сир. Фернандо хаклы. Яһүдләр сугышны үзләре башлаган.

– Сугышны үзләре башлар өчен яһүдләр Валенсодан Толедога бармагандыр бит? Суеш Валенсода, яһүдләр мэхәлләсендә булган.

Кардиналлар да каушауда иде. Шөпшә оясына таяк тыккан кебек, тәхетханәдә аңлашылмый торган гөрелте барлыкка килде.

– Кардинал-инквизитор Караччо!– диде Бонифаций.

Тәхетханәдәгеләр шым булды.

– Тыңлыйм сезне, сир! – диде Караччо.

– Дингә чын күңелдән инану кими. Кастилия, Арагон, Валенсия илләрендә Папага, явыз монахларга каршы баш күтәрүләр ешая бара. Шулай итеп, католиклык зәгыйфьләнәчәк. Аннары дөньяны Ислам басачак! Хәер, Ислам ул кадәр үк куркыныч түгел, католик диненен бозылуы куркынычрак. Утырыштагы, ягъни кардиналлар корылтаендагы вето куллану мөмкинлегеннән чыгып, мин – Бөек Кардинал Бонифаций кардинал-инквизитор Караччо Филлинины сыныкка сылтау табып, гаепсезләргә утка ташлауда, рәхимсез жәзалауда гаепләп, кулга алырга, инквизиторга инквизиция уздырырга боерам!

Бонифаций ым какты, әллә кай арада ике сакчы Караччоның кулларына богау салды. Караччо – бичара, үзен коткарып калыр өчен соңгы омтылышын ясамакчы булды.

– Сир, бер генә кешене дә гаепсезгә утка атмадым. Аларның гөнаһлары исбатланган. Әнә, беркетмәләргә карагыз! Үз телләре белән расладылар. Миңа ни була! Сөз мине нишләтәсез?

– Сөз еретикларны нишләткән булсагыз, сезне дә шул хөкем көтә. Алыгыз!

Караччоны алып чыгып киттеләр. Тәхетханәдә шомлы тынлык урнашты. Ерактан тонык кына акырган тавышлар ишетелә, барысы да куырылып килгән. Бонифаций гына сабыр. Ул үзе дә бу гамәләннән курка. Ни кылганын аңлап бетерми иде.

– Тыңлагыз! – диде Бөек Инквизитор. – Сөз музыка яратасыз бит, тыңлагыз еретикның ничек акырганын!..

Бөек инквизитор Бонифацийның максаты – мәкер, явызлык белән көрәшү, бу нәжеслекне тамырыннан корыту иде. Ләкин кешене интектерү, жәзага тарту белән нәжеслекне бетерү өчен үзәң дә шул ук ысулларны кулланырга туры киләчәген башына да китерә алмый иде.

– Икенче тапкыр борыгыз! – дип кычкырды Бонифаций. – Караччо, син еретикмы? (Акырган тавыш ишетелде.) Әйт, мин Иблискә жанымны саттым, мин халыкны таладым, мин еретик, диген. Өченче тапкыр борыгыз!

– Мин еретик, мин Иблискә жанымны саттым! – дигән өн ишетелде. Берәздән Караччоңы алып керделәр, аның киеме теткәләнеп беткән, бите-башы канга буялган, ул көчкә аягында басып тора иде.

– Кабатла! – диде Бөек Инквизитор.

³ Ерьс – дингә каршы чыга торган агым.

– Сир, – диде Караччо. – Мин Иблискэ жанымны саттым, мин халыкны таладым, мин еретик!

– Гаебе исбатланды! – диде Бонифаций. – Ул үз теле белэн еретик икәнен айтте. Языгыз, кул куйдырыгыз!

Хаттатлар кәгазь эше белэн мәшгуль булды.

Кардиналлар арасында чышылдау-пышылдау, ыгы-зыгы барлыкка килде:

– Коточкыч! – диде берсе.

– Ул Иблискэ жанын саткан? – диде икенчесе.

– Ул халыкны талаган... – диде өченчесе.

Үзен белештермәс дәрәжәгә житкән бичара Караччо калтырый-калтырый кәгазьләргә кул куя барды. Үзе елый, ярым шашкан кыяфәттә гел бер сүзне кабатлый:

– Мин еретик, мин жанымны Иблискэ саттым, мин еретик...

– Элеккеге кардинал-инквизиторның бөтен малы чиркәүгә күчерелсен! Зинданга ябыгыз!

Караччо хәлсезләнде, ул аңын жуеп, ишелеп төште. Нушсыз Караччоны ике култыгыннан тотып, өстерәп алып чыгып киттеләр.

Тәхетханәдә шомлы тынлык урнашты. Барысының да башлары аска иелгән. Кардиналлар жиң эчендә кул кушырган килеш тын калган. Бонифаций үзенә коточкыч көчкә ия икәнен аңлады, ул тәхеткә таба бара башлаган иде, ике яран ике яктан килеп, аның терсәгеннән тотып, тәхеткә утырырга ярдәм итәргә омтылып карады, Бонифаций кискен рәвештә аларны читкә какты. Тегеләре нәүмиз булып, кире үз урыннарына барып басты. Бу гамәлдән аңлашыла иде ки, Бөек Инквизитор ялагайларны инкаръ итә, ул мөстәкыйль, хәтта рәхимсез рәвештә гамәл кылачак! Тәхеткә менде, аяк өсте калды һәм аягүрә басып торучы кардиналларга өстән багып, ике учын кушырып, башын иде:

– Аум мани падме һум!⁴ – диде. – Епископларның, кардиналларның шәһәр саен алтынлап, асылташлар белән бизәлгән сарайлары нинди акчага салынганын сез беләсезме? (Шомлы тынлыкны берәү дә бозарга базмады.) Чиркәүләренең казна акчасы эшләре буенча кардинал Ламброзоны тыңлап багык!.. Кардинал Ламброзо! Кайда ул? (Кардиналлар икегә аерылды, уртада бавыр ягын тоткан Ламброзо иелеп басып тора, ул үзенә үзе пычак кадаган. Ламброзо егылды.) Шушы ике вакыйга сезнең күбегезгә гыйбрәт булып! Кардиналлар, һәркайсыгызның нинди хисапка сарай салдырганын да, яшерен эшләрегезне дә мин беләм, исемнәрегезне атамыйча гына, әйтәмен ки: еллар буге казнадан алган акчаларны, ике ай эчендә казнага кире кайтарырга. Христосыбызның бер ябынчасыннан башка һичнәрсәсе булмаган! Остазыбыздан үрнәк алыгыз. Шартлар үтәлмәгән очракта дәрәжәләрегез, вазифаларыгыз инкаръ ителә, малларыгыз чиркәү файдасына алына! Кардиналлар жыены тәмам, ике айдан соң икенче утырышка жыелыгыз!

Бонифаций сакчылар һәм берничә кардиналы белән бергә чыгып китте. Калган кардиналлар тарала башлады.

⁴ Аум мани падме һум – Махаяна буддизмындагы иң киң таралган мантра. «О! Лотос чәчәгендәге энжә бөртеге!» дип тәржемә ителә. Ул заман философлары еш кулланган гыйбарә рәвешендә бирелә.

Астыртын эшләр

Резиденция бакчасы.

Бу бакча гажәеп гүзәл иде. Сукмакларга вак чуерташ жәелгән, чәчәк түтәлләре арасында бер чүп үләнә юк. Вак куакларның очлары тигезләп киселгән, манарадай озын сәрвиләрнең ян-яклары кыркылган. Агачлар, чәчәкләр арасына мәрмәр утыргычлар куелган. Һәр тарафта пөхтәлек. сукмак-юлларның як-ягында борынгы таш сыннар тезелешеп киткән.

Кардиналлар утырышлар залыннан йөрөнәргә чыккан. Аерым-аерым төркөмнәрдә ни турындадыр сөйләшәләр иде.

Беренче төркөм уртасында кардинал Бардини басып тора.

– Шәп булды бу утырыш! – диде берсе.

– Болай булгач, безгә тормыш бетте! Нишлибез? – диде икенчесе.

– Йортлардан колак кагабыз бит, нинди Иблис булды соң бу Бонифаций?

– Гап-гади кардинал гына булып торганда, тавышы-тыны чыкмый иде.

– Мин дә Бонифаций тәхеткә утыргач, безнең эшләргә тыкшынмыйча, рәхәт чигәр, дигән идем.

– Әйттем мин сезгә, тымызык күлдә корт уйный, сайламыйк аны, дидем. Күрдөгезме?

– Бардинидан сак булыгыз, ул аның балачак дустаны!

– Бардини беркая да баралмый ул. Аны аударырга була.

– Нишләргә соң? Ярдәм сорап, кемгә барырга?

– Нишләргә икәнән мин беләм! – диде Альварес.

– Ничек?

– Башта уй бар, – диде Альварес. – Ләкин ул мажараны башкарып чыгар өчен байтак акча кирәк.

– Күпме?

– Күп! Дүрт йөз мең алтын дукат!

– Иисусе! Шул кадәрме?

– Жыешырбыз!

– Изге эш өчен кызганмабыз!

– Әйдәгез! Монда безне һәр агач тыңлап тора! – диде Альварес.

Кардиналлар аулак урынга китте.

Алмашыныш

Тау араларында шомлы тарлавык бар.

Тарлавыкның ян-якларында кыя-ташлар. Бу – фетнәчеләр ыстаны. Альварес төркөмә күренде. Кардиналларның барысы да яхшы коралланган иде.

– Мүкле кыя шушы булып. Жайлашыгыз! – диде Альварес. – Мин хәзер Күкенә алып киләм.

Альварес куаклар арасында кереп китте. Башкалары жиргә келәм жәеп, дастархан кору белән мәшгуль булды.

– Табын эзер, капкалап алыгыз, – диде берсе.

– Бу бик уңай урын, – диде икенче кардинал. – Монда ике карета сыя алмый. Сакчылар алга узып китә. Карета борылмада арттагы сакчылар күзеннән югалып тора. Шул вакытта карета алдындагы ике сакчыны,

арттагы ике сакчының тиз генә эшен бетереп, алар урынына үзбезнекеләрне куеп өлгерергә, Бонифацийны йолкып алып, монда урман арасына кертөп авызын томаларга, Педроны каретага утыртып өлгерергә кирәк. Кучер үзбезнеке.

– Барысы да яхшы уйланылган.

– Иисусе Христосе, ярдәм ит!

– Тсс! Күке кычкыра! – диде сакта торучы кардинал.

– Нәкъ вакытында.

Сакчы кардинал биш тапкыр күке булып кычкырды.

Кыялар арасыннан дүрт кеше килеп чыкты. Болар Альварес житәкчелегендәге киёмнәрен үзгәрткән кардиналлар иде. Алар йолкыш киёмле берәүсен уртага чыгардылар.

Альварес йолкыш киёмле кешегә күрсәтте:

– Менә, каршыгызда Аскалонның башкисәр юлбасары, Педро Бургос! Педроны богаулардан азат иттеләр. Ул Бонифацийга тач охшаш кеше иде.

Альварес горурылык белән сөйли башлады:

– Бу кавалер бөтен Урта диңгез көймәләрен, кәрван юлларын ун ел үз кулында тоткан атаклы юлбасар Педро Бургос булып.

Кардиналлар «браво» кычкырып, юлбасарны алкышладылар.

Альварес нотыгын дәвам итте:

– Педродан да бай кеше соңгы биш-алты ел эчендә дөньяда юк иде. Ләкин бер рәхәтнең бер миһнәте була бит аның. Ике тапкыр гомерлеккә хөкем ителеп, ике тапкыр үлемнән качкан, өченчесендә тагын үлем жәзасына хөкем ителгән шөһрәт иясе Педро Бургосны мин сездән жыйган алтын дукатка сатып алдым. Акчаң булса, әжәл белән дә килешергә була. Төрмәгә кереп, йә, Бургос, сайла, дим, йә учакта яну, дим яки Бөек Кардинал тәхетендә байлыкка чумып яшәү, дим.

Шулвакыт Педро телгә килде:

– Ярый, кавалерлар, ризамын, ләкин ялган ачыла калса, миңа котылу булмайчак. Инквизиция бу юлы кичермәс.

Альварес кычкырып көлә башлады, ул Педроның аркасына каты итеп сугып алды.

– Инквизиция синең кулда була бит. Без бит инде ул инквизиция. Синең эшен – ашау-эчү. Кардиналлар жыенында тәхеттә утыру. Без сине бар жыелышларга да эзерләп кертөбез, кирәксә, синең янда гына ике ышанычлы киңәшчө булып. Син Педро кардиналларның корылтаен жыйрсың. Ун көн калды корылтай жыелырга. Син үз авызыңнан ферманны укып чыгасың, анда язылган: ике ай эчендә сигез миллион алтын мараведи акчаны чиркәү сандыгына кайтарырга, диелгән. Акчаны кабул итәрсөң. Ләкин ул акчаны акча эшләре кардиналы үзенә алып. Шуннан соң экренләп-экренләп, ул акчаларны ияләренә кайтара барып. Син хәзер Педро Бургос түгел, син Бөек Инквизитор Бонифаций!

– Мин сарайдан чыгып йөри аламмы? – диде Бургос.

– Юк! Чыккан очракта да каты сак астында булачаксың. Сине башка кешеләрнең күрмәве хәерле.

– Хатын-кыз мәсьәләсе ничегрәк булып икән? – диде Бургос.

– Бу эш тә уңай хәл ителәчөк. Барысы да безнең кулда. Барысы да сезнең

кулда, сир Бөөк Кардинал Бонифаций. Бонифацийны киендерегез! – диде Альварес.

Кардиналлар Педроны агачлар арасына алып кереп китте.

Бераздан Бонифаций киemenдәге Педроны аланга алып чыктылар. Соклангыч иде бу күренеш, юлбасар шулкадәр Бонифацийга охшаган иде. Бөтен кардиналлар да аның каршысында баш иделәр.

Альварес әллә юри, әлли чынлап, ялган Бонифацийга тез йөгөнде.

– Шаккаткыч! – диде ул. – Коткаручыбыз син безнең. Бониньң үзеннән дә чынрак син, Педро.

– Кардиналлар утырышында мин нинди телдә сөйләргә тиеш булам инде? – диде Бонифаций киemenдәге Бургос.

– О! Бик әһәмиятле форсат! Син нинди телләр беләсең соң?

– Гарәпчә, төрекчә, итальянча, французча...

– Латин?

– Юк!

– Ярый, шушылары житкән. Утырышны итальянча, французча алып барырсың. Ферманнарны без латин белән үзөбез язырбыз. Син имза гына салырсың.

– Берәрсә шикләнә калса?

– Берни булмагандай, күзенә туры кара, карашыңнан шикләнгән кешенең шиге ыштан төбенә китәрлек булсын! Калганын үзөбез рәтләрбез.

Сакта торучы кардинал тавыш бирде.

– Күке кычкыра! Ике, биш, алты.

Сакчы алты тапкыр күке булып кычкырды.

– Урыннарыгызга! – дип боерды Альварес. – Педро!.. Тьфү лә, Бонифаций!

– Тыңлыйм, кардинал, – диде Бонифаций киemenдәге Бургос.

Альварес әйтте:

– Карета бушауга ук сикереп мен, калганы безнең эш! Карета энә тегендә туктый. Син агач артына поскан жиреңнән ишеккә чум! Аңладыңмы?

Барысы да яшеренде.

Еракта карета тыкырдаганы, ат тояклары тавышы ишетелә башлады. Бераздан ат кешнәгән тавышлар, кучерның атларга кычкырган авазлары ишетелде.

Карета алдындагы сакчылар узып китте. Карета бер мизгелгә генә сакчыларсыз калды. Арткы сакчылар әле борылмада күренми.

Поскан юлбасарлар каретага һөжүм итте. Чын Бонифацийны каретадан сөйрәп алдылар да, аннан бушаган урынга Педро Бургос сикереп менде. Кайнаш, буталыш китте. Карета кузгалган тавыш килде. Бонифацийны эсир алган Альварес белән сакчылар аланга чыкты. Бонифацийның авызы чүпрәк белән томаланган. Ул тартыша, нидер әйтергә тели иде.

– Тсс! Тынычлан, Педро Бургос!

Атлар пошкыра-пошкыра, кешеләр сөйләшә-сөйләшә узып китте. Альварес кардинал Бонифацийның авызын чиште.

Бонифаций авызы чишелүгә акыра башлады:

– Каравы-ыл! Кардинал Оранский? Каравы-ыл!

Альварес аның башына кылыч сабы белән сукты, Бонифаций аңын югалтты.

Сакчы әйләнә-тирәне карап килде.

– Иисусе Христосе! Барысы да майлаган кебек! Тарлавыкны узып киттеләр, тауга менәләр.

– Кардинал Оранский жиренә житкезә белә ул! Кадеремне белегез!

Ул арада Бонифаций аңына килде.

– Ә?.. Мин кайда? – диде Бөек Инквизитор.

– Син ышанычлы кулларда, сир, – диде Альварес.

– Кардинал Альварес Оранский... – диде Бонифаций.

– Менә хәзер кардиналларның сарайларын конфискацияләргә фәрманыңны яз инде, – диде сакчы кардинал.

– Сез – хыянәтчеләр, сез – еретиклар! – дип кычкырды Бонифаций. – Сез моның өчен жавап тотарсыз!

– Син бит хәзер Бөек Кардинал түгел, – диде Альварес.

– Кардинал Оранский! Бөек Кардинал булмый, мин кем булайым, сез үзегез мине гомерлеккә сайлап куйдыгыз.

– Хәзер син ата башкисәр, юлбасар, харам⁵ Педро Бургос!

Сакчы тагын сүзгә катышты:

– Бөек Кардинал алмашынды, Бонифаций тарлавыкны узып, Валенсия юлына төште. Ул анда епископлар белән жыелыш уздырачак. Анда тәртип урнаштырачак.

– Ычкындырыгыз мине! – диде Бонифаций.

– Син хәзер ычкына алмассың инде, юлбасар Педро Бургос. Без сине дүрт йөз мең алтын дукатка үлемнән сатып алып калдык. Син бездән талап аласы байлык бәрабәрәнә өч йөз-дүрт йөз мең алтын дукат чүп кенә ул.

– Халык бар, еретик Оранский! – дип кычкырды тоткын. – Туганнарым минем урында карак утырганын тиз аңлаячак. Башыгыз икеме сезнең?

– Барысы да уйланылган, – диде Альварес. – Юлбасар Педро французча да, итальянча да, гарәпчә дә, төрекчә дә белә, латынны өйрәтербез. Синен узган юлыңны да аңа ятлатырбыз. Ялгыш булмас!

– Сезнең урын аутодафеда⁶, еретик Оранский! – дип кычкырды Бонифаций. – Чишегез кулларымны!

– Иреккә жибәрсәк, сине төрмәдән качкан Педро дип тотачаклар да дарга асачаклар яки яндырачаклар. Сез ике тамчы кебек охшаш. Син безгә куркыныч түгел, синен Бөек Бонифаций икәнәң берәү дә ышанмаячак, «мин – Бөек Инквизитор» дип йөри башласаң, бу акылыңнан ычкынган, жәнләнгән дип, сине тотып яндырачаклар... Иң яхшысы – сине хәзер үк юк итү. Сайла! Кайсысы уңайрак?

Шулчак Бонифаций сакчыларының берсе кача-поса куаклар арасынан килеп чыкты. Бу Олонсо де Паес иде. Ул хәнжәрен Альвареска таба томырды. Альварес тавышсыз гына егылды. Альваресның сакчысы нидер сизенеп, артына борылды, ике сакчы күзгә-күз очрашты. Сакчы егылган Альваресның кылычын тартып алды, ике сакчы сугыш башлады.

⁵ Харам – юлбасар, карак, талаучы; харам юл белән мал табучы.

⁶ Аутодафе – Урга гасырда Испания белән Португалиядә дини тантаналар, еретикларны утта яндыра торган урын.

Бонифацийның сакчысы Альваресның сакчысын үтерде. Олонсо Бонифацийны богаулардан азат итте.

– Сир, тизрэк моннан китик. Анда ике ат тора. Тиз булуйк, – дип ашыктырды Олонсо.

– Гыйсьян! – дип кычкырды Бонифаций. – Бөөк Инквизиторга каршы кардиналларның фетнәсе!

– Тиз булыгыз, сир. Яхшы чакта качыйк моннан!

Сакчы Бонифацийны алып чыгып китте. Ат тоягы тавышлары ерагая барды. Куаклар арасында ике кардинал күренде. Алар мондагы мәхшәрне күрөп шаккатты.

– Иблис!.. Бонифаций кардиналларны үтереп качкан. Альваресны да кылыч белән чапкан! – диде беренчесе.

– Куа чыгарга кирәк, – диде икенчесе.

– Өгәр дә Бонифаций исән калса, куркыныч түгел. Мин – Бөөк Инквизитор, дисә, аны акылдан язган дип, тотып яндырачаклар. Төкер башына. Аны төрмәдән качкан Педро Бургос дип, кулга алачаклар, аутодафедә аның башы бетәчәк.

Жәза мәйданында булган хәл

Аутодафе.

Берничә елдан соң, Кастилиядә король сарае каршындагы мәйданда булды бу хәл. Жыр-бию, урам тулы халык бәйрәм итә. Шушы бәйрәмгә хөллә⁷ чабуын эт талаган Карадәрвиш күреде. Бу – Бонифаций иде. Ул таякка таянган. Бер кулы юк, жиңе билбавына кыстырылган. Күрәсең, бик ерактан килә. Берәз арттарак, аны коткаручы сакчы йөри, сыртында – биштәр.

Карадәрвиш яндагы бер ташка утырды.

– Килеп життек бугай.

Олонсо капчыгын кочаклап, Карадәрвиш кырына чүмәште. Мәйданда баштан-аяк бөркәнгән бер хатын күренде. Бу Беатриса иде. Ул сөртенеп китте. Карадәрвиш аны терсәгеннән тотып калды. Беатрисаның хәле мөшкел, ул аның югалтыр дәрәжәдә авыру иде.

– Сак булыгыз, синьорита! – диде Карадәрвиш.

– Синьора! – дип төзәтте хатын.

– Гафу итегез, синьора, – диде дә Карадәрвиш хатынны бер кырга алып килеп яткырды. – Менә шулай.

– Су! – диде хатын. – Тамак яна.

Карадәрвиш юлдашына ымлады, юлдашы биштәреннән турсык чыгарып, хатын ирененә су тамызды.

– Хәзер хәл керер. Син, бичара да король Хуаннан яклау эзләп йөрисеңме? – диде Карадәрвиш.

Хатын гажәпсенеп, Карадәрвишкә карады да хәлсез тавышы белән кычкырмакчы иде, ләкин аның авызыннан зәгыйфь хырылдау гына чыкты.

– Руи? Бонифаций!

– Беатриса! Синме бу?

⁷ Хөллә – затлы өске киём.

– Руи!

– Тсс! – диде куркуга калган Карадәрвиш.

– Мин сине шундый сагындым, сине күрмәгәнемә тугыз ай тулып килә. Хатын шактый кабарган корсагына ымлады. Менә мондагы Бонифацийга да тугыз ай тула.

– Ничек? Йа Аллам, син ни сөйлисең? Без яшерен күрешкәннән соң күпме сулар акты, ничә еллар узды.

– Аңлыйм, Руи, яшерен сер! Мин ике тапкыр гына яшеренеп, каравылларны алдап, яныңа кердем. Таулы урман аланында очрашырга вәгъдә иттең дә килмәдең. Аннан соң синең яңга тагын кердем. Ләкин бу юлы тупас кыландың. Үзең охшамаган идең. Тавышың да, кыяфәтең дә шул ук, элеккеге Бонифаций, ләкин син нык үзгәргән идең. Бәлки, авырып киткән булгансыңдыр. Иярдән егылып, Бөек Инквизиторның зиһененә зыян килгән, ул вакыт-вакыт хәтерен югалта, дигәннәр иде.

– Аңлашылды, Беатриса! Карыныңда Бонифаций баласы түгел, карак, юлбасар Педро Бургосның баласы кыймылдый.

– Кем баласы?

– Антихрист баласы!

– Саташкансың син, Руи! Синең сул кулың кая китте? Тугыз ай элек кенә ике куллы идең бит.

– Ялган Бонифаций белән ятакта аунаганда, игътибар итмәдеңмени? Кабахәт Педроның сул беләгендә миңе юк. Син бит минем сул кулымдагы көрән миңне назлап сыйпый идең, бу минем өчен – бәхет, дип әйтә торган идең.

– Изге Мария! Синең сул кулың ак чүпрәк белән бәйләнгән иде. Ниңә кулың бәйләүле дигәч, син әйттең: яңгын чыкты да, шунда беләгем янды, дидең.

– Мин әйтмәдем. Ул сүзләргә сиңа Ялган Бонифаций – башкисәр Педро Бургос әйткән.

– Димәк, тәхеттә син түгел, сиңа охшаш жинаятчы утыра. Ул Бонифаций исеменнән фәрманнар яза. Салымнарны тагын да арттыра. Рәхимсез рәвештә гаепсезләргә утка ташлаттыра. Халык арасында имеш-мимеш йөри. Бонифаций гаделлек өчен көрәш башлады да, үзе рәхимсез түрәгә әверелде, имеш, син башың белән аттан егылып, шулай кинәт үзгәргәнсең, диделәр. Димәк, минем карында шул кабахәтнең тоқымы ята. Үтерәм мин аны тууга ук.

– Кешенең жанын кеше кыярга тиеш түгел! – диде Бонифаций.

– Ул кеше түгел! Ул – Иблис! Ә синең углыңны бер герцог аша король сараендагы пажлар мәктәбенә урнаштырдым. Сиздерми генә мин аны читтән генә күзәтәм. Гажәеп матур, акыллы углан үсеп килә. Аның исеме Салазар. Ләкин ул атасының Бонифаций, анасының Беатриса икәннән белми. Салазарның да сул беләгендә нәкъ синеке кебек миңе бар. Синең сул кулың кая китте?

– Педроның Ялган Бонифаций икәннән исбат итә торган миң булганга күрә, аны чабып ташладылар. Ләкин мин киселгән беләгемнең мумиясен яшерен урында саклап торам.

Бәйрәм итүчеләр Карадәрвишнә урап алды, аны уенга чакырдылар,

Беатрисадан читкә алып киттеләр, барысы да шашып бии. Карадәрвиш бәйрәм көтөп йөрүче Самиро исемле бер егет янына килде.

– Нинди бәйрәм бүген? Нигә шатланасыз? – диде Карадәрвиш.

– Бәйрәм бүген, мәйдан уртасында – аутодафеда еретикларны яндырачаклар, – диде Самиро.

– Ни өчен яндыралар? Аларның гаебе нидә?

– Алар Бөек Инквизитор Бонифацийга тел тидергән.

– Бонифацийга тел тидергән? Ничек?

– Бөек Кардинал Бонифаций да, аның кардиналлары да – барысы да үзләре еретик, үзләре бозык, үзләре карак, дигәннәр.

Карадәрвиш:

– Дөрөс әйткәннәр ич! – диде үзалдына. – Бонифаций – үзе карак! Башка Кардиналлар кешеләрнең акчаларын, жаннарын гына талый иде. Бу Бөек Кардинал кешенең исемен дә урлаган карак!

Һәм ул бар кешегә дә ишетелерлек итеп әйтте:

– Койрыклы йолдыз ажгырып килә жир өстенә. Афәт килә, э сез кеше яндырганга куанасыз! Чума мурыннан Кытай ягында миллионлап кеше кырылды. Шул яклардан килешем. Калалар тулы өем-өем мәетләр, хайван үлөксәләре аунап ята. Түрк-татар далалары тулы филләр, дөяләр, атлар, ишәк, кеше мәетләре күмелмәгән килеш ауный. (Карадәрвиш тилеләрчә көлә башлады.) Ха-ха-ха... Койрыклы йолдыз алып килгән афәтләр безнең өчен, христианнар өчен файда. Кытаенда меңләгән буддачылар кырылышып ята, Дэшти Кыпчак далаларында бихисап татар мәетләре ауный. Африкасында маврларны – мөселманнарны мур кыра. Ха-ха-ха... Чума мурыннан котылыш бар. Ө менә мөселманнарның яулап алуларынан котылу юк. Чума мурыннан да, Койрыклы йолдыз афәтеннән дә, мөселманнарның явыннан да хәтәррәк куркыныч бар – анысы түркләр – татарлар афәте.

Дөнья караңгылана башлады, энгер-меңгер вакыты житте. Ерактан гөрелте ишетелде. Дөнья кинәт яктырып китте. Чалтыратып, яшен сукты. Күкләр күкрәде. Тагын караңгылык. Сарайдан Канцлер белән ике сакчы килеп чыкты. Тирә-як бераз яктыра төште.

Шулчак Канцлер халыкка карап, сүз башлады:

– Йа Иисусе Христосе! Бу гарасат илебезгә әжәл алып килде. Сөекле королебез Хуан Беренченең йөрәге тибүдән туктады!

Карадәрвиш иелә-бөгелә чукуна башлады:

– Король Хуан вафат булдымыни? Ө мин яклау сорап, ярдәм эстәп, аны күрергә килгән идем. Йа Христос, яклаучысыз калдым! Соңгы өметемнән, коткаручыманнан мэхрүм калдым...

Карадәрвиш үкереп еларга тотынды. Канцлер Карадәрвишкә мөрәжәгать итте:

– Бар, дәрвиш, халыкка житкер: король Хуан вафат булды, диген.

Ике сакчысы белән Канцлер сарайга кереп китте. Беатриса Карадәрвиш янына килеп:

– Изге Мария! Король Хуан вафат! Кем мине яклар? Уйнаштан туган баланы анасы белән бергә яндырачаклар бит, – диде.

Карадәрвиш хатынга карамыйча гына әйтте:

– Король Хуан Беренченең жаны күккә-гарешкә очты китте. Корольләр арасыннан иң миһербанлысы, гадел хөкемдар Хуан, халык вәкилләренә сараенда урын биргән, бозык монахлардан динне сафландырырга алынган королебез вафат булды! Елагыз! Кастилия гадел хөкемдардан мэхрүм калды! Елагыз!

Мәйдандагы халык үкереп еларга тотынды.

– Королеваны тулгак тота, диләр.

– Королева кемне табар? Тәхет варисымы, әллә кыз баламы?

Карадәрвиш юрауларын дәвам итте.

– Койрыклы йолдыз килгән елны бер изге кеше вафат булып, дигән. Димәк, ул изге кеше король Хуан булып чыга! Димәк, быел дөньяга рәхимсез шәхес туа чак? Кем булып ул?

Дөнъяны тагын да каты гөрелте каплап китте. Шул гөрелтеләр арасында, жан өшеткеч аваз яңгырады, хатын-кызның эче кычкырганы, яңа туган бала тавышы ишетелде. Беатриса да кычкыра. Аның ягында да яңа туган бала тавышы. Гөрелте тынды. Самироның хатыны Жозефина белән Карадәрвиш Беатриса янында чуала.

– Синьора, улың бар! – диде Жозефина.

– Бәхетсез бала! – диде бичара ана. – Аңа Балтазар дип исем кушарсыз! Карадәрвиш укынуын дәвам итте:

– Йа Илаһым, Койрыклы йолдыз узганда туган балалар бәхет ияртеп киләме дөньяга? Әллә афәткәме безне батырачак?

Шулчак сарайдан Канцлер чыкты:

– Бөек Кастилиянең башкаласы Толедода, король Хуан I сараенда бердәнбер угыл, тәхет варисы дөньяга килде. Сөенегез!.. Дәрвиш, шатлыклы хәбәр сал халыкка!

Карадәрвиш шашкын кыяфәттә иде:

– Менә ул мессия⁸! Менә кем коткарыр безне татар-мөселман мурыннан! Безне генә түгел, бөтен Аурупаны афәтләрдән коткарыр! Үтерелмәс өчен ул дошманын үтерер! Димәк, изге урынына изге килде! Изге һәм миһербанлы, гөнаһсыз кыз – Мариянең гадел хөкеме булсын! Амин! Король үлде, король туды!

Ул шашып чукуна башлады. Халык та аңа ияреп чукуынырга тотынды.

Шатлыклы көй яңгырады. Халык бәбәй туен бәйрәм итә. Бер почмакта Беатрисаның баласы елый иде.

Карадәрвиш елак баласын тотып утырган хатын янына килде.

– Беатриса, бар син кач, кит бу тирәдән. Балаңны мин чиркәү ишеге төбенә куярмын. Юкса, сине инквизиция кулга алачак.

– Үтер син аны! – диде хатын. – Юкса, мин үзем аның авызын томалыйм! Үтермәсәң, аңа Балтазар исеме куштыр! – дип, алъяпкычка биләүле баласын Карадәрвиш кулына тоттырып, Беатриса, иләс-миләс атлап, читкә китте, ул халык арасына кереп юк булды. Шау-шу. Карадәрвиш биләү тотып, ни кылырга белми шау-шулы мәйданда йөрәнде. Шулчак аның яныннан яшь монах узып бара иде.

– Падре, – диде Бонифаций. – Монда берсе бала ташлап киткән.

⁸ Мессия – гөнаһлардан коткарырга алынучы.

– Гөнаһка батып, гарык булды дөнья, – диде монах. – Аның анасы кем? Бу баланы кем уйнаштан тапты икән?

– Падре, зинһар, алыгыз бу жан иясен, – диде Карадэрвиш. – Менә монда язуы да бар.

Монах язуны алып укый башлады:

– «Мин бу баланы гөнаһлы уйнаштан таптым. Теләсәгез, аны утка атыгыз, теләсәгез, алып тәрбия кылыгыз, баланың исеме Балтазар булыр...» Ярый, без ул уйнашчының кем икәннен тиз белербез, – дип, монах биләүле баланы тотып китеп барды.

Карадэрвиш көлөргә тотынды:

– Балтазар... Балтазар!

Ул кинәт көлүеннән туктады, шомлы кыяфәткә керде:

– Койрыклы йолдыз Жиргә тияр-тимәс узып ките. Шөкер! (Ул сәер хәрәкәтләр ясап йөрөнә башлады.) Күрәзәчеләр, йолдызларга багучылар хәбәр итте: Иисус Христос туганнан соң мең өч йөз житмеш сигез ел узгач, Кояш Аждаһа йолдызлыгында чакта, Койрыклы йолдыз узып киткәндә, христиан шәһәрәндә бер ир олан – варис дөньяга киләчәк. (Ул кинәт артык куаныч илә әйтте.) Илаһи Мария исеме белән ант итәмен ки, бу шул ир бала! Христиан дөньясының бөөк каһарманы, Испания короле Һенрих III дөньяга аваз салды. Өченче мур килә мир өстенә. Монысы алдагыларыннан да хәтәррәк булырга охшый.

Ул шашып үкерергә тотынды. Әллә каян гына саташа башлаган Беатриса килеп чыкты. Аның чәче тузган, киёмнәренен рәте калмаган.

Беатриса Карадэрвишкә якин килде. Карадэрвиш дәвам итте:

– Койрыклы йолдыз узып барганда туган ир бала бәла була, дигәнме? Кешеләр! Койрыклы йолдыз узганда туган ир бала бәла алып килерме, юкмы, эмма ул баланың атасы Бонифаций урынында утыручы кеше ата карак, төрмәдән качкан башкисәр, бу юлбасар халыкка күп зыян салачак эле.

Боларны ишеткәч, аптыраган кешеләр Беатриса янына туплана башлады. Кыяфәтсез хатын халыкка төртеп күрсәтте, гаепләү сүзе башлаган хөкемдардай:

– Ахмаклар сез! – дип кычкырды. – Бөөк Инквизитор урынында юлбасар Педро утыра.

Карадэрвиш тиз генә Беатрисаның авызын томаламакчы булды.

– Синьора, синьора, китегез моннан, – диде.

Беатриса аның кулыннан ычкынды да тагын да катырак кычкыра башлады:

– Аңламыйсызмыни соң сез, сарыклар? Ярый, мин бозык хатын, ди. Сезде монахлар бозмыймыни?

Жозефина Беатриса янына килеп, ярымпышылдап әйтте:

– Синьора, яхшы чакта кит син моннан! – диде.

Беатриса үзенекен итте, Жозефинаны яныннан этеп:

– Беркая да китмим! – диде. – Мин монда король Хуаннан ярдәм сорап килдем. Якласын ул гөнаһсыз халыкны инквизициянең рәхимсезлегеннән. Коро-оль, хөрмәтле король жәнаплары Хуа-ан..

– Король Хуан эле генә вафат булды! – диде Жозефина.

– Король вафат булмады! – дип акырды Беатриса. – Аны үтерделәр!

Ләкин король Хуан үлемсез! Андый корольләр үлә, димени, ахмак хатын. Король Хуан, коткар кешеләрне... Бөөк Инквизитор урынында ата карак утыра.

Ике кеше килеп, Беатрисаны туктатырга тырышып карады. Ләкин Беатриса каты карышты, үзе һаман кычкырды:

– Динебез башында кабахәт утыргач, халык кая барсын? Жибәрегеz мине. Тәнем болай да ут яна. Гөнаһларымнан шулай яна. Мин инде әллә кайчан ут ялкынында. Хәзер яндырсагыз да, ялкынны тоймаячакмын. Чөнки мин мәет инде!

Рухымны, жанымны мин Аллахка тапшырам, үлгәч, мәетемә хужа булырсыз! Сакчылар Беатрисага якыная иде.

Хатын хәнжәрен күкрәгенә батырды. Ул әкрән генә шәлперәеп жиргә егылды дигәндә, Карадәрвиш Беатрисаның гәүдәсен тотып алды. Сак кына хатынның башын жиргә куйды.

– Беатриса, кичер... – диде дәрвиш һәм үлгән хатынның ачык калган күзен яптырды. – Кичер!

Канцлер халыкка карап:

– Алып китегез бу хатын мәетен! – дип боерды. – Үлөп котылды. Ул Сатанага жанын саткан хатын! Аның мәетен яндырырга!.. Тәхет варисының бишек туге хөрмәтенә майданда – аутодафеда явыз еретикларны яндыру бәйрәме булачак. Бөөк кардиналга тел тидергәннәрне Бөөк инквизиция хөкем итәчәк. Яңа туган сабый король Генрих III хөрмәтенә бәйрәм башлана.

Карадәрвиш:

– Йа Илаһым. Тагын гөнаһсызлар харап була икән! – диде.

Халык кеше яндыру бәйрәмен кытыкланып көтә иде. Кешеләр арасында шымчылар күренеп-күренеп китте. Алар тыңлана, алак-ялак карана иде.

Канцлер аның сүзен басардай каты тавыш белән әйтте:

– Бәндәләр, бүген – бөөк бәйрәм! Тәхет варисы дөньяга килде! Еретикларны яндырабыз! Майданны бизәгез! Утынны, чыбыкларны мул ташыгыз! Бәйрәм бүген!

Кешеләр бәйрәмгә эзерләнгән башлады, кочак-кочак коры чыбык ташыды. Күңелле көй яңгырады.

Канцлер нотыгын дәвам итте:

– Синьорлар, синьоралар, рыцарьлар, чүлмәкчеләр, тимерчеләр, сатучылар, алучылар! Бәндәләр! Майдан уртасындагы күтәртмәдә еретикларны яндырыр өчен барысы да эзер! Испания короле Хуан I нең варисы Генрих III нең тууы хөрмәтенә багышлап, бер яһүд, бер баск һәм ике этруск кешесе утка атылачак! Динебезне сафландыру эшендә Иисус Христос алдындагы бурычыбызны без энә шулай үтибезд. Бу дошманнарны хөкем итәргә Бөөк Бонифаций үзенә ышанычлы кардиналы-инквизиторы Бардинины юллады.

Тантаналы музыка яңгырады. Сарайдан кардинал-инквизитор Бардини, биләүләнгән бала тоткан хатын – Дая һәм сарай әһелләре, сакчылар чыкты. Халык аларга баш орды.

Бер олы яшәтгә синьор кычкырды:

– Яшәсен кардинал, яшәсен тәхет варисы!

Ир кеше аның сүзен жөплөдө:

– Яшәсен Бөөк Кардинал Бонифаций!

Халык арасыннан бер яшь хатын – Жозефина атылып чыкты. Аны сакчылар урап алды.

– Жибәрегез мине, синьор кардиналга сүзем бар! – диде Жозефина.

Бардини сакчыларга ым какты:

– Узгарып жибәрегез! – диде.

Жозефина кардинал Бардини алдына егылды.

– Кардинал жәнаплары, минем ирем гаепле түгел, сабийларым хақына коткарыгыз, зинһар, безнең ике балабыз бар!

Кардинал Бардининың күзе яшь-гүзәл хатынга бик тиз төште, ул Канцлерга пышылдады:

– Аның ире ни өчен аутодафеда? – диде.

– Кардинал жәнаплары, аның ире ересь сөйли халык арасында.

– Нинди ересь сөйли ул?

– Шаһитлар сөйләсен! (Канцлер шымчыга ишарә ясады.)

– Кардиналым! – диде шымчы. – Бөөк Инквизитор Бонифаций да, аның кардиналлары да үзләре динне боза, алар үзләре әхлаксыз, дип әйтте...

Жозефина шымчыга ташланды.

– Менә ул еретик, кардиналым! Әнә, сезнең каршыгызда ул ни сөйләп тора! Минем ирем түгел, бу сүзләрне менә бу еретик әйтте.

– Мин ул әйткәннәрне генә кабатламакчы идем... – диде шикле кеше.

Жозефина кыза бара иде:

– Минем ирем дә башкалар әйткәнне генә кабатлаган иде.

Кардинал Канцлерга гына ишетелерлек итеп әйтте:

– Алыгыз бу еретикны! Голгофага аткарыгыз!

Шымчы каушап калды.

– Кардиналым, минем гаебем юк. Мин еретик сүзләрен кабатлаучы гына.

– Алыгыз! – дип боерды Канцлер.

Сакчылар шымчыны алып китте.

Кардиналның эче кытыклана иде.

– Бу хатын төшөп калганнардан түгел, – диде Бардини.

– Шәһәребезнең гүзәле, кардиналым, – диде Канцлер.

– Бар бит бәхетле ирләр, ә?

– Сөз дә бәхетле булыгыз, кардиналым.

– Иренең байлыгы, малы күпме?

– Ире хәерче, алар ике бала белән алачыкта яши. Муеннан бурычта. Тапкан малларын икәүләп туздыра баралар.

– Кардинал-инквизитор, сабийларым хақына, зинһар, гөнаһсыз иремне коткарыгыз! – диде Жозефина.

– Димәк, аларның чиркәү файдасына конфискацияләнер малы юк?

– Юк, кардиналым!

– Аның ирен голгофадан алып, аерым ябыгыз, тикшерүне канунлаштырырга кирәк. Ә бу хатын бәйрәм азагында хөкем бүлмәсенә керсен. Нәрьяклап тикшерергә, шаһитлардан сорау алырга. Шунда иренең язмышын хәл итәрбез. Канун буенча, гадел эш йөртәргә бурычлыбыз.

Канцлер Жозефинага әйтте.

– Хатын! Ирең голгофадан алына! Гаделлек кануны буенча без анын жинаятен тикшерергә бурычлыбыз. Гаебе расланмаса, азат кылыныр. Ә син хэзер хөкем биасына кереп, кардинал-инквизитор каршында жавап тотарга тиешсең!

– Рәхмәт, кардиналым! – диде Жозефина.

Канцлерның ярдәмчеләре Жозефинаны сарайга таба, кардинал сакчылары Самироны дарагачтан алып, икенче як бинага алып китте.

Жозефина ирен күреп, алга ыргылды.

– Жаным, синьор кардиналга рәхмәт укы!

Самиро артык буйсынган булып такмаклады:

– О-о, жиде кат күктән чиксез рәхмәтләр яусын Бөек Бонифаций белән кардинал-инквизитор Бардини жәнапларына! Гаепле кешене голгофадан коткарырга кардиналның хагы юк. Димәк, мин гаепле түгел. Гаебем булмаган килеш мине ялкында чытырдап янудан коткарганы өчен инквизиторга Иисус Христос яше санында рәхмәтләр! Димәк, мин кардиналга бер мең дә өч йөз житмеш сигез тапкыр рәхмәт кычкырам! Рәхмәт, рәхмәт, рәхмәт...

– Телеңә салынма! – дип боерды Канцлер.

Жозефина һаман иренә тартыла:

– Жаным, без озакламый күрешербез! Түз, күп сөйләнмә!

Самиро аянычтан шаркылдан көләргә тотынды.

– Мин түзәрмен, ә менә син Гадел Хөкем йортында ничек түзәрсең икән? Рәхмәт, рәхмәт, рәхмәт...

– Алыгыз икесен дә! – дип боерды Канцлер.

Самиро һаман юри иелә-бөгелә шамакайлана иде:

– Рәхмәт, рәхмәт...

Сакчылар Самироны зинданга, Жозефинаны хөкем сараена алып киттеләр. Карадәрвиш бер почмакта чүгәләп утыра иде. Кардинал Бардини дәрвиш ягына карый, эмма теләнче кыяфәтендәге дәрвишкә ныклап игътибар итми иде.

Бардини Канцлерга әйтте:

– Сабый корольне дарагач янына алып барыгыз! Аның беренче көне еретиклар белән көрәшүдән башлансын! Күрсәтегез сабийга, кереп калсын миенә: алда энә шундый корбаннар көтә!

Дая сабийның йөзен ачып куйды. Кешеләр чиратлап, сабийга багып, мәйданга таба йөри башлады. Карадәрвиш тә сабийга якын килеп, мәгънәле караш ташлады:

– Бөек Алланың исемен данлыймын!

Ул кулы белән сабийның башын тотмакчы булды, аның кулына сакчы каты итеп сукты. Дәрвиш таягын төшереп жибәрде. Кардинал кинәт Карадәрвишкә игътибар итте.

– Бу нинди шәүлегән? – диде кардинал Бардини. – Нигә аны корольгә якын жибәрдегез?

Канцлер аптырап калмады:

– Мәхлук Алла бәндәсе, хәер соранып килүедер.

Бардини Карадәрвишкә әйтте:

– Сарай янында хээр соранмыйлар. Сарайга, кардиналга хээр китерэлэр, бэндә!

Карадэрвиш сыңар кулы белән таягын ала алмыйча азаплана иде, Кардинал сырт якасыннан тотып, дэрвишне калкытты да чыраена бакты. Бардини як-ягына каранып алды да Карадэрвишне аулакка алып чыкты.

Канцлер нидер сизенеп, жыелган халыкны тарата башлады.

– Барыгыз да дарагач янына, еретикларны яндырганны карарга килегез! Кешелэр жэза майданына таба агыла башлады.

Бардини аулак урында Карадэрвишнөң якасыннан алды:

– Чулак Дэрвиш?! Син каян килеп чыктың монда, тере мээт? – диде.

Карадэрвиш бер дә исе китмичә генә якасын Бардини кулыннан ычкындырып:

– Койрыклы йолдыз ташлап китте, кардиналым! – диде.

Кардинал як-ягына карап әйтте:

– Бөек Бонифацийның әмере белән син үлемгә хөкем ителгән бэндә!

Карадэрвиш сабый чагындагы дуcты Бардини белән шаяртып сөйләшөргә хокуклы иде:

– Мин үземне үзем үтерергә әмер биргән булып чыгам түгелме, кардинал? – диде.

– Син – Руи Гонсалес Клавихо, Бөек Инквизитор түгел!

– Күземә туры кара, Бардини!.. Карый алмыйсың! Чөнки син – ата жинаятчы! Чөнки син – карак! Син урладың минем исемемне, жисемемне. Мин – чын Бонифаций!

– Сиңа кем ышансын хәзер! Син – чулак дэрвиш!

– Син мине чулак ясаган кеше, Бардини. Син ялган Бонифацийга минем кулны чабарга киңәш биргән бэндә, Бардини! Чөнки син мине сабый чактан ук белә идең. Мин сине бер тапкыр су астыннан тартып чыгардым, маврларның зинданыннан коткарып калдым, син төрекләргә әсир төшкәч, төрек солтаныннан сатып алган кеше мин. Син белә идең бит, ул түгел, мин Бонифаций. Минем урында ялган карак утырганын белмисендер дип, хәерче кыяфәтендә калган дэрвиш буларак, мин сине эзләп таптым: коткар, дуcтым, мин сиңа күпме игелекләр кылдым, син дә игелек кыл, кайтар үз тәхетемә, дидем. Минем исбатым бар иде, дидем. Сул кулымның беләгендә зур гына көрән миңем бар, дидем. Сул беләгемдәге миңемне атам-анам, туганнарым, дусларым күрә белә иде. Карак Педроны фаш итәр өчен халыкны жыеп, миңле беләгемне генә күрсәтергә кирәк иде. Ялган Бонифаций минем арттан шымчылар жибәреп, сул кулымны чаптыртты.

– Бонифацийның сул кулы янган, аның сул кулындагы миңе дә янган. Әйдән сабый балаларны коткарганда янды Бонифаций, – диде Бардини.

– Нинди янгын, нинди бала? Сөз ул янгынны махсус оештырдыгыз. Имеш, шул янгында Бонифацийның сул беләге янган, беләгендәге зур көрән миңе дә янган! Гомерлектә сайланган Бөек Кардинал булып, байлык, муллык, ләззәт эчендә утырып өчен сул беләк кенә кызганыч түгел.

– Дуcтым! Бу сөйләшүнең сиңа ни файдасы бар? Син – еретик. Син – католикларга каршы хәрәкәт итүче гыйсьянчы, дененнән язган зат. Синөң урының учакта!

– Син бит миндэйләрне хөкемгә тартмыйсың, чөнки минем таларга малым юк. Сез бит бөөк кардинал-инквизиторлар, бай яһүдләрне, бай маврларны, бай баскларны гына талыйсыз. Әнә, син гаепсезгә голгофага бастырган бу егетне коткармакчы, чөнки аның малы юк, аның каравы гүзәл хатыны бар. Ул хатынга кендектәш булганнан соң аны да, ирен дә коткарачаксың. Чөнки аңа күз ташладың. Аутодафеда яһүдне яндырганнан соң ала торган байлыгы бар. Гаебе булмаса да, аны гаепле итәчәксең. Бичара баскның ни гаебе бар? Аның да гаебе бай булуда. Мул көтүлекләре, шәһәрдәге, авыллардагы таш йортлары һәм чибәр кызлары бар. Шулар ләззәтләр өчен син хакыйкәтне, Бөөк инквизиторны, динне, Христосны саттың!

– Житте! Чулак дәрвиш! Син ересъ сөйлисең!

Карадәрвиш усал көлде.

– Гаделлек сакчысы, миһербанлы католик, бөөк инквизитор, әхлаксыз, син – еретик, Бөөк Кардинал үзе карак!

– Тсс! Кеше ишетсә, мин сине утка атарга мәжбүр булачакмын! Тсс!

– Ярлы янудан курыкмый. Син – Гаделлек сакчысы, Бөөк Кардинал-инквизиторны һәм католиклыкны якларга алынган пычрак дуңгыз!

– Чыгырымнан чыгарма.

– Иблис токымы католиклыкны эчтән жимергәндә харап була христианнар, харап була Ауropa. Бернинди Хач-тәре сәфәрләре дә коткара алмый безне. Чөнки ул сугышлар безнең тарафтан гадел түгел иде, безне татар-мөселман, мавр мөселманнарыннан берләшү генә коткара ала. Католиклар үз кешеләрен яндырганда, дөнья татарларга калачак. Коткар дөньяны, коткар христианнарны. Әйт син ышанычлы кешеләрең: сарайда Ялган Бонифаций утыра диген, чын Бонифацийның миңле кулын чаптылар, Ялган Бонифаций сулар кулын үзе көйдерде, хәзер чын Бонифацийны үтерергә әмер бирелгән, диген.

– Исбатың кайда? Исбат кирәк. Синең миңле кулың юк. Бонифацийның сулар кулы янган. Бетте дәлил. Шайтан тәгәрмәче гамәлгә куелган, Иблис тегермәне тарта башлады инде. Инквизицияне туктатып булмый, инквизиция, дуслым, ул бөөк рухның чиксез гайрәте. Бу гайрәт хәрәкәткә китерелде, бу хәрәкәт рухның куәтен арттырганнан арттыра бара, шулай итеп, инерция барлыкка килә. Инерцияне туктата алырлык көч дөньяда юк, мин алардан куркам, аларга каршы бара алмыйм.

– Әле соң түгел, туктагыз, зинһар, туктатыгыз бу кырылышны!

– Артка борылганчы – алга, тагын да күбрәк корбаннар аша алга барырга кирәк.

– Ә мин, канун тарафыннан сайлап куелган чын Бонифаций ни кылырга тиеш?

– Синең язмышың хәл ителгән, син рух тегермәне куласасына килеп кысылган мәхлук. Синең исбатың юк.

– Исбатым бар минем!

– Нинди исбат?

– Фаш итә торган кәгазьләрен, кисек кулымны ышанычлы урынга куйдым, үтерә калсагыз да, юлбасар фаш ителәчәк, аның белән бергә сез үзегез яккан учакта чытырдап яначаксыз. Хуанның шикле үлемендә Ялган

Бонифацийның да, синең дә турыдан-туры катнашың бар түгелме? Чөнки ул сезнең койрыкка баса башлаган иде. Хуанның агуланган икәнен исбат итү бик жиңел бит, Бардини.

– Тсс!

– Кыскасы, мин әле сезнең белән көрәшәм, яхшы чакта күч минем якка.

– Синең якка күчеп, син жиңсәң, мин малымнан колак кагаммы? Син бит фәкыйрь Монахлар Ордены яклы.

– Сиңа житәрлеге калыр.

– Мин инде бай тормышка күнеккән.

– Тегермән ташын бер ялаган эт тегермәнгә яңадан килми калмый. Кыскасы, син әлеге гүзәл хатынны, аның ирен хәзер үк иреккә чыгарасың, чөнки аларның гаебе юк. Әгәр дә син ул хатынга кул салсаң, аның ире бөтен көчен синнән үч алуға куячак. Дар агачы янындагыларны син хәзер үк сафсатага корылган нотыгың белән аклайсың яки жиңелчә генә жәза биргән булып, аларны коткарасың!

– Бөек инквизитор алдында ни дип жавап бирермен? Яһүдне, баскны яндырып, мин ул процесстан кырык мең алтын реаль, егерме мең мараведи алып кайтырга тиешмен?

– Гаепләре дә, акчалары да, маллары да юк иде, диярсен! Жә!.. Яки бөтен жыйган байлыгыңны алтынга әверелдереп, Англиягә качарсың.

– Бөек Инквизиторның кулы Англиягә дә житәрлек. Дөнья тулы аның шымчылары.

– Алайса, Кордовага, Гранадага, Мавританиягә кач. Гарәпләрдә инквизиция юк. Вакыт чыкты, Бардини!

– Күч минем якка, Бардини! – диде дәрвиш. – Үзеңне дә, илне дә афәттән коткар.

– Артка юл юк, бары тик алга! – диде Бардини: – Без – кардиналлар Христосның ярдәмчеләре! Дустым, син Италия, Испания, Франция кебек илләрнең чик буена да килмә. Сине аутодафедан коткарып, мин дуслыгыбыз каршындагы бурычым үтәлгән, дип саным. Хуш!

Бардини тәвәккәл адымнар белән сарайга кереп китте.

Карадәрвиш мыскыллы елмайды.

– Хуш, хуш, Бардини! Рәхмәт! Чиксез күп рәхмәтләр сезгә, кардинал-инквизитор Бардини. Бу яхшылыгыңны мәңгә онытмам!

Мәйданда бәйрәм иде. Карадәрвиш кыяфәтендәге Руи-Бонифаций дуслының хыянәтен онытып, үз эшен дәвам итте:

– Койрыклы йолдыз узып китте. Жаннарны кыеп китте. Йа Иисусе Христосе! Күрәсеңме син, ишетәсеңме син! Синең исемнән, син күтәргән байрак астында нинди жинаятлыр кылына. Әллә соң Мөхәммәд пәйгамбәр хаклы булып чыктымы? Әллә чыннан да Ислам дине – иң дөрөс динме? Тьфү-тьфү, жылы авызымнан жылы жил алсын! Мин дә ересь сөйләп торам түгелме? Изгеләрнең изгесе, миһербанлыларның миһербанлы кызы Мария гадел хөкөм чыгарсын! Амин!

Карадәрвиштән бер адымга да калмыйча йөрүче сакчы Олонсо әйтте:

– Сир, безгә монда калырга ярамый. Бардининың кире уйлавы да бар, – диде.

– Жир йөзөндә менә ниләр кылына, дустым! – диде дәрвиш. – Күк

йөзөндө ниләр кылына? Алланың хөкеме кайчан иңәр? Дөрөс, Олонсо! Бер син калдың мина тугры булып.

– Сир, кардиналларның, Педро Бургосның котырған чагы. Юкка чык син, сир. Киттек Кордовага, аннан Гранадага, анда инквизиция юк.

– Әйттем исә кайттым, – диде Карадәрвиш, – мөселман илләренәң берсендә дә инквизиция юк! Бу – аларның какшамас ныклығы. Дөрөс әйттең, Олонсо дустым: вакытлыча без юкка чыгыйк!

Жинаятчыне эзиләр

Гарәбстанда Алеппо шәһәре янында.

Бөөк Инквизитор Бонифаций дәрәжәсе алган дон Руи Карадәрвиш кыяфәтендә, үзенәң жан дусти Олонсо сагында илдән-илгә каңгырып йөрергә дучар ителде. Руи чыннан да фәкыйрь монах хәлендә иде. Алар икесе – Карадәрвиш белән аның тугры сакчысы Олонсо илдән-илгә, каладан-калага йөри киттеләр. Ислам илләрендә йөри торгач, Карадәрвиш Коръәнне шундый итеп өйрәнде ки, аның аһәңен, мәкамен ишеткән мөселманнар гына түгел, башка дин әһелләре дә сокланып туя алмый иде.

Дингез буге шәһәрләренәң көймәләр туктый торган урынындагы каһвәханәләргә, ширбәтханәләренәң диварларына «Ата жинаятчы, өч тапкыр үлемгә хөкем ителеп тә тагын зинданнан качкан юлбасар Педро Бургосның кайдалыгын әйткән кешегә 500 000 алтын дукат биреләчәк!» дип язып куйганнар.

Кая гына бармасыннар, алар шушы игъланга юлыга тордылар. Кемдер нәкъ Бонифацийга охшаган юлбасарның сурәтен дә ясап ябыштырган иде.

Киндерә белән аркылы-торкылы бәйләнгән башмак кигән аяклар юл тузанын ерып, каядыр бара.

Сакалга баткан Карадәрвиш белән Олонсо көчкә сөйрәлә. Офыкта ниндидер бер шәһәрнең шәүләсе күренә. Ком өстендә дүрт аяк эзе офыкка хәтле сузылып калган. Юлчылар шәһәр урамы буйлап бара. Манаралардан йөз тавышлы азан яңгырый. Мөселманнар мәчеткә ашыга. Юлчылар жыелган халыкка якын килде. Мәчет капкасы янында имам басып тора иде, ул кулына төрелгән киндер тоткан. Имам сүз башлады:

– Мөселман кардәшләр! Аллаһ исеме белән әйтәмен ки, башкисәр, юлбасар, талаучы Педро Бургос әле һаман да иректә, кешеләрне талап йөри! Шәһәр диварларына аның исеме ябыштырылган. Кем дә кем юлбасар Бургосны тотарга ярдәм итә, аның кайдалыгын әйтә яки аның мәетен күрсәтә, шул кеше безнең падишабыздан гына түгел, башка илләренәң патшаларыннан да олы бүләкләр алачак!

Имам кулындагы киндерне сүтеп жибәрде. Киндердә Карадәрвишкә тач охшаш Педро Бургос сурәте иде.

Арткы рәттә басып торучы Олонсо эшне аңлап, тиз генә кесәсеннән каралып беткән чүпрәк чыгарып, Карадәрвишнең бер күзен бәйләп куйды.

Олонсо хужасына пышылдады:

– Тәкъсирем, тизрәк китик моннан, – диде.

Һәр капкадан, һәр дивардан аларга Педро Бургосның сурәте карап тора. «500 000 алтын дукат!»

Арган булсалар да, йөгөрө башладылар. Ике юлчы шәһәр читенә чыгып егылды.

Карадәрвиш таягын бер янга куеп, күзендәге кара чүпрәкне алып, тирен сөртте:

– Фу-у, монда да миңа көн юк икән. Кастилиядә ялган Бонифаций эзәрлекли. Монда юлбасар буларак таптыралар.

Аяклары тагын юл тузанын туздыра. Иреннәре чатнап кипкән, ачлык аларның йөзенә чыккан иде.

Еракта таулар күренде.

Юлчылар тауларга якыная.

Тау чишмәсе шаулап ага. Чишмә суы астагы уйсу жиргә жыелып, буа хасил иткән. Шул буа янына куй көтүе тупланган. Чабаннар малларның су эчкәннән карап тора. Чабаннарның иң яше, бер үсмер баядан бирле, аты өстеннән сәер юлчыларны күзәтә иде.

Юлчылар су кырына жайлашты. Сакчы Олонсо биштәрәннән савыт чыгарып, су алды да иң башта Карадәрвишкә бирде. Дәрвиш йотлыгып, су эчте. Калган су белән битен сөртте, бер күзен юеш кара чүпрәк белән бәйләп куйды.

Үсмер чабан бик игътибарлап, юлчыларның ни кылганын карап торды. Үсмергә бу чулак кешене кайдадыр күргәне бар кебек тоелды. Ә-ә, куй ыстаны янындагы баганага ябыштырылган сурәттә шушы юлчы ясалган лабаса! Бу кабахәтнең кайдалыгын хөкемдарларга әйтеп, ул каһарман булачак, баеп китәчәк!

Үсмер атын кинәт борып, жан-фәрманга чаптырды. Өлкән чабаннарга барып, нидер әйтте дә кала ягына очты.

Юлчылар хәл алгач, кузгалып, олы юлга чыкты.

Шәһәр ягынан тузан күтәрелгәнә күренде.

Юлчылар акрын гына атлай. Олонсо артына борылып, шәһәр ягына карады. Аны офыкта күтәрелгән юл тузаны борчый иде. Тояклар куптарган тузан иде ул.

Атын яндырырдай булып чабып килеп, үсмер чабан әйдәвендә унлап нөкәр⁹ юлчыларны урап алды.

Чабан ярсыган атын тыя төшеп:

– Менә ул – юлбасар Педро Бургос! – дип кычкырды. – Мин аны тандым! Ул суыр түгел, үзен танытмас өчен күзенә чүпрәк бәйләгән.

Нөкәрләр башлыгы бөерәннән чыккан аваз белән юлчыларга кычкырды:

– Кузгалмагыз! Хәзер багарбыз.

Ул иярәннән сикереп төште, Карадәрвишнең күзендәге чүпрәген салдырып ташлады. Кулындагы киндерне сүтеп, киндердәге юлбасар Бургос сурәтен күрсәтте.

– Охшаган! – диде куа килүчеләрнең берсе.

– Шул! – дип кычкырды нөкәрләр башлыгы. – Бу Педро Бургос... Алыгыз!

Нөкәрләр юлчыларны чолгап алды.

– Рәхмәт сиңа, егет! – диде баш нөкәр. – Әйдә, безнең белән хөкемдарлар янына, сине анда олы бүләкләр көтә!

⁹ Нөкәр – ярдәмче, хезмәтче, йомышчы.

Ике юлчыны да атларга атландырып, нөкэрләр шәһәр тарафына чабып китте. Шәһәр урамына керделәр. Карадәрвишнөң сыңар кулын атка такканнар. Юлдашы янәшәдән атлый. Халык аларга таш атып кала. Аратирә нөкэрләр Карадәрвишнөң аркасына камчы оралар. Аның әрнүле чырас да кырыс халыкның күңелен йомшарта алмады.

Дәрвиш тарафына каргыш сүзләре очты.

– Кәрваннарны талаучы, корабларны яндыручы Педро Бургосны тагын тотканнар!

– Үлем юлбасарга!

Гаебе булмау сәбәпле, нөкэрләр Олонсоны азат итте. Аның юлдашын зинданга алып кереп киттеләр. Олонсо бичара остазы төрмәгә кереп киткәннән соң, озак кына басып торды-торды да үз юлы белән юнәлде. Ул шәһәр читендәге ярымжимерик сыман йорт хәрабәләре янында жайлы урын табып, ял итәргә ятты. Бик нык арыганлыктан, тиз йокыга китте.

Аны татлы йокысыннан сөрән тавышы уятты.

– Хөрмәтле шәһәр халкы, ике атнадан соң урта майданда Педро Бургос атлы ата карак, юлбасарны жәзалап үтерү мәрәсиме булачак. Күрми калмагыз, ишетми калмагыз, килми калмагыз!

Сакчы Олонсо сикереп торды, ул урам буйлап китте. Капкаларда Бургос сурәтләре. Халык һәр сурәт янында тукталып, гәп кора.

Сакчы Олонсо рәсем янына жыелган кешеләр тарафына багып әйтте:

– Мөселманнар! Зиндандагы кеше юлбасар түгел! Ул Педро Бургос түгел! Аллаһ исемен әйтеп, ант итәмен! Валлаһи, аның гаебе юк! Ул карак түгел!

Олонсо дәвам итте:

– Әгәр дә сез гөнаһсыз кешене жәзалап үтерәсез икән, үзегез гөнаһка батачаксыз!

Сөрәнченөң Олонсога ачуы килде:

– Шул каһәр суккан килмешәкнөң бугазыннан тагын бер сүз чыкса, мин аның үзен зинданга атачакмын!

Сөрәнче камчысы белән Олонсонның сыртына орды да чаптырып китеп барды.

Сакчы Олонсо камчы сызганнан хасил булган ярасын тотып, рәнжү катыш нәфрәтле аваз чыгарып, иелеп төште. Кешеләр салмак кына тарала башлады.

Мәчет капкасы янында Олонсо басып тора. Ул кулын алга сузып, хәер эсти. Кемдер ана бер кыерчык икмәк бирә, кайсыдыр алма суза, кемдер учына бакыр акча салып китә. Нөкэрләр аны мәчет яныннан куып жибәрде.

– Китеп олак моннан, әрәмтамак! – дип, аның артыннан кычкырып калдылар.

Бичара Сакчы Олонсо моннан кусалар, тегендә барып басты. Ары йөгәрде, бире чапты, тоткынны яklarга алынучы табылмады. Олонсо хәер сорашып, жыйган бар ризыгын зиндандагы дустаны – Карадәрвишкә илтә китте.

Менә ул зиндан капкасы янына килеп житте. Баштанаяк коралланган нөкэрләр, кешеләрне капкага якын китерми. Кулына төенчек тоткан Сакчы Олонсоны да алар сөңгеләрен юлына аркылы куеп туктатты.

– Тоткын-бичарага мин бераз гына тэгам китергән идем, – диде Олонсо кыюсыз гына.

– Кит моннан! – диде сөңгече. – Тоткыннар белән күрешү, аларга ризык тапшыру тыела!

– Бу нинди ил инде? – диде Олонсо, кыюланып. – Ә шәһәр әһелләренен хокуклары кайда? Ул гаепле булган очракта да, аның кешелек хокуклары юкмыни бу илдә? Аның ризык кабул итәргә, тэгам ашарга хокукы бар лабаса!

– Әйтелде бит: ярамый! – дип кычкырды сөңгече.

Олонсо әйтте:

– Әгәр дә ул ашамаса, зиндан идәннен сузылып, ачлыктан жан тартса, ике атнадан соң, сез кемне жәза мәйданына алып барырсыз икән соң?.. Шәһәр халкы олы бәйрәмгә, кеше үтергәнне карарга әзерләнә. Әгәр ул бәйрәмгә хәтле үлсә, сез шәһәр халкын олы ләззәттән мәхрүм итәчәксез! Халык моны гафу итмәс! Баш калкытыр!

Сөңгечеләр шиккә калды, алар үзара киңшә башлады. Озак кына киңш-табыш иткәннән соң, сөңгечеләр башлыгы әйтте:

– Әйдә, кыерчыкларын алыгыз да, юлбасарга кертеп бирегез! – диде.

Карадәрвиш әле генә нөкәр алып кәргән төенчекне тешләп, сыңар кулы белән калтырана-калтырана чиште. Ипине сындырды. Ипи эченнән бер кечкенә пәке белән кәгазь килеп чыкты.

Тоткын читлек өстендәге сакчыларга күренмәскә тырышып, бер янга посты.

Ул авызына ипи тутыра, үзе кәгазьгә язылганны укырга маташа. Чәйнәвеннән туктап, язуны кат-кат укыды.

«Сир, син Гарәбстанда Коръянне ятган өйрәнеп, хафиз булдың. Коръянне синең кебек моңлы мәкам белән укучы юк. Сине мөселман кешесеннән аерып булмый. Менә шушы пәке белән син үзең үзең сөннәт яса. Ярасы төзәлеп беткәч, кычкырып азан әйт, моңлы итеп Коръян укы. Мәйданнарда йөрөп, мин синең юлбасар түгеллеген, мөселман кешесе икәнлеген турында кычкырырмын. Ант итәмен ки, мин сине зинданнан йолып алачакмын! Синең сакчың Олонсо булыр», дип язылган иде кәгазьгә.

Тоткынның йөзе тантаналы рәвештә яктырып китте.

Бармаклары белән пәкенен үткенлеген тикшереп бакты. Сөннәт пәкесе Гали кылычыдай үткен иде.

Карадәрвишнен киеренке йөзе чалшаеп килде: ул үзен-үзе сөннәтләде.

Бер атна узар-узмастан, Базар Мәйданындагы калкулыкка басып, юлдаш Олонсо халыкка эндәште:

– Мөселманнар! Минем юлдашым харами Педро Бургос түгел! Ул чын мөселман кешесе, әлхәмдүлиллаһ. Аның һичбер гаебе юк, әфәнделәр. Барып карагыз зинданга, ул чын мөселман кешесе буларак, кечкенәдән сөннәткә утыртылган. Сез беләсез, карак Педро – ул чын христиан, сөннәтсез. Бургос ике куллы иде. Бу бичараның бер кулы юк! Чын мөселман буларак, ул сөннәткә утыртылган!

Мәйданга жыелган кешеләр шаулаша башлады.

Кемдер:

– Ул Педро белән бер чыбыктан сөрелгән! – дип кычкырды.

Кайсысыдыр:

– Аттыр моннан, килмешәк! – дип акырды.

Өченчесе тегеләренә каршы төшә:

– Чыннан да әллә ялгышлык бармы бу эштә? – дип, кешеләрне хафага салды.

Олонсо аңлады, ул бәндәләрнең күңеленә шом өстәде, икеләнү уятты. Бәндәләр икегә аерылды, аларның яртысы тоткынны яклай, канга сусаган икенче яртысы юлбасар Педрога үлем тели иде. Олонсо аларны Базар мәйданында калдырып, шәһәрнең үзәк мәйданына барып, тагын сөрән салды:

– Мөселманнар! Аның гаебе юк, ул Бургос түгел, аның исеме Ибраһим, ул чын мөселман кешесе! Аның сөннәте бар, әфәндедәр!

Олонсо Хөкемдарлар йорты каршында да шул ук сүзләрне кабатлады. Эңгер-меңгер җиткәч, ул тагын кунар урын эзли башлады. Кәрвансарайлык акчасы булмау сәбәпле, шәһәр читендәге, зиндан янындагы мәчетнең намаз бүлмәсендәге келәмгә ятып йоклады. Аны таң алдыннан иртәнге намазга уяттылар, ул тәһарәт алды, башкалар белән бергә намаз укырга әзерләнде. Мәчетнең мөзине азан әйтә башлады, Мөселман шәһәрнең өстендә, кәрвансарайлар, манаралар очында йөз тавышлы азан йөздә.

Зиндан эченнән дә азан әйткән тавыш ишетелде. Бу – Карадәриш тавышы иде. Ул көчле матур аһәң белән азан әйтә. Башка манаралар аңа кушыла.

Мөселманнар мәчеткә җыела башлады. Бөтенесе дә туктап азан тыңлый. Имам сәерсенгән, каушаган.

– Гажәеп матур тавыш! – диде имам. – Каян килә бу азан? Кем, кайсы мөздин шундый мөҗиза ясай?

Голамә сокланудан гажиз булган, барысының да йөзә балкый иде.

– Бу теге зиндандагы тоткын Педро шулай азан әйтә, диләр.

– Бургос түгел икән лә ул, аны ялгыш тотканнар, ди бит. Бу Педрога охшаган мөселман кешесе, ди.

Олонсо тараткан хәбәрдән соң халык фикере икегә аерылды. Баш казый үлем җәзасын кире какты. Бераз сабыр итәргә боерды.

Зиндан капкасы янына азан тыңларга халык җыелган. Халык арасыннан бай киенгән бер сәүдәгәр килеп чыкты.

Сәүдәгәр үзенә яраннары белән иртәнге намазга килгән иде.

– Гажәеп бер мәкам! – диде сәүдәгәр.

Аның янына Олонсо килде. Сәүдәгәрнең колагына кызып-кызып, нидер сөйли башлады. Шуннан соң сәүдәгәр сакчы нөкәрләр башлыгына әйтте:

– Хөрмәтле тәхсир, гаделлекне якларга алынган адәми зат, бу мөздин белән күрешергә рөхсәт итче!

– Ярамай! – диде баш каравылчы.

Сәүдәгәр яшертен генә Башлыкның учына акча сонды:

– Зинһар, тәхсир... – диде.

Башлык сакчыларга:

– Үткәреп җибәрегез бу әфәнде! – дип боерды.

Сәүдәгәр капкадан узды. Ул Карадәриш белән байтак сөйләште һәм тоткынның Педро Бургос түгел, мөселман кешесе Ибраһим булуына

нык ышанды. Зинданнан чыккач, сәүдәгәр турыдан-туры Гадел Мәхкәмә Йортына китте.

Гадел Мәхкәмә йортындагы тәбәнәк өстәлләр янында хөкемдарлар утыра иде. Сәүдәгәр хөкемдарлар каршысына аягүрә баскан. Аның аякта торуы мәгърур, жиңәсенә ышанган яклаучыныкына охшаш иде.

– Эссәламегаләйкүм!.. – диде мәгърур сәүдәгәр. – Мин постаулар, киек-жәнлек тиреләре белән сәүдә итүче алтын тәхетле Жучи олысының ватандашы буламын. Азиядә, Фрэнк илләрендә, Хиндстанда сәүдәм бар. Исемең Турай. Хәзерендә минем хажга китеп барышым. Хаж юлында йөргәндә, бер колны азат итәсем килә.

– Машалла, бик хуп, алтын тәхетле Жучи Олысының сәүдәгәре Турай хажы, машалла, – диде баш казый.

– Сезнең зинданда бер тоткын бар. Аны юлбасар, ата жинаятчы Педро Бургос дип атыйлар...

– Әйе, ул юлбасарны без бер атнадан жәза мәйданында...

– Тәкъсирем! Ул Бургос түгел, аның исеме Ибраһим! Тәртипләп сөйләргә рөхсәт итегез, зинһар.

– Дәвам ит, Турай сәүдәгәр, – диде казый.

– Беренчедән, Педро – христиан кешесе. Мәгълүмдер ки, христианның барысы да сөннәтсез, хөкемдарларым. Мәгълүмдер ки, юлбасар Бургос зинданда утырганда, Коръән уку түгел, гел атасы-анасы белән сүгенеп, көфер сүз кычкырып яткан. Мин бичара Ибраһимның ничек итеп гүзәл мәкам белән Коръән укыганын тыңлап килдем. Хо-о, тәкъсирем! Мин дөнъяны әйләнеп чыккан кеше. Бер жирдә дә болай итеп, матур, куәтле тавыш белән азан әйткәннәрен ишеткәнәм булмады... Хөкемдар әфәндедәр, чыгарыгыз аны иреккә, аның гаебе юк!

Урамда жыелган халыкның шаулаганы ишетелде:

– Тоткынны азат итегез!

– Ул Бургос түгел! Ул мөселман кешесе!

– Ишетәсезме, халык таләп итә! – диде Турай сәүдәгәр. – Сез аның сөннәтен тикшердегезме?

– Тикшердек, тәкъсир, – диде утырышчылар. – Хо-о, әлхәмдүлиллаһ, Ибраһим хәзрәтләре сөннәтле!

– Ярый, – диде баш казый. – Турай сәүдәгәр хәзрәтләре, без Ибраһим мөэзинне сезнең карамакка йөз алтын бәрабәрәнә зинданнан чыгарабыз.

– Шөкран, тәкъсир! Аллаһ сезгә юлдаш булсын! – диде Турай сәүдәгәр.

Юлдашлар

Идел дәрҗәсы ярларына якын уза торган юлдан яр буйлатып, ике дәрвиш бара. Аларның берсе – мөселман чалмасы ураган Карадәрвиш, икенчесе – Сакчы – Олонсо; ул да суфилар киemenдә, аның сыртында биштәр. Алжыган юлчылар туктап, капчыктан каты-коты чыгарып, табын эзерләргә тотынды. Дәрвиш гыйбадәт кыла. Аның гыйбадәте башта намаз укуга охшый, аннан ул аякларын бөкләп утырды. Кулында тәсбих. Карадәрвиш башта кычкырып, соңра пышылдап, дога укый башлады.

– Йа Раббым, жиһанны афәттән коткар, дөнъяны мурдан коткар, – дип,

ул гыйбадәтен тәмамлады. Борынгылар аңлаганнар бит, нәрсә ул Алла, дигән сорауга «Аллаһ – ул Хакыйкәт, Игелек һәм Гүзәллек, Дәһшәт иясе», дигәннәр. Аллаһ ул ялганчы була алмый, Аллаһ – үзе Хакыйкәт, дәрәслек. Аллаһ яманлык кыла алмый, ул миһербан иясе. Аллаһ ул ямьсез була алмый, ул гүзәллекнең үзе. Аллаһ бөөк, ул кодрәт иясе!

Олонсо табын янында әвәрә килсә дә, сүзгә катнашырга ният кылды:

– Муса пәйгамбәр, – дип башлады ул сүзен, – Синай тавында: йа Ходаем, сине күрәсем килә, күрен миңа дип, Аллаһка ялвара. Аллаһ аңа күренми. Минем барлыгыма шикләнсәң, энә тауга бак, ди. Шулкач тау калтырый башлый. Куркуыннан Муса иман китерә. Димәк, Аллаһ гүзәллекнең үзе булгач, Мусага гүзәллек күренсә, Муса егылып үлчәк. Гүзәллек кешене үтерәмени, остазым?

Карадәрвиш тирә-якта башка жан иясе булмаса да, карангалап алды:

– Кастилиядә, Римда булсаң, – диде ул, ярымпышылдап, – сине шундук утка ыргытырлар иде бу ересың өчен. Сафсата! Гүзәллек кеше үтерми. Аллаһны күрәп, танып белергә адәмнең зинһияте әзер түгел. Гыйбадәт – ул, дустан, мәңгелекне тою, мәңгелекне аңларга, аңлатырга тырышу. Ихлас гыйбадәттә гүзәллек, мәхәббәт, эзләнгү тәвәккәллеге, батырлык, корбан булырга әзер тору, максатка тугрылык, үжәтлек тупланган. Әгәр дә син курка-курка гыйбадәт кылсаң, икеләнәп кенә инансаң, ул гыйбадәт булмый, ул ялган аллаларга сихер догасы уку гына булып калачак. Вәхши, кыргый кеше, надан бәндә үзе өчен генә гыйбадәт кыла. Аңа гына савап булсын, аның гаиләсенә генә әжер булсын. Зиһенле адәм бөтен дөнъя өчен гыйбадәт кыла. Кыргый, надан, тупас бәндә белән мәдәниятле адәм арасында аерма шул.

Карадәрвишнең бу сүзләрен башында пешерә иде, ахрысы, Олонсо шөгыләннән туктап, бер ноктага карап, уйланып торды. Ул Карадәрвишнең фикере белән килешкәнлеген раслагандай:

– Хуш! – диде дә янә табын янында әвәрә килүен дәвам итте.

Карадәрвиш тирән сулыш алып, нотыгын алга сөрде:

– Адәми затның иң зур дошманы – курку! Курку – йогышлы авыру. Янабы-ыз, дип кычкырсан, мәчеттә яки чиркәүдә гыйбадәт кылучы меңнәрчә кеше янгынан түгел, берсен-берсе таптап, сытылып һәлак булчак. Кеше үзенә бәла килер, дип куркып яшәсә, ул бәла аңа һичшиксез килчәк. Бу бәлане чакырып китерү, афәтне теләү булчак. Бәс, куркуны жинәргә кирәк. Менә без синең белән мөселманнардан куркуыбыз аркасында батырга әвереләп, куркуыңның уртасында, татарлар-мөселманнар арасында йөрибез. Батыр – ул куркаклыгын жингән куркак...

Ул үз фәлсәфәсеннән арып, башына ял бирү ниятеннән торып киерелде, калтыранып алды, тирә-якка күз салды.

– Нинди гүзәллек бу якларда, Олонсо.

– Кастилия гүзәл түгелме, сир? – диде юлдаш.

– Гүзәл! Тик монда Идел буенда, тугайларда, урманнарда аерым гүзәллек. Йомшак гүзәллек. Кастилиядә кырыс гүзәллек...

– Гүзәллек дип, сир, табигать гүзәллеге турында гына әйтәсеңме? Әллә...

– Хатын-кызлар турында да әйтәм. Болгар-татар кызларында яшерелгән гүзәллек, серле гүзәллек, Олонсо.

– Аскет монах Руиның дөньяга карашы алышына барамы?

– Көл әйдә, көл, Олонсо. Мин көлөргә лаек бәндә. Язмыш мине ниләр генә кыландырмый. Дин факультеты студенты, аннан «Фәкыйрь Монахлар Тәшкилаты» әгъзасы, аннан кардинал, аннан Бөек Инквизитор, аннан хәерче дәрвиш, ата карак Бургос, хәзер инде мөселман суфые.

– Сәедләр токымы шәйхелислам!.. Сүз иярә сүз чыккач әйтим: Аксак Тимер сәедләрне аеруча хөрмәт итә, аларны хөкүмәт тәминендә тотат икән. Синиң токым хәзер сәедләрдән үк килә бит. Шәжәрәңне барлап чык.

– Шәжәрәм әзер, Олонсо.

– Әйе, мөселман кызларының гүзәллеге турында аскет монахның фикерен тыңлап бетермәдек бит әле. Ah, Бөек Болгар ханы Габдулланың кызы Гайшә тутай, ah-vañ-vañ, сир... Менә кайда ул тыйнак гүзәллек, – диде Олонсо.

– Гайшә тутай гүзә-әл... Ләкин Кастилиядә бер гүзәл калды... – диде Карадәрвиш.

– Аскет монах үзенә дәртен үтереп бетермәдемени әле?

– Гөнаһлы булдым, Олонсо... Женси хисләр алар, дусларым, бер генә женескә ябыштырып куя торган хисләр түгел. Мәхәббәт ул – таныш-белү сөреше, ул ике женесне якынайта, берсе икенчесенә каршында жанын ача, рухын чишендерә. Алар бер-берсе аша күктән ингән рухи гайрәтне таныш-беләләр. Мәхәббәт ул милләтне, ыругны сафландырып өчен яралтылган хис. Мәхәббәт – ул сайлап алу ысулы. Мәхәббәттән туган балалар нәселле, пакь, сәламәт һәм матур булалар. Мәхәббәт ул милләтне горур, куәтле итә. Мәхәббәтсез генә, бары тик женси хисләрне канәгәтләндерү өчен генә кешеләр өйләнәшсә, милләт, ыруг зәгыйфьләнә, тора-бара юкка чыга. Ир белән хатын мәхәббәт аркасында ярашканлык хасил итсә, ул җиңелмәс бөек кодрәткә әверелә. Ир кеше акыл белән сөя, хатын-кыз серле сөю аша зийһиятле була. Хатын-кыз – дөнъяның иң серле заты. Ул дөнъяның тоткасы. Кешеләр мәхәббәтне бәдәни-женси бушануга гына кайтарып калдырдылар. Мәхәббәт – ул галәмнәрдән алган куәт, галәмнәргә таралачак кодрәт булырга тиеш.

Сөйләргәме, сөйләмәскәме дигәндәй, ул икеләнәп, туктап калды. Бер карарга килеп, тирән сулыш алды. Аягүрә басып, озын һәм әһәмиятле нотык сөйләргә жыенды. Ул инде үзе сөйләгәч дөнъя мохитенә барып керде кебек.

– Дөнъядагы вакыйгаларны, диннәрне, гөнаһ кылучыларны күзәт-күзәт мин башкаларга сөйләргә тиеш булмаган нәтиҗәгә килдем, Олонсо. Ләкин мин аны сиңа сөйләмәсәм, тыныч кына яши алмамдыр, ихтимал. Мәхәббәт, ярату, сөюләр төрле була. Аллаһка мәхәббәт, пәйгамбәргә, ата-анага, хатынга, балага, ватанга мәхәббәт. Җиденче мәхәббәт барына мин ышанмаган булып идем...

Беатриса миңа мәхәббәт ләззәте бирде. Шул мәхәббәттән ваз кичеп, мин аскет монах булдым. Аскетлыгым ватаным, милләтем, динем булган мәхәббәтем аркасында. Шуның аркасында хәзер карадәрвиш чапаны бөркәнәп, илдән-илгә каңгырып йөрмеш көнем. Шуның аркасында мин маглар, йогалар, гурулардан дәрәсләр алдым. Шул мәхәббәтем аркасында мин Самофракиянең салкын, юеш мәгарәләренә төштем, Пирамидаларның

серле баскычларыннан фиргавеннәрнең табутларын төшөп карадым. Мин үлем белән йөзгә-йөз мең мәртәбәләр очраштым.

Мисырда Әзһәр университетында мин татар шагыйре Сәйф Сараи белән табындаш булдым. Но-о, менә кайда галим, менә кайда шагыйрь, менә кайда галәмче! Сараи 1321 елда Идел буендагы Камышлы каласында туган. Куәтле шәхес. Ул Аксак Тимер белән тыныша алмыйча, Мисырга һижрәт иткән. Аның иң күркәм әсәре – «Сөһәйл вә Гөлдерсен». Ул Аксак Тимернең Гүргәнечне жир белән тигезләве турында нәфрәтләнеп яза. Гүргәнечнең шаһзадәсе Сөһәйл Аксак Тимергә әсир төшә. Жәллад аны базга, зинданга ябып тотта. Әмир Тимернең иң сөекле кызы Гөлдерсен әсир баһадирга гашыйк була. Кыз зиндан ишеген ача, алар икәүләп, чүлгә кереп качалар. Кыз сусаудан хәлсезләнеп, чүл уртасында жан бирә. Аның жансыз гәүдәсе янында Сөһәйл үз хәнжәрөн күкрәгенә батырып, һәлак була.

Соңгы сүзләргә әйткәндә, юлдашның тавышы калтыранып куйды. Аның тамагына әче төер килеп тыгылды булса кирәк. Ул хикәясен тәмамлап, башын читкә борды.

Карадәрвиш соклануын яшерә алмады:

– Гүзәл әсәр! – дип куйды.

Бераздан тынычлана төшкәч, Олонсо нотыгын дәвам итте:

– Ләкин эш Сәйф Сараиның шагыйрьлегендә түгел. Аның галәмче булуында, сир. Мин Сәйф Сараиның зиккуратына¹⁰ мендем. Ул анда зурайткыч пыялалар белән күкне, йолдызларны, айны, кояшны тикшерә. Егылып китмәгез, сир. Мин шундый ересь әйтәчәкмен, Аллаһ сакласын. Сәйф Сараи әйтә: Кояш жир тирәли түгел, жир кояш тирәли әйләнә, ди. Һәм ул аны әсәренә дә керткән: кыз әйләнде бу яшь батыр тирәли, жир әйләнгән кебек кояш тирәли!

Бу юлы Карадәрвиш тораташ булып каткандай булды, сүз табалмыйча, ике кулын да сакчысы ягына болгап, чебенне куарга теләгәндәй, әле генә әйтелгән фикерне кабул итмичә:

– Тьфү-тьфү, авызыңнан жил алсын! – дип кычкырды. – Ничек? Каян килеп? Библиядә дә, Коръәндә дә андый сүз юк! Бу ересь. Моңы сөйләү түгел, бу турыда уйларга да ярамый. Әгәр әйтә калсаң, синең урының учакта булачак. Син тилергәнсең, Олонсо.

Жинү чираты юлдаш ягында иде:

– Димәк, Сәйф Сараи да тилергән! – диде нотыкчы.

Карадәрвиш әле һаман айный алмый иде:

– Бу яңалык кинәт башыма китереп орды, сабыр ит, мин бераз бу гадәтгән тыш сүзләргә күнегим. Форсат бир, зинһар. Башым чуалды. Бу ересь, Олонсо.

Юлдашы Олонсо берни булмагандай сабыр иде һәм ул үз фикеренә мөһер суккандай итеп:

– Бу – Аллаһның кодрәте, сир! – диде.

Тагын тынлык урнашты. Ара-тирә Карадәрвиш кенә һаман кемгәдер ачулана: кеше ышанмас сүзгә сөйләргә рөхсәтем юк, дип сөйләнеп алгалый.

– Ә мин аңа ышандым! – диде юлдаш. – Коръәндә бар бит шуңа киная,

¹⁰ Зиккурат – күк йөзгә күзәтү манарасы; обсерватория.

сир. Ул бик гади аңлатыла бит. Коръәнне сез яттан беләсез бит. Анда әйтелгән: Кояш Аллаһ тарафыннан куелган юл белән, үзенә билгеләнгән урынына таба очар. Айга да без төгәл тугым һәм фасыллар тәгаенләдек. Ул янадан тал чыбыгы кебек булып әйләнәп кайтыр. Тал чыбыгы кебек булганда, аның олы өлөшөн Кояш белән Ай арасындагы Жир каплай. Жир шул араны узып китә. Димәк, Жир Кояш тирәли әйләнә булып чыга. Кояш тотылганда, Жир белән Кояш арасына Ай керә, анысы Жир тирәли әйләнә. Жир белән Ай икесе бергә Кояш тирәли йөри.

– Жир Кояш тирәли йөриме? – дип сорады Карадәрвиш. – Птолемей кая карый? Ул даһи Птолемей ниндидер бер татар шагыйре Сәйф Сарайдан да ахмаграк булып чыгамыни?

– Ахмак түгел ул Птолемей, аның зиһене өлгөрөп житмәгән.

– Булды! Хәттин ашмыйк. Бу фикерләр шушында – Идел буенда калсын. Безгә ияреп йөрмәсен... Сәяхәтебезнең бу өлөшөнә йомгак ясыйк... һәм сафсатадан хакыйкый хәяткә кайтыйк... Азияне, Аурупаны үз кулында тоткан төрек солтаны Баязид Елдырымның мөхтәшәм¹¹ сараен син күрдң, Олонсо. Баязидның сигез йөз мең кылычы булуын да белдң. Якын-тирәдә аңа каршы торырлык көч юк.

– Бар, сир. Московия, Балкан, Кастилия, Франк, Герман берләшсә...

– Берләшәп карадылар бит инде. Күпме булды хач-тәре сәфәрләре? Алтын Сарайның алтын тәхетендә утыручы бөек Туктамыш хан белән эмир Идегәй икесе дус булганда, Алтын Урданы беркем дә алалмас. Аңа каршы торырлык көч юк тирә-якта. Бөек шәхесләр. Идегәй – үзен хан дәрәжәсенә куйган кәттә эмир. Болгардагы көчне күрдң. Таш калалар, таш мәчетләр...

Ул арада Олонсо табын өлгөртте.

– Боерыгыз, сир! – диде ул юлдашына.

– Капкалый тор, Олонсо, – диде Дәрвиш.

– Ич юк, сир. Сөз башлагыз!

Карадәрвиш табын янына ылышты. Тәгамгә үрелгәндә:

– Бисмилләһир рахмән ир рахим. Житештек, Олонсо, – диде.

Сөйләшмичә генә капкаладылар.

– Гарәп телен, Коръәнне өйрәнә-өйрәнә, мөселман илләрендә: Һиндстанында, госманлыларда йөри-йөри чын мөселман булып барасыз бугай, сир, – диде кече юлдаш.

Карадәрвиш соңгы чәйнәм ризыгын йотып, берәз утырганнан соң, ике учын күтәрәп, дога укыды.

– Сүбхәналлаһи вә әл хәмдү лилләәһи вә ләә илләәһ илләлааһу вәаллаһу әкбәрү вә ләәхәүлә вә ләә куvvәте илләә биллилләәһи галйил газыйим.

Олонсо аңа сокланып карап торды да:

– Сир, – диде, – сез чын мөселманнан да саф укыйсыз Коръәнне. Сезне сәедләрдән аерып булмый, валлаһи.

– Матур сүzlәр! Вакыты-вакыты белән мин үземне мөселман буларак хис итәм. Ислам белән христиан дине – игезек туганнар бит. Әллә син дә мөселманлыкка күчәсәңме?

– Сир, сез мөселман динен кабул итсәгез, мин дә күчәм.

– Коръәннән мин бик күп нәрсәләргә өйрәндәм. Алдагысын Алла белә,

¹¹ Мөхтәшәм – бай, күркәм.

эгәр дә христиан ата-анадан яралмаган булсам, һичшиксез, Исламны кабул иткән булыр идем. Ләкин мин христиан, христианның да католигы. Католикның да Бөөк Инквизиторы!

– Сез мең тапкыр хаклы! Дин алыштыру – ул денсез калу, сир.

Карадәрвиш көлә башлады, кинәт туктап, житди сүзгә күчте.

– Хәтерлисеңме, Тәбриз каласындагы кәрвансарайдагы гауганы? Анда азау ярган суфыйлар, монахлар, раввиннар жыелган иде. «Иң яхшы дин ул – Ислам!» дип кычкырды чалмалы дәрвиш. «Мөселман кешесе чиста, итагатыле, миһербанлы була. Исламны кылыч белән кертмәгән Мөхәммәд. Мәжүсиләр үз теләкләре белән мөселман булды. Шуннан христиан картты торып басты. «Христиан дине Исламнан өлкәнрәк», – дип башлады ул. – Ислам сурәт ясарга рөхсәт итми. Шуңа күрә Ислам илләрендә бөөк рәссамнар юк. Мөселман кешесе авыз ачып җырларга курка. Шуңа күрә сездә авызы ачылмый торган җырчылар гына. Мөселман арагы эчми. Эчә башласа, динен дә, телен дә, исемен дә сатып эчә... Мөселман дунгыз ите ашамый. Исерткеч эчкәч, үзе дунгызга әверелә». Шуннан тагын берсе калыкты: «Будда диненә житми инде, мосафирлар. Ислам да, Христианлык та алдауга корылган, жәмәгать. Аларның икесе дә халыкны булмаган оҗмах белән алдый, ымсындыра. Шуңа ышанып, кара халык шуларга бил бөгә. Янәсе, киләчәктә аңа жәннәт булачак. Тоттырдылар, ди, сиңа жәннәт! Жәннәт булса, бу дөньяда сине кол итеп чыбыркылаган бай, иң башта үзе түргә менеп утырачак, тагын сине чыбыркылаячак. Будда ичмасам алдамыйча гына барысына да күнәргә куша. Изел, түз, ләкин киләчәктә түләү сорама!..» Шуннан мин дә бәхәскә кушылдым. Аларның һәммәсе дә үзенчә хаклы иде. Дөрөс, христианнар баш булган илләрдә бөтен төр сәнгатьләр дә чәчәк ата. Будда илләрендә дә шулай ук гүзәл биналар күп. Исламның да мәһабәт мәчетләре кешеләрне чиксез сокландыра. Ләкин мөгтәбәр Олонсо вә мосафирлар, диннәрне сәнгатькә юл бирәме, юкмы, дип кенә карау, сукур суфилик булыр иде. Диннәрне менә бу тарафлап карап тикшерергә кирәк, юлдашлар. Үзенә фикри куәте белән, зиһеннәрне үзенә буйсындыра алуы белән бер-берсеннән аерыла диннәр. Кайсы көчле, кайсы дин әһеленең рухы нык? Кайсы диндәге халык баш булыр дөньяга? Мин сезнең каршыгызга менә шундый сөаль ташлыйм, мосафирлар. Сиз җавап бирегез миңа, дөнья гизгән укымышлы дәрвишләр! Кайсы диндәге ил дөньяны яулар?.. Китте гауга, китте жәнжал. Кайсы Ислам баш була, ди; кайсысы яһүдләр, кайсысы Будда баш була, ди. Ләкин аларның берсе дә хаклы түгел иде. Дөньяда иң гади билгесе булган дин калачак, суфыйлар. Мөселман тамгасы яңа туган ай – һиял. Ай – гашыйклар билгесе. Хыялый кеше рәхимсез дөньяга баш була аламы? Беркайчан да дөнья шагыйрь кулында булачак түгел. Буддачыларның тамгасы – тораташ сын. Таш сын ясап, гомер уздырган рәссам беркайчан да оста сугышчы була алмый. Яһүдләр күп почмаклы йолдызга табына. Йолдыз чүпләп яшәгәннәр дә ерак баралмас. Иң гади, иң куәтле билге – хач! Хач дөньяга баш булачак, мосафирлар!.. Телисезме, теләмисезме, хач – дөньяның тоткасы. Илләр гизеп, мин Исламны да, Будданы да, Тәүратны да – барысын да өйрәндем. Шунда бер бөөк хакыйкаткә төшендем. Дөньядагы халыклар хачтан башка яши

алмый. Тартма ясарга да аркылы агач, ягъни хач кирэк. Күпер салырга да аркылы бүрәнә, ягъни хач кирэк. Киём тегәр өчен кайчы, ягъни хач кирэк. Утын кискәндә дә, без бүрәнәгә аркылы салып, пычкы белән хач хасил итәбез түгелме? Мөселман карты таянып йөри торган таяк та аркылы агачка корылган – хач! Мөселман яугиренең кулында хач шәкелле кылыч булып. Хач – христиан билгесе! Хач жирдә генә түгел, һавада да очып йөри. Кошларга карагыз сез, алар да хач сурәтендә оча. Ислам кешесе дә, буддачылар да, үзләре дә сизмәстән, һәр йорт нигезенә христиан билгесе, хач салып калдыра. Шулай булгач, дөнья хачка-тәрегә табыначак!

Яшырэк юлаучы елмаеп куйды:

– Шуннан китте мәшһәр, мөсафирлар шаша-шаша чукуна башлады... Сөз үтә ышандырырлык итеп сөйләдегез.

– Син, синьор Олонсо, Бөек Инквизитор сакчысы вазифаларыңнан азат! Бар, кайт үз иленә, догаңда мине дә онытма, минем өчен Аллаңнан ярдәм сора.

– Сир, мин сезне ташлый алмыймын. Ярдәмчесез, дуслык калган кешене ташлап китү гөнаһ.

– Рәхмәт, Олонсо! Син азат, теләгән чагыңда син минем яннан китә аласың. Син ирекле!

– Сир, мин сезне Ватанга кайтып, Ялган Бонифацийны фаш итеп, аның урынына утырганчыга кадәр саклармын. Менә шуннан соң азат булып, илемә кайтырмын, иншалла!

– Бирсен Ходай!.. – диде Карадәрвиш, аннан соң янә табигать манзарасына бакты. – Карале, гүзәл, бай жирдә яши бу татарлар. Болгар – искиткеч шәһәр. Аңа кызыкмаган патшалар юктыр!

– Кызыгалар икән, аны барыбер басачаклар.

Карадәрвиш:

– Үзең дә житеш, – диде.

– Сир, сез капканнан соң...

– Ташлалә шул гадәтнең, сир да мир. «Ләә иләәһә илләллаһү, мүхәммәдүр расүүлүллааһ, дип әйткәч, мин мөселман булдым, син мөселман, мин мөселман, мөселман белән мөселман арасы тигез. Мөселманга икенче мөселман боерыкчы була алмый, безнең боерыкчыбыз – бер Аллаһу Тәгалә. Без тигез, мин кардинал түгел, син аның тән сакчысы түгел. Бисмилләһ ир-рахман иррахим! (Карадәрвиш чәй уртлап куйды.)

– Бисмиллә ир рахман ир-рахим...

– Бу дөньядан үз әжәлен белән китәргә язган булса, син, һичшиксез, сәгадәтне күрәчәксең, – диде олы юлчы.

– Ул жәннәттә барысы да тигез булып, – дип, хужасының фикерен дәвам итте. – Жәннәтнең биек вә бөек гөмбәзе астында христиан кешесе Библиясе, Будда кешесе Трипитакасы, индуизм кешесе үзенең Ведасы белән, мөселман кешесе Коръәнә, яһүд Тәураты белән вә башка диндәгеләр үзләренең китаплары белән һич каршылыксыз, тату яшәячәк, чөнки бу китапларның барысы да бөек Рухтан – Илаһыдан иңгән.

Алар үзара бәхәсләшеп киттеләр. Шуннан шахмат уйнадылар.

– Башланган уенны тәмамлыйк, синьор Олонсо! Нидән бәхәсләшкән идек әле без?

– Мин жиңсәм, без Болгардан Сәмәркандка – эмир Аксак Тимер тарафына китәчәкбез. Сир жиңсә, Болгардан урыс христианнар ягына юл тотачакбыз.

– Менә мин болай йөрим, – диде Карадәрвиш.

Олонсо табын жыештырган жайдан гына фигураларны күчереп куя.

– Сир, королегезне саклагыз! – диде табынчы.

– Дөрес, корольне сакларга кирәк! Син шаһ куйдың, Олонсо. Мин капландым.

Олонсо йөри.

– Мат, сир. Димәк, без Аксак Тимер жәнаплары янына барабыз!

– Шаккаткыч! – дип аптырады олы юлчы. – Университетта укыганда, шахмат батыры идем, мине жиңгән кеше булмады. Син Гарәбстанда да батырларны жиңдең, Мисырда да, хәтта Болгар эмире Абдулланы да жиңдең. Син моның серен беләсең булыр. Ярар, киләсендә мин жиңәм. Синенчә булсын, киттек без Сәмәркандка.

– Хәерле юл!

– Бирсен Ходай! Киттек, Олонсо! Алда безне юл көтә... Болар кыргый татарлар түгел, дустым Олонсо. Ауropa берни дә белми икән татарлар хакында. Татарлар кыргый түгел, татарлар батыр сугышчылар, матурлык, гүзәллек сөяләр, алар бу байлыкны, бу гүзәллекне ансат кына ятлар кулына бирмәс!

– Сәмәркандта бөөк хаким Аксак Тимер, диләр.

– Ярый, Аллага тапшырдык, баргач, үз күзләребез белән күрербез. Болгар илен калдырып, Сәмәркандка – эмир Аксак Тимергә йөз тоттык, синьор Олонсо!

– Ислам илендә мин синьор Олонсо түгел, Мостафа дәрвиш.

– Ә миңа «Исрафил хәзрәт» дип эндәшерсең. Әйдә, киттек, Мостафа дәрвиш!

Аксак Тимер янында

Карадәрвиш белән аның тән сакчысы Мостафа Сәмәркандка килеп житте. Гүзәл каланың манзарасын карый-карий, соклана-соклана юлчылар шәһәр эчендә байтак йөрдә. Алар Шаһ Тимер сарасын гүзәллегенә хәйран-вәйран булып карап торды.

Аксак Тимернең чит ил кунаклары алдында горурлана торган тәхетханәсен сурәтләр өчен сүзләр житмәс иде. Уң якта алтын батырып, кызыл агачтан ясалган зур затлы тартма. Шкафка да, сандыкка да охшаш шушы тартмада көмеш савыт-саба саклана. Бу сандык алтыннан эшләнеп, эмаль белән бик матурлап бизәлгән, шулар өстенә ул асылташлар белән чуарланган, энже белән асылташлар арасында, урталыкта эстерхан чикләвеге кадәрле алмаз беркетелгән. Тартмага тезелгән алтын каймалы көмеш савыт-саба күренә. Аның астында кечкенә алтын өстәл тора. Биеклегә ике карыш, ягъни кырык сантиметр чамасы булыр. Ул да бик күп асылташлар белән бизәлгән. Өстәл өстендә зур гына зөмруд¹² ташы балкый. Бу өстәл янында алтыннан эшләнгән, кеше буендагы имән агачы

¹² Зөмруд – асылташ; изумруд.

тора. Аның яфраклары зөмрүд ташыннан, жимешлөре фирүзө, кызыл алмаз, сапфир, сайлап алынган эре-эре диңгез энжелөрөннөн. Анда-санда ботакларда эмальдөн ясалган кошчыклар. Аларның кайсылары канат кагына, кайсылары канатларын жыеп утырган, кайсылары томшыкларына алмаз, мәржән, энже бөртеклөре капкан.

Ян-якларда алтын ука белән чигелгән мендәрләр, идәнгә ачык төстөгә келәмнәр жәелгән.

Түрдә асылташлар: ахак, алмаз, мәржәннәр һәм фирүзә белән бизәлгән тәхет. Шәм куелган алтын шәмдәлләр өстә, түшмәннән асылынып тора. Башта карнайлар, быргылар, барабаннар тавышы, соңра кыллы уен кораллары хиссиятле аһәң яңгырата.

Яраннары белән эмир Тимер тәхетханә ягына чыкканда, жиңелчә генә уң аягына акый иде. Аның өстендә алтын ука белән чигелгән хөллә. Башында эре алмазлар белән бизәлгән таж. Ул тәхетенә утырды. Эшләрне оештыручы башкарачы Күгелташ өч тапкыр кул чапты. Биюче кызлар пәйда булды. Эмир Аксак Тимернең игътибары биюче кызларда түгел, әллә кайда, читтә, сугыш кырында иде. Ул ишарә белән биючеләрне туктатты. Тәхетханәдә тынлык урнашты. Жепләре ташланган курчаклар кебек, кызлар келәмгә чүмәште. Күгелташ кызларга тәхетханәдән чыгарга боерды. Эмирнең бүген кәефе юк иде. Шулчак матур аһәң белән Коръән укыган тавыш ишетелде.

Күгелташ тәрәздән урам тарафына карады.

– Эмир сарае каршысында укынып утырмаса, урын беткәнме? Куыгыз шул йолкыш дәрвишләрне! – дип боерды Күгелташ урамдагы сакчыларга.

Эмир Тимер әйтте:

– Шаулама, Күгелташ, кем ул шундый мәкам белән Коръән укый?

– Бу, тәкъсирем, бер мөсафир, үзенә юлдашы белән. Имеш, ул сәедләр нәселеннән дип сөйләнә икән, – диде Күгелташ.

– Сәедләр нәселеннән?.. – диде Эмир. – Кертәгез сез аларны монда...

– Дәрвишләрне монда алып керегез! – дип кычкырды Күгелташ, тәрәзгә карап.

Эмир Тимер әйтте:

– Күпме ил гизеп, мин мондый моңлы мәкамне ишеткәнәм булмады.

– Ул дәрвиш бик күпне күргән, күпне белә торганга охшаган, тәкъсирем. Ябалдаштау итәгендә аның янына бик күп халык жыелган иде.

– Ниләр турында сөйләгән ул анда Ябалдаштау итәгендә?

– Ислам хөкемнәре вә пәйгамбәребез Мөхәммәд галәйһиссәлам турында.

Карадәрвиш белән Олонсоны алып керделәр. Мөсафирлар уң тезләренә төшөп, уң кулларын йөрәк ягына куеп, баш иеп, жиһангир Тимергә сәлам бирде:

– Әссәламегаләйкүм, эмир жәнаплары.

– Вәгаләйкемәссәлам, мөсафирлар, – диде Тимер. – Аякланыгыз! Минем сезнең йөзегезне күрәсем килә. (Мөсафирлар башларын калкытты.) Кем сез, кайдан, кая бармыш көнегез?

Карадәрвиш сүз башлады:

– Тәкъсир, без ерактан. Диңгез кырындагы илдән, Кордова – Ислам дәүләте, Гранада – Ислам дәүләте белән күрше. Аларга күрше дәүләтләр: Кастилия, Португалия, Валенсия... Мин үзем Гранада эмиратының эмире

Бишенче Мөхәммәднең өлкән кардәше, атым Исафил. Бу минем хезмәтчем Мостафа.

– Димәк, син хәлифәләр каныннан? – дип сорады әмир.

Карадәрвиш әйтте:

– Бу хакыйкәт, тәкьсир.

– Әмир каршысында хәлиф тез чүкмәс! Аяклан, хәлиф Исафил. (Карадәрвиш аягына басты.) Ни өчен син – өлкән кардәш – тәхәттән баш тарттың да дәрвишлеккә күчтәң?

– Мин дин юлындагы кеше. Мин гыйлем сукмагындагы Аллаһ бәндәсе, мин фәлсәфә суфые.

– Хуп! Шәжәрәңне аңлатып бир. Сәедләр һәрчак минем химаям¹³ да.

– Тәкьсирем, Аллаһу Тәгалә синнән разый булсын. Минем шәжәрәм будыр ки, Корасшлар нәселеннән Әбү Бәкер, беренче мөселман хәлифәсе, жиде йөз житмеш өч сәнәсендә борынгы бабаларыбыз өммәте Гранаданы, Кордованы яулап алганнар, шул вакытта жиденче буын вәкиле – Габбас углы Хәйран, углы мин – Исафил Кордовадан, Гранадага, аннан Мавританияга, аннан Мысырга, аннан Багдадка, аннан Һиндстанга, аннан Тәбризгә, аннан төрек Солтанаты, аннан Әстерханга, аннан Алтын Урда Сараена, аннан Болгарга, аннан менә сиңа килеп егылдык, тәкьсир.

– Хуш! Бая мин сиңең мәкамеңне ишеттем. Сөбханалла! Каян килә бу мәкам? Күгелташ!

– Әмерең, әмирем.

– Мосафир сәедләр углы сәед Исафил хәзрәтләренә фирүзә сандыкны китер.

– Әмерең, әмирем! – дип, Күгелташ тәхәтханәдән чыгып китте, күп тә узмый аның житәкчелегендә ике яран кыйммәтле сандык алып керде:

– Сәедләр токымы Исафил хәзрәт, бу минем сиңа һәдиям¹⁴! – диде әмир Тимер.

– Тәкьсир! – диде Карадәрвиш, – мин байлыкны, тәхәтне ташлап, дәрвишлеккә киттем, миңа синнән берни дә кирәкми. Зинһар, миңа берни дә бирмәгез, юкса, аны кая куйыйм? Мин юл кешесе.

Әмир әйтте:

– Байлыгы булса, куяр урыны табылыр. Юксылларга өләшерсең!

Карадәрвиш әйтте:

– Тәкьсирем, мин соранучыларга хәер бирүгә каршы кеше бит.

Әмир Тимер аптырады, гажәпләнүен яшермичә сорады:

– Ничек?.. – диде. – Сөз үзегез дә хәер соранып, тамак туйдырасыз, хәер эстәп, кәрваннарга тагыласыз, хәер соранып, кәрвансарайларда нотык сөйләсез.

– Кәрвансарайларда нотык сөйләгәнә әжер бирәләр икән, бу хәер түгел, сөйләүченең сәләте, акылы, зиһене өчен түләү, – диде кунак. – Кемдер думбра чиртеп, үлән әйтеп, кемдер рәкыс¹⁵ кылып-биеп күрсәтсә, аларга бирелгән акча да хәер-садака түгел, жиһангир! Алар эшләп, хезмәт итеп, тамак туйдыра. Берни кылмыйча, бары тик фәкыйрь булганга гына теләнүчеләргә акча бирү, теләнчеләрне арттыру, аларны үрчетү, эшләмичә

¹³ Химая – ярдәм, терәк.

¹⁴ Һәдия – бүләк.

¹⁵ Рәкыс – бию.

дә яшәп була, дигән зарарлы теләккә, зыянлы фикергә китереп чыгара. Кулы-аягы исән таза ир кеше хәер сорарга тиеш түгел. Аллаһы Тәгалә бәндәләренә ризыгын үз аягы белән эзләп табарга кушкан. Мин үзем дә теләнчеләргә хәер бирмәс идем, киңәшчәмә дә хәер бирергә рөхсәт итмәс идем.

– Аллаһы Тәгалә саранлыкны хупламый, – диде Тимер жәнаплары.

Карадәрвиш дәвам итте:

– Саранлык түгел бу, бәрәкәтлелек, тәкъсир. Коръәни Кәримнең өченче – «Гыймран» сүрәсен ачыгыз да, аның йөз дә сиксәннәнче аятен укып багыгыз: «Аллаһтан нигъмәтләр алып та саран булган кешеләр: саранлыгыбыз үз файдабызга, дип уйлаамасыннар, киресенчә, бу саранлык алар өчен бик тә начар булып чыгачак. Саранлыкларына күрә, жыелган маллары Кыямәт көнендә аларның муенына чорналачактыр»... Хәләл көче белән баеган адәмнең юксылларга, сәламәт теләнчеләргә мул итеп тарата торган сәдакасы саваплы имәстер, тәкъсир. Бу юмартлык түгел, бу саранлыктан да яманрак гадәттер, жиһангир. Бу – ялкаулыкка өнди торган гамәл. Сәдака, хәер мохтажларга, гарипләргә бирелергә ләземдыр, әмирем. Коръәни Кәримнең унжиденче сүрәсе, ягъни «Исра» сүрәсенен егерме тугызынчы айте ни ди? «Кулыңны муеныңа бәйләмә, ягъни саран булма, кулларыңны артык жәеп тә жибәрмә, ягъни артыгын юмартланма. Ахырда саран дип, сине ачуланырлар, малыңны туздырып, син бичара хәлдә калсаң да, сине сүгәрләр».

Әмир Тимер жәнапларының кәефе күтәрелде. Ул юлчы дәрвишнен сүзләрен сокланып кабул итте һәм дәһшәтле көр тавыш белән көлә башлады:

– Кызыклы фикер әйттең әле син, сәед, Исафил хәзрәтләрә, – диде тәхет хужасы. – Дөрөс бит, голамә! Яздырт, Күгелташ: бүгенге көннән илемдә хәер сорану, теләнчелек бетсен! Акылы, бәдәне сәламәт мөселман кешесе теләнчелек юлына басса, жәзага тартылачак... – диде, затлы сандыкка төбәлеп. – Колымның куллары талды, зинһар, сәед Исафил, һәдиямне үз кулларың белән кабул кыл.

Карадәрвиш падишаһлар, солтаннардаң да бөек әмир Тимергә һаман карыша иде:

– Әмирләрнең әмире Тимер хәзрәтләрә, байлыгы булган кешенең йокысы кача, минем тыныч йоклайсым килә.

Күгелташ кунакның бөек әмиргә буйсынмавын күреп, ул-бу булмагае дип бик борчыла иде һәм юлчы Исафилның колагына иелеп әйтте:

– Әмирнең бүлөгән кире кагу килешмәс, хәзрәт, – диде.

Тимер жәнаплары да икеләнеп калды:

– Исафил хәзрәт! Монда синең гомереңә, балаларыңа житәрлек хәзинә. Кабул итеп ал!

Исафил хәзрәтнең юлдашы Мостафа да түземсезләнә иде:

– Әмирләр әмире, ханнарда хан, падишаһларга падишаһ кулыннан бу һәдияне алыш кирәк, хужам, – диде.

– Акыллы хужаның киңәшчесе дә акыллы була! – диде Тимер. – Ал, Исафил хәзрәтләрә!

Карадәрвиш, ниһаять, күнде.

Карадәрвиш сандыкны алды да юлдашына тоттырды.

Әмир Тимер ризалык белән әйтте:

– Һәдиямне кабул итеп алганың өчен сиңа рәхмәт, мосафир Исафил!..

Минем илемдә сәедләр өчен махсус салынган бистә бар, ул гөлбакча эчендә, агачлар, җимешләр арасындагы арыкларда челтер-челтер су ага, кошлар сайрый, мин сиңа шуннан бер хөжрә¹⁶ бирсәм...

Карадәрвиш тәхет хужасының сүзен бүлдерергә жөрйәт итте:

– Ходай Тәгалә мине дәрвишлегемнән аермасын, тәкьсир, – диде.

– Күптән түгел генә минем иң якин киңәшчем, сәед имам Бәрәкә вафат булды.

– Урыны җәннәттә булсын!

– Амин!

Тимер, хискә бирелеп, сокланып тыңлады, аять азагында ул ике кулын күтәрәп, дога кылды:

– Иннә лилләһи вә иннә иләһи рәжигун.

Тимер җәнапларының күнеле тулды, ул сиздермичә генә күз яшен сөртеп алды.

– Әгәр дә мин сиңа мәрхүм Бәрәкә вазифасына киңәшче һәм рухан җитәкчем буларак, урын тәкьдим итсәм, ни әйтерсең?

– Һу-у, тәкьсир. Бер тәхеттән качып, икенчесенә менеп утырыйммы? Бу минем мәсләгем¹⁷ катгыян туры килми.

Күгелташның күнеле кымырҗый башлады, әлегә кадәр беркемнең дә беркайчан да җиһангир әмир Тимер җәнаплары теләгенә каршы төшкәне юк иде. Мосафир алдында Чыгытай илен, Хорасанны, Гөлстанны буйсындырган әмир Тимер хәзрәтләре торадыр. Шушындый да кодрәт, шушындый да гайрәткә ия әмир Тимернең сүзен аяк астына салырга жөрйәт итәрдәй кеше булмады, очрамады юлыбызда. Очраган булса да, ул яшәмәс иде.

Әмир Тимер хәзрәтләре тыныч кына әйтте.

– Мосафир Исафил хәзрәткә тырнак очы белән дә кагылмаячакмын. Чөнки ул сәедләр токомы. Исафил хәзрәт, мин сиңа боерык бирмим, әмирнең әмиранә әмеренә син буйсынмаса хокуклы. Тик үтенеп сорыймын, вакытлыча гына, мәрхүм Бәрәкә рухы өчен генә, син аның урынын алып тор, зинһар. Юкса, минем аны уйлап, кулымнан эш төшә. Ашаганым аш түгел, эчкәнем шифа түгел. Зинһар, разый бул, Хода бәндәсе! Бу – минем соңгы сүзем! Уйлый тор, сәед хәзрәт Исафил!

Дәһшәтле тынлык урнашты. Юлдашы Мостафа башкаларга сиздерми генә Карадәрвишнең янбашына төртте, янәсе, риза бул. Шулчак ул биштәрен төшереп җибәрде, аның шахматлары чәчелеп китте. Мостафа чәчелгән шакмакларын җыя башлады. Әмир Тимер аның шахмат җыеп маташканына көлемсерәп карап тора иде.

– Машалла! – диде Тамирлан хәзрәтләре. – Сез икмәк урынына биштәрегезгә шатранж¹⁸ тутырып йөрисезмени? Машалла! Алышабызмы? Әллә салышабызмы, мосафирлар?

Мосафир Мостафа әйтте:

¹⁶ Хөжрә – кумырык, кечкенә бүлмә

¹⁷ Мәсләк – һөнәр, шөгыль; принцип.

¹⁸ шатранж – шахмат уены, шахмат шакмаклары

– Алыштан булса, жиңүче ала. Салыштан булса, жиңелгән сала, – диде Мостафа.

– Алыштан булсын, салыштан булсын. Шартың нидән? – диде хөкемдар.

– Әмирдән уздым юк! – диде Мостафа. – Әмир башта үз шартын әйтсен.

– Мин отсам, сәед Исафил хәзрәт белән аның хезмәтчесе Мостафа мосафир сараемда хезмәттә кала. Ризамы?

– Хужам ни әйтер бит? – диде яшь мосафир.

Карадәрвиш әйтте:

– Вақытлыча хезмәткә мин риза! – диде.

– Шартың, мосафир Мостафа? – диде әмир.

– Әгәр мин отсам, энә шул яу бәрәбаныңны сонарсың, галижәнап!

Әмир Тимер шомлы тавыш белән кычкырып көлдә:

– Ха! Аңа минем яу бәрәбаным кирәк булган икән! Бу бәрәбанның бәһасе юк, мосафир. Аның белән мин ничәмә-ничә баһадирларны жиңдем. Миңа аны сәед Бәрәка үзе бүләк итте. Юк! Башка нәрсә сора! Сугыш бәрәбаны комар¹⁹ уенына куелмый.

– Алайса, син миңа араныңда бәйдә торган яу айгырыңны – Акбәкәлеңне бирерсең! Акбәкәлең даны дөньяга билгеле.

Әмир Тимер көлүдән туктады, аның йөзөндә елмаю сүнде.

– Алла-а диген, мосафир! – дип кычкырды тәхет хужасы. – Тузанлы юл дәрвишенә андый йөргә²⁰ айгыр эрәм. Андый атны комарга салалармыни, юлчы! Ул мине ничә тапкыр үлемнән алып чыкты. Ул атның бәһасе юк, мосафир, башка нәрсә сора!

– Тәкьсир, алайса, билеңдәге затлы хәнжәрәңне комарга сал!

– Исафил хәзрәт, синең юлаучыңның күзе очлы, ул мал таный белә.

– Жиһангир хәзрәтләр, – диде Карадәрвиш. – Әле кем отасы нә мәгълүмдер.

Тәмирланның күңеле уенга ашкына иде:

– Куям билхәнжәрәмне! – диде тәвәккәл әмир. – Бу хәнжәр уртача бер мәмләкәтнең еллык кеременә бәрабәр. Тезегез!.. Күгелташ!

– Тәкьсирем? – диде Күгелташ әмер көтәрәк.

Тимер әйтте:

– Уеннан соң, кем жиңүгә карамастан, дәстархан булсын!

– Дәстархан булып, тәкьсирем! – дип, Күгелташ тәхетханәдән чыгып китте.

Аксак Тимер сараенда тәхетханәдән ерак түгел генә бакчада шатранж уены ханәкәсе бар иде.

Яранныр шахмат тезү белән мәшгуль. Ярышта катнашучылар әмир Тимер белән мосафир Мостафа шахмат уйный башлады. Тәхетханәдә биюче кызлар пәйда булды. Кемдер шахмат уенын тамаша кыла, кемдер музыка тыңлый, биючеләргә бага.

Сарай ишегалдындагы ачык һавада ашханәдә ашчылар ары чаба, бире чаба. Ашчыларның барысы да ир-егетләр. Сакал төкләре ашка төшмәсен өчен аларның кара сакаллары ак ефәк белән бәйләнгән.

Озын-озын өстәлләрдә тау-тау булып туралган кишер, суган, ит өелгән.

¹⁹ Комар – отышлы уен, ярамаган уен.

²⁰ Йөргә – тиз йөрешле ат; иноходец.

Олы-олы казаннарда май кайный.

Йөзләре жинелчә каплаулы хатын-кызлар бөртекләп, дөгә чистартып утыра.

Шахматханәдә уенның кызган чагы, Мостафа оттыра бугай. Әмир Тимернең канәгать йөзенә тантаналы елмаю чыккан. Мосафир Мостафаның эше мөшкел иде, ахрысы.

Уен озака сузылды. Инде тәгам дә пешеп өлгерде.

Шулчак әмир Тимернең куанычлы авазы ишетелде:

– Шаһ! Мат!

– Котлыйм, тәкъсир! – дип кычкырды Күгелташ, аңа башка яраннар да кушылды.

– Кызык вә кызыклы уйнадың, син дәрвиш Мостафа! Ләкин мин синең хәйләңне алдан ук сизендем. Шулай итеп, без жиндек!

– Хак, галижәнаплары жинде! Кызык, минем бу хәйләмне әле моңарчы берәү дә сизенмәгән иде. Сөз – беренче! Котлыйм, тәкъсир! – диде Мостафа.

Тимер горур елмаю аша әйтте.

– Ә без аны Сәмәркандта аңладык. Минем чиксез кыйммәт хәнжәрәм үз янымда, шөкер. Аллаһ миңа һәрвакыт жинү китерә. Шулай итеп, сөз минем хозурымда каласыз!

– Мәйлең, ихтиярың, тәкъсир! – диде Карадәрвиш. – Ләкин озака түгел, өч ай, күп дигәндә, ярты ел шарт белән!

– Күгелташ, фәрманымны язсыннар! – дип боерды әмир Тимер.

Күгелташ ишарәсеннән соң, хаттатлар²¹ керде. Алар келәмгә утырып, ике тез башына такталар куйды, кара савыты, очланган каурый каләмнәрен жайлый башладылар.

Әмир Тимер гозерен әйтте:

– Без – Сарбедарлар падишаһы, Хәрәзм шаһы, Мәвәрәннәһер солтаны – Барлас токымлы әмир Тимер Барс елының жиденче аеның унынчы көнөндә сәедләр токымы Хәйран углы Исафил хәзрәтне үзебезнең яныбызга дин эшләре вәзире итеп алабыз. Үзенә нөкәрә Мостафа белән ул дәүләт тәминиятенә алына. Яраннарым! Аларның гозерен минекә кебек төгәл үтәргә боерам!

– Шөкран, тәкъсирем! Без синең дәүләтәң файдасына хыянәтсөз хөзмәт итәрбөз! – диде Исафил хәзрәт.

– Күгелташ!

– Әмирәм?

– Минем яңа яраннарымны дәстарханга чакыр!

Бакчадагы жимеш агачлары күлэгәсендә дәстархан корылган. Күренми торган мотрибчылар²² талгын аһәң уйный. Кәнизәкләр бии, аларны кылычлы яугирләр алмаштырды.

Тимер жәнаплары – алдан, аннан арттарак Исафил хәзрәт, Күгелташ, аннан мосафир Мостафа йөри. Исафил хәзрәтнең өстендә затлы чапан, затлы башлык. Мостафа да сарайча бик кәттә киенгән.

Тимер хәзрәтләре мосафирларга урын күрсәтте:

– Сөз сәеде Исафил хәзрәтләре, уң ягымнан урын алырсыз!

²¹ Хаттат – язу эшләрен башкаручы; стенографист.

²² Мотрибчы – музыкант, мотриб – көй чыгара торган уен коралы.

– Сәед Исафил хәзрәтләре, түрк падишаһлары иң хөрмәтлеләргә уң тарафыннан урын бирә, – дип аңлатты Күгелташ.

– Чиксез рәхмәтләрем булсын! – диде Исафил хәзрәт.

Исафил хәзрәт Тимернең уң ягына утырды. Мостафа аннан берәз читтәрәк урын алды.

Иң башта әмиргә касә белән чәй китерделәр. Тимер сак кына, үз дәрәжәсен белеп кенә, касәне ике куллап алды. Бисмилла әйтеп, бер уртлап, жинелчә генә баш иеп, касәне ике куллап, күршесе – олы кунагы, олы вәзире Исафилга сузды. Тегесе дә жинелчә баш иеп, ике куллап, касәне алды. Барысына да чәй таратылды, барысы да ләззәт белән чәй эчә башлады.

Зур төпсәдә кыздырылган ит китерделәр. Тимер әмир үз пычагы белән кисәктән бер калжа кисеп, авызына капты да төпсәне Исафил хәзрәткә бирергә ым какты. Барысының алдына аерым төпсәләрдә ит китерелде. Барысы да үз пычаклары белән кисеп, ит ашарга тотынды.

Тәмләткечләр белән пешерелгән, борычлы шулпа китерделәр.

Аннан соң пылау чыгарылды. Олы касәгә өелгән кып-кызыл жиләкне Тимер алдына куйдылар. Ул аерым бер ләззәт белән сабыр гына пылауны шул жиләкләр белән бизи башлады. Саргылт булып пешкән дөгә тавы өстендә кып-кызыл йолдызлар кабынгандай булды. Әмир пылауны табагы белән Исафил хәзрәткә сузды. Барысы да куллары белән пылау ашый башлады.

Кувшиннар белән кымыз чыгардылар. Тимер иң башта кымызны үзе татып бакты, аннан соң башкаларга да кымыз коеп чыктылар. Барысы да кымыз эчү белән мәшгуль булды.

Төпсәләргә салынган жиләк-жимеш чыгарылды.

Аннан соң тагын чәй китерелде.

Чәйдән соң тәгамга дога кылдылар.

Шулай итеп, Исафил исемле Карадәрвиш белән Мостафа атлы Олонсо Бөек жиһангир Тәмирлан тәхетә янында хезмәттә калдылар.

Сәмәрканд каласының Тимер әмир жәнаплары тәхетханәсендә булды бу сөйләшү:

– Исафил хәзрәтләре! – диде тәхет хужасы.

– Әмирем, дикъкатем! – диде мосафир.

– Күзгә күз сөйләшсәк иде! – диде әмир.

– Мәйлең, әмирем.

Икәвесе генә калгач, Әмир Тимер салмак тавыш белән, хәтта аерым бер хөрмәт илә Исафилга әйтте:

– Пирем²³! – диде.

– Әмерең, әмирем!

– Мин үземне Аллаһу Тәгаләнең Жир йөзәндәге үжәт колы, дип саныймын. Мин Жир йөзәндәге бер генә халыкка да зыян салмадым. Кеше малына хужа булу, башкалар хисабына мал-мөлкәт туплау минем уема да кереп караганы юк. Мин беркайчан да бер генә кешегә дә кызыкмадым, алардан көнләшмәдем. Яуларым бары тик жиһад вә яки гаделлекне торгызыр өчен кылынды. Беркайчан да яуга чыгар алдыннан, берәр кешегә үлем жәзасы бирер алдыннан

²³ Пир – олы кеше, абруйлы карт.

якыннарым вә сәедләр белән киңәшми гамәл кылганым булмады. Мин кяферләр, мәжүсиләр, монафикълар белән дин өчен көрәшәм. Динне бозучы мөселманнарға каршы динебезнең сафлыгы өчен сугышам. Мин Аллаһ юлында шәһид булырга эзер. Пәйгамбәребез Мостафа салаллаһу галәйһи вәссәлам юлыннан барам. Моңа кадәр минем иң олы киңәшчеләрем сәед Зәйнәтдин Әбүбәкер хәзрәтләре булды. Иң әүвәлге яуларым аның фатихасы белән башкарылды. Аллаһның ярдәме белән мин жиңүләр яуладым. Аннан соң минем иң якын киңәшчем мәрхүм шәех Бәрәкә иде!

Тимер дәвам итте:

– Мин бүген киңәшчесез калдым. Яу агаларым, акча эшләре буенча казначым да, ясак жыючы, салым артыннан йөрүче баскакларым да бар, шөкер. Ләкин минем бүген рухи ярдәмчем, дин эшләре буенча киңәшчем юк иде. Аллага шөкер, анысы да булды. Аллаһ ярдәме белән мин Мәвәрәэннәһерне, Хорезмны яуладым. Мин тыгыз ил – солтанат кордым. Тәкъва булуым зур жиңүләргә ирештерде. Мин сәгадәт²⁴ патшалыгы төзедем.

– Котлыйм сезләргә, эмирләргә эмире. Ләкин синең шушы изге эшенә комачау кылырга теләүчеләр аз түгел, – диде Ибраһим хәзрәт. – Иң беренче сезгә Жучи олысы (Алтын Урда) патшалыгы куркыныч. Анда коточкыч куәтле хан утыра – Туктамыш. Сезләр аңа күпме яхшылыктар кылдыңыз, тәхеткә утырттыңыз, ләкин ул – итагатьсез, рәхмәт укыйсы урында, сезгә каршы яу эзәрли. Әйе, сезнең гаскәреңез аныкыннан ким түгел, ләкин бит аның сәгадәтле иленезгә басып керүен «ярхәмәкаллаһ» дип көтеп ята алмыйсыз. Ул өлгергәнче, сез өлгерергә тиеш.

Бу тәфсилле сүзләргә ишеткәч, Тимер эмир жәнаплары аптырады.

– Син минем уемнан алда барасың, хәзрәт, – диде эмир.

– Минем вазифам шул, эмирәм.

– Ләкин мөселманның мөселман иленә басып керүе, мөселман канын кою, мөселман жанын кыю мөселманга тыелган, хәзрәтем.

– Туктамыш хан – бөөк хан, тәкъсирәм. Аның кул астында Болгар дәүләте, элеккеге Хазар жирләре, Каф тауларының аргы ягы, бөтен Идел буе, Чулман иле, чуваш, чирмеш, урыс иле аның химаясендә. Ул Ак Урданың хужасы. Синең ут күршен. Ут күрше бит ул сиңа тоз, он бирер, әмма ут күрше йортыңа ут та сала белер.

– Менә шул борчий мине, хәзрәтем. Нишлим? Синең киңәшен кирәк.

– Коръән ачтырыгыз, эмирәм.

– Мөхәммәд пәйгамбәрнең торыны, сәедләр нәселле, шәех имам Ибраһим хәзрәтләре, бу эшнә мин сиңа тапшырыр идем. (Тәхет хужасы аңа Коръән сузды.)

– Бисмиллаһ ир-рахман ир-рахим! – дип, Ибраһим Коръәнне кулына алды һәм ачты. – Мөлек сүрәсе, бишенче аят: «Хактыр ки, сезгә иң якын күкне кандилләр белән бизәдек. Аларны (йолдызларны) шайтаннарға ата торган итеп ясадык һәм шайтаннарға ялкынлы ут газабы эзерләдек».

– Бу ни, шәех хәзрәт?

²⁴ Сәгадәт – бәхетле тормыш.

– Бөөк эмирем, Коръэни Кәрим шайтаннарга сезнең кулыңыз илә жэза бирэчәк.

– Кем ул шайтан?

– Шайтан ул – Туктамыш, Туктамышның халкы. Беренчедән, ул – ант бозучы. Солых бозучы, жинаятьче!

– Хак!

– Икенчедән, Туктамыш илендә динне дәрәс тотмыйлар!

– Ничек? Алар мөселман халык бит!

– Туктамыш илендәгә мөселманнар яшеренеп кенә, мәжүси йолаларын тота, эмирем.

– Ничек?

– Үзем ишеттем, үз күзләрем белән күрдем, Идел бие татарларының сөннәтчеләре яңа туган йөзенче ир угъланга кыл салалар... Эмирем, сөннәтче баба сөннәт ясаганнан соң, һәр йөзенче баланың кәлләсенә ата-бабасына күрсәтмичә генә кыл сала. Бала сия алмыйча үлә. Мөселманнарның сөннәтче бабасы мөселман баласын шулай таш балбал – Аллага корбан итә.

– Әстәгъфирулла! Бу ни гадәт! Бу нинди кыргый йола! Әгәр дә ул ата-анасының бердәнбер баласы булса?

– Бердәнбер булса да, кыл салынырга тиеш. Мәжүси йоласы шулай куша, тәкъсирем. Кыл салмаса, сөннәтче бабаның үзенә зыян киләчәк.

– Бу кыргый йола, бу Исламны какшата торган йола! Моңы тамырыннан корытырга кирәк.

– Коръән дәрәс әйтә, шайтаннарга ук атарга кирәк!

– Дөнъяда күрелмәгән кыргыйлык!

– Моңысы әле аның чүп кенә. Болгарлар, Габдулла хан илендә ире, хатыны, баласы-чагасы Иделдә бергә көпә-көндөз, япа-ялангач су коена.

– Чынлапмы?

– Валлаһи, эмир жәнаплары! Үз күзләрем белән күрдем. Шәп-шәрә килеш коеналар.

– Ислам дәүләтендә? Ире, хатыны, бала-чагасы ялангач килеш бергә су коеналар? Лә хәүлә вә лә куәте. Кая карый мәчет? Кая карый имамнар? Кая карый Габдулла хан? Исламны рәсми төстә кабул иткән Болгар дәүләтендә Ислам кануннары үтәлмиме?

– Үтәлми, эмирем! Алар Исламны эчтән какшата, тәкъсир. Башка илләрнең илчеләре барысын да күрә бит. Алтын Урда белән Болгарда бозык Ислам, тәкъсир!

– Күгелташ!

Күгелташ керде.

– Тәкъсирем, эмерең!

– Хәбәр сал! Бөтен даругалар, барча илчеләр, барча төмәннәр гаскәр белән тиз арада биредә туплансын! Без жиһад өчен, дин сафлыгы өчен яуга чыгабыз!

– Башы өсте, йөзем түбән, – дип, Күгелташ чыгып китте.

– Ибраһим хәзрәт, син дә минем белән яуга барысың, син мине рухландырып торысың!

– Башым өсте, йөзем түбән, тәкъсирем!

Кинәт, дөньяны сискәндереп, гауга бәрәбаннары дөңгерди башлады, жиз тәлинкаләр чартлап, бер-беренә бәрелә. Кәрнайлар, сорнайлар, быргылар, сыбызгы-курайлар дәһшәтле яу көе уйный башлады.

Туктамыш хан белән сугыш

Идел буендагы Кондырча жәйләве.

Карадәрвишнәң тән сакчысы Олонсо, шул ук Мостафа, шул ук эмир Тимер янындагы киңәшчеләрнәң берсе күргән-белгәннәре турында көндәлек язып бара иде. Ике дәһшәтле гаскәр Туктамыш хан белән эмир Тимер гаскәре Идел буенда Кондырча елгасы тирәсәндәге яу кырында очрашачак иде.

Туктамыш ханның гаскәре бихисаптыр, Аксак Тимернәң гаскәре дә бер офыктан икенчесенә сузылган иде.

– Изге ата Исафил хәзрәт, бу яуга фатихаңны бир! – диде Тамерлан.

Исафил хәзрәт билән бөгеп әйтте.

– Йөрәк кагып, тупырдап чапкан атлар, тоякларыннан ут чәчрәтеп узышучы чаптарлар, таң атканда, Жихад өчен яу чапкан аргамаклар, тузан белән капланган чабышкылар, дошман өеренәң уртасына бәрәп кәргән юргалар исеме белән ант итәмен ки: бәндәләр, чыннан да, шөкерсезләр. Йа Илаһым, Тарагай нәселле эмир Тимер хәзрәтләренә жинү китер, ул тугры колыңа ярдәм ит, зинһар. Пәйгамбәрәбез Мөхәммәд Мостафа салаллаһу галәйһи вәссәлам бер уч туфрак алып, кяферләр гаскәренәң өстенә орган кеби, мин дә шулай гамәл кыламын. (Ул бер уч туфрак алып, һавага атты.) Дошманнарның күзе томалансын, хак мөселманнарның күзе ачылсын!

Эмир Тимер Исафил хәзрәттән читтәрәк басып торучы Күгелташка әйтте:

– Аллаһка ышан, ләкин үзең дә тик ятма! Туктамыш хан көчле һәм хәйләкәр. Аның гаскәре минекәннән күбрәк. Ул бу жирләргә дә миннән яхшырак белә. Ышанычлы кешеләргә жибәр, алар Туктамышның байрак йөртүчесен сатып алсын. Иң мөһим мизгелдә генә, безнең хәбәр буенча, ул байракны аска төшерсен!

Күгелташ:

– Баш өсте, тәкъсирем! – дип чаптырып китеп барды.

Быргы яуга чакыра. Яу бәрәбаннары дөңгерди. Сугыш-орыш тавышлары ишетелә башлады. Атлар кешни, уklar сызгыра, кешеләр акыра, йөз меңләгән тояк тавышлары ишетелә...

Сугыш башлануга көмеш төстәге сөңге башлары кызыл алмазга әверелде, ягъни сөңгеләр канга буялды, зөмруд кылычларның йөзләре кызыл нар²⁵ сутында юылды. Дошманнарның киселгән башлары уklarның эче сызгыруы астында сикерә-сикерешә тояк асларына тәгәри иде. Аларның йөрәкләре кайнар канны комга түгеп бетерде. Туктамышның батырлары куәтле һөжүм итеп, дошманның йөрәгенә курку салды. Тимер сугышчылары артка борылып кача башлады.

Сугыш иртәдән алып, кичкә чаклы, төне бус, таң атканчыга чаклы дәвам итте.

²⁵ Нар – гранат жимеше, нар суты – нар жимешенәң суты.

Эмир Тимернең бимазалы чыраенда шөбһә шәүләсе кабынды. Аның гаскәре чигенә. Тимер кул ишарәсе белән эмер бирде. Чүпрәкне таза дегеткә манып, ук башына урап, аңа ут төртеп, йөзләгән укчы һавага ут атты. Койрыклы йолдыз кеби янучы бу утлар Туктамыш байракчысына хәбәр иде.

Дошман артыннан куып баручы Туктамыш хан гаскәренен байрагы кинәт юкка чыкты. Һөжүмчеләр атларын тыеп, бер урында бөтерелә, нишләргә белми аптырап калдылар. Ул арада качып баручылар атларын кинәт кирегә борып, арттан килүчеләр өстенә ябырылды. Туктамыш гаскәре камалышта иде. Уртада калганнарны тәмам турап бетерделәр.

Бөек жиңүнә хәбәре буларак, Тимернең байраклары мәетләр өстендә жилферди иде. Берәздән тузан болыты, төтен тарала төште, Бөек жиңүе белән эмир Тимерне котларга дип, қояш балкып килеп чыкты. Бичара Туктамыш калдык-постык гаскәрләре белән, яраланган эт кеби, көчкә качып котылды. Атының тояклары жир келәмен тиз-тиз үлчәп, офыкка кереп югалды.

Ай йөзле бихисап татар гүзәлләре, әйтерсәң лә, аларны атаклы рәссамнар фирдәвестәй хур кызларыннан күчереп ясаганнар. Аларның барысын да эсир итеп, Тимернең яугирләренә өләшеп чыктылар. Төнгә салкынча чатырларда ул гүзәлләр арыслан тырнагына эләккән жәйраннар кеби дөрт вә гайрәт тырнагында чәбәләнә иде.

Сугыш туктаганнан соң яу кыры офыктан офыккача мәетләр, ат үлөксәләре белән капланган иде. Каргалар, сәсканнар, козгыннар Тимернең жиңүен бәйрәм итә.

Тереләр тын гына мәетләргә жирләп йөри.

Жиңүче Аксак Тимер үзенә яраннары белән жиһангир чатыры янында жыйналдылар. Аларның барысы да яу киemenнән. Алар арасында Исафил да бар иде.

– Машалла, Барлас токымлы Тарагай углы эмир Тимер хәзрәтләре! – диде Исафил. Сөзләргә җиңелмәс Туктамыш ханның умырткасын сындырдыңыз.

Тимер канәгатьлек белән әйтте:

– Динебезне бозучыларның барысын да шушы язмыш көтә, – диде.

Карадәвиш:

– Котлыым ихластан, зафәр²⁶ килә сезгә баба Тукластан.

– Котлауларны тыңлап торырга вакыт тар, – диде ярыган эмир Тимер. – Яугирләрем! Бу жиңүне Аллаһы Тәгалә үзе күрә торды. Бу жиңү минем хакыйкәт юлында булуыма дәлил. Дошманнарга сулыш алырга ирек юк! Без моннан туп-туры Бөек Болгар каласына сәфәр чыгабыз. Изге ата Исафил хәзрәтләре, ач изге Корьәнне. Шулар хәл итсен чабаргамы, чапмаскамы яу дененнән язган Габдулла хан өстенә?

Яу мотрибчылары йола аһәңнәрен яңгырата башлады. Карадәвиш, акрынайтылган хәрәкәтләр белән салмак кына Корьәнне кулына алды, акрын гына ачты. Барысы да сихри мохиттә, тез өстендә иде.

Карадәвиш көйләп укый башлады.

– Иннә-әлләзинә кәфәруу ләң тугнийя...

Барысы да рөкүгкә басты.

– Яугирләрем, – диде жиңүче эмир. – Без Исламны эчтән бозарга

²⁶ Зафәр – жиңү.

маташучы Туктамыш хан илендәге монафыйкларны кырдык. Аллаһы сездән разый булсын! (Гаскәр жавабы ишетелде: амин!) Без сезгә Алтын Урданың казнасыннан алынган ганимәтне²⁷ һәм үзегез үтергән дошманның үлжә малын тигез итеп тараттык. Сез канәгатьме? Изге сугышта шәһит киткәннәрнең тиешле малы гаиләләренә кайтарылсын! Сез яңадан-яңа жиңүләр яуларга эзерме? (Жавап: ра-ас!) Алга, Идел ярларына, динне бозучы, халык алдында көферлек кылучылар, шәригать кануннарын бозучыларны Аллаһы Тәгалә минем кылычым белән жэзалый. Бөек Болгарның монафыйкларын кылычтан узгарыгыз! Ганимәт, үлжә малы үзегезгә булыр! Яуга-а!

Яуга чыгар алдыннан гаярь яугирләр икешәр кылыч тотып, шашып, сугыш йоласы биоен башладылар.

– Яугирләрем, алга! Изге сугышка-а! – дип акырды эмир.

– Аллаһу әкбәр! Әмирәмә ярдәм ит! – диде Исрафил-Карадәрвиш.

Аксак Тимер шул сәфәрәннән Бөек Болгар шәһәренә яуга чыкты. Тетрә, Болгар! Калтыра, Болгар! Синең өскә дәһшәтле гаскәр, кодрәтле яугир Аксак Тимер килә! Габдулла хан, син бөтен казнаңны, алтын-көмешенә, малларыңны, хатыннарыңны, кызларыңны, колларыңны бирү бәрабәренә котылырга теләрсен, ләкин Аксак Тимер синең ул шартыңа күнмәс! Чөнки аңа кан кирәк, дан кирәк, ул болгарларны кырып, казнаңны талап, кызларыңны бәйләп алып китәчәк. Бу әче тәкъдирне Ходам башкаларга күрсәтмәсен!

Бөтен гаскәр тәкбир әйтә башлады: Аллаһу әкбәр, Аллаһу әкбәр...

Дүрт тапкыр тәкбир әйткәч, эмир Тимер гаскәре һөжүмгә китте.

Габдулла ханның үлеме

Бөек Болгар шәһәренә дошман явына каршы торырлык куәте бетте. Капкаларны жимереп, Тимернекеләр ургылып-ургылып, шәһәргә керә башлады. Кырылды халык, кырылды олылар, кырылды сабийлар. Габдулла әмирне саклаучы каравыл да үлеп бетте.

– Ташпулатка кереп бикләник! – диде хаким.

Сарай агалары, хатын-кызлар, карт-коры, бала-чага белән хакимнең өч угылы һәм иң сөекле кызы Гайшә бәгим Ташпулатка таба йөгәрде. Ләкин дошман жайдаклары ике як күчәдән атылып чыкты да качучыларның юлына аркылы төште. Алтын бәк ханзадә, Галим бәк ханзадә, Ташпулатка ун-унбиш атлам калганда, ике яктан килүче дошман гаскәре бергә кушылды да ханзадәләр халыктан аерылып калды. Аталары Габдулла түрә, аның кызы Гайшә бәгим вә бер кавым сарай халкы Ташпулатка кереп, капканы бастырып бикләргә өлгерделәр.

Әсир төшкән ике ханзадәне йөгертөп куа-куа, эмир Тимер янына алып киттеләр.

Әмир Тимер Габдулла хакимнең тәхетенә менеп, багъдаш корып²⁸ утыра иде, аның каршысында Болгар иленең бөтен галимнәре, сәетләре, бәкләре, мирзалары басып тора. Ханзадәләрне китергән нөкәрләр әйтте:

– Менә, падишаһ, Габдулланың балалары! – дип, эмир алдына егылдылар.

²⁷ Ганимәт – сугышта жиңгән якка тиешле байлык; трофей.

²⁸ Багъдаш корып – ике аякны чалыштырып утыру.

– Габдулла түрө кайда? – диде Тимер сабыр гына.

– Габдулла түрө бер кызы, бер төркөм якыннары белән Ташпулатта! – диде субаш.

– Алып килегез! – диде эмир.

– Ташпулатны тарамсыз-дөмберсез ватып булмас. Ишекләре ике кат имәннән, – диде субаш.

– Өзерләгез! – диде Тимер.

– Баш өсте! – диде субаш.

Субаш вә нөкәрләр эмирнең эмерен үтәргә чыгып йөгөрдө.

Эмир Тимер бик тә арган иде, ахрысы, ул ян кесәсеннән тәсбих чыгарды да ашыкмыйча гына «лә илаһе илләллаһы» дип, сонра авыз эченнән генә мыгырдап, берәм-берәм дисбе тарта башлады. Болгар зыялылары дәшмичә генә аның тәсбих тартканын карарга дучар иде. Һәр төймә тарткан саен хаким Тимер, башын бормыйча гына, күзенең агы белән берәр галимгә карап-карап ала. Гүя ул: «Бусы синең баш, бусысы синеке», – ди иде.

Голәмә көтә. Алга табан нинди эмер бирер Аксак Тимер?

Яу якынлашканын белгәч тә, Габдулла түрә илчеләр юллады. Алар, ягъни илчеләр, шәһәргә һөжүм иттермәскә, сугышны булдырмаска дигән бөек бер теләк белән олы бүлөкләр алып, эмир Тимер хозурына киттеләр. Тимер аларның теләген ишетмәдә дә шикелле, бөтен илчеләрне суйдырып, берсен генә кире жибәрде: күргәннәрен түкми-чәчми кайтып сөйләсен, янәсе; сугыш булачак һәм хәтәр сугыш булачак, дигән сүз иде бу. Чыннан да сугыш хәтәр булды. Болгарлар жан ачуы белән орышты. Ике як та галәмәт күп кырылды. Болгарлар көннән-көн эзәя барып, гаскәрләре бөтенләй хәлсезләнде. Тимер явы шәһәргә ургылды...

Эмир Тимер һаман дисбе тарта. Болгарлар эмир кулындагы дисбене күзәтә. Һәр дисбе ташы – бер галим башы. Моны болгарлар яхшы аңлады.

Галим-голәмәнең дөрес уйлаганын эмир үзе раслады.

– Минем кинаямне сез бик яхшы аңладыгыз, күрәм! Дисбедә ничә таш булса, шул кадәрлегезнең башын майданда чаптырам!

Тәсбих төймәләренең саф алтыннан икәнлегә ерактан ук күренеп тора иде. Алтын дисбеләр тәрәздән төшкән Кояш яктысында тонык кына елкылдый. Күрәсен, алтын бөртекләре күптән түгел генә ясалган. Бәлки, ул тәсбих Туктамыш ханныкыдыр? Әлбәттә, Сарай Бәркәдән алынган ганимәт тәсбих икәнлегә көн кебек ачык. Мондый тәсбих бары тик Туктамыш ханда гына иде. Талап алынган тәсбих белән Аллаһы Тәгаләгә иман китерү – башка сыймый торган бер имәнгеч күренеш. Шул күренешнең шаһиты булып, Болгарның акыл ияләре тын гына басып тора. Бәс, хәзер бу хакимгә ялварсаң да, баш орсаң да, буй сындырсаң да, мәмләкәтнең бөтен казнасын вәгъдә итсәң дә, котылу булмаячак. Бер алтын таш – бер галим башы. Утыз өч башны бармак белән тартып куйгач, эмирнең бармаклары тәсбих анасына төртелде. Тәсбихнең бисмилла ташлары да, мулласы да асылташлардан эшләнгән иде, менә хакимнең баш бармагы шул асылташларга ук барып житте.

– Туксан тугыз! – диде хаким.

Хакимнең уң кулында торучы карачы бәк Күгелташ барысын да аңлады: туксан тугыз галимнең башы чабылырга тиеш икән. Ләкин эсирләр Алтын

бәк белән Галим бәк сабыйларны да кушкач тәсбих төймәләреннән сигезе артык булып чыкты. Әмир тәсбихен кискен әйләндереп жибәрде, алтын бөртекләр тонык шалтырап, хакимнең беләгенә уралды. Галимнәр эчтән генә бу хәрәкәтне бик дөрес юрадылар: хаким Тимер «төймә санынча баш кистерәм», – дип әйтүеннән үзе үк канәгать түгел иде. Чөнки әсир төшкән бичара ил агаларының бер өлеше Ташпулатта, күбрәк өлеше монда. Әгәр дә Тимер үз сүзендә торса, туксан тугыз гына баш тәгәрәчәк. Тәхет каршында йөз дә жиде баш. Сигезе исән калачак. Менә нәрсә өчен үрсәләнә иде Тимер.

Яу башы тәсбихен кире сүтте дә кесәсенә салырга теләде: шулчак тәхетнең уң ягындагы Күгелташ сак ишарә белән әмир Тимергә эндәште:

– Солтаным, – диде ул, – тәсбихендә әле тагын сигез таш бар.

Әмир Тимер, гажәпсенеп, киңәшчесенә күтәрелеп карады, колының күзендә ул дәһшәтле елмаю күрәп, тәсбихенә күз төшереп алды. Хөкемдарның ирен читендә усал елмаю барлыкка килде: чыннан да бисмилла ташлары белән мулладагы энжеләр нәкъ сигез данә икән бит.

– Барысын да мәйданга чыгарыгыз! Берсенен дә башы калмасын! – диде хаким.

Болгарлар арасыннан ризасызлык дулкыны йөгереп узды.

– Вәгъдә дөрес! – диде Тимер. – Карагыз, тәсбихемдә туксан тугыз алтын төймә, ике бисмилла анасы бар – буламы йөз дә бер. Мулла төенендәге алты данә энжене дә өстәсәк... – Ул зәһәр елмаеп куйды. – Санап чык, Күгелташ, күктән йолдыз чүпләүчеләр ничәү?

Күгелташ кычкырып, әсирләрне санарга тотынды һәм безардан тантаналы сурәттә:

– Йөз дә жиде, солтаным! – дип кычкырды.

Карар катгый иде, ул карарны һичкем йомшарта алмаячак, һичкем кире кайтара алмаячак иде, хәтта Алла да үз колларын бу суештан коткара алмас иде, тьфу-тьфу, тәүбә, әстәгъфирулла! Әсир болгарлар ике сабий ханзадәне уртага алды. Ни өчен алай эшләделәр бу аксакаллар? Кыргыз жәнлекләр көтүе, пошилар, филләр үз бозауларын, балаларын куркыныч килгәндә, көтү уртасына алып, яшь буынны саклыйлар. Бәлки, ата-бабадан калган нәсел саклау теләге шулай эшләргә кушкандыр? Ихтимал. Ләкин бу аң белән эшләнгән гамәл түгел иде. Алай итеп кенә жанбаз²⁹ хаким Тимердән котылып булмаячагын һәркем белә иде. Әсирләр арасындагы бу хәрәкәт Тимернең очлы күзеннән читтә калмады; ул йомшара төшкәндәй:

– Тезләнегез! – диде.

Болгар ирләре тезләнмәде. Әмирнең эмере куык кебек шартлады. Мәшрикътәге ничә ханны, тау солтаннарын тез чүктергән, Алтын тәхет ханнарын пыран-заран китергән әмир Тимернең моңарчы үзенә буйсынудан баш тарткан әсирләрне күргәнә булмады. Икенче тапкыр эмерен кабатласа да, болгарлар тезләнү түгел, селкенеп тә карамадылар. Алар белә, тезләнсәң дә, тезләнмәсәң дә, башлар очачак. Өченче боерык та нәтижәсез калды.

Тимер тәсбихен әсирләр ягына таба селкетеп куйды. Авыр-авыр дис-беләр бер-беренә бәрелеп шылтырады. Шул ишарәнә генә көтеп торган

²⁹ Жанбаз – тарттырылган бауда йөрүче акробат, жан кыючы.

сакчылар эсирлэр өстенэ ябырылды. «Эһ» иткэнче бичара галимнэрнең, ике ханзадәнең кулларын артка каерып бэйләделәр дә Хансарайдан тышка алып чыгып киттеләр.

Шәһәрдәге исән калган болгар картларын, бала-чага, хатын-кызларны мәйданга куып китерделәр. Хансарай капкасы янындагы мәрмәр тәхеттә жиңүче Тимер эмир утырып тора; як-якларына төмәнбиләр, алардан соң йөзбашлар, унбашлар, гаскәр баскан. Баш чабу жэзасын башкару өчен, ян-ягын иллешәр адымга житкереп, үгез тиресе жәелде, тире жәймә уртасына түмәр тәгәрәтеп керттеләр. Жәллад, айбалта тотып, бүкән янына килде дә дога укыды. Быргы уйнатып, бэрэбан какканнан соң, һәр эсир бүкән янына килеп тезләнәргә, башын бер як чигәсе белән бүкәнгә куярга тиеш иде. Беренче корбанны алып килделәр. Бу – Аксәет баба иде. Ак сакаллы ил бабасы тезләнәргә теләмәде. Куллары баглы булса да, ул ачу белән ян-яктагы сакчыларның берсен иңбашы белән этеп жибәрде. Баштанаяк коралланган мәлгунь көтелмәгән көчле этүдән бөтенләй тәкмәрләп үк китте. Аксәет баба аның ничек егылганын карап тормады, жәһәт кенә икенче сакчының күкрәгенә башы белән орды, монысы жәллад кулындагы балта йөзенә калак сөягә белән барып төште дә сыны катып, жиргә ауды. Куллары бәйлә эсир болгарлар Аксәеткә ярдәмгә омтылып карады, ләкин тоткыннарның һәрберсенә икешәр-өчәр батыр куелган иде, алар урыннарыннан да кузгала алмадылар. Эсирләр Аксәет бабаның бу батырлыгын хуплап:

– Һай, Аксәет баба! – дип, беравыздан кычкырышырга тотындылар.

Ул арада жәллад сакчы мәетеннән балтасын тартып алды да Аксәет бабаның башына чапмакчы булды. Аксәет баба башын борып өлгерде, балта аның иңбашына батып керде. Аксәет бабага каян килгән андый гайрәт: ул аягы белән жәлладның нечкә жиренә типте, жәллад куш учы белән касыгын тотып ауды. Аксәет баба исә балтасы-ние белән һаман аяк өсте кала бирде.

Эмир Тимернең жен ачуы чыкты. Болгар тезләнәчәк түгел икән. Һәрбер карт белән, һәр галим белән болай маташсан, йөз дә жиде баш чабу өчен бер көн түгел, жиде көн, жиде төн дә житмәячәк. Күзенең агы белән генә эмир Күгелташка бакты. Бусы аңлады һәм ике яугиргә ымлады: әле һаман ни үле, ни тере Аксәет баба янына ике яугир йөгереп килде дә, берсе арттан, калак сөягә астыннан озын хәнжәр белән Аксәет бабаның йөрәгенә кадады. Икенчесе иңгә кереп баткан балтаны каерып алды. Егылганда, Аксәет бабаның башы түмәргә бәрелде. Ул арада жәллад та аякланды. Тимер бөтен бәлане шул жәлладтан күрә иде:

– Кәкре кул! Тибү генә түгел, сиңең ул жиреңне кисеп, этләргә ташлыйсы бар! – дип сукранып алды.

Күгелташ субашны чакырып:

– Тиз! Йөз дә алты кеше асарлык дарагач эшләр! Сиңа биш карыш³⁰ вакыт! – диде.

Субаш каядыр чабып китеп барды. Күгелташ йөгереп диярлек тәхет янына килде:

– Эмирем! – диде ул. – Күлэгә биш карыш озайганда, дар эзер булыр!

³⁰ Карыш – аяк табаны озынлыгы, егерме сантиметр чамасы.

Аңарчы тамаша карап алырга кирәк булыр... Ташпулатны яндырырга эмерең бир!

Аксак Тимергә бу киңәш ошады. Күгелташ боеруы белән меңләгән гас-кәр Ташпулат янына бүрәнә, салам, коры-сары, сумала ташый башлады.

Шулчак Ташпулат манарасында бер гәүдә күренде. Кемдер:

– Габдулла түрә! – диде.

Шул мизгелдә әллә нинди могжиза сыман бер нәрсә булып алды. Ни булганын баштарак эмир Тимер үзе дә аңламыйчарак торды. Менә куллары бәйле галимнәр, ханзадәләр, бәкләр, мирзалар тезгә төшөп, манарадагы Габдулла эмиргә карап, башларын жиргә ордылар. Аксак Тимернең башына кайнар кан дулкыны китереп бәрде. Аның зиһененнән: «Кем соң монда хаким? Жинүче, дөһшәтле Тимерме? Әллә яшен яшәгән, жиңелгән эмир Габдулламы? – дигән көнчел бер усал уй йөгереп узды. Нәрсәсеннән көнләште соң ул Габдулла түрәнең? Мәгърурлыгыннанмы? Менә шушы богаулы галим-голәмәне дә ул тез чүкмәгәнә, баш ормаганы, буйсындырмаганы өчен жәзалый түгелме соң?»

– Болгарларым, балаларым! – дип кычкырды Габдулла түрә.

Сәждәгә егылганнар баш калкытты, ләкин алар тезләрендә кала бирделәр.

Ул арада Ташпулат яртылаш агач, коры-сары белән күмелгән иде. Имән капкаларны бүрәнә белән, дөмбә-тарам белән ватып була югыйсә. Диварларга яртылаш өелгән бүрәнәләр өстеннән Ташпулат түбәсенә менеп, түбәдән эчкә узып та була. Тимер түрә гаскәре өчен бер ташпулатны алу йомырканы чиертеп вату белән бер инде ул. Юк шул, эмир Тимернең жан белән уйныйсы килә. Аңа канлы тамаша кирәк.

– Мөселманнар! – дигән тавыш ишетелде манарадан. – Миңа рәнжү тотмагыз! Мин жанбаз Тимердән шәфкать сорый алмыймын! Чөнки минем мәрмәр тәхетемдә тәһарәтсез килмешәк, аксак кәжә тәкәсе Тимер жан утыра, мин ни генә кылсам да, ул барыбер Болгарны жир белән тигезләчәк. Күпме калалар шуңа дучар булды. Рәхим-шәфкать сорасалар да, харап булдылар. Шәһәрләребез жимерелер. Әмма рухыбыз сынмасын дип, Аллаһы Тәгаләгә ялварам. Мөселманнар, басып керүче яугирләр! Сөзгә эндәшәмен ки! Мөселман мөселманны суя икән, димәк, кайсыдыр якның берсе чын мөселман түгел. Әлхәмдүлиллаһи, без үзәбез мәэмин мөселманбыз һәм мөселман булып, шәһит китәбез!

Тимер эмир Күгелташка күз ташлады. Бу караш: үрт сал, дигәнне аңлата иде. Ташпулатның дүрт ягына дүрт жирдән берьюлы ут төрттеләр.

– Балаларым, бәхил булыгыз! Аксак Тимергә ләгънәт! Нәләт! – дип кычкырды Габдулла түрә. – Тиме-ер! Жаның тимер, малың тимер, вөждаңның тимер, бу явызлыкларың өчен син озакламый кәкрәеп, тартышып үлчәксен!

Ташпулатны ялкын, төтен каплады, майдандагы болгарлар янә сәждәгә егылды. Габдулла түрә гаиләсенә тереләй янып үлгәнән күрмәс өчен шулай жиргә капланды халык.

Ни гажәп, Аксак Тимер үзе дә янгынга бер генә мәртәбә дә күтәрелеп карамады. Берни дә булмагандай, тәсбих тарта бирде. Карашы һәр алтын

дисбене жентеклөп тикшерэ, әйтерсең, бу тәсбихне ул беренче тапкыр күрә иде.

Ялкын кешеләрне читкә куды. Эсседән качып, бәндәләр, яугирләр мәйданның икенче ягына чыкты.

Күгелташ бүрәнәләр янып беткәнче янгыннан күзен алмады.

– Юк, солтаным, – диде ул. – Берәү дә дивар өстендә күренмәде. Берәү дә капканы ачмады.

– Жаннары жәннәттә булсын, – диде әмир. – Амин!

Аның тавышы калтыранган кебек тоелды Күгелташка. Гадәттә күңеле тулып, елап жибәрергә эзер торган кешенең тавышы шулай чак калтырап чыга торган була. Күгелташның ни гомерләр бергә яшәп, никадәр юллар йөрөп, жиде икълимнең бишесен әйләнгән якын киңәшчесе, табындашы, яудашы булып та әмиренең тавышы калтыранганын, күзенә яшь килгән күрмәде. Өнә шулай каты бәгырьле булганы өчен дә ул аны сөя, хөрмәт итә, аның алдында кан калтырап тора. Күгелташ ихтыярысыздан тәхет ягына борылды. Аксак Тимернең бер күзендә мөлдерәмә тулып, бер яшь бөртеге эленеп тора иде. Керфекләр йомылса, ул яшь бөртеге ничшиксез тәгәрәп төшәчәк. Ул яшьне бүтәннәр күрмәсә дә, Күгелташ күрәчәк. Кырыс хужаның елаганын күрү – ул зур жинаять. Күгелташ сихерләнгән кебек, якты дөнъяга чыгып та, тама алмый гажиз булган әлегә күз яше бөртегенә карап каткан. Тимер әмирнең бугаз төере бер өскә менеп, бер аска төште. Рәхимсез жанбаз әмир Тимер энә шулай әче төер йотты. Нәрсә булды соң бу Күгелташка? Елан авызына карап, ихтыярысыз калган бакадай, ул һаман кымшанмыйча басып тора. Шулчак Тимер уянып киткәндәй булды, ялгыш, ирекседән керфекләрен кагып алды һәм ятим күз яше кара янган тутлы бит буйлап, тузанны, керне юып, үзенә юл салды да жирән сакал арасына кереп югалды. Күгелташка: «Туктат янгынны, сүндер!» – дип әйтәсе килде аның. Тик әйтергә өлгермәде (әйтергә тиеш түгеллеген аңладымы, әллә соң икәннен чамаладымы), коры наратлар, кипкән салам, сыек сумала гөлт итеп берьюлы кабынып китте.

«Ни өчен ул елап утыра соң әле? Күпме жаннарны кыйган сугышчы Тимер, берсеннән-берсе вәхширәк вакыйгаларны үз күзгә белән күргән Ти-мер менә хәзер жебеп утыра. Болгар каласы бай иде; осталары нинди генә сарайлар, манаралар төземәгән дә, галимнәре нинди генә фәннәр өйрәнмә-гән, шагыйрьләре нинди генә кыйссалар язмаган, кара халкы иген иккән, тук-көр яшәгән, яугирләре Сүбәдәйнең борынын канаткан. Батыр халык-ның даны бөтен жиһанга таралган. Нигә кирәк булды соң аңа бу янгын?»

– Тезләнергә теләмәделәр, – диде ул башкаларга ишәтерлек итеп, – Габдулла мәетенә сәждә итә халык. Миңа артларын туңкайтып, Габдулланың көленә, туфрагына баш оралар. Гарьлек бит, Илаһым! Йә, ни була инде күңел өчен бер генә шәфкать сорасалар, баш орсалар була иде бит инде. Мәгърурлар, имеш!

Бер бөртеп күз яше сакал арасындагы кер-тузанга тиз сеңде.

Аһ, Күгелташ, бу мизгелдә юкка карадың син тәхет ягына. Аһ, юкка карадың! Күгелташның ялгыз яшь бөртеген күрәп алганын аксак Тимер шундук аңлады.

– Дарлар кайда-а? – дип акырды хахим.

Күгелташ хатасын аңлаган иде инде, эмма соң булды шул, эмир Тимер үзен белештермичә тәхетеннән сикереп төште дә, ике атлап, бер титаклап, Күгелташ янына атылып килеп житте.

– Дарлар кайда-а? – дип кабатлады ул, ярысып.

Күгелташ ишелеп төшәрдәй булып каушаган иде, ни әйтергә дә белмичә ул:

– Да-ар...ла-ар... – диде, ләкин сүзен тәмамлап бетерә алмады, Аксак Тимер сәламәт аягы белән эченә китереп типкәч, бөгелеп төште. Күгелташ авып калды, Аксак Тимер тыйтак-тыйтак атлап килде дә Болгар иленең сәждәгә киткән акыл ияләрен кылычы белән тураклый башлады. Каян килгән аң шундый жегәр? Аның жене чыккан иде, энә шул жен аңа ярдәм итеп йөри бугай: кылыч муен сөякләрен сизми дә, селтәнгән саен бер баш гәүдәдән жиңел генә аерыла бара.

Бөтен гаскәр, майданга жыелган барлык халык Аксак Тимернең женләнеп, кылыч айкаганын берсүзсез, тораташ калып карап тора. Тавыш-тын юк, хуплау да, каргыш та – бер аваз да ишетелми. Бары тик жен куәте илә эмир Тимернең кылыч белән кизәнгәнә, чапканда «кых-hek! кых-hek!» дип үзенә куәт биргәнлегә генә ишетелеп китә.

Күгелташ сыны катып, тыны киселеп ятканнан соң, әкреләп хәл алды да:

– Дарлар-ар! – дип кычкырды.

Майданга бер-бер артлы дар агачлары китереп бастырдылар.

Тимер эмир бертуктамыйча алгы рәттәгә әсирләренең башларын кисеп бетерде. Шулчак эмирнең карашы балтасын бүкәнгә чабып, балта сабына таянып торучы жәлладка төште. Күз йомган арада булып алды бу хәл, моны берәү дә искәrmәде. Аксак Тимер кеше күрмәс тизлек белән кылычын изәп жибәрде. Жәлладның башы бүкәнгә дыңкылдап барып төште. Гәүдә аягөстә калды. Тимер алдына-артына карамыйча, Хансарайга таба китте. Аны карачылар, меңбашлар чолгап алды.

Жәлладның башсыз калган гәүдәсә исә берара берни дә булмагандай, төз генә басып торды. Уң кулы белән балта сабын чытырдатып кыскан, башсыз муеннан кан сиптерә. Кинәт кенә кул балтаны бүкәннән каерып алды да башсыз гәүдә әйләнчек сарык сыман бөтерелә башлады. Бөтерелү шулкадәр куәтле, дәһшәтле иде ки, балта очып китсә, кимендә биш-алты кешене үтерәчәк иде. Мәйдан халкы гыйфриттән качкандай, як-якка чәчелде. Бары тик богаулы әсирләр генә урыннарыннан кузгалмады.

Аксак Тимер үз иярченнәре белән Хансарайга кереп житмәгән иде әле, курку тавышларына, чыр-чуга борылып караса, мәйдан бушап калган. Күпме куркыныч, күпме үлем күргән сугышчылар да, шәһәр халкы да юк. Сакчылар да күренми. Күгелташ та каядыр китеп югалган. Мәйдан урта-сында бары тик бөтерчәктәй жәллад гәүдәсә генә әйләнә. Хәтәр күренеш иде бу. Эмир, ни әйтергә белмичә, аптырап басып торды. Якыннары да, сихерләнгән кебек, хәрәкәтсез иде. Жәллад гәүдәсә бөтерелеп, мәйданнан тәхет ягына таба килә башлады. Юлында тәхет очрамаса, ул, һичшиксез, туп-туры Хансарайга таба киткән булыр иде. Эмирнең якыннары, түрәләрен саклайсы урында, йөгереп, Хансарайга

кереп посты. Аксак Тимер берүзе Хансарай ишеге төбөндө басып калды. Башсыз гәүдә кулындагы балта, күз иярмәстэй тизлек белән ычкынып, Ханмәчеткә таба очты. Балта Кояш нурларында Аксак Тимернең күз явын алып балкыды, эмир бераз сукра-еп торды. Ул да булмады, нидер шартлап сынды, тимер-томыр тавышы, дөпөлдөгән авазлар майданны тутырды. Кемдер «аһ» итте, «әстәгъфирулла», «Аллам сакласын» кебек курку сүзләре ишетелде. Эмир күзен йом-галап, угалап алды, күзе күрә башлаганда, башсыз гәүдә ишелеп төшкән, кан тибеше кимегән иде. Ханмәчетнең манара очындагы алтын ае гына очып төшкән. Яугирләр алтын айны күтәреп, Хансарайга таба килә иде.

Жәллад гәүдәсе тартышудан туктап бетмәгән иде әле, әллә каян Күгелташ килеп чыкты. Дарчылар жәза майданы эзерли башлады.

Аксак Тимер уйга калды.

Берәм-берәм Хансарайга кереп качкан сарай ирләре дә чыга башлады. Ике яугир алтын айны Аксак Тимер аягы астына салды.

– Күтәрегез! – диде эмир.

Яугирләр аны күтәрде. Аксак Тимер игътибар белән айны караганнан соң, үзалдына:

– Нинди куәт! – диде.

Нәрсә турында әйтте ул, берәү дә аңламады. Башы киселгән жәллад кулыннан ычкынган балтаның алтын айны кыеп төшүенә сокланып әйттеме ул, әллә Болгарның каладагы иң шөһрәтле, бай мәчетенә сум алтыннан эшлängән ай куйдырылык куәтле дәүләт булуына ишарә иттеме эмир? Һәм үзе эчтән генә уйлап куйды: «Тикмәгә генә түгел бу хикмәт. Үлгән кешенең мәчет башындагы айны кыеп төшерүе – бер-бер яман хәбәр булмагае. Алыргамы бу алтын айны, алмаскамы?»

Менә нәрсә уйландыра иде Аксак Тимерне. Ниһаять, ул яугирләргә:

– Казначыма илтегез! – диде.

Алтын айны күтәреп, яугирләр сарайга кереп китте. Майданның чиреге дип әйтерлек оешкан кан белән капланган иде. Киселгән башлар, башсыз гәүдәләр янында кигәвен, чебен, карга, чыпчык мәш килә.

Күгелташның каударлануы нәтижәсез калмады. Майданның коры урынында йөзләп кеше асарлык дарагачлар эзерләнеп бетте.

Аксак Тимернең кеше асу тамашасында катнашасы килми иде инде. Булды, житте! Тәэсирләр шактый куәтле булды ки! Ул Хансарайга таба борылган иде, кемдер:

– Ай Алла! Әстәгъфирулла! – диде.

Курку катыш аптыраулы тавышлар ишетеп, хаким кинәт артка борылды һәм күрдә – майдан халкының күз карашы янып, каралып беткән Ташпулат ягына юнәлгән иде. Ул үз күзләренә үзе ышанмады. Күптән түгел генә Габулла эмир басып торган манара башында затлы күлмәк, калфак кигән бер кыз бала басып тора иде.

– Габулла эмирнең иң сөекле кызы Гайшә бәгим! – диде Күгелташ.

Аксак Тимер баягы мажараларны, куркуларны вә Күгелташка булган зәһәр ачуын да онытты. Аны ике нәрсә сихерләгән иде: «Ничек бу нәфис, яшъ кыз янмый калган?» Жиде икълимнең бишесен аркылыга-буйга кичкән, дөнъяның иң гүзәл хатыннарын татыган, хатын-кызга булган сихерле

тартылуларның серенә төшөнгән, һәр тар-мар ителгән илнең иң гүзәл бикәчләрен үз хәрамына тутырған Тимер эмир чынлап та хәйран калган иде. Юк икән лә, Ходаем, могжизалар әле бетмәгән, серләр әле ачылып җитмәгән икән!

– Сөйләш! – диде ул Күгелташка.

– Ләббәй, солтаным! – диде дә Күгелташ кыз ягына авызын сузып, ике учыннан быргы ясап кычкырды:

– Эмир Габдулла кызы Гайшә бәгим! Эмир-солтан Тимер сине үз хозурына чакыра, бире төш!

– Эмир-солтан Тимер! – дигән тавыш ишетелде югарыдан. – Бән сәнен хозурыңа төшәрмен... Әмма бәнем шартым бар.

– Әйтсен! – диде Аксак Тимер.

Кызның гүзәллегә, серлелегә эмирне бер эсир итсә, кыюлыгы, тавышының матурлыгы аны кабат эсәрләндерде.

– Мәйданда, – диде Гайшә бәгим, – сәнен аяк астында бәнем ике ир туганым, шаһзадәләр – Алтын бәк белән Галим бәк – богауда газап чигә. Аларның башын исән калдырып, күзем алдында еракка озатсаң, бән сәнен хозурыңа төшәрмен. Янә дә бәнем белән сау-сәламәт калган төпчек энем Сөен бәк бар. Вә дәхи аны да исән кылсаң...

– Ни кушса, шуны башкар! – диде эмир.

Күгелташ, баягы хатасын юарга тырышып, жәһәннәмгә төшәргә дә разый булып, эмерне үтәргә атылды.

Иң көр, иң җитез чабышкыйларны алып килделәр, аннары Алтын бәк белән Галим бәкнең бауларын чишеп, ияргә менгезделәр.

– Алтын айны китерегез! – дип боерды Тимер эмир.

Аның ни теләгәнән аңламыйча, якыннары бер-беренә карашып алдылар.

– Тастаракайлар! – дип кычкырды эмир. – Алтын айны хужаларына багышлаңыз.

Яугирләр Хансарайга кереп, казначыдан алтын айны алып чыктылар.

– Иярәңә бәйләңез! – диде түрә. – Өч көнлек әүкат, тулымнарына су коеңыз!

Ниһаять, бар да эзер булды. Манарадагы кыз түбәндә ни-нәмә эшләгәнне дикъкатъ белән багып торды. Аксак Тимер, бар дөнъясын онытып, Гайшә бәгимне күзлән иде. Хәзер ул кыз: «Эмир Тимер, жәмгы тоткыннарны да азат кыйл! Ярты дәүләтеңне бәңә багышлаң!» – дисә дә, разый булып иде.

– Урманга кадәр алар үзләре генә китсен! – диде Гайшә бәгим.

Авызлыкларын чәйнәп, биеп торучы атларның тезгеннәрен ычкындырдылар. Мәйдандагылар, аерылып, җайдакларга юл сапты. Алтын бәк белән Галим бәк атларны тыя төшеп:

– Гайшә апакай! Хушың, бәхил бул! – дип кычкырдылар да тезгеннәрен бушаттылар һәм ярсу атлар ике ханзадәне алып, мәйданнан урамга, урамнан кырга ыргылды.

Чыннан да сабийларны куа чыгучы күрәнмәде, урман аларны үз кочагына алгач кына, Гайшә бәгим манарадан юк булды.

– Тиз! – диде Тимер.

Берничә яугир Ташпулатка ыргылды, янып бетә алмаган имән капка-

ларны корыклар белән аралап, юл сабып, эчкә уздылар... Юкка хафаланган Аксак Тимер, кыз качмаган да, үзенә-үзе кул да салмаган икән. Яугирләр кергәндә, ул итәгендәге энесен кочагына кыскан килеш, сандык өстендә утыра иде. Әмирнең борынына кайнар көл, кисәү, көйгән май исе килеп бәрелде. Мунча ташыдай кызган диварлардан гыртлак-үпкәләр пешәрлек кайнар һава бөркелә иде. Һәм ни гажәп, Гайшә бәгимнең өс-башында ник бер тузан бөртеге, ник көл-корым булсын! Бу кыз изгедер, шуңа күрә янмагандыр дип, шиккә калган иде Аксак Тимер. Яугирләр Ташпулатка кергәч кенә, хәлне аңладылар. Пулат эчендә уртада, тәрәзәсез, бер генә ишекле калын диварлы яшерен бүлмә бар икән, шул бүлмәнең идән астында бер-ике кеше сыярлык кына куыш ясалган. Өнә шул куышка Габдулла әмир төпчек угылы белән иң сөекле кызын кертеп, үзе якыннары белән янып үлгән булып чыкты.

Кызны Хансарайга озаттылар.

Аксак Тимер көндөзгә яу, кырылыш һәм дөһшәтле вакыйгалардан соң, мунча кереп, эчке бүлмәгә үтте. Күп тә узмады, аның янына Гайшә бәгимне китерделәр. Яу артыннан, арттагы тирмәләрдә йөрүче кәнизәкләре Гайшә бәгимне юындырып, тәмле ислемай, гатырша вә дөхи жофар мас белән уып, судай уйнап торган чин ефәгенә урап, түрә янына индерделәр. Кызны калдырып, кәнизәкләр тавыш-тынсыз гына юк булды. Әмир ефәк төргәккә бакты. Кыз йөрәгенә тибешенә ефәк жылкылдап куя, кыз сулышыннан агымсудай дулкынлана иде.

– Курыкма! – диде жиңүче. – Эненә һични булмас. Ул да синен белән Сәмәркандка барыр.

Гайшә бәгим эндәшмәде. Ул кара тәкъдиренә ихтияри буйсынган, жиңүче түрә ни кылса, шуңа разый булган кыяфәттә иде. Үзе өчен ул инде битараф. Алтын бәк белән Галим бәкнең Казан елгасы ягына китүләре, Сөен бәкнең дә исән калуы аның өчен иң сөөнечлесе иде. Язмыш ни әйтер бит әле, Алла кушса, бәлки, күрешергә дә насыйп булыр. Амин берүк!

Иртән таң беленер-беленмәстә Аксак Тимер бөтен явын күтәрәп, хәрәбәләргә әверелгән Бөек Болгардан качып киткәндәй ашыгып китте. Үзе жимергән калалардан ул канәгать китә иде. Ни сәбәп? Ул Болгардагы бу бөек жиңүенә сөөнмәде. Шом басты аның куркусыз күңелен. Аксәет бабаның үлем шаукымыннан курыкмавы да, башы кисек жәлладның балта тотып аңа килүе дә, Габдулла әмирнең каргышы да, янмый калган сылу кыз да аны нык әсәрләндергән, күңел түренә шом салган иде.

Аксак Тимер явы артыннан күтәрелгән тузан ярты күкне каплады. Болгар каласының анда-санда исән калган манаралары, көл, мәет, кисәү арасында шашып йөрүче бер өер бәндәләренең каргыш авазлары озак көннәр, озак еллар аның колагында яңгырар әле...

Болгарлар соңгы сулышларына чаклы каты орыштылар, ләкин көчләр тигез түгел иде шул. Аксак Тимер гаскәре Болгарны тар-мар китереп, Габдулла ханны якыннары белән утта яндырып, казнаны талап, исән калганнар белән бергә хан кызы Гайшә тутайны да алып, ватанына кайтып китте.

Әсир Гайшә

Сәмәрканд тирәсендәге әмир Тимер корган Баги-Чинар бакчасы.

Тирә-якта гүзәл табигать манзарасы. Ләззәт вә рәхәтият бирүче ишетелер-ишетелмәс көй ишетелә. Сайрар кошлар авазы яңгырап тора. Кайдадыр челтерәп, чишмә ага. Тирә-якта чәчәкләр, гөлләр, төрле матур жимеш агачлары үсә. Бакча уртасында ханәкә. Әмир Тимер белән Гайшә бикә шул ханәкәдә сөйләшәп утыра иде.

– Кил жаным, Гайшәм бикәм, утыр яныма... – диде әмир Тимер. – Нигә син шулай боек, нигә күңел ачмыйсың? Бу бакчаны махсус синең өчен кордырдым. Бу – безнең никахыбыз бүләге булсын, дидем. Мондагы матурлык синеке. Бу – синең сарасң, бикәм!

Гайшә бикә хужасының йөзенә бакмастан, зәгыйфь тавыш белән әйтте:

– Тәкъсир! Жан жәрәхәтем әле йомылмаган, – диде.

Тимер әйтте:

– Йомар өчен жан жәрәхәтен, ләззәти тән-бәдән рәхәте ләземдер, бикәм.

– Женси нәфес тәме түгел, кайгы гаме колиһәндә, жиһангир хәзрәтләре, төзәлмәс кайгы – халкымның хәсрәтләре.

– Гайшәм! Мин жиде икъялимнең бишесен яулаган жиһангир әмир. Мин бик күп гүзәлләр күрдем үз гомеремдә. Аларның барысы да дип әйтерлек ата-анасыннан, якыннарыннан мәрхүм калды, ләкин аларның кайгылары озакка сузылмады. Бу гүзәллек, бу зиннәтләр, бу хәзинә аларның яраларын тиз төзәтте. Минем олы хатыным Мәликә бикәнең дә яу вакытында ире үтерелде, балалары һәлак булды. Бак, Мәликә бикә онытты, ул хәзер минем хозурымда. Ул мине назлый. Син дә назла мине. Син бит минем никахлы хатыным. Син – патшабикә!

– Миннән артык наз көтмәгез, тәкъсир. Мин вөжүдемә каршы баралмыйм.

– Мин синең назыңны яулар өчен ни кылырга тиеш, Гайшәм бикә?

– Мин вәгъдәмне үтәдем, ике ир туганымның жаны бәрабәрәнә мин сезләрнең хатыны булырга ризалык бирдем. Мин сезләрнең никахлы хатыны. Хатын вазифаларын һич тайчанмый үтәрмен. Әмма вакыт кирәк, вакыт, күнегергә, бу мохиткә ияләнергә.

– Вакыт сиңа гына түгел, миңа да кирәк. Вакыт көтми, уза тора. Күпме гомер калгандыр? Дөрөс, вакыт кирәк, мин энә шул вакыт эчендә жиде икъялимне синең аягың астына салачакмын!

– Кирәкми яу, кирәми кан, тәкъсир, кирәкми миңа икъялимнәр. Миңа бары тик үз Болгарым кирәк. Ә ул хәрабәләр булып кына калды.

– Мин Болгарны элеккесенә караганда да гүзәлрәк итеп торгызырмын, Гайшә. Күгелташ! Күгелташ керде.

– Әмерең көтәм, әмирем, – диде Күгелташ.

– Жимерек Болгар каласын элеккесеннән дә матуррак итеп төзесеннәр. Болгардан алган хәзинә, малларның барысы да Болгарны торгызырга китсен.

Күгелташ әмир колагына пышылдап әйтте.

– Әмирем, Болгардан алган хәзинә, акчалар Сәедләр Бистәсен коруга кереп бетте инде.

– Ө син сиздермә, ризалык биргән бул!

Күгелташ кычкырып әйтте:

– Сездән әмер, әмирем, бездән үтәү. Болгар каласы урынында тагын да мәһабәтрәк кала калкып чыгар, тәкъсир.

– Әмерем жиренә житкезелсен!

– Әмерең, әмирем. Башым аста, йөзем түбән! – дип, Күгелташ чыгып китте.

Тимер сөйләшүне дәвам итеп әйтте:

– Мин әмир Хөсәен кебек комсыз түгел. Ул комсызлыгы аркасында харап булды. Ө хатыны миңа калды. Әмир Хөсәен ул ерткыч жанвар кеби, яңа хатыннарын көч белән, ризасызлык белән ала килде. Мин көчләү, талау ягында түгел, Гайшәм бикәм. Мин ризалык аша гамәл кылырга күнеккән. Синәң сараңа киттек, жаным.

Баги-Чинар бакчасына Мәликә бикә, Түкәл бикә, Сарана бикәләр белән жилпәзәче кызлар, жарияләр³¹ бакчада йөрәнергә чыкты. Мәликә бикә Аксак Тимернең олы хатыны, ул кызыл ефәктән тектерелгән, алтын ука белән чигелгән киң-озын күлмәк кигән. Аның күлмәге кыска жиңде, күкрәгендә ачыклык юк, күлмәкнең итәге жирдән сөйрәлгән булыр иде, итәкне жиргә төшермичә берничә кәнизәк³² кыз арттан тотып йөри. Ханымның йөзе жинел ак челтәр белән капланган. Башында очлы кызыл башлык. Башлыктан иң өстенә хәтле ап-ак ефәк челтәр асылынып тора. Озын очлым-башлыгы бик күп мәржәннәр белән бизәлгән, алар арасында эре кызыл асылташлар, алтын кысаларга утыртылган фирүзә ташлар елкылдый. Битен каплабрак торучы челтәр алтын ука белән чигелгән. Очлымның аскы өлеше энжеләр белән бизәлгән. Һәм маңгай турысында өч эре кызыл алмаздан торган шәй.

Башка хатыннар да кимен куймаган, барысының да киёмнәре затлы, берсенекә фирүзә төсөндәге күлмәк, өченчесенекә яшькелт зәңгәр күлмәк. Башлыкларындагы алмазлар саны тигез.

Мәликә бикә жилпәзәче кызга әйтте:

– Күзең чыкмагандыр бит! Нигә жилпәзәңне минем авызыма тыгасың? Өстән генә жилпе.

– Кичерегез, ханым бикә! – дип, жилпәзәче кыз өстәнрәк жилләтә башлады.

Мәликә Түкәл бикәнең итәген тотып баручы кызларга эндәште:

– Нигә аның күлмәген жирдән сөйрисез! Куй көтүе артынан чыккандай тузан болыты куптардыгыз!

Һәм ул Түкәл бикәгә карап:

– Ө син, ачыгавыз, тузан исен сизмисеңме, ефәк итәгеңнең пычранганын күрмисеңме? – дип, шелтә белдерде.

Түкәл бикә иркә тавыш белән үпкәләгән кебек иренен турсайтып әйтте:

– Ярамый бит, итәгемне артык күтәрсәләр... – диде.

– Күтәрсәләр, монда эт күрәме синәң чатан балтырларыңны?

– Күрмәс. Сөләйман пәйгамбәр Бәлгыйс патша бикәнең аякларын күрер өчен итәген күтәрттергән бит.

³¹ Жария – сарайда хезмәт итүче хатын-кыз; колиһа.

³² Кәнизәк – сарайдагы хезмәтче кызлар.

Сарай бикэләре бакча түренә китте.

Сарай жарияләре аларның әйләнеп килгәнән көтә калды.

Беренче жария сүз башлады:

– Әмирбикәләр утлы табага басканнармы соң бүген? – диде.

– Бүген генә булса икән! – диде икенче жария. – Олы бикә бер жанына урын табалмый.

Беренче жария әйтте:

– Урта бикә дә пошаманда, – диде.

– Урта бикә олы бикә өчен кайгыра ул! – диде икенчесе.

– Бу эштә аның ни катнашы?

Икенче жария сүзне тагын да куертыбрак жибәрде:

– Олы бикә кәефсез булса, кече бикәгә элэгә. Олы бикә бөтен ачуын кече бикәләрдән ала башлый.

– Ни өчен?

– Хужабыз әмир Тимер дүртенче хатын алып кайтканнан бирле олы бикә йоклый алмый.

– Хи, олы бикә Тимер Түкәлбикәне алып кайткач та, шулай кыланган иде.

– Әмир Тимер олы бикәне генә ярата иде. Ул гел-гел аның янында төн уздыра иде. Түкәл бикә килгәч, хужабыз олы бикәнең йортына сирәгрәк керә башлады. Сарананы алып кайткач, Түкәлнең ятагы бушап калды. Менә хәзер әмир Тимер дүртенче хатынлы булды. Но-о, монысы Болгар әмире Габдулланың сөекле кызы Гайшә барысын да егып салды. Яу сәфәрәннән кайтканнан бирле ике ай узды; ике ай буе хужа Тимер яшә бикәч куеныннан чыкмады.

– Гайшә бикә дөнья гүзәле бит. Картлык көнөндә Тимер чыннан да гүзәлләр гүзәленә тиенде инде.

– Олыбикә Мәликәне дә, урта бикә Түкәлне дә, кәнизәкләрен дә онытты.

– Олы хатыннар онытыла инде алар.

– Болгар кызлары укымышлы шул алар, болгар кызлары чибәр шул алар. Әйләнә-тирә ханнары, падишаһлары гел Болгардан кыз ала.

– Алар янына бал сылап куйганнармы соң?

– Болгар кызлары матур да була беләләр, яраттыра да беләләр, ди бит.

Мәликә жарияләргә китәргә ишарә ясады, ханбикәләр генә бакчада калды.

– Дәүләт эшләрен онытты түрәбез, – диде Мәликә бикә. – Яу артыннан яу чаба иде.

Түкәл бикә әйтте:

– Аның яу чабуына караганда, Сәмәркандта ятуы мең тапкыр артык.

Мәликә бикә аңа каршы төште:

– Аның яу чапмыйча, Сәмәркандта ятуыннан сиңа, миңа ни файда? Ничә көннәр ир заты күргән юк.

Түкәл бикә әйтте:

– Минем дә.

– Син әле ир төмөн тоя белмисең, – диде Мәликә бикә.

– Исем дә китми, – диде Түкәл бикә. – Еллар буе яныма кермәсә дә, сүз әйтмим. Йокым тыныч уза.

Мәликә бикә әйтте:

– Синен ана булганың юк шул, синен хатын буларак уянганың юк шул. Ә минем ике ир белән, ике әмир белән яшәп караганым бар. Мин ул ләззәтнең ни икәннен беләм, көндәшем. Әмир Хөсәен белән без тату яши идек, ләкин ул салкын ир иде. Яу артыннан яу чапты, комсыз иде ул, аңа хатыныннан битәр мал кирәк иде, байлык кирәк иде. Әмир Тимер ул башка, көндәшем. Әмир эчәндә ирләр шайтаны утыра. Аңа сыланган саен сыланасы килә. Минем өлешемә башта син кердең, ул да никахтан соң яныңнан чыкмый ятты. Инде менә хәзер ниндидер бер Болгар чебеше синен төннәренне урласын әле! Гарьлегеннән егылып үләрсең, валлаһи.

Түкәл бикә бәхәсне куерта бара иде:

– Болгар әмире Габдулланың кызы Гайшә бикә – ул гүзәлләр гүзәле бит. Синен белән минем кебек үшән түгел.

– Нәрсәсе гүзәл инде шул чебешнең? Таптың сүз! – диде Мәликә бикә.

– Гүзә-әл шул, олы бикәм, көндәшем, Гайшә бикәч дөнья бәһасе бикәч. – диде Түкәл бикә.

Моңа кадәр сүзгә катнашмаган Сарана әйтте:

– Гүзәл дип инде...

– Сөйләмә шуның турында! – диде Мәликә бикә. – Чыңгыз канлы Казган ханның сөекле кызы, Тарагай углы әмир Тимернең олы хатыны Мәликә-бикә...

Түкәл бикә дәвам итте:

– Чыңгыз канлы Тарма Ширин ханның сөекле кызы Түкәл бикәләрнең кайнар куенын...

– Әмир Тимер Болгар әмиренен кызы Гайшә бикә куенына алыштырды! Мин бернәрсә дә әйтә алмыйм, – диде Мәликә бикә.

Күгелташ, Ибраһим хәзрәт белән аның юлдашы Мостафа күренде.

Күгелташ керә-керешли боемды:

– Ханым бикәләр, әмирегезне вә яшь бикәчне каршы алырга әзерләнегез! – дип, эчкә кереп китте.

Мәликә бикә әйтте:

– Сәедләр сәеде Ибраһим хәзрәтләре, зөһәф кичәсе ничә көн, ничә төн булырга тиеш диелгән китапта?

– Ханым бикәләр, зөһәф кичәсе никахлы ир белән никахлы хатынның теләгенә күрә, диелгән китапта.

– Коръәндә ир үзенә никахлы хатыннарын тигез күрергә, тигез асрарга диелгән түгелме? – диде Мәликә бикә.

Ибраһим хәзрәт ханымнарны тынычландырырга тырышты.

– Сабыр төбә сары алтын, бикәләр. Чак кына көтеш кирәк!

Чакыру аһәңе яңгырады. Эчкәридән Күгелташ күренде. Ул тирә-якны карап-тикшереп чыкты. Эчкәри ишегендә Аксак Тимер белән Гайшә бикә пәйда булды. Алар тантана киemenдә иде. Сарайдагылар ике сафка аерылып, аларга юл сапты, баш иеп, тәгъзим ясадылар. Тимер ханәкәдәге урынга утырды, аның уң кырына Мәликә, аннан Түкәл, Сарана, аннан Гайшә бикә урнашты.

Әмир Тимер әйтте:

– Мин – жиде икълимнең шаһы Барлас ыруның токымы әмир Тимер,

сүзем!.. Баш карачым Күгелташ вә вәзирләрем, якын киңәшчем Ибрафил хәзрәтләре вә ханымнар, сарай әһелләре, тыңлагыз! Бүгенге көннән минем уң ягымда Болгар падишасының кызы Гайшә бикә утырыр.

Күгелташка әйтелгән иде бу сүзләр.

– Башым өсте, әмирем! – диде Күгелташ.

Ул ишарә ясады, олы хатын Мәликә урта урынга, Гайшә бикә беренче урынга күчте, Түкәл үз урынында калды. Сарана бикә иң кырыйда кала бирде.

– Никахың котлы булсын, әмир түрәм, – диде Ибрафил хәзрәтләре.

Барысы да:

– Котлы булсын! – дип, теләк теләде.

– Ниләр бар анда Күгелташ?!

– Әмирем! – диде Күгелташ. – Анда ерак илләрдән илчеләр көтә. Килгәннәренә бер ай була инде..

– Илчеләрне мин зөфаф узмыйча кабул итмим, беләсең ич, сыйлансыннар, күрсеннәр илемне, кышлакларга, авылларга барып йөрсеннәр.

– Ләшкәрләрең³³, тәкъсир, гасабида³⁴, алар яу тели. Тик ятканда, алар ни кылырга белми. Үзара сугыша башладылар, – диде Күгелташ.

– Сабырлат син аларны! Булыр яу, яраннарым! Шундый яулар булыр, исләрегең, акылларың китәр, бахырларым! Аллаһ миңа химаяче! Рәсүлебез миңа юл күрсәтә. Шуңа күрә минем әле кяферләрдән, монафыйклардан жиңелгәнем юк!

– Ә нәрсә әйтим төмәнбашларга? Аларның кылычлары кычыга башлады, әмирем.

– Тояк кыздырсыннар! Бәйгеләрдә катнашсыннар. Озакламый яу сәфәренә чыгарбыз, иншалла!

– Баш өсте, әмерең, әмирем! – дип, Күгелташ чыгып китте. – Хәзер мине киңәшчеләрем белән генә калдырыгыз! Ханым бикәлә, жариялә чыгып китте. Сәедлә сәеде Ибрафил хәзрәтләре! Туктамыш баһадирны, Болгар Габдулласын тар-мар иткәнемдә синең киңәшләрең чиксез файдалы булды.

– Аллаһ сиңа ярдәм итте, тәкъсирем.

– Инде озак ял иттек, туйлар ясадык, яу түле жыелды. Ләшкәрем түземсезләнгән, аларның атларына камчы, кулларына кылыч кирәк!

– Ярты сүздән сине аңладым, тәкъсир. Форсат ачык, әмирем. Фарсы иле – Шираз башкаласы. Анда атаклы баһадир, курку белмәс, жиңелү белмәс шаһиншаһ Әлмансур тәхеттә утыра. Бай ил. Бай казна. Кодрәт иясе шаһиншаһның биләмәләре чиксез. Ул чиксезлекне тагын да киңәйтәргә теләр. Аның күзе иң беренче Сәмәркандка төшәр, Мәвэрәnnәһәргә багар.

– Ислам иле! Мөселманнар шәһәре! Үзе басып кермәсә, аңа яу чабу ярамас, пирем. Зинһар, Коръән ач, Ибрафил хәзрәт.

Карадәрвиш Коръән ачты.

– Анда фахешлек чәчәк ата. Син шуны беләсеңме?

– Ишеткәләгән идем, ләкин мин моңа ышанмаган идем.

– Без Ширазда үзәбез булдык, тәкъсир. Барысы да хак!

– Шаһиншаһ Әлмансурмы шушы эшләргә фатиха бирә?

– Фатиха бирәме, юкмы, нә мәгълүмдер. Әмма аның биләмәләрендә

³³ Ләшкәр – гаскәр.

³⁴ Гасаби – борчулы.

фахешлек кылына. Ул аны белми, күрмиме, белмәмешкә, күрмәмешкә салышамы?

– Киңәшен, хәзрәт?

– Яу чабарга! Тар-мар итәргә! Саф Исламны кайтарырга!

– Аллага тапшырдык! Гаскәрләрем, унбашлар, йөзбашлар, меңбашлар, унмеңбашлар, йөзмеңбашлар, Шираз тарафына яу сәфәре игълан ителә!

Ике йөз мең кешелек гаскәрнең хуплау авазлары, кәрнай тавышлары, бәрәбан дөпелдәүләре, ат тоякларының дала буйлап чабып узганнары ишетелде.

Ике йөз меңлек гаскәр, яндагы атлар белән дүрт йөз мең ат, илле мең дөя Ширазга яу сәфәренә чыкты. Ләкин алдан кисәтелгән шаһиншаһ Әлмансур өч йөз меңлек гаскәре белән Аксак Тимергә каршы төште. Әлмансур солых сорады, Аксак Тимер солыхны кабул итмәде. Орыш башланды. Бу орышта Аксак Тимер ярты гаскәрен югалтып кайтып китте. Җиңелү әчесен татыган кансыз эмир янә яу эзерләде, өч йөз меңлек гаскәр китте Шираз каласына. Аксак Тимер тагын кылычын сындырып, кире борылды. Сигез тапкыр алалмады Аксак Тимер Шираз каласын. Тугызынчысында жанбаз Тимер биш йөз меңлек гаскәр туплап, яуга китте. Шаһиншаһ алты йөз мең гаскәрен каршы куйды. Аксак Тимер икеләнәп калды. Бу юлы да ул җиңелсә, бетте солтанат, китте хакимлек, юкка чыкты тәхет, тәхет урынына ләхет кенә калачак... Шаһиншаһ тагын солых тәкъдим итте: – Без икебез дә мөэмин мөселманбыз, туктатык бу канкоешны, диде. Килешик, татуланыйк. Менә сиңа, эмир Тимер, солых билгесе итеп, күп хәзинә, солых билгесе итеп, тугыз хәтәр чабышкы. Фил сөягеннән эшләнгән алмазлардан ясалган шахмат уены. Ал, эмир Тимер, без татуланыйк.

Аксак Тимер бүләк алыр өчен түгелдер, җиңеләсен белептер, ахрысы, бүләкне алып, солыхка кул куйды да олы бүләкләрне күтәрәп, Сәмәркандка кайтып китте. Аксак Тимернең кәфе кырылган иде. Аны хәтта асылташлар белән тулы сандык та, төргәк-төргәк постаулар да, киләп-киләп комачлар да кызыксындырмады. Башка яулардан да ул шушыннан артык байлык алып кайтмый иде. Ни өчен Әлмансур җиңелмәгән килеш, карышырга куәте бар килеш солыхка тартыла, яу килгән саен олы бүләкләр, ганимәт малы чаклы бирнәләр белән аны озатып кала? Шаһиншаһ Әлмансур Аксак Тимернең горурлык сызлавыгына баскан иде. Моңарчы бер генә патшадан да мондый үжәт каршылыкны күрмәгән Тимер эмир бу җиңелүне кичерә алмады. Аның җиңелгән дошманнарына карата бервакытта да үчлегә булмады, җиңелгән, җиңгән, хәтта эсир төшкән ханнар яки солтаннарны да ул кыерсытмас, аларны тиң күрәп, янына утыртыр иде. Ләкин шаһиншаһ Әлмансур башка, аның куәте, аның дәрәжәсе, аның акыл белән эш йөртүе, оста сугышуы, билбирмәслеге Тимернең жен ачуын чыгарган иде.

(Ахыры киләсе санда)

Фирүзә
Жамалетдинова

«ИЛЕМ» ДИЯР ӨЧЕН ИЛ КИРӘК...

Яңа ел көткәндә

*...кырыскаларның патшасы Сөләйман
гаскәрен күреп әйтте: «Ий кырыскалар,
Сөләйман гаскәре белән килә, тапталырсыз,
алар сезнең тапталганыгызны сизмәсләр,
өйләрегезгә кереп качыгыз», — дип.*

Коръән тәфсире. 27 нче Кырыска сүрәсе.
18 аять.

Яңа ел кәргәндә, тик бәйрәм итәсе.
Тик ниләр көтәр соң халкымны иртәсен?

Уйларым – еракта, ә бәйрәм якында,
Фикерлим Сөләйман пәйгамбәр хакында.

...Ел башы булгандыр, ә бәлкем, ахыры,
Һич мөһим түгелдер, алда тик яу кыры.

Үтәчәк икән, ди, Сөләйман гаскәре,
Килсә бит килә ул һәрбер эш тискәре!

– Качыгыз! – ди ана кырыска халкына. –
Тапталып үләрбез ни гөнаһ хакына?

Сөләйман ишетә: туктата гаскәрен,
Тыңламый беркемнең аһ-ваһын һәм әрен.

Сөйләшә ул ана кырыска телендә,
Кем дучар итәлсен ул телне үлемгә?!

Аны бит Аллаһы яраткан, тараткан,
Яклаган, саклаган һәр барча тарафтан!

Фирүзә ЖАМАЛЕТДИНОВА (1960) – шагыйрә, прозаик; ТРның атказанган сәнгать эшлеклесе,
Н.Такташ, Ф.Хөснә исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Толымлы ай», «Җирбизәк», «Хикаяләр»
һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

Тетрэндем уйлардан, жанны ут ялмады,
Нишлисең, илемдә пәйгамбәр калмады...

Барыбер көтә жан бер фәрман Аллаһтан,
Бер яшәп, мең төрлө гыйбрәтләр алмактан...

Тукталә! Бүләкләр чыршылар төбөндә...
Без әле исән бит Яңа ел төнөндә!
Сөйләшкән сүзөбез бит ана телендә...

Балачакны сагыну

Сандыгымның төпләренә салдым, –
Балачакны күлмәк белә кебек.
Чыршы исе аңкый сыман аннан,
Һәм мандарин исе килә кебек.

Ул сандыкны ачкан саен мине
Бер яктылык тотып ала сыман.
Шәмгә утлар элдергәндәй булам,
Караңгыда калган бала сыман.

Сандыгымны ачкан саен хуш ис:
Заман шуны эзли... (Ушлы ла ул).
Жилләр йолкып ала тәрәзәмнән,
Еллар агышына кушыла ул.

Ә гомерем мандариндай көләч,
Энәле дә булган чыршы кебек.
Яңгырларга юлыкканда көнем,
Мандариндай кояш алган үбеп.

Һуш исле жил иярткәнме мине,
Күкләр биектәрәк бер иңлисе.
Очам, очам... Кiek каз юлында
Чыршы исе һәм мандарин исе...

...кирәк

«Халкым» дияр өчен халык кирәк,
«Илем» дияр өчен ил кирәк.
Кулда менә ил торгызыр өчен,
Кабер казыр өчен бер көрәк.
Ә яшисе килә күбрәк.

Кемдер дәшәр кебек якын итеп,
Борылам да карыйм тизрәк.
Берни булмас аяк астымдагы
Туган туфрагымнан үзрәк.

Шуңа бугай гел каберләр арта...
Һәм көннән-көн без дә төзрәк.

Жир-күк арасында бэргэлэнгэн
Сүзебез дэ гүя сүзрэк.

Тик ни мэгънэ?
Өметлэрен чөеп,
Кая алгысына бу йөрэк?
Белмиммени...
«Кызым» дияр өчен халкым кирэк,
«Таян» дияр өчен ил кирэк.

Син бел, улым...

...Кеше яши торган иллэр бар...
Марсель Галиев

Кисеште... кисеште кинэт
ай юлы белэн юлым.
Син инде мине уйламый
да торгансыңдыр, улым.

Син яшэгэн ул шәһәрдә
һәммәсе кеше өчен,
Дисэлэр дэ, шабыр тиргә
батып уйланам кичен.

Уйланам төннэр буена,
йокы эленми бер дэ.
Туган илең синен, улым,
әнкәң яшэгән жирдә.

Кендек каның тамган көндә,
телең ачылган түрдә.
Тәпи киткән нигезендә,
син башлап менгән үрдә.

Кызыктырадыр кешене
яшәткән яхшы иллэр.
Уемда минем – туган жир,
жанымда – әллә нилэр...

Ай күк ялгызлык тоймассың,
ямансу булмас бер дэ, –
Туган илең, бел син, улым,
әткәң яшэгән жирдә,
әнкәң яшэгән жирдә.

Йолдыз ул, диярмен...

И, жаным талпына, жан берни аңламый,
Минем яшь хисләрем үземне алдалый.
Этә ул утларга, суларга салмакчы,
Жир-судан күкләргә күтәреп алмакчы,
Гомергә жуелмас нур булып калмакчы.

Барсы да югалыр, таралыр бик тиздән,
Кемнәрдер сау булыр, кемнәрдер тик исән.
Шулай да иртәгә ни калыр ул хистән?
Уйланам көндезен, уйланам мин кичтән,
Ө бәлки, хатирә? – Чыкмастыр һич истән.

Кадерле ул хисләр хәтергә дэвадыр,
Тончу-тар көнемдә бер йотым һавадыр.
Күкләр дэ болыттан юрганын ябадыр,
Йолдызлар коелмый – бары кар явадыр.
Һәм минем йөземә аклыгын ягадыр.

Канәгать шуңа да, яусын ла мамык кар.
Карда да йоп-йомшак тоелган аклык бар.

Яшәдем. Яшьнәдем, чикмәдем һич иза,
Йолдыз ул, диярмен, яусын кар – мин риза!
Һәммәсе вакытлы, һәммәсе бер уза...

Тормыш

Гәрәбә яфраклар
Бер күчкә сыенган –
Туйганнар жылләрдән,
Туйганнар уеннан.
Эземә коелган,
Көземә коелган.
Ниләрдер алынган,
Ниләрдер куелган.
Һәммәсе бердәнбер
Күңелгә жыелган.
Шуңа да бу жирдә
Яшим күк тоелган.
Йә, соң ни үзгәрер

Минем бу тоемнан?
Алдану, ялгышлар
Китми һич уемнан.
Ә алар, әйтерсең,
Коелган чуеннан.
Бу тормыш кешелек
Сутыннан туенган.
Ник болай? Аклыгы
Бит бәби туеннан...
Җавабын табармын
Бәлки, бик кыеннан.
Сынар ул мине дә
Чыкканчы уеннан...

Түмгәк бар...

И, бар иде заманалар,
Ил план кора иде.
Бәйрәмгә безне әләмнәр
Чакырып тора иде.

Бер плансыз яши бит ил,
Яши бит кешеләр дә.
Ниләр барын белеп булмый
Хәтта ки күршеләрдә.

Ишек тимер. Ниләр бардыр?
Үземә бирәм сорау.
Һай, тормыш катлаулы булган,
Һай, юллар булган урау.

Әләмнәр дә тузган күптән,
Яшибез әләмсез дә.
Аллаһы үзе яраткан
Ирекле адәм без дә,
Димен дә... Сүземме?
Үзем
Элэгәм давылларга.
Җиңел түгел күңелдәге
Өзеләсе кылларга.

Баксаң-күрсәң, һәрбер чорда
Түмгәк бар... Абындыра.
Ә үткән бит (ул безнеке!)
Барыбер сагындыра.

Тамчы яшь

Унжидем тулганда тутырдым биштәргә
Бар кирәк-яракны.
Мин әле белмимен: авылым күңелгә
Якынмы, еракмы?

Мин әле белмимен, озаткан әнием
Судамы, уттамы?
Мин әле белмимен: әйдәгән юл башым
Әллә соң юккамы?

Иярдем хыялга, шул мәлдә нәрсәдер
Пешерде яңакны.

Тамчы яшь! Ачы яшь! Утлы яшь! Менә ул
Аңлатты берчакны...

Мин үзем еракта. Калганнар барсы да
Якында! Якында!
Барсы да йөрәктә. Ә йөрәк мәңге дә
Сүнмәслек ялкында...

Бәхеткә – юл

Бәхеткә юл якын...
Нибары
Мең газап аркылы чыгасы.
Батасы, калкасы, янасы,
Барысына-барысына чыдасы.

Бәхеткә юл ерак...
Газаптан
Ләззәткә кадәрле үтәсе.
Өрнүле күз яшен сөртәсе,
Кемнедер бәхетле итәсе.

Әйләнә Жир шары (кеше дә)...
Бер узган юлларын мең урап.
Чал жилләр пышылдый тын гына:
«Бәхеткә юл якын... юк, ерак...»

Кылганнар

Кылганнар, кылганнар...
Белмим ни кылганнар? –
Изгелек? Явызлык?
Әллә тик торганнар,
Әллә бар булганнар,
Әллә юк булганнар.

Үзләре йөгәрә,
Йөгәрә каядыр,
Чәчләре чал инде,
Жаннары чаядыр.
Ияртә алмассың,
И Вақыт, таяндыр.

Йөгерең, йөгерең,
Бер адым китмәгән,
Максатка житмәгән,

Үз-үзен чикләгән.
Рәхәт тә күрмәгән,
Газап та чикмәгән.

Ашыгу, ашкыну
Юлларын каплаган,
Үз-үзен югалткан
Һәм үзен таппаган.
Югала-югала
Өметен саклаган.

Бу сезнең биләмә,
Мин анда һич кермәм.
Ул кысыр өметне
Жаныма, юк, төрмәм.
Кылганга кушылып
Йөгөрмәм, йөгөрмәм...

Равилә
Шәйдуллина - Мурат

КАРТ ШОМЫРТ ХАТИРӘСЕ

РОМАН

Тау илендә яшәп ятучы Жәмиләләргә килеп кергәндә, Котдус балалары жеп-бөртөксез булып юешләнгәннәр иде. Ике адым атларлык та хәле калмаган Зәкиябану дер-дер калтыранып:

– Жәмилә апай, без – Алансудан, Котдус белән Нәзифә балалары. Киёмнәребезне киштереп, кайнар чәй эчәрәп чыгара алмассызмы икән? – дип, ишек ачарга чыккан кечкенә генә буйлы, чандыр гәүдәле хатынга сүз катты.

– Әйдүк, әйдүк, ниткән сүз сөйләсәң, кызым, ничек шушындый көндә бу якларга килеп чыгасы иттегез? Кара бу кыяфәтегезгә, суга төшкән тавык күк булгансыз лабаса! Алла сакласын, авырып китә күрмәгез. Хәзер-хәзер, самавырым әле сүрелмәгән дә. Кичәгедән калган умачлы ашым да бар иде. Анысын да жылытып кына алам. Әле мичемнәң күмерен учак астына тартып куйган идем. Озакламый ипием дә пешеп чыгар, – дип каударланды.

Салам түбәле иске генә кечкенә өй күшәккән, тәмам арыган яшьләргә жәннәт булып тоелды. Жәмилә юеш киёмнәренә мич башына; урындыклар тезеп, мич кырыена элөп чыкты. Зәкиябануга үзенә аруга кия торган бумази күлмәген, кесә турылары кыршылып беткән иске камзулын бирде.

– Мә, кызым, күлмәкләреңне салып, мич авызына эл әле. Хода рәхмәте, коеп яуган яңгыр астында юлга чыгарга кирәк бит. Мондый көндә жүнле адәм этен дә урамга чыгармас, этен дә жылы лапаста тотар. Әй жаныем, Котдус абзый белән Нәзифә түти балалары икәнсез. Изге, игелекле кешеләр инде, Котдус абзыйларны әйтүем, бигрәкләр дә уңган-булган кешеләр. Эти-әниләрәм чәй-шикәрән, кирәк-яракларын әжәткә гел шуларның таш кибетеннән алып торалар иде. Беркайчан беркемне кире борып чыгармадылар. Язын алсалар, бурычларын көзен түләделәр. Ярый әле безгә туктыйсы иткәнсез. Минем дә әзрәк сезгә ярдәмем тияр, саваплы булырмын, – дип сөйләнде Жәмилә. Аннан соң жил-жил килеп, мич капкачын ачып, мич төбенә салынган ипиләрен карап алды. – Хәзер-хәзер, инде йөзе килгән, озак тормас, ипием дә пешеп чыгар, – дип, тиз арада иске самавырын куеп,

учакка тартып куелган мич авызыннан кызарып янып торган утлы күмер кузларын кыскыч белән самавыр торбасына салды.

Өйдә шундый да жылы, рәхәт иде. Яңа пешкән ипи исе килә. Мич башына мен идең дә, туңган жаннарыңны жылытып, арыган тәннәреңә хәл кертеп бөгәрләнеп ят идең.

Жәмилә мич төбенә тезгән арыш ипиләрен агач көрәк белән тартып чыгарды да сап-сары итеп юылган сәкегә жәелгән үзе суккан кызыл шакмаклы эскәтер өстенә тезеп чыкты. Ул ара жиз самавыры күңелләренә күтәреп жырлый ук башлады.

– Әле Рәхмәтулла абыегыз кәнсәгә дип чыгып киткәние. Ул инде чәйләп алды. Ипи салган чакка туры килдегез, мактап кына йөрисез икән, – дип, өстәлгә катыгын, маен, күкрәгенә терәп кискән кайнар ипиләрен тезеп чыкты. Капкачын тегәржеп белән тоткасына бәйләп куйган кырые китек чәйнеккә такта чәй салып, самавыр борыныннан кайнар су агызды да, учак астында кызарып янып торган күмер кузлары өстенә утыртты. Өйгә, ипи исенә кушылып, такта чәй исе таралды. Аннан: – Өйдәгез әле, оялып утырмагыз, ашап-эчеп утырыгыз, – дип, умачлы ашын бүлеп бирде, чынаякларга чәй агызды. – Эзрәк булса да, ял итеп алырсыз. Калага кадәр барасы юлыгыз озын, яңгырының да туктар исәбе юк, көне-төне ява. Бәрәңге алыр вакыт житте ләбаса, туктаса да ярар иде. – Шул рәвешле һава торышыннан зарланып алды бөтен йөзе кунакчыллыктан балкып торган Жәмилә.

Бу кечкенә генә, жыйнак кына өйдә шулкадәр рәхәт иде. Киемнәрен киптереп, тамакларын туйдырып, чәйләр эчеп жылынып алганнан соң, кичкә таба гына юлга чыктылар. Инде караңгы төшеп килгәндә, йөзгә бәрәп юган яңгыр астында тагын билгесезлеккә таба атладылар.

* * *

Этиләренә эшнәсе Казан каласында Яңа бистәдә яшәүче Шәйхелислам абыйлары да гажәп киң күңелле, ифрат та юмарт кеше булып чыкты.

Арып-талып, тәмам алжып килеп кергән яшьләргә кулыннан килгәнчә ярдәм итеп, кайсын кая эшкә урнаштырды. Габделәхәтне – тимер юл вокзалына, Габделкаюмны Жиләкле бистәсенә урам себерүче итеп, ә Зәкиябануны – Печән базары янында аш-су пешерә торган жиргә савыт-саба юып торырга. Торак ягын да бик тиз хәл итеп, барысы да калада әйбәт кенә яши башладылар.

Картлар, балаларының шулай тиз арада эшле булып, кеше почмагында булса да, яшәп торырга урыннары табылуга тыннары-көннәре бетеп сөенделәр, догада булдылар.

– Зәкиябанубыз аш-су эзерли торган жиргә урнашкан, Аллаһ яраткан бәндәмне аш-су тирәсенә куярмын дип әйткән, ди, – диде Котдус карт. – Аллаһка шөкер, балаларым Себер газаларыннан котылдылар. Андый-мондый эзләп табып бәйләнә башласалар, Маһруйбикә киленнең Ташкәндәгә бертуганнары янына китеп барырлар, – дип, үз-үзен тынычландырды Котдус. Тик йөрәгенә чыгымчы ат кебек дулап, күкрәк турысын яндырып торыуы гына картның хәлен алып, бөтен гәүдәсен авырайтып тора иде.

Котдус картның төпчек кызы Зәкиябануның аш-су эзерли торган урынга

эшкә урнашуы бу нәселнең аш-су осталарының юл башы булып. Әтисе сугышка киткәндә бер яшьлек малай булып калган Айрат Мәхмүт улы Закиров Россиянең атказанган сәүдә хезмәткәре булып. Атаклы аш-су остасы, Казан каласында бик күп ашханәләр оешмасын житәкләп, лаеклы ялга чыгар.

Сугышка бармаска дигән бронь булып та, үзе теләп фронтка киткән Мәхмүт Закировның, әле туарга да өлгермичә әнисенең йөрәк астында калган Роза Мәхмүт кызы олак еллар КАИ ашханәләрендә генераль директор булып, үзенең хезмәт юлын тәмамлар, Россиянең атаклы аш-су остасы булып. Нәселнең аш-су өлкәсендә эшләүчеләрнең эш стажы жәмгысы биш йөз елга житәр.

Казан каласының үзегендә Куканга һәйкәл итеп «Кукан» исемле кафе салыныр. Кафе түбәсендә кояшка – көнчыгышка таба суырылып, нәселнең кушаматына әйләнгән Кукан чабар... Монысы соңыннан.

Ә әлегә Котдус карт боларны белми. Ул Себер каторгасыннан котылып, калага барып урнаша алган ул-кызларының язмышы турында уйлап:

– Әлхәмдүлиллаһи, биргәнәң мең шөкер! – дип, чыгымчы ат кебек дулаган йөрәген тотып, уңган-булган карчыгы Нәзифә кабарта-кабарта жәеп биргән урын-жир өстенә менеп ятып тынычланып калды.

Зөһрә белән Зәйнәпбану Енисейдан су ташып, әлегә дә баягы балык ашы пешерергә чаннарының астына ут тергезделәр...

Инде язгы ташулардан соң, су шактый гына чистарган. Енисей өстендә зур-зур балыклар уйнакый. Елга өстендә шап-шоп итеп әле анда, әле монда, тын гына агып яткан елганы уятырга теләгәндәй, кояш нурларында алтын тәңкәләрен ялтыратып сикерешәләр. Көн шундый жылы, рәхәт. Ылыс, нарат сагызы, тагын әллә нинди хуш исләр китереп, акрын гына язгы жыллар исә.

Зөһрә тын гына агып яткан Енисейга, яр буенда суга иелеп үскән, азрак туган якның тал агачына охшаган, ләкин яфрагы озынча агачларга, яр буендагы төрлө-төрлө чәчәкләргә карап торды да, күзләренә яшьләре жыелып, үзе дә сизмичә уфтанып куйды.

Безнең Мишә елгасына да бөдрә таллар су эчәргә иелгәннәрдер, су буенда сусыл сары төнбоеклар, кояш нурларында жылынып, сагышлы күзләрен зәңгәр күкләргә төбәп тынып калганнардыр. Болыннар шау чәчәктәдер. Юк, иртәрәктер әле... Инде Зөһрә белмәгән яңа яшьләр үсеп житкәндер. Хатынның күз алдыннан Чакрактау буйларында, Ялантау, Кыйгасар болыннарында печән өстендәгә бәхетле чаклары, үзенең Габдрахманы белән ничек итеп печән өстендә ашкына-ашкына эшләп йөргән вакытлары килеп басты да үзе дә сизмәстән бөтен жаны белән сулкылдап куйды.

Бергәләп, күмәкләшеп эшләү, тыныч-рәхәт тормыш, эти-эни исән, өй тулы бала-чага – тулы бәхет булган лабаса! Кайтсын иде шул матур тормышлар! Гаиләсе янадан Алансудагы чарлаклы өйләренә жыелсын, гәпләшә-гәпләшә, тәмле итеп чәй эчсен иде. Базар көнне һәрвакыттагыча, вәкарь белән генә атлап, әтисе Хәбибулла килеп керсен иде. Зөһрә, әйтерсез, төш күрә.

– Менә, балалар, Теләче базарыннан сезгә күчтәнәч алып кайттым әле, – ди әтисе, букчасыннан озын бауга тезгән клиндерләр, кәнфит һәм нарат сагызына май кушып ясалган берничә коймак чыгарыр. Монысы кызы белән оныгы Нәфисәгә. Рәшиткә дә:

– Улым, сиңа да сагыз биримме соң? – дисә, Рәшите: – Кит, дәү эти, булмаганны сөйләмә, егет кеше сагыз чәйнимени? Сагыз чәйнәгән егетләргә сакал чыкмый бит ул, аннары соң, су буенда торучы Әхми кебек, хатын-кыз күк сакалсыз йөрерсең. Тик син миңа ул сагызны бир әле, кирәге чыгар йә кармакка алыштырып алырмын, – дип, сагызны гайкалар, әллә ниткән тимерләр салган кесәсенә салып куя.

– Әһә, – дип көлә Хәбибулла карт, – димәк, ул сагызны берәр кызга бирәсең инде. Берәр кызга күзәң төштемә? Чөнки бер малай да сагызны кармакка алыштырмас, сагыз чәйнәсәләр, аларга да сакал чыкмый бит инде. Берәр кызга инде бу сагыз, – дип, оныгын ирештерә дәү әтисе.

– Дәү эти, мине жүләргә саныйсыңдыр син, ул чәрелдекләргә сагыз хәтле сагыз бирәм, ди, булмаганны. Ул кызлар бит кирәксә-кирәкмәсә дә, акырып еларга гына торалар, чебен тимәс чер итәр бит алар. Кирәге чыгар әле.

– Сиңа әйтәм, нәрсәгә дип баланы ирештерәсең син, ә? Карт жүләр, биш яшьлек балага бәйләнә! Нинди кыз, нинди күз төшү? – ди жиз иләктән бодай оны иләп, әчегә коймак пешереп китергән дәү әнисе Фәгыйлә. – Әйдәгез әле, оланнар, әйдәгез әле, менә әчегә коймак пешереп, каз маенда коендырып кына майлап алып килгәнием. Суынганчы ашап алыгыз әле.

Ул арада, Нәфисә зелпеләр, комнар белән ышкый-ышкый, Тереклек суында ялтыраткан жиз самавыр күңелләренә жилкетеп жырлый-жырлый өстәлгә менеп кунакый да юка зәңгәр кытай фарфорыннан эшләнгән чынаякларга жимешләп, сөтләп чәй ясап эчәләр. Бай, бәрәкәтле, бәхетле тормыш!

Рәшит исә тиз генә чәй эчеп ала да жирән чәчле Сәлимәне сөендерергә күршеләренә чаба. Зөһрәне сизми дип белә инде. Атна саен шулай улы күрше кызына сагыз ташый, гайкалар, әллә ниткән тимерләр янында яткан, гәжиткә төргән, нарат исләре килеп торган бер коймак сагыз жанын жылкендереп, күңелен жылытып тора. Ул Рәшитнең Сәлимәгә сагыз бирәсе бәхетле минутларын көтә.

– Әй сәнә-ә-ә, – дип сузачак бите көнбагыш чәчәге кебек сипкелле Сәлимә, – алмыйм, дәү әтиң базарга барган саен миңа сагыз бирәсең. Әле мин бу арада сумала чәйнәдем. Нарат сагызы кебек үк тәмле түгел инде, шулай да ярап тора, – дигән булыр, ә үзенә йөзә балкып китәр, күзләре ут кебек кабыныр. – Үзәң чәйнә, тәмле ул, – дияр. Гел шулай ди ул, гел шулай дигән була, жирән.

– Мә, ал инде, – дияр Рәшит. – Мин жегет кеше бит, кеше көлдереп, сагыз чәйнәп утырмам, ал, алайса ташлыйм.

– Тилеме соң син, шундый тәмле әйберне ташларга. Бир соң алайса, – дип, авызындагы кара сумаланы кабарып торган ирене читенә теле белән этеп чыгарып, ап-ак тешләре белән ылыс исе килеп торган сагызны кертләтеп кенә тешләп алыр. Сумаланы исә сукмак читенә төкереп ташлар.

– Рәшит, Рәшит, шундый тәмле, рәхмәт сиңа, яме! Мә, син дә кырыеннан

гына китеп алып чәйнәп кара әле, мин беркемгә дә әйтмәм синең сагыз чәйнәгәнәнне, валлаһи, дим, мин бит жүләр түгел атна саен сагыз биргән кеше турында сөйләп йөрөргә. Әни әйтә, кызым, ди, беркайчан да кеше турында начар сөйләмә, үзең турында сөйләгән күк буласың, ди.

– Кирәкми, – дияр Рәшит, – чәйнәмим. Мин ир кеше, ник әле мин кача-поса сагыз чәйнәргә тиеш, хатын-кыз күк? Дәү эти атна саен Теләче базарына бара ул. Киләсе атнада чуртан тота торган кармак алып кайтам, диде, алайса гел чабак кына тотып алып кайтам. Әни әйтә, ул чабакны энә мәчегә бир, ди. Мин көн буе балык чиерткәнән көтеп утырам, ә ул мәчегә бир, ди. Менә чуртан тотсаммы...

Янына чиләк-көянтәсен күтәрәп, Зәйнәпбану килеп туктагач кына шундый татлы уйларынан айнып китте Зөһрә. Яргаланып беткән арык куллары белән ябык, талчыккан йөзәннән күз яшьләрен сыпырып төшереп елмайгандай итте.

– Һай Зәйнәп, менә тын гына агып яткан Инәсәйгә сокланып карап тордым да үзөбезнең Мишә суларын, илдә калган эти-әниемне искә төшереп жебеп киттем әле. Кызым Нәфисәмне искә төшердем. Ничек яшәп яталардыр? Нәфисәмнең кызы бар, диләр. Солтангәрәй турында ләм-мим бер сүз юк. Ташкенда, ди, кызым. Гыйниятулла абыйның хатынына да яза күрмәгез, Нәфисәне бетерерсез дип язалар. Кайларда гына тилмереп йөри икән, бәгырькәем, берүзе бит, янында серен сөйләр кешесе дә, кайгысын уртаклашыр якыны да юк, уналты яше тулганчы ук ялгыз башы калды, әле очарга да өйрәнмәгән кош баласы сыман! Авылдан өч айга бер хат килә. Әле аны да монда башта укып тикшерәләр, соңыннан гына, үзләренә кирәкмәгән жирләрен сызып, бозып, безгә тапшыралар. Үзөбез язган хатны да ачык килеш кенә алалар.

«Нәфисә турында артык сүз язмагаыз, бөтенләй сорашмасагыз, арурак булыр...» дип язганнар. Димәк, нәрсәдер булган. «Баласы да бар, исән генә Ташкенда яши» дигән хәбәргә дә сөенәм инде. Ул Солтангәрәй беләндер, чөнки «Солтангәрәй дә авылда тормый» дип язалар. Аларның бергә никах укытып яшәүләре турында язсалар, ни була? Гажәбенә ни диярсең, валлаһи?! Үзәкләребез өзелеп, илдән берәр хәбәр килгәнне көтеп ятканыбызны беләләр бит инде. Кызымның хәлен белдерергә ярамыйдыр, күрәсең. Шуннан куркалардыр.

– Зөһрә апа, Зөһрә апа, – дип кабатлады Зәйнәп. – Ул исән бит, шуңа сөенергә кирәк. Энә минекеләр барысы да бетте, берсе дә калмады. Әгәр шушы каһәрләнгән жәһәннәмдә сезне очратмаган булсам, мин дә беткән идем. Эти-әнием, абыем сезгә рәхмәтләрен әйтеп яталардыр. Нәфисәнең дә тормыш юлында игелекле кешеләр очрамаганнардыр, дисеңме? Алла теләсә, әле алда матур көннәр булыр, илгә кайтырбыз. Кызыгызны эзләп табарсыз. Күр, ничек матур булып, Әминәбез үсеп килә. Күз генә тия күрмәсен, бигрәкләр матур, нурлы бала. Камил әйтә, Әминә безнең Нәфисә апага охшаган, ди. Апай да шундый матур иде, толымнары тубыгына тиеп торалар иде, ди. Солтангәрәй абый белән шундый да пар килгәннәр иде, ди. Барысы да әйбәт булыр. Әйдә, меник, Зөһрә апа, су кайнап чыккандыр, утын өстәдем, балыкларны чистартыйк. – Зәйнәпбану баскыч-баскыч итеп ясалган Енисей арынан өскә менеп китте.

Шундый матур жылы көн иде.

Енисей өстендә сикерешә-сикерешә алтын балыклар уйный иде.

Тайга ягыннан искән жил, агач ябалдашларын тибрәтеп, ылыс, нарат сагызы исләрен китерә иде.

Йөзембикә әбисе кәфенлеген суган кабыгына манып, алсу-саргылт төскә кертеп, балитәкләп Әминәгә кулдан гына күлмәк тегеп кидергән иде.

Рәшит кармакларын күтәреп, күрше малае Костя белән Енисей ярына – балыкның иң күп чиертә торган урынына, агачлар белән каймап алынган, үзләре генә белгән жиргә киттеләр. Язга чыкканнан бирле балыкны кәрзинләп-кәрзинләп ташыды малай. Үзләреннән калганын әле эштән бушый алмаган, балык тоту мөмкинлегә булмаган тоткыннарда да пешереп илттеләр.

Йөзембикә абыстай урманнан кайтып кермәде. Тайга жәенең бер көне ел туйдыра дип, жиләк жыеп киптерде, әллә нинди үләннәр жыйды. Көзгә таба эрбет чикләвеге, тагын әллә ниләр. Шуңа күрә дә хәлфә гаиләсе башка тоткыннарда караганда кышны хәлләрәк чыга иде. Аннан соң ни дисәң дә, ашау-эчү жире – ашау-эчү жире инде, акмаса да тама. Ат аунаган жирдә төк кала, ди.

Йөзембикә абыстай, үзләренең земләнкесеннән ерак та булмаган бер ачыклыкта мүк жиләге аланлыгы күреп, тиз генә берәр тырыс жыеп алып кайтасы булды. Берәр сәгәттән Әминә йокыдан торганчы әйләнеп кайтырмын дип уйлады ул.

Әминә таралып йоклап ята иде, бергә уйный торган каршы земләнкедә торучы Катя исемле кыз кереп уятты.

– Амина, давай вставай, на улице так тепло, солнечно, пойдём играть.

Әминә уянып, йокысыннан торасы килмичә әйләнгәләп ятты да торып, Йөзембикә абыстай теккән балитәкле күлмәген киде. Өстәл өстендәгә бер телем ипине алып, авызына кавам дигәндә, Катяның күзләрен тутырып карап торуын күргәч, ипиен, уртага сындырып, кызга сузды.

– Мә, Катя, аша.

Тегесе ипине тиз генә эләктереп алды да комсызланып ашый башлады. Аннан кызлар үзләре уйный торган Сөзгәк тау башына чаптылар. Ул тау читтән караганда, үгез башына охшаган булганга, аны Сөзгәк тау дип атаганнар.

Йөзембикә абыстай урманнан кайтып керми иде. Утрау-утрау булып үсеп утырган ягельдән мөндәрләр, асларына салып ятарга киезләр әзерләде. Сирәк кенә булса да кызыл бөрлегән табып алып кайтты. Аның артыннан сазанак, күк жиләк, кара жиләк өлгерә. Озак та тормый гөмбәләр өлгерә башлый, йөнтәс гөмбә, ак гөмбә... Барысын да жыйа Йөзембикә карчык. Агач ботакларына тезеп, күлгәдә киптерә дә кышкылыкка капчыкларга тутырып куя.

Ә урман эчәндә йөри торган түгел – кигәвене, черкие... Битлек киеп тә котылып булмый ул канечкечләрдән. Алар әллә кайлардан жай табып кереп, жаныңа тияләр! Вак сукур черкиләре тагын! Саргылт кигәвене тешләсә, күзеңнән утлар чыга. Кайсы көннәрдә тәмам эштән чыгып, шешенеп кайтып керә Йөзембикә абыстай. Әрнү, кычынуларга түзә алмыйча, кеше

күрмәгәндә елап та ала. Ләкин алда озын кышлар бар. Ничек булса да, түзәргә, тырышырга кирәк. Әтисе дә: «Кызым, тырыш булсаң, түзем булсаң, бу дөньяларда югалып калмассың, ачтан үлмәссең. Чөнки табигать үз баласын туендырырлык тәгамне бирә ул. Тик аны хасиятләп, вакытында жыйнап алырга гына кирәк. Йоклап ятмасаң, барысы да булыр», – дип әйтә иде.

Йөзембикә абыстай тырысына саз жиләге тутырып кайтып кереп, агач сәндәрәдә Әминәне күрмәгәч, куркып, тирә-якны әйләнәп чыкты, тик таба алмады. Катяның әти-әнисе урман кисүдә, земләнке ишеген таяк белән генә терәтеп куйганнар, кызлары өйдә юк.

Абыстай аптырап, арлы-бире йөрәп, арып-талып, хәсрәтләнәп, земләнкесенә кайтты һәм урындык вазифасын үти торган агач бүкәнгә килеп утырды. Нигәдер йөрәгенә әллә ниткән шом, курку оялады. Кая китәргә мөмкин иртүк, әле кояш күтәреләп кенә килә. Әллә Ходаем... Тоткыннар арасында уголовниклар, чын жинаятьчеләр күпме! Кемнәдер үтергәннәр, хатын-кызларны көчләгәннәр дигән хәбәрләр һәрдаим ишетеләп тора. Юк-юк! Алла сакласын, андый уйларны башка да китерергә ярамый. Аның жаныннан да якын Әминәсе алар кулына эләкмәс. Катя белән каядыр уйнап йөридер. Ул аксыл чәчле, зәңгәр күзле кызга инде алты яшь. Тукта, Катяларга кайтмадылар микән дип, көч-хәл белән урыныннан кузгалып, абыстай тагын чыгып китте.

Сөзгәктау түбәсендә жир жылынган, тау итәгендәге ялтырап торган ташлар кырыеннан зәңгәрсү вак-вак чәчәкләр үсеп чыкканнар. Алар шулкадәр күп! Зәңгәр күк йөзенә күз күрмә арада зәңгәр чәчәкләр дингезе кушыла кебек. Балалар, сикергәли-сикергәли, шул зәңгәр чәчәкләргә өздәләр.

– Амина, сейчас я тебя научу венку плести, увидишь как красиво получится! – дип, Катя язгы кояшта жылынган ялтырый таш өстенә килеп утырды. – Меня мама научила, – диде ул, һәм кызлар кулларындагы зәңгәр чәчәкләр бәйләменнән тырыша-тырыша такыя таж үрделәр. Катя үзенә тажын үрәп бетерде дә бөдрә аксыл чәчләрен таратып, башына киеп куйды.

– Әй нинди матур, как красиво, – дип сузды Әминә. Катяның күзләре дә зәңгәр чәчәкләр төсендә иде.

Аннан соң Катя Әминәгә дә шундый ук такыя таж кидерде.

– Красиво, очень красиво, Амина, ты такая красивая, как принцесса.

Балалар кулга-кул тотынышып әйләндәләр, тайганы яңгыратып чыркылдаштылар. Язгы кояш нурларында тау башында күбәләкләр кебек очындылар. Өстенә балитәкле кыска күлмәк кигән, башына зәңгәр такыя таж кигән Әминә кунарга чәчәк эзләгән күбәләк кебек гүзәл иде. Ул бүген башка көннәргә караганда да шук, шаян иде.

Ул яшисем килә, минем шундый да яшисем килә дип, әнисенә йөрәк астында чакта ук төрмәләрдә, этапларда интегеп, Йөзембикә абыстайның зәңгәр күлләрдәй зәңгәр күзле Габделхагы үлгән көнне мал вагонындагы тоткыннар арасында, Зөһрә суга тилмереп, инде үләм, инде бетәм дигәндә, дөньяга килеп, тоткыннарның соңгы тамчы сулары белән тәнендәге

каннарны сөрткән кендек әбисе Гөлжамал кулында, вагонны яңгыратып: «Саумы, дөнья?!» – дип, аваз салган иде. Яңа кешенен тууына мэхбүсләр тыннары-көннәре бетеп сөенгәннәр иде. Соңыннан сабийны Йөзембикә абыстайның кәфенлегенә биләгәннәр иде. Әнисе Зөһрәнен йөрәге шул вакытта дертләп куйган иде.

Әминәнен яшисе килә иде. Аның әнисе, Йөзембикә әбисе, кендек әбисе Гөлжамал сагынып, «ил» дип сөйләгән, жәннәткә охшаган жирне күрәсе килә иде. Әминә бу дөньяга яшәргә дип туган иде.

Алар Катя белән кулга-кул тотынышып әйләнделәр, биеделәр... Шунда кинәт текә тау башыннан Әминә, аягы таеп китеп, аска таба тәгәрәде. Кызның күз алдында дөнъяның асты-өскә килде.

– Әни-и-и! – дип, ачыргаланып кычкырды кыз. – Әни-и-и-и!

Бу вакытта әнисе белән Зәйнәп апасы аста зур чанда тоткыннарға балык ашы пешерәләр иде. Ә ул чаң шундый зур, дөбер-дөбер кайнап тора. Иң башта Әминәнен күк йөзе кебек зәңгәр чәчәкләрдән үргән такыясы башыннан төшеп калып, тәгәрмәч кебек тәгәрәп, Зөһрәнен аяк астына килеп төште. Тайганы баланың «Әни-и-и-и!» дип жан ачысы белән кычкыруы яңгыратты. Һәм Зөһрәнен «Бала-а-а-м!» дип ачыргаланган авазын жилләр Енисей елгасы өстеннән алып киттеләр дә Алансуга китереп житкерделәр. Йокымсырап утырган карт шомырт агачы бу хәвәфле хәбәрдән сискәнде...

Йөзембикә абыстай бу хәбәрне ишетеп, анын югалтып, земләнке ишеге төбенә авып төште һәм мәңгелеккә күзләрен йомды.

Шундый матур язгы иртә иде.

Әминәне Йөзембикә абыстайның кисә-кисә бала төрерлек кенә булып калган кәфенлеге белән төрөп жирләделәр.

Йөзембикә абыстайны – морзалар нәселеннән, гыйлемле, авылда кыз балаларга дин дәресләре биргән, монда тоткыннарға хәленнән килгәнчә ярдәм итеп торган, этап белән куылганда ук зәңгәр күзле хәзрәтен япан кырда мәетләр янында калдырган игелек иясә абыстайны Әминә белән рәттән Гөлжамаллар янына, йөзьяшәр эрбет агачы астына, мөселман зиратына күмделәр. Габдрахман хәлфә, эрбет агачының жәрәхәтле кайрысын канатып:

«Йосыпова Әминә Габдрахман кызы 1930–1935 ел», – дип язып куйды. Йөзембикә абыстайның туган елын белми иде.

«Хөрмәтуллина Йөзембикә Хөрмәтулла кызы ...–1935 ел», – дип язды.

Хәлфә кызны күмәргә рөхсәт сорарга да бармады. Тере килеш газапланып пешеп үлгән сабийны куенына кысып, жиргә тезләнеп, яраланган жанвар кебек кычкырды Габдрахман:

– Аллаһының ачы каһәре төшсән безләргә бу хәлгә төшергән адәмнәргә! Йа Раббым, ни гасбе бар бу сабийның, ни гасбе бар?! – дип, гажизләнеп, жиргә ятып үксәде. Аның бу газаплы авазын да жилләр Алансуга житкерделәр.

Газраил кушаматлы Иван Иваныч:

– Гриша, иди, похорони дочь, – дип, үзе килеп дәште.

Кояш нурлары дөнъяны балкытып торган язгы иртә иде. Жһһанны мәңгелек караңгылык басты.

Хәлфә пычак очы белән уеп язган «Йосыпова Әминә Габдрахман кызы» дигән сүзләр өстеннән эрбет агачының сагызы янә тамчылап тамды да күз яшьләре булып туктап калды...

* * *

Әминә кызлары белән Йөзембикә карчыкны күмеп кайткач, жаннары үлгән Зөһрә белән Габдрахман хәлсезләнеп, керосин лампына ут әлендереп жибәрделәр. Ике кулы белән иренә ябышкан Зөһрә кызы йоклый торган ятак янына килде дә Әминәнең жыештырмыйча калдырган ятагы өстендә аяк-кулларын як-якка ташлап, күзләре урынына Йөзембикә абыстайның иске камзулынан кисеп алган зәңгәр төймәләр теккән, чөчә урынына ак мүк куелган, абыстайның оек кунычыннан кисеп алып әбисе ясап биргән курчакны кулына алып, акылдан язган кеше сыман такмаклы-такмаклы еларга тотынды. Ак мүктән абыстай ясаган мөндәр белән киез өстендә Әминә гәүдәсенә эзе пичәтләнеп калган иде. Зөһрә шуларны кочаклап елады. Хәлфә никадәр генә тынычландырырга тырышмасын, булдыра алмады.

Зәйнәпбану Йөзембикә абыстай жыйган үләннәрдән чәй пешереп китерде дә күз яшьләренә коена-коена, Зөһрәгә дәште:

– Әни, әни! Тынычлан, зинһар өчен! Әгәр сиңа ул-бу булса, Рәшит нишләр, Камил, Габдрахман абый, мин кайларга барырбыз? Син безнең өчен яшәргә тиеш!

Зөһрә яшьле күзләрен Зәйнәпбануга төбәп тынып калды. Калтыранган куллары белән нарат күркәләре, әллә ниткән үләннәр салып пешергән кайнар чәйнә иреннәренә тидереп, бер-ике уртлап куйды да оек кунычыннан ясалган курчакны Әминә гәүдәсенә эзе төшәп калган ятак өстенә куеп, урыныннан кузгалып китте һәм, земләнке читендә бөкшәеп утырган Рәшите янына килеп, тыныч тавыш белән:

– Елама, улым, сеңлең Әминә үлмәде, ул безнең янда, аның жаны безнең янда, – дип, улын юатты.

Рәшит әнисенә сыенып, үкси-үкси пышылдады:

– Әни, безнең Әминә Нәфисә апайга охшаган иде, шундый матур иде. Безнең авылдагы күрше кызы жирән Сәлимәдән күпкә матуррак иде, әйме, ул исән чакта мин аңа әйтә генә алмадым. Мин аңа болай гына, юри генә «Сәлимә синнән матуррак» дигән идем, ә ул үпкәләп елаган иде. Минем аны үпкәләтәсем килмәгән иде, әни.

– Әйе, улым, бигрәкләр матур кыз иде Әминәбез, фәрештә күк иде. Фәрештәләр матур була алар, шуңа күрә жирдә калып газапланмасын дип, кызыбызны үзләре янына алдылар, – диде Зөһрә. – Әминә сиңа үпкәләмәде, ул сиңең яратканыңны белә иде.

Зөһрә акылынан язар дип, хәлфәнең коты очты. Әнә, хатыны зәңгәр төймә күзләрен земләнке түшәменә төбәп яткан курчакны кулына алды да мүк мөндәр астына тыгып куйды. Аннан тыныч тавыш белән:

– Сиңа әйтәм, алга таба да яшәргә кирәк. Бүген Камил белән Зәйнәпбануга никах укырсың. Кыз баланы ялгыз тотып булмас, Йөзембикә абыстай юк. Үз тормышлары белән яшәрләр, – диде. Шулай итеп, яшьләренең язмышлары хәл ителде. – Рәшит, син бүгенге көннән башлап Зәйнәпбану апәңа туган апай дип дәшәрсен. Үзен ялгыз тоймасын.

Поезд тәгәрмәчләре тайга эченнән кара еландай сузылган чуен юл буйлап тәгәрәделәр. Тук-тук, тук-тук, ирек-ирек, ил-ил...

Ун ел буена интегеп көткән ирек килде! Ун ел гомер! Габдрахманнар гаиләсенен газәпланып, катып-өшөп, ачлыкка интегеп, күпме үлем-житем күрөп, газиздән-газиз кызлары Әминәне югалтып, чак кына акылдан язмыйча, илгә кайтып килешләр.

Сөңгедәй очлары күккә тиярдәй әлегә киселмичә калган чыршылар, эрбет агачлары – хәлфә гаиләсенен, юк, аларның гына түгел, күпме халыкның йөрәк өзгеч газәпкә сөргөн тормышының шаһиты булган агачлар – «Котылдыгыз, сез котылдыгыз!» дигәндәй сөйрәлеп, илгә таба шуышкан поезд артыннан карап калдылар.

Әнә, иң кырыядагы утыргычта, Камиләне сыенып, битенә тут төшкән Зәйнәпбану утыра. Ул – газизләрдән газиз, аны бәла-казалардан саклаучы иң кадерле кешесе – ире янәшәсендә. Аның инде бала табар вакыты җиткән. Зөһрә киләне Зәйнәп кырыенда мәш килә.

– Кызым, Зәйнәпбану, эчәсәң килмиме? Урының җайсыз түгелме?

Юк, Зәйнәпнең эчәсе дә килми, урыны да шундый җайлы, иренен кочагында шундый да рәхәт инде менә! Зәйнәпбану бу көннәргә күрә алуына әле дә ышанып бетә алмый. Ул гына түгел, барысының да күңелендә ниндидер шом, курку ята. Киредән чәчәккә тимерчыбыклар белән уратып алынган лагерь эчендә этләрдән таланып, ачлы-туклы урман кисүчеләр янына кайтарылар кебек, тизрәк-тизрәк бу яклардан ераграк китәргә теләп, йөрәкләре ашкына.

Бу каһәрләнгән еллар мәңгә үтмәс кебек иде. Тырыштылар-тырмаштылар, ләкин кешеләкләрен югалтмыйча, хәлләреннән килгәнчә, башка тоткыннарга булышып, мөселманнар белән бергә берләшеп яшәделәр, намазларын калдырмадылар, Гаеп бәйрәмнәрен үткәрделәр. Чиратлашып, сакчылар күрәнмиме дип, земләнә төбәндә сакта тордылар шул чакта. Ә мөселманнар җыйнаулашып, тәкбир әйттеләр: Аллаһу әкбәр, Аллаһу әкбәр...

Күпләре Енисей яры буенда мәңгелеккә ятып калды.

Хәлфә намаз саен Аллаһ каршына кайтканнар рухына багышлап, дога кылды. Урыннарыгыз җәннәт түрәндә булсын, газәпланып үлгән мөселман кардәшләр һәм христиан динен тотучы Аллаһ коллары!

Мифтахетдин якташ, кызымның кендек әбисе Гөлҗамал, Зәйнәпбануның абыйсы Госман, Йөзембикә абыстай, Габделхак хәзрәт, ике баласын бер көндә җуйган, хәсрәттән акылын югалткан Әсмабикә, аның Енисей елгасы ярга бәрәп чыгарган кызы Зөлхиджә... Кызым Әминә! Җаннарыбыздан аерып, сине тайгада, каһәрләнгән җирдә ялгызыңны калдырып, илгә кайтабыз. Бәхил бул, балам, рәнҗемә безгә. Синең янында Йөзембикә әбиң, Мифтахетдин абың, Гөлҗамал апан кала. Без әле яңадан әйләнәп килеп, сезнең каберләрегезгә чардуган корырбыз, исемнәрегез язылган кабер ташлары куярбыз. Болай да исемнәрегез безнең йөрәкләргә мәңгелеккә уелып язылган инде. Туктамыйча сыкрап торачак яралар ул! Хушыгыз! Җәннәтләрдә очрашырга язсын! Сабыйлар, безне ташлап киткән нарасыйлар, без Аллаһ каршына кайтканда, сез,

фәрештәләр булып, безне каршы алырсыз. Сезнең урыныгыз жәннәт түрендә булыр!

Менә шул көннәрне уйлады хәлфә, поездның акрын гына уфылдап, тукулдап, илгә таба кайтып барган тавышына тибрәлеп.

Рәшит инде унбиш яше тулган озын буйлы үсмер егет-малай. Аныкы шул инде – барысын сорау белән күмә, бер минут тик тормый. Алар Камил белән икесе ике төрле, Камил – аз сүзле, ә Рәшит – бөтенләй башка.

– Әти, без туры Алансуга кайтабызмы? Безнең өйдән Галәүләр чыгып китәме? Безгә хәзер авылга керергә ярыймы инде? Анда атлы солдатлар бармы? Инде Зарифлар, Сәлимәләр дә үсеп беткәннәрдер, имә?..

– Улым, – ди хәлфә, – мин әле үзебезнең кайда яшисебезне белмим. Асилә апаның ире жиннәң Габделкаюм, Казанның Борискин бистәсендә йорт урыны карап куйдым, дип язган иде. Анда әлегә торып торырга иске генә йорты да бар, ди. Бәлки, шунда төпләнербез. Алла кушып, илгә кайтып житү кирәк. Барысы да булыр, Алла кушса, барысы да. Абыеңнар белән аллы-артлы итеп, Алансугагы шикелле, бәлки әле, аннан да зуррак итеп, чарлаклы йорт салып керербез. Әтиләр дә, Шамил абыеңнар да булышырлар. Туганнарыбыз күп бит, улым, нәселебез зур. Безнең бу мәхшәрдә исән калуыбыз – үзе бер мөжиза. Коточкыч зур югалтулар күрсәк тә, иреккә чыга алдык, мәхшәрдән котылдык. Әминәбезне югалттык. Зәйнәпбануны, аның туачак улынмы, кызынмы илгә алып кайтып киләбез. Безгә хәзер беркем дә тегене эшлә, моны эшлә дип әйтә алмый! Ни теләсәк, шуны эшләп, ни теләсәк, шуны ашап, кая теләсәк, шунда барып яшәячәкбез. Шуңа күрә дә ирек, диләр аны, улым! Нинди матур сүз икән ул ирек!

Ярты көн туктап торганнан соң, поезд тәгәрмәчләре, тагын хәрәкәتكә килеп, акрын гына кузгалып киттеләр: тук-тук, тук-тук, ирек-ирек, ил-ил, кайту-кайту, исә-ә-ән-исә-ә-ән!

Бу инде Себергә киткәндәге кебек тыгыз мал вагонында кай тарафларга, нинди жирләргә эләгербез, исән-имин кайтулар мөмкин булырмы дип йөрәк ярылырдай дәрәжәдә борчылып-газапланып, бәхилләшеп сак астында китү түгел. Бу – кайту, илгә кайту!

Поезд тәүлекләр бие туктап, хәл ала-ала кайтты. Уйларга, уйланырга, үткәннәргә, киләчәккә уйларга вакыт чамасыз күп иде.

Камил белән Зәйнәпбануга никах укып, аларны башка чыгарган көнне Зөһрә белән икесе арасында шундый хәсрәтле сөйләшү булган иде. Ул көнне Әминә белән Йөзембикә абыстайны жирләделәр. Шулар ук көнне Зәйнәп Зөһрәгә, әллә белеп, әллә үзе дә белешмичә, әни, диде. Шулар бер сүзгә барысын да хәл итте. Зәйнәпнең хәлфә гаиләсеннән башка беркемгә дә юк иде.

Никахтан соң яшьләр үз йортларына чыгып киткәч, бер кичтә хәлфә Зөһрәгә дәште:

– Сиңа әйтәм, мин бик шөбһәләнем, карчык. Камилебезнең нәсел калдырылыгы бармы икән? Бу зәмһәрир суыкларда бөтен эчкә эгъзалары бетте инде, эчәкләренә кадәр өшеде. Ходаем, бер Аллам, сабий балалар алып кайта алырлармы?

– Мин үзем дә бу турыда төннәр буге уйлап ятам, сине борчыйсым килмәгәнгә генә дәшмим. Аллаһның кодрәте киң, булып, Алла кушса, булып.

Шулай сөйләшкәннәр иде. Озын-озак өч ел буге туачак сабий күрәнмәде. Инде тәмам өметләрен өзгәннәр иде. Моннан жиде ай элек Зөһрә сизенде: балык шулпасы кайнап чыга башлауга, Зәйнәпбану, күңеле болганып, куаклар арасына йөгәрә. Зөһрә кызы кебек якын килененнән сорыйсы итте:

– Кызым, андый-мондый бәби көтмисездер бит, үзгәребрәк киттең.

– Әйе, әни, – диде Зәйнәпбану, кызарып, – без нәни көтәбез. Бу хакта белгәч, Камил кош тоткан кебек булды. «Саклана күр, Зәйнәп, балабызны саклый күр!» – ди. Әле әйтергә оялып йөри идем.

– Ник әллә кайчан әйтмәдең аны? Зур-зур савытлар күтәрәсең, сиңа жиңелрәк булсын дип, икәү күтәрер идек. Рәхмәт, Аллаһ, ишеттең бит, өзелепләр сораганнарыбызны ишеттең! – дип, Зөһрә Зәйнәпне кочып алды.

Кич житеп, эшләрен бетереп, иренәң земләнкәгә кайтуын көтеп житкерә алмыйча интегеп бетте. Хәлфә ишектән килеп керүгә балкып, иренә дәште:

– Сиңа әйтәм, сиңа әйтәм, сөөнеч, бик зур сөөнеч! Безнең улыбызның баласы булачак, киленебез бәбигә узган! Тиздән бабай булачаксың, ә мин – әби! Рәхмәт сиңа, Аллакаем! Инде тәмам өметемне өзгән идем, – дип, Зөһрә туктый алмый сөйләнде.

Габдрахман, сәндәрә читенә утырып, күзләрен авыр эштән бирчәеп беткән куллары белән каплады:

– Әлхәмдүлиллаһи, Йосыповлар нәселе дәвам итәчәк! Инде хәзер Нәфисәбез белән дә күрешсәк, анда да безнең нәсел арткан бит! Ишәябез, әнисе, Аллаһка шөкер! – диде.

Габделкаюм сүзендә торды: бажасы Габдрахман хәлфә гаиләсе белән Себердән кайткан төшкә Казаннан читтәрәк – Борискин бистәсендә – иске йорт белешеп куйды.

Елга буенда гына урнашкан бу йортның күптәннән кеше тормау сәбәпле, капка-коймалары череп ишелгән иде. Ишегалдында бер читтә баз казыган булганнар, ул да жимерелеп, күңелгә әллә нинди ямансулык, шом салып ыржаеп тора. Иң элек Габделкаюм йортны бабасы Хәбибулла белән килеп карады. Кыгаеп, бер күгәнәндә генә эленеп торган капка чыелдап, шыгырдап ачылды да шапылдап жиргә килеп төште. Ишегалдын тигәнәк, шайтан таягы, шырдан баскан, һич атлап керерлек түгел.

– Әстәгъфирулла, кияү, башта, чалгы-мазар табып, бу әкәмәтне чапмыйча, монда кереп булмаячак, без сиңең белән икәүләшеп тигәнәккә, шырданга батачакбыз. Тукта әле, күршеләренә кереп, чалгымы, уракмы сорап карыйм...

Хәбибулла ару гына йорт-жирле урыс капкага шакуга, башына түбәтәй кигән, кара-кучкыл йөзле урта яшьләрдәге татар ире капканы ачты.

– Әссәламегаләйкүм, кардәш! Без сезнең сулъяк күршеләрегебезнең ташландык йортларын алырга ниятләгән идек, тик ишегалларына керә торган түгел, тигәнәк, шырдан баскан. Азрак сукмак салып булса да, шулардан арынасы иде. Әгәр безгә чалгымы, уракмы биреп торсагыз, бик рәхмәтле булып идек, – диде Хәбибулла.

– Вәгаләйкүмәссәлам, хәзер-хәзер, мин сезгә чалгы алып чыгам. Күршеләрнең йортлары күптәннән буш инде. Бакчаларындагы чүп үләннәре үсеп, орлыклары безнең бакчага кереп интектерә. Күрше йортның ташландык булуы әйбәт нәрсә түгел шул, тәрәзәләренә аркылы-торкылы такталар кадакланган йорт кырыенда яшәве бер дә рәхәт түгел, – дип, сарайларына кереп китте дә аннан чалгы күтәреп чыгып, сүзен давам итте.

– Исемем – Хисмәтулла. Яңа күршеләрем кем булыр дип куркып көтә идем, әлхәмдүлиллаһ, мөселман кардәшләр килә икән, – дип, йөзе ялтырап торган чалгыны Хәбибуллага сузды. – Әле кичә генә таптап янап куйган идем. Эш коралларын пөхтәләп кую ару, берәр эшкә тотынсаң, әзер булып тора. Мәгез, рәхәтләнеп сукмак салыгыз.

– Рәхмәт, – диде Хәбибулла карт, бөтен йөзе белән балкып елмаеп. – Исемем – Хәбибулла, тик бу йортта мин түгел, кызым гаиләсе белән яшәячәк. Әле алыш-биреш турында уйламаган, иң элек күрик: монда яши торганмы, юкмы?

– Нич курыкмыйча бу йортны алыгыз, Хәбибулла абзый. Яхшы нигез бу, элекке хужалары дин әһелләре иде. Йортларын тартып алып, үзләрен юк иттеләр. Кайда икәннәрен дә белүче юк. Әтиләр белән гомер-гомергә дустату булып яшәгән кешеләр иде. Дөнъясын аңлый торган түгел, әллә ниткән шпион булганнар, ди. Бер дә аларның андый начар юлда йөргәннәрен сизмәдек үзе. Белмим тагын, безгә сиздермичә генә шпионланып йөрсәләр генә. Йортларына әллә ниткән бер гаиләне керткәннәр иде. Алары эчеп, исереп, ихаталары адәм карамаслык булды, үзләре каядыр китеп олактылар. Каралты-курасы жимерек булса да, йорты таза, нык аның. Бу – бишпочмаклы йорт, бүлмәләре дә берничә.

– Рәхмәт, кардәш, менә карап әйләнеп чыгыйк әле. Әгәр хәзер яшәп торырга яраса, соңыннан матур итеп йорт салып керерләр. Саулык булса, барысы да булыр. Минем кияү кулы белән төймә коя торган кеше. Ким-хур булмас, кызым Зөһрә дә уңган-булган. Әгәр ала калсак, матур итеп, яхшы күршеләр булып яшәрсез әле, – дип чыгып китте Хәбибулла.

– Ай-яй, бабай, озак йөрдең. Мин инде сине булачак күршеләргә чәй эчәргә кереп киттеңме дип уйладым, – дип елмаеп каршы алды Габделкаюм.

– Чәй үк эчмәдем анысы, күршеләре яхшы кешегә охшаган. Күршен туганнан да якынак булырга тиеш.

– Шулай була күрсен инде, бабай, болай да бабайлар нужаны күп күрде, инде калган гомерләре тынычлыкта үтә күрсен.

– Амин, кияү.

Габделкаюм тиз арада йортка керерлек, бакча буйлап, елгага төшәрлек итеп тигәнәкләрне, сарутларны чабып, сукмак ясады.

Йортның ишеге ачык, тәрәзә пыялалары коелып беткән. Почмак якта күптән агартылмаган, казан кырыенда кирпечләре таралып торган мич, пәрәвез ятмәләре почмакларда тузаннан, пычрактан кара тукума кебек асылынып тора. Әллә инде монда йорт-жирсез адәмнәр яшәгән, идәндә иске телогрейкалар, шакшыга катып беткән савыт-саба, аракы шешәләре, тәмәке төпчекләре өелеп тора.

– Әстәгъфирулла тәүбә, монда адәмнәр ничек яшәгән икән? Бу йортны кеше торырлык итеп эшкәртеп булмас, – диде кияве, аптырап.

– Ашыкма, кияү, мин хәзер бүрәнәләрнең ныклығын тикшереп карыйм әле. Нигезе бик нык эшләнгән дигән иде Хисмәтулла күрше. Нигезе нык, бүрәнәләре черемәгән булса, түбәсеннән су үтмәсә, күз курка, кул эшли дигәннәр, – дип, Хәбибулла, тәрәзә астындагы бүрәнәләргә йөзлө кадак какты. – Шәп бу, Габделкаюм, кадак көчкә генә керә, бүрәнәләр таза. Күрәсен бит, су аккан урын да күренми. Үзең дә беләсен булып, түбәсеннән су үтсә, ул урын каралып, ямьсезләнеп тора. Йорт шәп. Габдрахманнар кайтышка, туганнарны жыеп, тиз генә өмә ясап, яшәрлек куыш эзерләп куярбыз. Әйдә, бакчаларын да карап керик.

– Тукта, бабай, азрак сукмак салыйм әле, – дип, кияве чалгыны күтәрәп чыгып китте.

Хәбибулла исә ишелгән мич авызына, казан кырыйларына күпме кирпич кирәк булып икән дип, кесәсеннән кәгазь белән каләм чыгарды. «Ай-һа-ай, күпме пыяла юнәтергә, тәрәзә өлгеләре ясарга кирәк», – дип, аларны да үлчәп алды.

Йорт үзе нык иде, димәк, балаларының кайтып төпләнерлек урыннары булчак.

Аннан алар икәүләшәп, чүп баскан, инде орлыклар коелып, яшь агачлар үсеп чыккан бакчаны үтеп, елга буена төштеләр. Аларның бакча башыннан гына шактый зур елга агып ята иде. Яр буенда малайлар балык тоталар. Ике ярны асылмалы күпер тоташтырган.

– Сөбханалла-машалла, кияү, бу бакчаны жәннәт итеп ясап була бит! Кем бәхетенә тигән бу?! Бакча башында ук көмеш сулы елга агып ята. Кияү уңган, инде Камилебез дә ир булган. Менә күрерсез, бу йортларын гөл итеп ясарлар әле, бер дә авылдагы йортларыннан ким булмас, Аллаһ юлларында юлдаш булсын! Алайк без бу йортны. Нигезе дә нәкъ үз нигезләре кебек догалы. Аллаһ безнең юлыбызга үзе чыгарып куйган бу йортны.

Шулай дип сөенә-сөенә күршеләренә чалгы кертә китте Хәбибулла карт.

Бер атнадан өмәгә жыелдылар. Асилә ун яшьлек кызы Сылу белән өй эчендә мәш килде. Ул арада апасы Рәшидә белән ире ягыннан туган Гәүһәр килеп життеләр. Хәбибулла үзе белән Печән базарыннан пыяла куючы Газизне алып килгән. Каяндыр такталар китерделәр. Ауган иске коймаларын яңага алыштырып, Печән базарыннан алып кайткан ачык зәңгәр буяу белән буяп та куйдылар.

Әтисе янында инде армиягә китәргә эзерләнгән никрут Шамил мәш килде. Ихатада ир-атлар, туган-тумача: кем чүп түкте, кем ишелгән базны төзәтте, кем капканың караеп черегән такталарын яңага алыштырды. Йортны тышкы яктан такта белән тышлап, аклы-зәңгәрле итеп буяп та куйдылар.

Бер атна дигәндә йорт, ихата танымаслык булып үзгәргән: тәрәзәләргә Фәгыйлә карчык биреп жибәргән ап-ак пәрделәр, стеналарга кашагалар, кызыл башлы сөлгеләр эленгән, Хәбибулла карт белән улы Шамил ясап куйган агач караватларга чигүле япмалар жәелеп, мендәр-ястыклар өстенә Рәшидә өеннән алып килгән, үзе бәйләгән челтәрләр капланган иде. Сабынлап мунчалалар белән ышкый-ышкый юган стенага эленгән сәгать тә келт-келт итеп йөри. Билгеле бер вакыт үткән саен, күкесе чыгып, күкелдәп, яңа хужаларын көтә.

Бистә халкы «аһ» итте: кемнәр болар, атна үтмәде, ташландык йортны, ихатаны ялт иттерделәр! Көнне төнгә ялгап эшлэгән туганнарны күреп, башка урам кешеләре дә шаккаттылар. Нигезгә ышанычлы, тырыш, чын хужалар килгән иде.

* * *

Улы Шамил Фәгыйлә түтигә Зөһрә апаларының төгәл кайсы көнне кайтачакларын житкерде.

– И улым, чынлап та кайтырлар, дисеңме? Күңелем һаман ышанмый. Кайта гына күрсеннәр. Балакайларым, ун ел гомер бит, ун ел гомер! Инде балаларымны күрер күк булмаган идем, – дип, Фәгыйлә карчык тагын әйберләр жыеп төйни башлады. – Менә бит, Аллаһка шөкер, сабыр иттек, көттек. Инде Ходай кавышуларны гына насыйп итсен! Менә синең генә әрмиягә китәр вакытың житә...

– Әни, борчылма!.. Аның каруы Зөһрә апайлар кайтачак, Рәшидә апай белән Асилә апай илдә. Сиңа минсез алай авыр булмас, – дип, Шамил әнисен юатты.

– Улым, менә суккан паласларым да бар иде. Идәннәре салкын булса, боларын да аласыңмы әллә? – дип каударланды Фәгыйлә карчык.

Аннары ачкыч алып чыгып, чоландагы алагасур сандыкны ачты. Ачкычны боруга, күңелләренә күтәрәп, матур көй яңгырады. Сандыкны Фәгыйләгә әтисе Йосыф Казаннан ясатып алып кайткан иде. Ул сандыкны кыз алырга килгән, дугаларына кыңгыраулар, кызыл башлы сөлгеләр тагылган атка көчкә күтәрәп салдылар. «Ай-яй, Хәбибулла кызны сайлый да белде инде! – дип шаккатты авыл халкы. – Бирнә сандыгы адәм күтәрә алмаслык авыр, зурлыгы да кышлаган үтез чаклы булыр. Әле шуның өстенә ачкычын борып жибәрүгә шундый да матур моңлы көй уйный башлай, ди. Сандык эчендәгә кызыл малның затлылыгына, муллыгына каенанасының да исе-акылы киткән». «Миңа яшел атлас күлмәклек, әле менә нинди жөйчедән тектерергә белмичә аптырап торам. Авылда гына жүнле-башлы жөйчәсә дә юк бит аның. Каенатасына – кәзәки белән түбәтәй. Хәбибулла алып килгән бүләкләрен күрсәгез икән әле тагын! Аяк чолгаулары гына да әллә ничәү. Аннан соң каен әнеләренә, каен сеңелләренә күптин-күп инде, чуктин-чук. Өбезне танымаслык итеп киендереп куйды, курчак өе ясады, билләһи, күрше-күлән күреп, исләре китте. – Көтү куарга барганда, күргән-белгән авыл хатыннарына Хәдичә шулай сөйләде. – Аннан соң, үзегез беләсез бит, без дә төшөп калганнардан түгел, кияү бүлгән бик ару, мул итеп әзерләдек, Хәбибулланың йөзән кызартырлык итмәдек. Затлы жирдән килән алгач, тырышасың инде ул», – дип тә өстәп жибәрде каенана.

Музыка уйнап, сандык ачылган арада шуларны исенә төшерде Фәгыйлә карчык. Йөзәнә моңсу елмаю инде.

Әй гомерләр диген син, ни арада үтеп киттегез соң?! Инде китәр вакытлар житте. Әле яши генә башлаган кебек, бер ишектән кереп икенчесеннән чыккан сыман гына булды лабаса! Инде менә оныгы Камил дә Себердән үзәнә хатын алып кайта, диләр. Фәгыйләнең яшүсмер малай булып киткән оныгының ул белмәгән, күрмәгән арада инде өйләнерлек егет булуына ышанасы да килми. Оныгының өйләнгән

күр инде син! Тизрәк кайтсыннар иде инде. Себердә туган Әминәгә дә ун яшь тулгандыр.

Фәгыйлә карчыкка Әминәнең аянычлы язмышы турында әйтмәгәннәр иде. Карчыкның теткәләнеп беткән йөрәге бу кайгыны күтәрә алмас, дип курыктылар.

Кызы Асиләнең Сылуы белән бер тирәдәрәк туды Әминә. Сылу оныгы урак өстендә туган иде, Фәгыйләнең кара исәбе буенча Әминә көз көне бәрәңге алганда туарга тиеш. Сылудан әз генә кечерәк булып. Нәфисәнең кызы – Газизәсә дә тугыз яшьләрдә булырга тиеш. Өч кыз бала, өчесенә дә ун-унбер яшь. Рәхәтләнеп, гөрләшәп бертуганнардай үссеннәр инде дип, күзенә тулган яшьләрен җилкәсенә таратып япкан француз яулык чите белән сөртеп алды. Инде алдагы тормышлары матур булсын! Без күргәннәрне оныкларыма күрсәтмә, Раббым, дип, иреннәрен тибрәтеп, дога укып алды.

Сандык җырылап ачылды да Фәгыйлә карчык картлыктан, авыр эштән тупасланып беткән куллары белән үзенә яшьлегә, матур, бәхетле, бәрәкәтле тормышының хатирәләрен саклаган, балачак, яшьлек хыялларын эченә сыйдырган яшел сандык эчендәгә әйберләрен сыйпап, сыпырып куйды. Аннан соң оныгы Камилгә, аның яшь хатыны Зәйнәпбануга, кызына, киявенә, Рәшитенә һәм ун яшьлек нәни кызчык Әминәгә бүләкләрен әзерләде. Бүләкләре мул иде. Гыйниятулласы яшь вакытта әнисенә һәм Зөһрә белән Нәфисәгә зөбәржәт ташлы алтын йөзекләр, шундый ук зөбәржәт ташлы колак алкалары бүләк иткән иде. Фәгыйлә үзенә бирелгән йөзек белән алкаларны, башта көмешсыман чай кәгазенә төреп, аннан соң кыз чагында Хәбибулласына үзе чигеп, бүләк иткән кульяулыгына төйнәде. Нигәдер хәлалә Фәгыйлә бүләк иткән кульяулыкны кулланасы итмәде карты. «Карчык, ничек инде шундый да матур чәчәкләр чигелгән кульяулыкка кул, борын сөртәсен? Чигеше бигрәкләр дә тере чәчәкләр кебек бит, күр әле, чәчәк исе дә килә түгелмә соң болардан? Мә, сандыкка салып куй. Кунакка барганда гына, кесәмә тыгарсын», – дип, өйләнешкәч, Фәгыйләгә кире бирде. «Синә әйтәм, ал инде, тагын чигәрмен. Аннан чәчәк исе килми, гөлҗиһан сабыны исе килә, – дигән иде Фәгыйлә. – Мин кульяулыктан хуш исләр килеп торсын дип, янына исле сабын куйган идем». «Юк, – дип кырт кискән иде Хәбибулласы, – яңа килеш торсын әле, минем өчен бик кадерле әйбер ул». «Миңа ниәмә кирәк соң бу алкалар, барыбер чигәләремә төшереп башыма ак яулык ябып йөрим. Аннан соң, бу кәкрәеп каткан бармакларга зөбәржәт кашлы йөзекләр килешми дә», – дип уйлады карчык.

Уйлар, уйлар... Хәбибулласы авылдан чыгып качкач, Фәгыйләне канторга чакырттылар. Районнан килгән яшь кенә тикшерүче:

– Хәбибулла Муратов кая чыгып качты? Син белергә тиеш, әйтмәсән, хәзер төрмәгә ябып куям, – дип, сәгәтьләр бие тинтерәттә, желегенә, йөрәк бәгырьләренә төште.

Тик Фәгыйлә карчыкның үз сүзе сүз булды:

– Балакаем, үзем дә аптырадым. Басудан кайткач, бүлнискә барам, йөрәгемнең бер дә рәте-чираты юк, дип чыгып киткән иде, менә шуннан күзгә-башка күренгәнә юк. Көннәр бие тәрәздән күземне алмыйча көтәм. Берәр усал-мотагайга элөгеп, харап итмәсәләр яرار иде дип, котларым очып тора.

Шулчак, Фәгыйләне сискәндереп, тикшерүче шап итеп өстәлгә китереп сукты:

– Исәр карчык! Ирең урынына үзеңнең утырасың киләме? Наһар, әйт әле, өендә кеме бар моның тагын, бу кортканың авызыннан сүз алырлык түгел, тешләр нәрсә! Наман бер сүзгә такылдавын белә. Бөтен эчкә эгъзаларым белән сизәм: барысын да белә, тик әйтми. Ничава, районга илтеп ябып куйсалар, әйтер, анда әйттерерләр, әйтми калмас!

Шунда Наһар башындагы кызыл косынкасын йолкып атты да Фәгыйләгә ябышты:

– Син, Алла ишәге, безнең эшебез беткән дип уйлыйсыңмы? Әйт, Хәбибулла Муратов кайда, кая качырдыгыз? Корткычлар, сезне юк итмичә, яңа бляч төзеп булмайчак. Өйдә улы Шамил бар, ун яшьлек малай. Өйдә, анысын алырга кеше жибәрик.

– Ник, бу карчыкның ун яшьлек баласы бармы?

– Шулай, корткычлар картаеп беткәч тә үрчи алар. Алардан котыла торган түгел! Контр арттырып яталар.

– Улын китерегез! – дип акырды тикшерүче. – Анысы әйтер, куркытырбыз.

Фәгыйлә карчык Наһарга күтәрелеп карады да катып калды. Наһарның колагында Зөһрәнең зөбәржәт ташлы алтын алкалары иде. Наһар, Фәгыйләнең алкаларга карап катып калган карашын сизеп, тиз генә кызыл косынкасын колакларына кадәр төшереп, башына бәйләп куйды. Хатынның бармагындагы зөбәржәт кашлы алтын йөзеге, тәрәзедән төшкән кояш нурында яктырып, нур чәчеп, жемелдәп алды.

– Алкаларың затлы икән, Наһар. Ходай рәхәтән күрергә язсын, – диде карчык.

Ө йөрәге телгәләнде. «Шушы караклар бляч башында утыра бит. Без корткыч түгел, менә сез – корткычлар! Безнең нәселне генә түгел, Кукан нәселен дә корыттыгыз сез», – дип, бөтен жиһанны яңгыратып кычкырасы килде аның. Йөрәге үзенә ишетелерлек итеп дөпелдәде. Әнә, улын алырга кеше жибәрделәр. Ул этисенен кая киткәнен әйтмәсә ярап иде.

Ул ара жилтерәтеп, Шамильне алып килделәр. Ябык гәүдәле, озынча буйлы малай, ишектән керә-керешенә исәнләшеп, бусагада ук туктап калды.

– Өстәл янына уз! – диде тикшерүче корычтай чыңлап торган тавыш белән. – Атаң кая чыгып качты?

– Ул качмады, бүлнискә китте. Йөрәге авырта, дип әйтте.

– Атаң Гарәфине кыйнадымы?

– Башта Гарәфи мине кыйнады, аннан соң эти Гарәфигә сукты. Менә, ышанмасагыз карагыз, – дип, Шамил өстендәге якасыз буй-буй ситсыдан тегелгән күлмәген сыдырып төшерде. Малайның ябык тәнәндә кып-кызыл булып чыбыркы эзләре ярылып ята иде.

– Ник сиңа сукты ул Гарәфи?

– Ул безнең чабышкы атыбызны кыйнап сукага бастырмакчы булды. Мин аның кулына ябыштым. Безнең Кукан – гарәп аргамагы, ул сука сукаларга өйрәнмәгән. «Кыйнама Куканны», – дигәч, ул мине чыбыркысы белән ярды. Аннан соң эти Гарәфигә сукты. Эти качмады, ул бүлнискә китте. Ник мине кыйнады соң Гарәфи, әллә Сталин балаларны кыйнарга кушканмы? – диде Шамил, үзсүзләнеп.

– Сезгә каян килде ул гарәп аргамагы?

– Минем абый Ташкенда зур бәлшәвик иде, ул әтигә бүләк итте. Шундый шәп чабышкыны бетерделәр. Бәлшәвик абыйны да Үзбәкстанда Ташкенда атып үтерделәр.

Шунда, сәгать бие сорау алып аптыратканнан соң тәмам эт булып арыган Фәгыйлә дә телгә килде.

– Минем олы улым Гыйниятулла Муратов шушы блач өчен һәлак булды, ә сез мине «корткыч» дип сүгәсез. Улым, бар, сандыктан абыеңның табутта төшерелгән кәртчәкәсен алып кил әле, менә бу абыеңа күрсәтербез. Безне һаман «корткыч» дип сүгәләр. Шуңа олы бәлшәвик – сезнең жаңа блачыгыз өчен башын салган улым – бүләк иткән атыбызны да тартып алып, сукага җиктегез. Менә бабагыз гына кайтып күземә күренсә, шунда ук Сталинга хат яздырырга калага барабыз. Ни өчен улымның бүлгән тартып алдыгыз?

– Наһар, боларның шундый аргамаклары бар идеме?

– Бар иде, иптәш нәчәлник, – диде Наһар.

– Сукага җиктегезме?

– Әйе, әрәмгә ашап ятмасын.

Озак тормады, кулына фотокарточка тоткан Шамил янә ишектә күренде. Малай еш-еш сулай, бите кып-кызыл булып тирләп чыккан. Менә бу – әни, бусы – мин, группа ятканы – минем абый. Бу кызыллы-каралы чүпрәк таккан сакчыларның кем икән белмим. Алар группагы абыйны саклайлар.

– Ие, менә бу табутта ятучы чибәр егет – улым Гыйниятулла. Яп-яшь килеш, чит-ят җирләрдә ятып калды бәгырь кисәгем. Ярты жаным аның янында, Үзбәк илендә калды. Җир йөзләрендә гәүдәм генә йөри, жаным әллә кайчан үлдә. Өтермәнгә япсагыз да курыкмыйм. Бер кызымны сөргәнгә сөрделәр, корсаклы иде, менә-менә бала табарга тиеш иде. Оныгым Нәфисәм үзен-үзе үтерде. Бабагыз да юкка чыкты, кайда булса да үлеп ята торгандыр инде бәгырькәем. Бу эшәкелеккә түзә алмыйча, йөрәге беткән иде, бу хәсрәтләргә кеше түзә аламыни? Үземне дә җирән ваянның чыбыркы белән үтергәнче кыйнады. Бер атнадан соң гына аңыма килдем. Аннан соң, – дип сузды карчык, – вафат булган Гыйниятулла шундый гаярь, юмарт иде. Менә зөбәржәт кашлы йөзегем белән зөбәржәт кашлы алкаларымны да Зөһрә белән Нәфисәгә һәм миңа пар итеп улым алып биргән иде, – дип, җилкәсенә таратып япкан француз яулыгының колак тирәсен ачып күрсәтә башлаган иде, Наһар, чәчрәп торып басып, Фәгыйләгә ябышты.

– Нәрсә монда мактанып утырасың, без монда сине Сәвитне юк итәргә җыенган корткыч Хәбибулла Муратовның кайда икән белер өчен чакырдык, ә син алкаларың белән мактанып утырасың. Салып торып җибәрермен! – дип, ирләргә сүгенеп куйды.

Фәгыйлә карчыкны өенә кайтарып җибәрделәр. Шуңа Ташкентта улын күмәргә баргач төшкән фотокарточка Хәбибулланы коткарды да инде. Аны авылга кертмәскә дигән карар чыгардылар.

Улы белән җитәкләшеп, акрын гына өйләренә таба атлады Фәгыйлә.

– Улым, – диде карчык, энә, Наһар колагында Зөһрә апанңың алкалары, ә бармагында зөбәржәт ташлы йөзеге. Аларны безгә пар итеп Гыйниятулла абыең бүләк иткән иде. Күрәсеңме, алар инде Наһар колагында. Тикшерүче алдында артык сүз сөйләмәсен дип куркып, ул безне куып чыгарды.

Үземнекен сандык төбенә салып куям. Жизнәннәр исән-сау кайтсалар, Зөһрә апана тапшыра күр. Бу минем сиңа васыятем, ярыймы, улым.

– Әни, үзең үз кулларың белән апама бирерсән, яме.

– Мин, улым, карт кеше инде. Әгәр минем белән ул-бу булса дип кенә әйтүем, – дип, сүзен төгәлләгән иде Фәгыйлә. Менә, Аллаһ рәхмәте, тиздән Зөһрәсенә үз куллары белән бу бүләкне тапшырачак.

Фәгыйлә карчык, бер сүз сөйләшмичә, үз уйларыннан уелып, һаман кызлары кайтышка өендә булган тормыш кирәк-яракларын эзерли, барысын да хасиятләп, төенчекләргә төйни.

– Бу көннәрне дә күрәсем бар икән. Инде кызымның гаиләсе белән күрешә алсам, азрак жаным тынычланыр иде. Аннан соң Нәфисәм дә кайтып күренсә...

Нигәдер, Хәбибулласына авылга керергә ярамый дигән карар чыкканнан бирле, Алансу Фәгыйләгә ят булып күренә башлады. Менә инде Шамиле дә никрут, тиздән әрмиягә китәр. Берүзе нишләсен ул болын кадәр алтыпочмаклы йортта. Алла сакласын, ялгызлыктан тилергән кешеләр азмыни?! Болай да хәтере югала бара, әйберләрен таба алмыйча интегә. Ходай хәтерсезлектән, баш буталуыннан сакласын! Балаларыңа имгәк булып ятсаң, нишләмәк кирәк? Тере килеш ләхеткә кереп ятып булмый, – дип хәсрәтләнә Фәгыйлә түти. Намаз укыган саен Аллаһка ялвара: – Раббым, кеше кулларына калдырма, бәндәләргә бәндә итмә. Үз аякларым белән кеше борчымыйча яшәп, сиңең хозурыңа кеше рәнжешләре алмыйча кайтырга насып әйлә!

Кичә улы:

– Әни, ат белештем, иртән иртүк калага чыгып китәм. Апаларга тагын әйберләр жиберәсе булсаң, алып барырмын, эзерләп куй, – диде. Үзе иптәшләре янына клубка чыгып китте.

Озын буйлы, чибәр егет булып үстә улы. Инде үзенә хәерле бәндәсен бирсән! Әйбәт, акыллы, инсафлы кыз белән тормыш корсын! Әрмиягә киткәнче өйләнәп китсә, ару булыр иде дә, яшьрәк шул әле, акылы яш. Болай да әтисе чыгып киткәннән бирле бөтен эш аның өстендә булды. Кояш Урыстау өстеннән күтәрелеп, Кыйгасар арьягына тәгәрәгәнчә чаклы гел аяк өстендә. Ул киткәч, сыер да асрап булмас, ярар, дип уйлый Фәгыйлә. Кызым Рәшидәннең сыеры бик күп сөтле, миңа бер башыма күпме генә сөт кирәк? Исән-имин әрмия хезмәтен тутырып кайтсын. Элек кенә ул патша әрмиясендә егерме бишәр ел хезмәт иткәннәр, хәзер исә жәмгысы өч ел. Аннан соң әрмиягә бармаслык чирле-чинкә түгел. Гөрнәдирдәй егет, очраганнар, сөбханалла, күз тимәсен дип, артыннан карап калалар. Күп кызлар гашыйк үзенә. Берәрсенә сүз катса, ябышып чыгарга эзерләре дә бихисап. Тик улы гына беркемгә карамый. Әллә Аллаһтан вакыт житмәгән, әллә күңеленә ошаган кыз юк... Житкән кызларны кызыктырып тик йөри. Шуңа аптырый әнисе, шуңа гажәпләнә.

* * *

Шундый матур кояшлы көн иде. Әбиләр чуагы. Хәбибулла белән Шамил Себердән кайтучыларны каршыларга вокзалга төшеп киттеләр. Өйдәгеләр, мәш килеп, казан астына ягып жиберделәр, яңа суйган зур этәнне салып, аш куйдылар. Асилә күкәй сарысына гына токмач басты. Мичкә бәрән итеннән

тегермән ташы кадәр ит бәлешә ясап тыктылар. Йөрәкләре дөпелдәп, жилкенеп, туганнарын көттеләр.

Фәгыйлә карчык, кайтканнарын күрми калудан куркып, әллә ничә тапкыр капка төбенә чыгып, озак-озак торып керде. Күрше хатыннары белән танышып, хәл-әхвәлләрен белеште. Бистәдә күбесенчә татарлар яши иде.

Һай бу өзелеп-өзелеп көтүләр! Минуты – сәгатькә, сәгәте тәүлеккә тиң, валлаһи! Вақытны үткәрә алмыйча тилмереп бетте. Капка төпләренә «барабыз» килеп туктаганда, этәч шулпасы пешеп чыккан, бәлеш әзер, төрле-төрле тәм-том өстәлгә тезелгән иде. Барысы да тезелешеп, туганнарын күзәттеләр.

Иң башта арбадан Рәшит сикереп төште дә туганнарына танымыйчарак текәлеп туктап калды. Көтүчеләр дә, малай-сәетне танымыйча, бу Рәшитме, Камилме дип аптырап калганнар, тораташ хәленнән чыга алмыйча торалар. Менә Зөһрә арбадан төшөп, Фәгыйлә карчыкның кочагына атылды.

– Әни бәгърем, исән генә торасыңмы, менә күрештек бит, әни! Аллага шөкер, – дип, әнисенең йөзен күз яшьләре белән чылатып бетерде.

Асилә апасы, Рәшидә апасы – барысы бергә кочаклашып, үкси-үкси елаштылар. Себергә гөл кебек чыгып киткән Зөһрә яртыга гына калган иде. Габдрахман хәлфә бөтенесе белән күрешеп чыккач, болдыр баскычына утырып:

– Йа Раббым, менә илгә кайттык, инде шатланып яшәргә язсын! Жирдәгә тәмугны үтеп, тагын илгә кайттык, – дип, дога кылды.

Шунда гына бер читтә корсаклы хатынын кочаклап торган Камилгә чират житте.

– Әй жаным, яңа туганыбызны күрми дә торабыз лабаса! Әйдә, әйдә, Зәйнәпбану килен, яңа нигезегезгә рәхим ит, нәселебез дәвам итсен, яңа сабыйлар шушы нигездә аваз салсыннар! Бәхетле нигез булсын!

Хәбибулла белән Шамил каяндыр алып кайтып, өй каршына канәфер агачы утыртып куйганнар иде. Ә йорт кырыендагы колгага сыерчык оясы ясап элөп, аны да өй төсендәгә күк йөзә кебек зәңгәргә буяганнар.

– Сиңа әйтәм, әтисе, күр әле, күр, зинһар, өй түренә канәфер агачы утыртканнар, энә, сыерчык оясы да элгәннәр, Алансудагы өебездәгә кебек. Әти жаным, рәхмәт төшкере, рәхмәтләр яусын сезгә! – дип, Зөһрә елый-елый әтисен кочты.

– Миңа түгел, энәкәшен Шамилгә рәхмәт әйт! Ул миңа: «Әти, әйдә, Алансудагы кебек, өй түрләренә канәфер агачы утыртык әле. Туган нигезләрен исләренә төшереп, язын хуш ис таратып, чәчәк атсыннар. Ә сыерчыклар шул ояда балалар үстереп, әй, сайрашсыннар әле, әй, сөенешсеннәр», – дип, агач утыртты, сыерчык оясы ясап элдә. Яз кошлары гына яңа ояны үз итсеннәр, яңа ояга Алансудагы кебек килмешәк чыпчыклар ияләшмәсен!

– Аллага шөкер, барыбыз да бергә жыелдык, тик Нәфисәбез генә нәни кызчыгы белән әлегә еракта, бик еракта, – диде хәлфә.

Шунда гына Фәгыйлә карчык, исәнә килеп:

– Кызым, Әминә кайда соң? – дип, як-ягына каранды.

– Әби, ул юк инде. Аның керсез саф жаны бу дөньяны тарсынып ташлап китте. Нишләмәк кирәк, кызыбызны саклый алмадык. Зур һәм күтәрә алмаслык югалту булды.

Фәгыйлә үксеп елап жибәрде.

– Бернәрсә дә эшләп булмый, – дип, аны юатты хәлфә. Аның урынына кызыбыз Зәйнәпбану безгә бәби алып кайтырга жыена. Исән-имин дөньяга килергә язсын! – диде хәлфә.

Фәгыйлә карчык никтер каударланып, өйгә кереп китте һәм озакламыйча әйләнеп тә чыкты. Кулында кулъяулыкка төрөлгән кечкенә генә төргәк иде. Ул төргәкне чишеп, зөбәржәт кашлы алкаларын алды да аларны Зөһрәнең учларына салды.

– Синиң алкаларың Наһар колагында, ә йөзегең аның бармагында. Мә, кызым, мин үземнекеләрне сиңа бирәм.

Зөһрә учында янып торган зөбәржәтләргә карап торды да, Камил янына килеп, улының беләүләнеп беткән кулларын үз учларына алды:

– Мә, улым, бу алка-йөзекләрне хатыңыңа кигез. Себердә калган Йөзембикә әбиебезнең безне коткарган асылташларын, алка-йөзекләрен искә төшереп киеп йөрсен, – диде Зөһрә.

Барысы да әллә кайчан онытылган аш-су исе, чисталык, пөхтәлек, туган як исе килеп торган өйгә кереп, өстәл янына утырыштылар.

* * *

Алансу Сабан туена әзерләнгән. Өнә, урта урамны иңләп-буйлап, сөлге жыючы егетләр, балалар һәм берничә өлкән яшьтәге ир килә. Соңгылары жигүле, дугаларына кызыл башлы сөлгеләр, кыңгыраулар таккан ат-арбаларында түшәлгән ямь-яшел чирәм өстендә утыралар. Өстенә кара кәзәки, ак жирлеккә зәңгәрсү сызыклар төшкән якасыз күлмәк кигән яшь кенә егет тальян тарта. Аңа куе калын тавыш белән башкалар да кушылып җырлыйлар:

Сайрый былбыл, сайрый былбыл,
Сайрый былбыл үзәндә.
Сайрый былбыллар үзәндә,
Үзәгем өзелгәндә.

Егетләргә бүләк итәр өчен кыз-кыркын инде әллә кайчан, ак батистка йөрәк хисләрен тулган айның көмеш нурларыдай тамбур жебенә кушып, кулъяулык чигеп, бирнә сандыгына салып куйган. Дулкынланып, үз куллары белән сөйгәнәненә бүләк бирәсе мизгелне өзелеп көтә кыз бала.

Тиздән сөлге жыючылар аларның капка төбенә туктарлар. Әтиләре әллә кайчан бәбкә үләнле ишегалларын шәп итеп бәйләгән каен себеркесе белән ялт иттереп себереп куйган. Хатын-кызлар кайсылары кызыл башлы сөлге, кайсылары суккан тастымал, хәлләрәкләре, ике-өч метр ситсы тотып, егетләреннән үз йортларына якынлашуын көтәләр. Ат артыннан баручы малай-шалайлар тавык йомыркасы җыялар. Йомырка көрәшчеләргә эчәр өчен, хәл кертер өчен.

Гармунчы туктамыйча уйный да уйный. Урамны иңләп-буйлап килүче сөлге жыючылар җырлыйлар:

Сандугачлар алма тешли,
Тешләсә дә кабалмый.
Минем күңелем сине эзли,
Эзләсә дә табалмый.

Кызларга егетләр җырларын аңа гына багышлап җырлаган сыман тоела:
– Мин ул син эзләгән кыз, менә якында гына! – дип тибә яшь кызларның
йөрәге. – Аллаһ теләсә, Сабан туенда күрешербез.

Әнә, сөлге жыючылар Фәгыйлә карчык йорты каршына килеп
туктадылар. Капка төбе тулы халык. Хәбибулла карт үзе генә юк. Аңа
туган авылына керү тыелган. Һәм нәни кызчыгы белән Нәфисә юк. Шамил
армиядә. Башкалар барысы да Сабан туена төп йортка җыелганнар.
Габдрахман хәлфә, Зөһрәсә белән читәнгә сөялеп, сөлге жыючыларның
үзләренә якынлашуын көтә. Алар сөргеннән кайтканнан соң, беренче
тапкыр Алансуга аяк бастылар. Зөһрәнең кулында – ак җирлеккә алсу
чәчәкләр төшкән затлы тукума. Фәгыйлә карчык баш яулыгы эзерләгән. Ә
яшь килеңчәк Зәйнәпбану – чиккән сөлге. Йола шундый. Нигезгә килгән
килен Сабан туена баш-башлары чигелгән сөлге яисә кызыл бизәкле
сугылган татар сөлгесе бирергә тиеш.

Алмалар өзәр идем лә,
Бауларга тезәр идем.
Янмаса бу йөрәккәем лә,
Сагынуга түзәр идем.

Сагынуларга түзеп булмый икән шул, үзәкләрне өзә икән ул туган
җирне, илне, сөйгәнеләргә сагыну! Зөһрәнең күзләреннән яшь ага, әрнүле
дә, шатлыклы да күз яшьләре. Унбер ел буга көттеләр бу көнне. Үзәкләре
өзелеп, Алансуны, эти-әниләрен, берүзе аерылып калган унбиш яшьлек
кыз бала Нәфисәне сагынып яшәделәр.

Салкын чишмә буйларында
Атлар эчерсәң иде.
Туган-үскән җирләрендә
Гомер кичерсәң иде.

Ә гомерләренә иң матур яшь чаклары сөргендә, адәм түзә алмаслык
шартларда илсез-җирсез яшәүчеләргә нишләргә инде?

– Шулай була күрсен, без күргәннәргә сезләргә күрергә язмасын!
Безгә дә калган гомеребезне туган-үскән җирләрдә гомер итәргә язсын! –
Габдрахманның да күзләрендә яшь.

– Эти, эти, кара әле, безнең Кукан түгелме соң бу? Әнә бит аякларына
ак оекбаш кигән. Тик никтер таза бу ат, – дип, Рәшит дугалары сөлгеләр
белән бизәлгән, кыңгыраулар тагылган атка төртеп күрсәтте.

– Юк, улым, Кукан түгел, бу – Кукан нәселе, тик Кукан түгел. Ул аргамак
әллә кайчан эш атына әйләнде инде. Хараплар гына иттеләр малкайны!
Саклый алмадык, Йолдызын да, Куканның үзен дә саклай алмадык!
Шула-а-ай, Алансуның затлы кешеләренә язмышын затлы аргамак та
кабатлады, – дип уфтанып куйды күршеләре Йосыф. – Күпме кешеләрне
харап иттеләр. Ярый әле тәмугтан исән-имин әйләнеп кайта алдыгыз. Ә
кайтмаганнар күпме?! Инде калган торышыгыз бәхетле узсын!

Сабантуй! Мәйдан гөр килә. Ир-егетләр, аллы-гөлле күлмәкләр
өстеннән чиккән альяпкычлар япкан хатын-кызлар, бала-чага язгы эшләренә

тәмамлаганнан соң, күңел ачалар. Әллә ничә түгәрәктә жырлы-биюле уеннар, тальян моңы. Көрәш майданында ир-егетләр бил алыша. Әнә батырга биреләчәк, мөгезләре кыр кәжәсе мөгезе кебек бөгәрләнеп килгән гаять зур ак тәкә!

Малайлар көрәше, өлкәннәр көрәше. Көрәшчеләрнең жаннары жилкенә. Кем беренче, кем-кемне! Кайсысы, батыр калып, көндәшен гөрселдәтеп, аркасына салыр?

Нырсы ягыннан томырылып, жирән, кызыл, кара ташкын булып тулпарлар чаба. Тик алар арасында Кукан да, Йолдыз да юк! Жирнең йөрәк тибеше сыман тояк тавышлары ишетелә: дөпә-дөпә, дөпә-дөпә! Бу аваз кешеләрнең йөрәкләрендә дә кабатлана. Кемнең чабышкысы беренче килер? Кемнең улы, башын горур тотып, майдан түгәрәген әйләнер? Кемнең тулпары сөнеченнән Сабан туге майданын яңгыратып кешнәп, кунакларга сәлам бирер?

Йөрәкләр бер учка кысылган, күзләр утлы куз кебек көйри! Нырсы ягыннан томырылып, тулпарлар чаба!

Көрәш майданында батырлар бил алыша. Хәрәмләшү юк, чөнки казыйлар – үзләре гомерләре буге майдан тоткан көрәшчеләр. Әнә, Шәйдулла уллары һадиулла белән Зәйнулла бил алышалар. Ике бертуган! Әле берсе өскә чыга, әле икенчесе. Син туганмы-түгелме, анда беркемнең дә эше юк – кем көчле, шул жиңә. Болар – көрәшчеләр нәселе. Бабаларын гомер буге Сабантуйлар саен морзалар, байлар тарантасларга утыртып алып киткәннәр дә, ике атна буге өззә буйлап Сабантуйларда йөрткәннәр. Болар – беркемгә дә бил бирмәгән көрәшчеләр. Баһадир гәүдәле чибәр нәсел. Гасыр буге майдан тоткан, сөяк тота белгән затлы нәсел.

Көрәш майданы көтә. Ике бертуган әле берсен, әле икенчесен гөрселдәтеп салып, жир тетрәтеп, яшел чирәм өстендә бил алыша. Кем батыр калыр, кыр кәжәсенекә кебек мөгезләре бөгәрләнеп торган алагәм зур Сабантуй тәкәсе кемнең жилкәсенә салыныр? Халык дулкынланып, шуны көтә.

– Көчләр тигез, бәйләгез, сөлгеләрен билләренә бәйләгез! – дип сабырсызланып кычкыра халык... Сабантуй майданында ике бертуган Шәйдуллиннар – һадиулла белән Зәйнулла бил алыша!

Нырсы ягыннан чапкан тулпарлар инде суырылып, майданга килеп керделәр. Халык икегә бүленеп, беренче булып килгән чабышкыга юл бирде. Әнә, беренче булып килгән аргамак сөнеченнән һава яңгыратып кешнәп жибәрде. Ул бүген бәхетле! Кыш буге күңеле жилкенеп көткән ярышта ул беренче! Ат өстендәге малайның кояшта жилсенгән бите май кояшы кебек балкый. Майданга берәм-берәм суырылып, тулпарлар керә.

Жиңүчеләр башларын югары тотып, майдан түгәрәгендә әйләнәләр. Алар бәхетле! Жәйге кояшта янган, тирләгән битләре кояштай елмаеп, көлөп торган малайлар горур кыяфәттә халык арасыннан эти-әниләрен күзлиләр.

– Улыгызны күрәсезме? Мин беренче килдем! Минем аргамак иң көчлесе, иң сылуы!

Зөһрә иң соңыннан килгән атның муенына кызыл башлы сөлге бәйләде. Атның бәкәлләре оекбаш кигән сыман, ак. Ә күзләрендә мөлдәр-мөлдәр түгелергә торган яшь иде.

– Әй жанашым! – диде Зөһрә, – син Куканның оныгымы, аягыңа ак оекбаш кигәнсең? Нигә башыңны түбән идең? Иң соңгы булып килгәнәң хурланасыңмы? Шулай, дөнья булгач, барысы да була. Мәйдан тоткан, беренчелекне бирмәгән әби-бабаларыңны сагынып елейсыңдыр, нигә соң сез, гарәп иленең кайнар тыгыз жылларен, сахра-далаларын ташлап, Алансуга кайтып, нәселегезне бетердегез дип, аларга рәнжисеңдер.

Зөһрә моңсу күзләрендә мөлдер-мөлдер яшъ тулып тамарга торган атны кочып ук алды. Юртақ та моңсуланып, Зөһрәнең иңнәренә башын салды.

Зөһрә, үзенең дә күзләренә яшъ жыелып, хәлфә янына барып басты.

Камил кулында нәни кызчыгы Әминә йоклый. Зәйнәпбану кыз бала тапкач:

– Камил, кызыбызның исеме Әминә булсын, Себер туфрагында ятып калган кечкенә Әминәбезнең яшәлмәгән гомерен дәвам итсен, – дигән иде.

Габдрахман хәлфә сабийга үзе исем кушты. Дога укып, колагына:

– Синең исемең Әминә булыр, – дип пышылдады. – Гомерең озын, бәхетле булсын, балакаем. Апаң Әминә язмышын кабатлый күрмә!

Ә Рәшит – балачак дуслары белән. Ул инде житкән егет. Жыр-биюле түгәрәк читендә биюче кызларны күзәтә. Күзе – аккош йөзгән кебек кенә биюче Сәлимәдә. Кызның кызгылт-кара озын толымнарына таккан көмеш тәңкә чулпылары чыңлап-чыңлап китә. Башындагы артка чөеп бәйләгән ак батист яулыгыннан, күкрәк турыларына, итәгенә гөлчәчәкләр чигелгән альяпкычыннан, өзәлөп торган нечкә билләреннән күзен ала алмый. Ә кыз, сиздермәскә тырышып, озын керфекләрен күтәреп, Рәшит ягына карап-карап ала һәм елмая. Егеткә Сәлимәнең йөзә генә түгел, көнбагыш чәчәге уртасындагы төрткеләр кебек сипкелләре дә елмая сыман.

– Әй жирән! Әй кыланчык! – ди Рәшит, йөрәгенә сулкылдап тибүен, рәхәт итеп кысылып-кысылып куюын тоеп. Себердә чакта – үсмер егет чагында – житкән кыз Сәлимәне нәкъ шундый итеп күз алдына китергән иде. Талчыбыктай нәфис гәүдәле, қояш кебек якты йөзле итеп. Шаян итеп, наян итеп.

Кыз биеп арыдымы, Рәшиттән бер-ике генә кеше аркылы түгәрәк читенә барып басты һәм егеткә карап елмайды. Рәшит бу елмаюда, язгы қояш кебек балкып елмаюда: «Безнең бала чакны, бергә уйнап, Ялантау чишмәсе буйларында тәгәрәп үскән сабий вакытларны, миңа сагыз бүләк итүеңне онытмадыңмы, ә мин сине шундый сагындым!» – дигән сүзләргә укыды. Инде үсмер чакларыннан, юк, алай гына да түгел, сабий чагыннан ук күңелендә йөрткән, язгы қояшка охшаган Сәлимә бүген күз явын алырдай гүзәл иде. Бәлки, Рәшиткә генә шулай тоелгандыр, чөнки мәхәббәт, сөю утларында янган егетнең күзенә башка кызлар күрәнмәделәр. Акрын гына кузгалып китеп, кыз янына килеп басты да, Сәлимәнең бөдрәләнеп торган чигә чәчләре каплаган колагына иелеп пышылдады:

– Исәнме, Сәлимә! Бүген кич, қояш баегач, чишмә буена кичке уенга төш, яме. Мин сине шунда көтеп торымын.

– Исәнме, Рәшит! Ә син мине «жирән, жирән, кил, каbartма бирәм» дип ирештермәссеңме соң? – дип, қояш шикелле якты итеп елмайды Сәлимә.

– Күз күрер, – диде егет, әтисенә охшатып.

Икенче көнне, барысы бергә бөтен гаиләләре белән жыелышып, Ялантау буена төшөп киттеләр. Сагынганнар иде, үзәкләре өзелеп, жаннары киселеп көткәннәр иде бу көнне.

– Әйдәгез, – диде хәлфә, – үзебезнең нигез яныннан урап узыйк әле. Нигезгә дога кылырга кирәк. Кайттылар, минем янга килеп сәлам дә бирмәделәр, дип рәнжеп ятмасын.

Алар килеп житкәндә, Галәү карт йорт каршындагы бүрәнә өстендә тәмәке тартып утыра иде. Өстенә кигән көрән күлмәгә күптән юылмаган, күрәсен, каешланып тора. Башында беләүләнеп беткән кара кәләпүш. Кырынмаган, йөзен ап-ак төк баскан. Абзарда мал-туар арасында йөргәнме, аягындагы чүгә сыер тизәгенә каткан. Аяк киеме тишек, күптән киселмәгән, саргаеп каткан аяк тырнаклары, иреkkә чыкканга сөенгәндәй кәкрәеп торалар. Жирәнгеч бер кыяфәт.

Үзенә таба атлап килүче бер төркөм пөхтә итеп киенгән кешеләрне күреп, шешенке күз кабакларын күтәрә төшөп, килүчеләргә текәлдә.

– Габдрахман күрше дип әйтимме соң, исән-имин генә әйләнеп кайтып життегезме? Барыгыз да кайттыгызмы? – дип, торып басып кул биреп күрешәсе итте.

– Кайттык, әлхәмдүлилләһи, биргәнәнә мең шөкер. Илгә кайтып егылдык, – диде хәлфә төксе генә итеп. Ләкин кул бирмәде. Галәү хавада эленеп калган кулын кая куярга белмичә аптырады.

Нигез беткән иде. Капка-коймаларга, күрәсен, күптән ир кеше кулы тимәгән, жылкапка бер генә күгәнәндә эленеп тора. Болдырга менә торган баскычлар ишелеп каралганнар. Ишегалды, капка төпләре күптән себерелмәгән. Йортың буяулары уңып, купшакланып, акрын искән жилдә жилфердәп тора. Канәфер куагы да никтер сирәкләнеп калган, көздән кипкән ботакларын кисмәгәннәр, алар яшел яфрактар арасыннан тырпаешып торалар. Сыерчык оясы өстендә ике чыпчык, күрәсен, балаларын очарга өйрәтәләр.

– Сыерчыктар оя кормаганнар, оялары килмешәк чыпчыктарга калган, – дигән уй хәлфәнең йөрәген чымырдатып үттә. Без киткәч, бу йортка сайрар кошлар да ияләнмәгән, үз итмәгәннәр.

Зөһрәнең Себердә елый-елый сагынып сөйләгән сүзләре әле дә Габдрахманның колак төбәндә яңгырап торалар.

– Әй әтисе, канәфер куагына кунып, яз кошларының сайравын сагынам да соң. Илгә кайткач, без дә өй түренә канәфер куагы утыртырбыз. Сыерчык оясы ясап куярсың. Рәхәтләнеп, куанышып сайрашсыннар әле, балалар үстерсеннәр, аларны очарга өйрәтсеннәр.

Инде бу нигез аларга ят. Тәрәзәләргә пәрделәр дә эленмәгән. Аклы-зәңгәрле тәрәзә йөзлекләренә дә нәкышләре коелган, буявы кубып, каралып тора. Өнә, өй эченнән бер хатын-кыз, килүчеләрне танырга теләп, күзләрен кыса төшөп карады һәм елмайды. Яулыгы астыннан ап-ак чәчләре бүселеп чыккан хатынның авызында бары ике теше тырпаеп тора иде, нәкышләре коелган йөзлекләр кебек.

– Ни нәрсәгә дип, нигезне шушы хәлгә төшердең, холавәндә, кулың юкмыни соң синең? Ничек кешедән оялмыйсың? – диде хәлфә. – Нигез елатып ятасыз, һаһәр суккыры бәндәләр! – дип кузгалып китте.

Зөһрә сулкылдап елый иде.

– Сиңа әйтәм, әтисе, сиңа әйтәм. Бетергәннәр безнең кош оясы сыман йортыбызны, харап иткәннәр, фәрвайсызлар!

– Нигез генә түгел, әнисе, бөтен иле-жире шулар кулына калды бит. Күр син колхоз басуын. Үз нигезен кора белмәгән адәм актыклары илне тота алырлар, дисеңме? Ю-у-у-к. Нәрсә ул Галәүләргә кеше салып биргән йорт, каралты-кура? Үз хезмәте кермәгәч, игелеген дә күрә алмый ул аның. Әле өй эченә кереп карасаң, анда нәрсәдер. Пычракка батырганнардыр сиңең жәннәт почмагы кебек өеңне. Йа Раббым, жан әрни, сулкылдап-сулкылдап, жан үрсәләнә! Әйдә, ярар, үзебезгә, балаларыбызга шундый хәлгә төшәргә язмасын! Аллаһы сөбханәкә Тәгалә балаларыбызны шушы адәмнәр хәленә төшәргәсән! Нәсебезнең, затлы исемебезнең дәвамчылары булсыннар!

Хәлфәнең Себердә вакытта төшләрәнә кереп йөдәткән, жәннәт кебек, чарлаклы, тәрәзә өлгеләре аклы-зәңгәрләгә буялган йорты, кыйшаеп, таралып беткән капка-коймалары, төссез, пәрдәсез тәрәзәләре белән, сыкранып, Габдрахманнар гаиләсе артыннан карап, тагын китәсен, мине кемгә ташлап китәсен, дигәндәй ыңгырашып, нәүмизләнеп озатып калды. Бер якка авышкан жылкапка, лыштырдатып, тишек чүеген сөйрәп кереп киткән Галәү артыннан әллә ниткән авазлар чыгарып шыңгырдап, еламсырап ябылды. Сыерчык оясы өстендә чыркылдашып утырган чыпчыклар куркынышып очып киттеләр дә, өй кыгына кунып, томшыкларын канат асларына тыгып тынып калдылар. Элеккеге хужаларына ят иде инде бу нигез, яңа хужалары кебек төссез, нурсыз иде.

Хәлфәнең күз алдына әтисе килеп басты. Яшыли гүр иясе булган акыллы Галимжан әйтер иде:

– Улым Габдрахман, нигезне санлап, яратып яшәргә кирәк. Нигез, туган туфрак ана куены кебек инде ул. Әгәр нигезендә кычыткан үстерсәң, әниңне рәнжеткән сыман булырсың, нигезеңне карап тот.

Хәлфә әтисенә шул сүзләрен янадан ишеткәндәй булды.

– Әй әти, үзем теләп түгел бит, нигезне мәжбүри ташлап киттек. Ә безнең нигез хәзер мәркәзезбез Казан каласында. Минем оныкларым шунда туачак, аларның нигезләре шунда булыр. Галәү хәленә төшүдән Аллаһ сакласын!

Ялантау чишмәсе челтерәп, жырлап агып ята. Зөһрә иреннәрен улакка куеп, төшләрне камаштырырлык салкын суны рәхәтләнеп, туйганчы эчте.

– Сиңа әйтәм, сиңа әйтәм, Әминәмне тапкан көнне, пуезда бер тамчы суга тилмереп барганда, төшемдә шушы чишмә суын эчкән идем. Шундый рәхәт булган иде, әтисе, син дә эч әле. Балалар, күрәсезме туган як болыннарын? Чакрактау ягыннан килгән эрем исен сизәсезме, әллә ниткән кыр чәчәкләре исләрен? Рәхмәт сиңа, Раббым, бер Аллам! Безгә илләрне күрәргә насыйп иттең! Мең газаплар күреп, күпме газизләребезне, инде якын туганнарга әйләнгән дусларыбызны югалтып, илгә кайтып егылдык. Ят итмә безне, туган туфрак! Инде моннан соң ул газапларны күрәргә язмасын!

Ялантау чишмәсе буенда әллә ничә урында пар сандугач сайрый. Шундый матур итеп чутылдыйлар инде жаннарым! Чишмә, жырлый-жырлый, челтерәп ага да ага. Ниләр уйлыйсың икән син, хәтер чишмәсе? Унбер ел элек Фәгыйлә карчыкның канлы күлмәген сиңең көмештәй суында юганнардыр. Сиңең шифалы суың кызарып янып торган шәфәкъ төсенә кергәндер дә, бу

вәхшилекне хәтеренә салып, зур суларга алып киткәндер. Кан хәтере кебек суның да хәтере бар. Таркатылган, юкка чыгарылган бу зур нәселнең, юк, алай гына да түгел, шундый ук газапларга дучар ителгән миллионнарның авыр, хәсрәтле язмышын аккан сулар хәтерлидер. Суның да хәтере бар, диләр!

Рәшит, кичә Ялантау чишмәсе буенда кояш кебек нурлы йөзле, тал чыбыгыдай сылу кыз Сәлимә белән очрашуын искә төшереп, йөрәгенә кичне көтеп сулкылдавын тоеп, елмаеп куйды. Тиздән кояш баер да, алмалы көянтәсенә чиләкләрен асып, Сәлимә чишмә суына төшәр. Алар Рәшит белән житәкләшеп, тау башына менәрләр, Ялантауга ай кунганын күзәтерләр. Егет шул матур уйларыннан күңеле булып елмаеп куйды.

Ләкин икенче көнне авылны дәһшәтле куркыныч хәбәр тетрәндерде: Герман сугыш ачкан. Ирләргә шушы сәгатькә Теләче военкоматына жыелырга дигән фәрман килде.

Шамил инде солдат хезмәтендә булган егет, тагын алты елдан соң гына әйләнеп кайтыр. Зәйнәпбану, кечкенә Әминәсен кочып елый-елый, Камилен озатып калыр. Үзәкләре өзелеп күпме генә көтсә дә, ирен көтеп ала алмас. Калган гомерен ялгыз үткәрер. Һәм сандык төбөндә саргаеп беткән кәжүнни хәбәрне гомере буге саclar. «Йосыпов Камил Габдрахманович геройларча һәлак булды». Унөч яшеннән Сталин лагерьларында газап чиккән Камиле штрафбатта беренчеләрдән булып сугышка керер һәм шунда миллионлаган солдатлар белән бергә юкка чыгар. Барып, дога кылыр кабере дә калмас.

Зәйнәпбануның сандыгы төбөндә иренәң бары бер хаты сакланыр:

«Хат башы, мөмкин булса, яз каршы!»

Исәннәрсез, минем кадерләрдән кадерле, газизләрдән газиз хатыным Зәйнәпбану, кызым Әминә! Мин сезгә йөрәк багырьләремнән өзелеп төшкән чуктин-чук, күптин-күп саламнәремне юллыйм. Эти-әниемә, туганнарыма да саламемне җиткез. Мин бүген исән-сау, Ходай кушса, бәлки, иртәгә дә исән булырмын, мине үлемнән бары тик безнең бер-беребезне өзелеп сөяебез генә саклайдыр күк тоела, Зәйнәпбану. Их, ничек матур итеп яшәп ята идек бит! Каһәр суккан Гитлер! Монда мәхшәр көне. Әгәр минем белән ул-бу булса, кияүгә чык, Зәйнәпбану, ялгыз яшәмә! Мин синең ялгыз яшәвеңне теләим. Монда туфрак яна, таишлар эри. Исән калып булмас. Бәхетле бул, җаным, зинһар, бәхетле була күр! Әминәбезне сакла! Менә тагын ут эченә керәм.

Сезне бер күрергә тилмереп, Камилең. 1941 ел, 10 сентябрь».

Бу хатны – күз яшьләренә чыланып, хәрәфләре танымаслык хәлгә килгән хатны – Зәйнәп инде яттан белсә дә, сандык төбөненнән алып, кат-кат укыр. «Камил бәгърем, үзеңнең егерме биш яшьлек гомереңдә нәрсә генә күрдең соң син?! Ун елын Себердә газап чиктең, бары бер ел иректә яшәп калдың. Бер ел бәхетле гомер! Шул бер ел эчендә Борискин бистәсендә чарлаклап, тәрәзә иргәләрен аклы-зәңгәргә буяп, Алансудагы кебек, аннан да затлырак йорт салып керә алдык. Ой кыегындагы ояларында бала чыгарган сыерчыкларга сокланып карап торган идек. Эти-әниләр белән чөкөрдәшеп яши генә башлаган идек ләбаса! Инде аерылдык. Мин сине мәңгә онытмам, гомерләрем буге сиңа тугрылыклы булырмын», – дип, Камилен сагынып, эти-әнисе урынына күргән каената-каенанасы белән бергәләшеп, Әминәсен үстерер Зәйнәпбану.

Рәшит 1943 елда сугышка китәр дә орден-медальләр тагып, исән-имин әйләнеп кайтып, көнбагыш чәчәгедәй якты йөзлө, қояш кебек Сәлимә белән тормыш қорып жибәрер.

Аннан соң сугыш арты еллары... Ачлы-туқлы сугыш арты еллары!

Алда тормыш яхшы булып, гел болай булып тормас, дип тырыша-тырмаша Советлар иле халқы якты қиләчәккә, коммунизмга таба барыр.

Кешене өмет яшәтә. Қайчан да булса үзе теләгәнчә матур итеп яшәргә тиеш ләбаса адәм баласы! Менә тиздән, бик тиздән коммунизмга барып житәрбез. Бар кеше дә бәхетле булып. Мохтажлықлар, қимсетелүләр бетәр. Әйе, тиздән матур көннәр туар. Инде коммунизм таңының шәүләсе кешеләр күңелендә алуланып тора. Алансу авылы халқы, черәшә-черәшә ачлы-туқлы тормышта яшәп, «коммунизм» дигән жирдәгә жәннәтне төзер.

* * *

Нәфисә институттан соң Мәдинә белән Газизәне бакчадан кереп алды. Инде көн қичкә авышқан. Қояш офықны қызыл, ал нурларга төреп, баюга таба бара. Күк йөзендәгә тауларга охшаған болытлар да әллә нинди моңсу, ямансу, сағышлы. Нәфисә балалар бакчасы қаршындагы үрмә гөлләр астындагы эскәмиягә қилеп утырды да үзенә авыр уйларына чумды.

Қичә Әқрамжанның әти-әнисе қыз белән танышу, туй мәсәләләрен хәл итү өчен Әсхәдуллаларга қилделәр. Нәфисә үзен ничек тотарга белмиңә аптырап бетте, әллә ничек кенә шунда, қаушавыннан қулларын қая қуярга белмиңә интекте.

Әқрамжанның әтисе озын буйлы, чәчләрен пөхтәләп алдырган, қысыграқ күзле илле биш яшыләрдәгә ир-ат. Кечкенә қара күзләре ничектер Нәфисәне бораулап қарыйлар. Зәтлы итеп, европача қиенгән. Әнисе исә – қысқа буйлы юантық хатын. Авызы тулы алтын теш. Гел елмаеп-көлеп кенә тора.

«Нигә бу хатын авызына шултикләм тимер тутырды икән? Тешләре сызлап интектергәннәрдер инде, тик торғанда, үз тешләрен суыртмас иде», – дип уйлап қуйды Нәфисә. Үзбәк хатыннарының күбесе үз тешләрен игәүләп, алтын яисә сары тимер тешләр қуйдырганына ул болай да аптырап йөри иде. Менә инде булачак қасанасының да авызы тулы сары алтын. Әллә алтыннарын, байлығын күрсәтер өчен, әллә холқы шундый, булачак қасанана, қирәксә-қирәкмәсә дә, гел елмая.

Әсхәдулла қырыенда бөтерелгән ике қыз баланы күргәч, Бахор Нәфисәгә қарады да қырыс қына итеп:

– Бу қызларның қайсысы синекә? – дип, үзбәкчәләп сорап қуйды. Болай ғына, сүз булмағанда сүз булсын дип сораған кебек. Нәфисә сискәнеп китте, йөзенә ут қапты, ләкин дәшмәде, аның өчен профессор русчалап жауап бирде:

– Газизә – Нәфисәнен қызы, ә Әминә – минем онык.

– Алар игезәкләр кебек, бер-берсенә охшағаннар. Ә, бәлки, Газизә сездә генә яшәп қалыр, – дип, Бахор Әсхәдуллаға күтәрелеп қарады.

Нәфисәнен йөрәгә дерт итеп китте. Димәк, булачак қасаната Нәфисәнен баласын қабул итмәячәк, улының балалы хатын алуына қаршы булачак.

Юғыйсә Әқрамжан үз теле белән әйтте:

– Әти белән әни ризалаштылар, мин синәң қызыңны үз қызым итеп қабул итәм, – диде.

Нәфисә башын күтәрәп, яшь тулы күзләрен Әкрамжанга төбәде.

Әкрамжан әтисеннән мондый сүз көтмәгән иде, күрәсен, йөзеннән әллә нинди шомлы күлгә йөгәрәп үткән сыман тоелды.

– Ота, юк, Газизә минем кызым булачак, ул безнең белән яшәячәк. Без бу турыда сөйләштек бит инде, – дип, әтисенә төксә генә итеп каршы төште. Аннан соң Нәфисәгә борылып:

– Нәфисә, син бер дә борчылма, без бергә бәхетле булырбыз. Мин сине дә, Газизәне дә бер бөтен итеп яратам. Ота бу сүзләргә ялгыш әйтте. Ничек инде син кызыңны калдырып китәсен, ди? Юк-юк, Газизә безнең белән яшәячәк!

Әсхәдулла да Бахорның бу сүзләреннән каушап калган иде, күрәсен, ничектер унайсызланып, Нәфисәгә карады да:

– Сез, Бахор, ни турында сөйләсез? Ана кеше баласын калдырып китә алып, дисезме? Нәфисәме үзенә бәхетле тормышын корыр өчен жаныннан да артык күргән газиз кызын калдырып китәрме?! Шәхсән үзем өчен Газизәдән аерылу бик авыр булачак. Чөнки менә инде алты ел буе алар оныгым Мәдинә белән икесе бер сабакта үскән гөлчәчәкләр кебек. Без кызым Римма белән кызларның икесен дә үстерер идек, тик Газизәне әнисеннән аеру мөмкин эш түгел, – дип тынып калды.

Өйдә тынлык урнашты. Бары тик идәннән түшәмгә тия язган сәгать теленә генә келт-келт итеп йөргәнә ишетелә. Бу тавыш никтер Нәфисәнең чигәсенә бәрә.

«Минем баламны артык кашык итеп күрәләр! Үзе шундый зур урында, партия органнарында түрә булып эшли. Ана кеше, баласын калдырып китеп, үз тормышын кора алып дип уйлый, күрәсен, бу адәм. Юк инде, мәңгә ир заты күрмәсә дә, Нәфисә бу эшкә эшли алмаячак. Аның Газизәсә гомерләре буена, үзе исән булганда, гел әнисе янында булачак».

Тынлыкны Бахор бозды:

– Мин бит Газизә безгә артык кашык булып дип әйтмим. Йортыбыз зур, болын кадәр. Бер кечкенә генә кызчык сыяр, – дип, үзенә тагын ялгышрак сүз әйтүен сизепме, төртелеп калды. Моңарчы бер сүзгә дә кушылмыйча ире янәшәсендә елмаеп утырган алтын тешле хатын килеп туган хәлне йомшартырга теләп:

– Юк-юк, сез һич кайгырмагыз. Без Нәфисәне дә, кызын да үз балаларыбыз урынына күрербез. Газизәгә безнең тарафтан караңгы караш булмас, – дип, унайсызланыпмы, куркыпмы, иренә күтәрелеп карады. Бу караштан, син дә минем сүземне куәтләп, жөпләп куй инде, дигән үтенеч сүзләрен укыды Нәфисә. Бахор дәшмәде. Әкрамжан исә Нәфисәгә күтәрелеп карады да:

– Теманы үзгәртегез әле, бу мәсьәлә күптән хәл ителгән бит инде. Әгәр Газизә сезнең өчен артык булса, без өчөбез генә яшәячәкбез. Без монда туй турында сөйләшәргә килдек, – дип, эти-әнисенә башка сүз әйтәргә урын калдырмады. – Ә сез әллә кайчан хәл ителгән мәсьәләне кузгатып, ямьле көннең ямен бозасыз, – дип өстәп куйды.

Кич буе туйга ничә кеше чакырылачак, дәрәжәле урында эшләүчеләр ничә кеше булачак, чыгымнар күпме булып һәм башка шундый мәсьәләләргә хәл ителәр.

Нәфисә сүзгә кушылмыйча гына, үз уйларына батып утыруында булды. Әйтерсең, сүз аның язмышы, тиздән үзенң ир хатыны булачагы, бу өстәл артында утыручы кәттә ир белән авызы тулы алтын тешләрен балкытып елмаеп утыручы юантык хатын Нәфисәнең каената-каенанасы булачак кешеләр түгел, бу сөйләшү Нәфисә өчен ниндидер бөтенләй дә ят хатын хакында бара.

Әкрамжан Нәфисәнең уйларын укыган кебек:

– Нәфисә, без синең белән туй күлмәкләре, балдаklar алу көнен билгелик әле. Минем укыту графигы тыгыз. Син нигәдер бер сүзгә дә катнашмыйча тын гына утырасың.

– Мин сезгә бүген бер сүз дә әйтә алмыйм. Тик шуны аңлагыз, баламнан башка гомеремне күз алдына да китермим. Сөз никтер әңгәмәне шуннан башладыгыз. Улыгызның балалы хатынга өйләнүенә каршы булсагыз, мин башта туй турында сөйләшкәнче, шул турыда сөйләшү яхшырак булып дип уйлыйм. Ә сезнең өчен бердәнбер улыгыз ничек кадерле булса, миңа да кызым шундый ук газиз.

Әкрамжанның битләренә ут капкандай булды.

– Нәфисә, Нәфисә! – дип кабатлады ул, – без икәү синең белән барысын да хәл иттек бит инде. Әтиңең ялгыш әйткән сүзләренә үпкәли күрмә. Барсы да яхшы булып, Газизәгә мин чын әти булырмын, мин сиңа вәгъдә бирәм. Аңа да әтисез кыен бит, Нәфисә, – дип туктап калды. Әкрамжанның күзләрендә шулкадәр гажизлек иде.

Нәфисәнең йөрәген егетне кызгану хисе теләп үтте.

– Әкрамжан, мин бит сиңа кияүгә чыкмыйм дип әйтмәдем. Ашыктырмагыз гына. дидем. Туйны сонгаракка калдырыйк. Бу бит уйламый гына эшләнә торган эш түгел. Үзең беләсең, ялгызым гына түгел бит мин, балам бар. Иң башта мин аңа барысын да аңлатырга тиеш. Синең турында, кайдадыр, машиналар, поездлар йөрми торган еракларда яшәп ятучы әтисенең кинәт кенә пәйда булуы турында балага аңлатырга тиеш.

Кич буге озак утырдылар, ләкин сүзләре ялганмады. Нәфисәгә Әсхәдулланың да никтер күнеле кителгән кебегрәк тоелды. Кунакларны озаткач та, шактый вакыт сүзсез утырдылар. Бахорның эчелмәгән чәе, өстенә коңгырт элпә капланып, суынган. Аның жаныңны тишәп, бораулап керердәй авыр күз карашын Нәфисә әле дә тоя, һәм ничектер жаны өшәп тора иде.

Кызларның жыенып чыкканын көтеп утырган Нәфисә менә шул кич турында уйлады. Кызы Газизәне артык күрәчәкләр. Әлегә ул баланы Әкрамжан яратачакмын, чын әти булачакмын, дип вәгъдәләр бирә. Тик гомер бит гел шатлыклардан, сөнечләрдән генә тормый. Әтисе әйтмешли, адәм баласы көтелмәгән, тормышта очрый торган төрле кыенлыкларга да әзер булырга тиеш. Әкрамжан белән уртақ балалары тугач, Газизәне какмаслармы? Булачак иренең әти-әнисенең баласына булган карашын Нәфисә инде тойды, аңлады, һәм аның жанын бер уй өтте: Газизәне Әкрамжанның әти-әнисе беркайчан да кабул итмәячәкләр. Алар Нәфисәне дә өнәмиләр. Чөнки алар улларын эшнәләренең кызы белән кавыштырырга әллә кайчан – әле Әкрамжан бала вакытта ук килешеп куйганнар, вәгъдәләр бирешкәннәр. Нәфисәнең кулын сорап килүләре дә улларын югалтудан

куркып кына, Әкрамжанның әгәр Нәфисәгә өйләнергә рөхсәт итмәсәгез, чыгып китәм, дигән сүзләреннән соң гына икәнән хатын сизә.

– Эчтән генә миңа рәнжиләрдер, – дип уйлый Нәфисә. – Кайлардан гына килеп чыкты бу балалы татар хатыны дип, язмышларыннан зарланалардыр. Чөнки һәрбер ата-ана баласына бәхет тели. Ә монда уллары балалы татар хатынына өйләнергә жыена. Бернинди калымсыз. Дус-ишләре, туганнары ни әйтер? Тибенгәндә, тиң белән тибеш, дигәннәр борынгылар. Нинди тиң булсын инде Нәфисә әле бер мәртәбә дә өйләнмәгән, эти-әнисенә бердәнбер ул булган Әкрамжанга! Тиң түгел, әлбәттә! Улларының балалы татар хатынын яратуына эти-әнисе гаепле түгел бит. Жаныңны бораулап тишеп керердәй авыр карашлы Бахор әкә белән алтын тешле, гел елмаеп торучы Нәзирәне кызганып куйды. Ә Нәфисә үзе бәхетле булырмы соң?

Профессор Әсхәдулла:

– Нәфисә, үзең турында гына түгел, балаңның бәхете турында да уйла, сиңа кызың турында да уйларга кирәк, – дип киңәш бирә.

Нәфисәме уйламый кызы турында?! Һәрбер ана кебек, ул да баласының киләчәген кайгырта. Газизәсе әтисез кимсенеп үсмәсен дип, Әкрамжанга кияүгә чыгам дип өметләнеләр. Ә кичә Бахор әкә: «Бәлки, Газизә калыр. Кызың Әсхәдуллаларда гына яшәсен», – ди. Ничек Нәфисә Газизәсен калдырып китә алсын, ди? Ул бит аны балалар йортында да калдырмады, гомеренең иң авыр, иң хурлыклы вакытында да ташламады.

– Балакаем, ник бу дөньяларга шундый артык булып яралдың соң син?! Этиеңнең кем икәнән дә белмим. Йөрәк астымда тугыз ай йөрткәндә дә, тууга Аклык аланындагы Ситдика чишмәсендә батырып үтерәм дип, синнән котылырга жай эзләдем. Инде бу хурлыкларны, көчлөләрне онытырга дип, күпме генә тырышсам да, кара сакалың үзең гел ияреп йөри, күрәсең. Мин бит сине өзәләпләр яратам, кызым, ә сине калдырып китәргә кушалар. Үзләре дә балалар үстергән кешеләр ләбаса! Курыкма, кызым, мин сине беркайчан да беркемгә дә рәнжеттермәм. Мин – синең фәрештәң, – дип уйлый Нәфисә, кызының очына-очына, як-якларын йөзем агачлары каплаган сукмак буйлап үзенә таба йөгереп килгәнән күрә. Кызы нигәдер үзе генә килеп, Нәфисәгә сарылды. Кара чәчләрен үзбәк кызларыныкы кебек итеп әллә ничә вак-вак толымнарда үрәп, башына үзбәк түбәтәе кигән кызчыгы күбәләк кебек матур, гүзәл иде.

– Ое, ое, без бүген бакчада доктор булып уйнадык, мин авыру балаларга укол кададым. Алар шунда ук терелделәр. Ә Мәдинә теш врачы булды, барысының да тешләрен дөвалады. Шундый рәхәт булды, әнием. Әнә Мәдинә дә килә. Хәзер өйгә кайтабыз да баба белән күлгә аккошлар ашатырга барабыз. Алар шундый матурлар, үзләре ап-ак, муеннары озын, күлдә төнбоеклар арасында рәхәтләнеп йөзеп йөриләр.

– Ярар, кызым, барырсыз. Минем әле имтиханнарда эзерләнәсем бар. Сөз бабагыз белән аккош күленә барырсыз, – ди Нәфисә, үзенә килеп елышкан Мәдинәне кочып.

Балалар, бер-берсе белән куыша-куыша, аллея буйлап чабып киттеләр.

– Бәхетле була күрегез! – диде Нәфисә, уйнак тайлар кебек чабышкан балаларга карап.

Әсхәдулла да әнә Нәфисәгә:

– Әкрамжан балаңа әти булып, аңа кияүгә чыксаң, Газизәнең бәхете булачак, – ди.

Ә Нәфисә үзе? Аның да бит бәхетле буласы килә, яраткан, өзелеп сөйгән кешесе белән пар аккошлар кебек яшисе килә! Әкрамжанга ияләнерсең, имеш! Ирәң яхшы кеше булса, байлык ялаштыра, хәерчелек талаштыра ул, имеш. Ә йөрәкне нишләтәсе?! Сөю көтеп сулкылдап торган Нәфисәнең теткәләнеп беткән яралы йөрәген нишләтергә? Солтангәрәйне ничек онытырга? Йа Раббым, кайчан да булса оныта алырмын микән мин сине, Солтангәрәй!? Гомерем буйларына онытылмаслык бер яра булып, сулкылдап, йөрәкне әрнетеп торырсыңмы?!

Ихтыярысыздан ир-егетләр арасыннан сиңа охшаганның күзлим, тик синдәйләрне очратканым юк. Ә йөрәк сине эзли. Ничек яшәргә? Әкрамжанга ни дип җавап бирергә?

Нәфисә акрын адымнар белән кызлар артыннан атлады.

* * *

– Бабай, бабай! Бу елганы нигә, Шәкүр карак елгасы, дип атаганнар? Ул карак булганмы?

– Ат карагы булган ул, кызым. Ул атларның телен белгән, имеш, дип сөйлиләр иде, дәрәс булса. Шәкүр исемле бу адәм, атлар янына килә дә, алар белән серләшәп, жиде кат йозак астында булсалар да, урлап алып чыгып китә икән. Хужалары, күпме генә сакламасыннар, атларын алып чыгып китүләрен сизмичә дә калалар, ди. Тик бу ат карагы ярлыларның атларын урламаган, ә байларныкын гына алып китә торган булган.

– Әй бабай, барыбер кеше әйберенә тияргә ярамый инде ул, бай булса да, ярлы булса да.

– Шулай, олан, беркайчан да кеше әйберенә тияргә ярамый. Маңгай тиреңне түгеп тапкан мал гына кадерле. Хәләл көчәң белән тапкан мал гына бәрәкәтле. Намусыңа хыянәт итмичә яшәүгә ни җитә? Кеше алдында да йөзәң ак. Ә мәңгелектә андый урлашкан, кеше хакына кергән адәмнәргә җәза бик каты, ди. Әгәр ятимнәр хакын ашасаң, кеше ите ашаган күк буласың икән. Менә шулай, олан, тыелганның адымын тыелып, намус белән яшәү ару.

Жәйнең чөлгә иртәсендә онык белән бабай Шәкүр карак елгасына печән чабарга баралар. Бабай, иртәнге чык кипкәнче печән һәйбәт чабыла дип, иртән иртүк оныгын уятып, печән тетәргә алып килгән. Таң йокысы татлы булса да, бабасы әйткәч уяна онык. Печән чабып, тетеп арыгач, елга буенда үскән гөләп куаклары төбенә утырып, хәл җыеп алалар.

Кыз, жәйге кояшта янып каралган йөзәң, күзләрен күккә төбәп тынып кала. Күктә ара-тирә генә йөзәң барган болытларга сокланып, чикерткәләр чурлавын, гөләп куагына кунып сайраган сандугач тавышына кушылып башка кошларның җырлаганын тыңлый кыз.

Бабасы, үзе белән алып килгән ару тастымалын ямь-яшел печән өстенә җәя дә намаз укый:

– Илаһым, ният кылдым өйлә намазын укымакка, йөземне юнәлдердем кыйбла тарафына...

Бабасының моңлы, калын, куе тавышы, кошлар моңына кушылып, йөрәкләренә тетрәндерә, жаннарны айкап, әллә кайларга, ерак-еракларга алып

китә. Бу аһәң кызның уйларын еракка, зәңгәр күкләргә, юк, анда гына түгел, үзе дә белмәгән, ләкин күнелә, жаны-тәне белән тойган якларга чакыра.

Әби-бабаларына ураза аенда кунакка барганда да, алар сәхәр ашарга торгач, жиз ләгәнгә куелган жиз комганнан су коенып аруланганнарын күзәтә. Әбисенәң акрын гына өч аяклы чаяк астына ут элендереп, манний боткасы пешергәнән, сары майда гына чыжылдатып күкәй куырып алганын күзләрен тутырып карап тора.

Бабасы:

– Кызымдыр ла, сәхәр ашарга торып утырган бит ул, таң йокыларын калдырган лабаса! – дип, тәлинкәгә ботка сала да, уртасын чокырлап, бер бал кашыгы сары май куя. Гәрәбәдәй сары майның ботка өстендә эреп агуы ошый кызга. Өйгә шундый да хуш ис тарала инде, аннан соң ботка кырыена берәз куырылган йомырка куйгач, кыз бал кашыгы белән ботка ашый.

Әбисе яратып кына битәрләп ала:

– Соң, балам, нәрсәгә дип таңнан торып утырасыңдыр?! Рәхәтләнеп йокласаң, ни була?!

– Сүз әйтмә балага, колагына Коръән аятләре, иман керсен! Нәрсә дип оланга кагыласың? Көн саен шулай безнең белән сәхәр ашарга тор, кызым. Аллаһы Тәгалә сиңа да ураза тоткан әжерен бирер.

Кыз боткасын ашап бетереп, урынына барып ята да бабасы белән әбисенәң аллы-артлы басып, намаз укыганнарын тыңлый:

– Әшхәдә әллә илаһы иллаллаһ, әшхәдә әннә илаһы иллаллаһ...

Өйгә әллә нинди серле тынычлык иңә. Әбисе белән бабасы гына түгел, тагын кемдер, күзгә күренми торган илаһи бер зат хәвеф-хәтәрдән, караңгы төннәрдә, бабасы зур кулы белән каплап, керосин исе таратып янган жиделе лампаны өреп сүндергәннән соң, сәке асларыннан, туктаусыз чикерткә чурлап утырган мич артында качып яткан куркыныч нәрсәләрдән дә саклый кызны. Кемдер бар, кызны кемдер яклаячак, кемдер гомере буена аны озата бара чак! Бабасы әйтмешли, иманлы кеше Аллаһының яраткан бәндәсе сабыр итә белсә, кеше рәнжетмәсә, зур гөнаһлар кылмаса, аңа беркайчан да кара көннәр килмәс, чөнки ул Ходай Тәгаләнең яклавында булачак.

Тик ни өчен мәктәптә динне агу, диләр? Әби-бабасы намазларын да кача-поса гына укыйлар, ураза тоталар? Картлар һәр жомга саен, дини бәйрәмнәр саен барыбер жыелып, намаз укыйлар. Өнә бабасы:

– Кызым, мәктәпкә баргач, әби белән бабай ураза тоталар, намаз укыйлар дип әйтә күрмә! – дип кисәтеп куйды.

Әтисе мәктәптә:

– Дин – агу, – дип өйрәтә дә бабаларына килгәч: – Әйдә, бабай, бер дога, – дип, кулын күтәрәп, дога кыла.

Әнисе Корбан, Ураза гаепләрендә, өйгә таба исе чыгарырга кирәк дип, алтын сыман коймакларын каз мае белән майлап, тау хәтле итеп өеп куя. Дини бәйрәмнәрдә коймак пешергәндә, мич каршында жил-жил килеп эшләп йөргән әнисенәң бит урталары алланып, йөзенә бер илаһи нур куна. Аның бертуктамыйча «Бисмиллаһ» дип әйтәп, Аллаһыга, үзенә шуның кадәр бәхет, бәрәкәтле тормыш, итәк тутырып балалар, бәрәңге уып кушкан булса да, авыз тутырып ипи биргәнәнә рәхмәт укый әнисе. Ә иртән мәктәпкә барып, класс бүлмәсенә кергәч, әнисе икенче төрлегә әйләнә дә куя.

– Балалар, безнең дини бәйрәмнәрдә коймак пешерүебез турында кешегә әйтә күрмәгез, – дип, үз балаларын кисәтә.

Ә ятим Сәетнең ураза тотканын белгән укытучылар, малайның көчлөп авызын ачтырып, су салдылар. Әнисе беркайчан ул эшнә эшләмәде. Елап бер читтә басып торган ятим малайның янына килеп, бер сүз дә әйтмичә, башыннан сыйпап узды.

Менә шуларга гажәпләнә кыз. Бабалары ураза тотканнан, намаз укыганнан кемгә зыян?

Инде менә бабасы өйлә намазын укып бетерде дә, гөләп агачы төбенә тастымал жәеп, өйдән алып килгән тәгамнәрне тезде.

– Бабай, ник әти белән әни мәктәптә безгә дин агу дип өйрәтәләр, ә өйдә гел «бисмиллаһ» әйтеп, «Аллаһка шөкер» дип сөйләшәләр ул? Ялганларга ярамый түгелме соң?!

– Аларның башка чаралары юк, олан. Моңы син аңлап бетерә алмыйсың, акылың яшь әле, үскәч аңларсың.

– Әй сәнә, әни дә шулай ди, син дә! Кайчан үсәм әле мин, минем бүген беләсем килә. Барыгыз да «үскәч», «үскәч», дисез. Ник Сәетнең ураза тоткан өчен авызына көчлөп су салалар, аннан кемгә зыян? Ни өчен аны елаталар, ул болай да ятим. Әтисе дә, әнисе дә юк, шундый жәллим Сәетне.

– Кызым, мин сиңа ниләр генә әйтим соң? Шундый дөнья бу, гажәп аңлаешсыз. Артык сүз сөйләшергә ярамый, олан! Алла сакласын, берәрсе кәнсәгә барып әләкләсә, өтермәнгә ябып куярлар. Сак була күрегез.

Бабасы Шәкүр карак елгасының текә ярында күз күреме жирдә рәт-рәт печән чабып куйган. Кыз тетеп бетерә алмаган жирләрен бабасы белән икәү тетеп баралар. Аяк асларында кып-кызыл жир жиләкләре сытылып кала.

– Их! – ди бабасы. – Кыш көне боларны күзгә кырып салырга да таба алмыйсың инде. Кара син боларны, бармак башы хәтлеләре бар бит. Хәзер печән өстендә жыеп, как коеп, киптереп куярга кирәк тә бит. Кышка эчегезгә азрак витамин керер иде, вакыт юк шул. Тәүлегенә егерме сигез сәгать булса да, крәстиянгә житмәс.

Таякка эшлөп йөрибез бит, таякка! Бер тиен акча алмый калхузчы. Көнә-төнә шул Сәвиткә бил бөгәбез дә, кайткач, өйдәге мал-туары көтеп тора. Ник ул Сәвит дигәннәре үзенә колхозчысын эзрәк якламый икән? Бала-чага басудан жыеп кайткан чүп үләннән дә фермага илтөп бушаттыралар, рәхмәт яугырлары! Балалар кача-поса нәни куллары белән колхоз басуының чүбен утыйлар, ә бригадирлар аларның уфалла тәгәрмәчләрен салдырып алып калалар. Ул сабийлар Америкадан килмәгән ләбаса?! Шул ук коммунизм төзүче Совет иленең уллары-кызлары.

Белмим, бабасы бу сүзләргә оныгына әйтә, белмим үз-үзе белән сөйләшә? Кыз аңламый, бабасына артык сорау бирергә дә курка. Чөнки бабасы күп сөйләшкәнне яратмый.

– Әйдә, кызым, – ди Габделхәй, – арыгансыңдыр, кайтыйк. Минем дә бүген кәефем юк...

Чалгы белән тырмасын икесен бергә бәйләп, калган ризыкны тастымалга төйнәп, тырма башына элә дә иңенә салып тузанлы юл буйлап атлыйлар онык белән бабай. Калган ипи – өйдә калган оныкларга куян күчтәнәче.

Кыз, ниһаять, өйгә кайтуларына сөөнөп, сикерә-атлый бабасына иярә. Бабасы әллә ниткән моңлы жыр көйли:

Карада гынай урман, караңгы төн,
Яхшы атлар кирәк ләй узарга...

– Әйе, ат булса шәп булыр иде, – ди тәмам хәлдән тайган кыз. Әле басу капкасын атлап керергә дә шактый ара бар. Инде аякларның тәмам жегәре беткән. Бабасы бер атлаганны өч тапкыр атлый ул. Кояш кыздыра, үлеп эчәсе килә. Өйгә кайткач, бер чиләк су эчәрмен дип тәгаенләп куя.

Бабасы үзенә зур куллары белән оныгын житәкләп ала:

– Иртүк этәчләр белән бергә уяңдың, йокың да туймагандыр. Арыдыңмы, олан? – ди. – Кайткач ял итәрсен, яме. Арып кайткач, йокы шундый да тәмле була ул.

– Юу-ук, – дип суза кыз, – бер тамчы да арымадым, бабай. Тик тузан гына аякны пешерә. Ә болай бер дә арымадым. Иртәгә дә печән тетәргә мине алып барырсың, яме.

– Ярар, иртәгә Жәүдәт абың машина белән менгерәм, диде.

– Чынлапмы? Бабай, сәгать ничәдә?

– Чык кипкәч, кызым. Печән тетәргә иртәнгә чык кипкәч барырга кирәк. Иртәрәк кузгалырбыз, берәр жамаяк жиләк тә жыеп алырбыз. Син дә савыт алып мен, эне-сеңелләренә жиләк жыйрсың.

– Ярар, бабай, түлкә мине калдыра күрмә, жәме!

Басу капкасы янына килеп житкәндә, чәрелдәп, чат-чат итеп ике хатын кычкырышкан тавышка сискәнеп китте кыз. Бик матур уйлар уйлап бара иде югыйсә. Чит-читләренә яшел чирәм үскән тузанлы юлдан барып, сайрар кошлар моңына коенып, жанына мөлдер-мөлдер итеп тулган хыялларыннан айнып китте.

– Ник синең тавыкларың, ямь-яшел чирәмне пычратып, безнең капка төбәндә тырманалар ул, ә? Үзеңнең капка төбәң жукмыни? Эт жан син! Кеше санлый торган күршеләргә тап булмадым, билләһи газыйм! Башың беткере, бәдбәхет! – дип чәрелди юан хатын.

– Мин аларның аякларыннан бәйләп куйыйммыни соң? Алар бит кәжә түгел. Сезнең кәжәгез дә беркөнне безнең бәрәңгә бакчасын аерылы тояклары белән ботарлап чыкканые. Мин сиңа анда да бер сүз әйтмәдем. Үзең кем соң син, Шәрәфи килене дигәч тә... Бик масайма! Хәзер ирләребез кайтты. Мотыйгуллага әйтеп иманыңны укыттырам, бел аны! Ирләребез сугышта вакытта яклаучыбыз булмагач, каенатаң желеккә төште, инде хәзер син.

– Мотыйкка әйтәм, имеш. Синең аксак иренән куркырдай күлмәгем күптән тузган.

– Минем ирем аягын яу кырында, сугышта калдырып кайтты. Синең каенатаң кебек тыл күсесе булып качып ятмады, – ди күзләренә яшь тыгылган Мәфтуха.

Шәрәфи килене китте тезеп, китте тезеп...

Габделхәй:

– Тфү! – дип төкереп куйды. – Оятсызлар. Бу Шәрәфинен килене дә

үзенә охшап килгән тагын. Бөтен дөньяга рисвай булып нишлиләр бит?! Жир йотар әле үзләрен. Ничек бу дэжжал хатыннар белән ирләре тора икән, рэхмәт яугырлары? – дип узып китте дә кисәк кенә оныгын туктатты.

– Кызым, әйләнеп кара әле бу тамашага, шаккаткыч хәл бит бу! Кеше ышанмаслык хәл. Ошыймы сиңа бу тиатыр? Менә күр, күрше белән күрше талаша. Теге дөньяга баргач, күршең белән ничек яшәдең? – дип сорарлар икән. Күрше туганыңнан да якын булырга тиеш. Ә боларны күр! Синиң тавыгың минем капка төбөндә тырмана, имеш. Тырманса соң, шуңа күрә дә тавык инде ул. Колагыңа киртләп куй, олан. Кеше сиңа кычкыра дип син дә жикеренмә. Югыйсә син дә шул кеше дәрәжәсенә төшәчәксең, нәкъ менә шушы хатыннар дәрәжәсенә. Ишетсен колагың, минем бу киңәшләремне онытасы булма! Намусыңны бер югалтсаң, син аны күпме эзләсәң дә, таба алмассың, кызым. Намус ул аклы күлмәк түгел, пычранса юармын да агарыр, димә. Сүзне, сөйләгәнче, башта уйларга кирәк. Шуның өчен дә Аллаһ телне ике катлы капка артына бикләп куйган, ләкин әле алай да тыеп бетерә алмаган. Сак булырга кирәк, олан, сак булырга. Тән ярасы онытыла, тел ярасы онытылмый. Яман сүз кеше үтерә. Дәрәжәңне төшерергә ярамый.

– Ярар, – ди онык, «дәрәжә» сүзенең ни икәнен аңлап бетерә алмаса да, бабасының, акыллы ил картының гел дәрәс сүз генә сөйләвенә ышанып, – кычкырмам, бабай.

– Безнең барыбызны да Аллаһы Тәгалә бер итеп яраткан. Жир йөзөндәге барлык адәм балалары, ак тәнлемә ул, сары тәнлемә, кара тәнлемә, аларның барысында да бертөслә кан ага – кызыл кан!

Әле кара, сары тәнлә кешеләрне күреп карамаган онык:

– Әнә теге кәнсә почмагына элөп куйган байрак төслеме? – дип сорый.

– Юк, кызым, кызыллыкка кызыл, тик кәнсә почмагына элөп куйган кызыл байрак кебек түгел. Үскәч аңларсың әле, олан, ул байракның төсө икенче төрлө кызыл. Мин сиңа әлегә әйтми торам, яме. Вақыты килер, әле бу кызыллык турында сез кычкырып, мәйданнарда басып сөйләрсез. Шулай гына була күрсен, олан. Мин аның шулай буласына ышанам.

Онык кызыл байрак төсә белән кызыл кан төсенең аермасын аңлар дәрәжәдә түгел. Ләкин белә, кайчан да булса, ни дә булса үзгәрәчәк.

Бәлки, кызның эти-әнисе өйдә бер төрлө, мәктәптә икенче төрлө сөйләшми башларлар. Бәлки, әби-бабасы жомга намазларын таш келәттә яисә зират артында Кыягасар елгасы ярындагы гөләп куаклары арасына качып укымас. Бәлки, улын сөннәткә утырткан этисе Шамильне, кәнсәләргә чакыртып, партбилетыңны алабыз дип сүкмәсләр. Ярый әле этисе ялганлап котылды:

– Иптәшләр, мин белми дә калдым. Әби белән бабай мин Теләчедә вакытта авылга сөннәтче бабай килгәч, минем газиз улымны хараплар гына иткәннәр. Мин кайтканда, озын күлмәк киөп, урын өстендә ята иде балакаем. Нәрсә ул сөннәтче бабайга: «Улым, мин сиңа хәзер озын ыштан тегәргә үлчәмеңне генә алам», – дигән дә, чык кына итеп улымны харап итеп, кискән урынына утын череге сибөп, сәдакасын алып кайтып киткән.

Бу хәлләрне әнисенең жиделе лампа яктысында дөфтәр тикшерөп утырганда, балалары йоклыймы-юкмы дип, кече якка керөп тикшерөп караганның соң, партком секретаре булып эшләүче этисе белән сөйләшүеннән ишетте кыз, ул бу вакытта йоклаганга салышып кына ята иде.

Әйе, Шамил Муратов төшөп калганнардан түгел! Үзе үк оештырган бу хәлдән менә шулай котылган.

– Улымның мәктәпкә барасы елы, исән генә була күрсен! – дип, әле күзеннән яшь тә чыгарган дип сөйлиләр. – Ә бабай белән әбине эт итеп сүгеп кайттым, әгәр улыма бер-бер хәл булса яки мине партиядән чыгара калсалар, кызыгызны аерам да жибәрәм, – дип тә өстөгән.

Менә шулай шома гына котылган әтисе ул вакытта. Әби-бабасы, кешегә сиздермичә генә, оныкларын сөннәткә утырту мәжлесе сыман аш үткәргәндә, көлешә-көлешә, әтисенң бабалары белән шул турыда сөйләшкәннәрен хәтерли кыз. Кайда ялган, кайда дәрәслек икәнән аңлый алмый аптырый. Нинди генә сорау бирмәсен, барысы да үскәч белерсең, диләр. Кайчан үсә әле ул? Вакыты шундый озак үтә. Бабасы әйтмешли, көнә дә дилбегә буге бит аның.

– Ялганларга ярамый, ялганчыларга теге дөньяда утта кызган таба ялаталар, – дип, котын ала бабасы. Ә үзләре ике төрлө сөйләшәләр, мәктәптә бер төрлө, өйдә икенче төрлө. Әби-бабасы гына ялганламый.

Бабасы әйтә:

– Кызым, Аллаһ бөтен жиһанны юктан бар иткән. Ул синң эшләгән һәр гамәлеңне язып бара. Уң ягыңда бер фәрештә яхшы гамәлләреңне язса, сул ягыңдагысы начар гамәлләреңне язар. Аң бул, олан! Бу дөньяда без кунак кына. Яши дә башламыйсың, инде гомер үтөп тә китә. Әле өлгерермен, яхшы гамәлләр эшләргән дә, оймакка керермен дигән кеше ялгыш. Үзеңне үзең белә башлаганнан бирле гел яхшылык кына эшләп торырга кирәк. Гомерең буге! Әле аның белми калган гөнаһлары да чүтсиз. Шуңа күрә, кызым, һәрбер эшеңне уйлап эшлә, тырыш бул! Шунда гына син чын кеше булырсың!

Өлегә син бала, акылың яшь әле синң. Исәя төшкәч, барысын да аңларсың. Иманым камил: балам, намазлар укып, әби-бабаң, әтиң-әниң рухына дога кылырдай иманлы кеше булып үсәрсен.

– Бабай, ураза тоткан өчен Сәетнең авызын ачтырып, су салган шикелле, ул вакытларда мине дә елатмаслармы?

– Юк, олан, вакыты житәр, сез яңа мәчетләр салырсыз. Динле кеше, иманлы кеше пачутта булыр. Шулай булыр, – дип, уйга чума бабасы.

Бу – Габделхәйнең хыялы. Үзенең унбиш оныгына аңлата: иманлы, тырыш булыгыз, кеше рәнжетмәгез. Намаз укып, Аллаһка гыйбадәт кылыгыз. Соңыннан кылган гөнаһларыгыз өчен үкенерлек итеп яшәмәгез.

(Ахыры киләсе санда.)

Галия
Гайнетдинова

ЯШИМ ЖИРДӘ СӨЕП БУ ТОРМЫШНЫ

Күп нокталар килә куясым...

Сикәлтәле булды тормыш юлым,
Язмыш мине кайда йөртмәде?!
Кочак жәеп, әйдә, рәхим ит дип,
Мине алда беркем көтмәде.

Туры килде жәяү таптарга да
Тузан йоткан ташлы юлларны.
Иңне куеп, жилгә каршы бардым,
Бата-калка кичтем суларны.

Ә алдымда яшәлмәгән тормыш.
Тик билгесез: булыр ни төсле?
Биреп булса иде изге эшкә
Сарыф ителмәгән бар көчне.

Үжәтлегем ташка кадак какты,
Тәвәккәллек булды юлдашым.
Үткәннәрем төшкә ешрак керә
Ерагайган саен юл башым.

Шактый көзләр артта калсалар да,
Гомер көзе әле житмәгән.
Әйтер сүзем әле әйтелмәгән,
Соңгы юлга атым жикмәгән.

Алда әле кая кирәк шунда,
Жирне бизәп, сырлар уясым.
Шуңа микән жөмлә ахырына
Тәмам диеп төртеп, нокта түгел,
Күп нокталар килә куясым...

Галия ГАЙНЕТДИНОВА (1960) – шагыйрә; «Күңелем язлар көтә», «Ашыкма син, гомер!», «Яратам!» дип язып куйдым» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

Миңа рәхәт

Вальс бии житәкләшәп,
Энжә кар бөртекләре.
Мин дә биим, аягымда
Кукмара итекләре.

Жилләр киләп, энжә кардан
Челтәр яба иңемә.
Миңа рәхәт, күмеләмен
Дөньяның ак яменә.

Үтеп бара жәем

Әй авылым, синдә бар да матур:
Алсу таңың, зәңгәр кичләрең.
Ирексездән җырга әверелә
Синдә туган күңел хисләрем.

Тау ягыннан килә җиләк исе,
Болынында печән исләре.
Кыр гөлләрен күрчә – ниндие юк,
Анда жәйнең бөтен төсләре.

Жәй бизәгә – сары көнбагышлар,
Рәт-рәт тора тезгән кибәннәр.
Тау итәгә тулы мәтрүшкәләр,
Урманьында шаулы имәннәр.

Бер төш сыман үтеп бара жәем.
Инде август ача ишеген.
Китәр вакыт житкән. Тагын кайт, дип,
Озата төсле яшел бишегем.

Август ае жәйгә нокта куя:
Июнь, июль түгел – ул бүтән.
Шуны шәйләп алдым яңа гына:
Мин бит гомер жебенәң дә инде
Августында яшимен икән.

Яшим сөеп...

Яшим жирдә сөеп бу тормышны,
Нинди булса, сөеп шул килеш.
Яшәр өчен һәр көн дәрман бирә,
Аннан бүләк миңа һәр өлеш.

Һәр өлешкә рәхмәт әйтеп яшим,
Һәр бизәген җирнең яратып.

Матурлыкка һәйкәл куя белгән
Фидакарьлар өчен жан атып.

Үзем эзләп тапкан матурлыкның
Нурын тирә-юньгә таратам.
Тормыш миңа бәхет бүләк иткән,
Бу тормышны шуңа яратам.

Яшьлекне сагыну

Су буенда үскән өянкеләр
Чал башларын суга игәннәр.
Зифа буйлы нәзек каеннарны
Кочагына алган имәннәр.

Карап тордым Идел жилләренен
Су өстенә дулкын тезгәнен.
Акчарлаклар очкан зәңгәрлектә
Ап-ак болытларның йөзгәнен.

Көймә килә Идел суын ярып,
Ә көймәдә – ике бәхетле.
Шулчак күнел никтер сагынып куйды
Синен белән үткән яшьлекне.

Серле төндә

Уйлар, сүзләр уртақ. Житәкләшеп
Атлый икәү, сизми салкынны.
Юк атламый, биеп килә алар,
Йөрәкләрдә сөю ялкыны.

Бәхетләре уртақ, юллары да
Бердәй типкән ике йөрәкнең.
«Сөям!» – диеп күзләр әйтеп тора,
Аңлашырга сүзләр кирәкми.

Сизмиләрдер вакыт агышын да,
Алар өчен вакыт туктаган.
Серле төндә бары икәү генә,
Алар өчен дөнья йоклаган.

Әкияттәй шушы карлы төннен
Бергә кочалардыр бар ямен.
Күрчә, жаным, бу бит безнең яшьлек:
Берсе аның синдер, берсе – мин.

Сагынып, тагын кайттык

И туган йорт, безнең изге нигез,
Ялгызыңны киттек калдырып.
Ямансулап һаман көтәсең син,
Тәрәз-күзләреңне талдырып.

Хәтерлисең: без дүрт бала үстек,
Түрләреңдә уйнап, тәгәрәп.
Менә идек өй артында үскән
Шомырт башларына үрмәләп.

Жан түзмәде, янә сиңа кайттык,
Безне көткән таныш бусага.
Без бит шушы нигез балалары
Үзәбезгә алтмыш тулса да.

Ничек яшәү кирәк кайтмый бер дә,
Көтеп торган оя-йорт барда.
Авыл кары сагындырган чакта,
Кайтабыз без хәтта кышларда.

Кайтабыз да сиңа, элеккечә
Жибәрәбез ягып мичләргә.
Күнел кайта кабат балачакка,
«Аулак өйләр» үткән кичләргә.

Ниндидер бер рәхәт ләззәт белән
Карлы урамнардан үтәбез.
Жылы өйдә, кайнар чәй янында
Үткәннәр йомгагын сүтәбез.

Рафис
Корбан

КАРГЫШ

ПОВЕСТЬ

Ислам июнь кояшының баш миен сыегайта торган кызуыннан кондиционер да коткармас, ахры, дип уйларга да өлгермәде, машина тәрәзәсенә беркетелгән телефоны «Ламбада» көен уйный башлады. Ул кинәт яңгыраган бию көеннән сискәнеп куйды һәм, «Тьфү, шайтан!» дип сукранып, колагына беркетелгән блютузның төймәсенә басты. Колакны ярып, «Сәлам!» дигән тавыш ишетелде. Соңгы тапкыр очрашуларына, кем әйтмешли, биш былтыр үткән булса да, Ислам тавыш иясен шундук таныды. Бу – бер түрәнең ишек төбөндә утыручы танышы Регина иде.

– Сәлам! – дип җавап кайтарды ул.

– Әллә таныдың?

– Танымый ни, мичкә керсәң, кай жиреңнән танийм, диләр әле?

– Һәй, оятсыз!

– Тыңлыйм, матурым.

– Кайсы матурың турында әйтәсең инде?

– Йә, Регина, әйт йомышыңны, югыйсә вакытым тар.

– Таныйсың икән.

– Ничек танымыйсың, ди инде. Йөрәк түрөндә яшәүче кызларны онытып буламыни?!

– Минем кебекләр синең йөрәк түрөндә чат саен бишәү-алтау басып торалардыр анда.

– Хәтерне калдырырлык сүзләр бу, Регина. Шунны әйтер өчен шалтыратмагансыңдыр бит?

– Юк, әлбәттә. Соңгы очрашуыбыз искә төште.

– Кайчан очраштык соң әле без синең белән соңгы тапкыр?

– Әйтәм бит, минем ише танышларың буа буарлыктыр дип. Былтыр, нәкъ бер ел элек Имәнискә авылы артында Камада су кергәнәңне исеңә төшерергә теләгән юкмы?

Рафис КОРБАН (1957) – шагыйрь, прозаик; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. А.Алиш исемдәге әдәби премия лауреаты. «Алмалы төн», «Бәхет телим», «Яра» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

– Регина, матурым, фәрештәсендер син! Әүлиядер, валлаһи! Бу кызудан кая гына качарга икән дип уйлап бара идем.

Шунда иртән өйдән чыгып киткәндә, хатынының: «Кич эштән соң Аккош күленә су керергә барырбыз, бәлки», – дигәнә кылт итеп исенә төштә. Ул «Шайтан» дип көрсенеп куйды. Блютуздан:

– Кем шайтан? – дигән тавыш ишетелде.

– Юк ла, болай гына... – Аннары Ислам бер фикергә килеп: – Сәгать ничәгә килим? – дип сорады.

– Хәзер үк! – диде Регина.

– Ярар, көт, биш-ун минуттан булам!

Ислам, телефонны өзеп, хатынының номерын жыя башлады.

...Нәрсә дияргә соң? Тагын ни дип алдарга? Бу алдашуларның бер чиге булырмы инде?... Ярар, бу – соңгысы. Регинага «Вакытым юк» дип әйтсә иде дә. Юк шул инде, сүз биреп өлгерде...

Ислам хатыны Фәгыйлгә «көтелмәгән эш килеп чыкты, кич соң кайтам», дип, артык аңлатып тормыйча гына шалтыратып әйтте дә кибеткә кереп, яхшы шәраб, затлы кабымлыклар, йөзем тәлгәшләре белән лимон алып чыкты һәм үзен урамда көтеп торучы Регинаны утыртып, Лаеш ягына таба әлдерде.

Трактор дисәң, хәтерә калыр, трактордан бер жире белән дә калышмаган алагаем зур «Лексус» джип аларны ярты сәгать дигәндә, Имәнкискә артындагы аулак яр буена китереп тә куйды. Ислам машинадан төшмичә генә, утыргычларны артка шудырып, табын эзерләде. Бардачоктан моның ише сәяхәтләр өчен махсус йөртә торган юл фужерларын алып, икесенә дә шәраб салды. Рульгә утырасын уйлап, башта үзе эчмәскә дә теләгән иде, су кергәч, бер-ике сәгать эчәндә эзе дә калмас дип, үзе дә касәгә үрелде. Шәраб чыннан да бик затлы, тәмле иде. Ул фужерның яртысын гына бушатты да, кабымлык та кабып тормастан, Регинаның иреннәренә үрелде. Кызның үбәр өчен генә яратылган кабарыңкы иреннәре бөтен кабымлыкларны да алыштырырлык иде. Кыз үзе дә үбешергә сусаган, ахрысы, Исламны муеныннан кочып алып, бөтен тәне белән аның кочагына сарылды. Юка жәйге күлмәгенә ачык изүеннән ташып чыккан күкрәкләре Исламның тәнән пешереп алгандай булды, аның дәрте кузгалды...

Бераздан алар икесе дә авыр сулап тынып калдылар. Регина күлмәген дә салып тормыйча, комлы яр буйлап, дулкыннарын ярга каккан иксез-чиксез диңгез булып күренгән елгага таба атлады.

«Пәри кызы, – дип уйлады Ислам аңа карап. – Юк, Су кызы, Русалка. Берәрсенә кияүгә чыгып, балалар табып, иренәң кадерле хатыны, балаларының газиз әнкәсе булып кына яшәргә бит үзенә. Чыгар, андыйлар кияүгә дә чыгалар, баласын да табалар. Мокыт кына берәр егетнең башын әйләндерәләр дә бәхетле, матур гомер кичерәләр. Ә синең акыллы, матур дигән хатының менә шулай хыянәтче иренәң колы булып, гаиләне саклыйм, балаларны бәхетсез итмим дип, бәхет дигән нәрсәнең ни икәнән дә белмичә яши дә яши».

Суга кереп баручы Регина артыннан карап торганда, Исламның башыннан энә шундый авыр уйлар узды. Бу мизгелдә аның күнелендә үзенә карата нәфрәт хисләре уяңды. Аның суга ташланасы, үзен-үзе батырасы килеп китте. Күңеленә килгән авыр уйларны куарга теләп, ул тиз-тиз генә чишенде дә Регина артыннан атлады, ләкин аның янында туктап та тормыйча, сай

суны ерып, елганың эченә таба кереп китте. Шактый баргач кына, су аның биленә кадәр житте һәм ул колач жәеп йөзә башлады. Башта шулай колачлап йөздә, арыгач, чалкан ятып, берәз ял итте дә аркасында йөзәргә тотынды. Ярдан Регинаның «Ислам!» дип кычкырганына да игътибар итмәде, иште дә иште. Бик озак кычкырды Регина. «Ислам! Исла-а-а-м!» Берәздән аның кычкыруы да ишетелми башлады. Бары тик дулкыннарның гына лыптырдавы колак төбөндә кабатланып торды. Шунда Ислам туктап, артка борылып карады. Карады да куркып калды. Алда да, артта да – су да су; яр да, аңа кычкырып калган Регина да күренми иде. Ул яңадан артка таба йөзеп китте. Бик озак йөздә. Ләкин алда яр һаман күренмәде. Тукта, дәрәс йөзәмә соң ул? Бәлки, ул икенче якка киткәндер? Бәлки, ул һаман да эчкә таба йөзүен дәвам итәдер? Тукта, кояш кайда соң әле? Ул зур кызулык белән офыкка таба якынаеп барган кояшка карады. Кояш артта иде. Ә ул суга кереп киткәндә, кайсы якта булды икән соң кояш? Алда иде бугай. Димәк, кояшка таба йөзәргә кирәк. Ул дәрәс юнәлештә! Соң, дәрәс юнәлештә булгач, нишләп әле һаман да ярга барып житә алмый? Күптән бит инде ярга борылуына. Исламны курку биләп алды. Ул кычкырып та карады. Ләкин аны ишетүче булмады. Кычкыра-кычкыра тамагы карлыкты. Кайсы якка йөзәргә белмичә аптырап торган арада су читен алсу-кызыл нурларга манып, кояш та баеды. Дөнья караңгылана башлады. Ислам инде нык арган, ишәрлек түгел, селкенерлек тә хәле калмаган иде. Шунда ул, тирән микән дип, аягына басып карарга булды. Басса, исе китте – елга аның күкрәгеннән генә иде. Аның күңеленә жылы йөгәргәндәй булды. Берәз тынычланып калды. Ләкин кояш баю белән көндөзгә кызулык кинәт сүрелә башлады. Су тәнгә сизелеп суынырга тотынды. Күп тә үтмәде, дөнья караңгылыкка чумды. Хәзер аның өчен бер генә юл калды: төнне аяк өстендә үткәрергә. Кайсы якка булса да атларга. Бәлки, ярга таба атласа, су саегыр...

Акрынлап, баш өстендә йолдызлар да жемелдәшә башладылар. Елганың бер ягыннан ефәк шар шикелле ай калыкты. Ул шундый ап-ак, шундый матур. Исламның моңа кадәр айны мондый итеп беркайчан да күргәне юк иде. Ул шундый зур, шундый якында. Әйтерсең, жиргә төшкән дә яр буендагы агачлар өстеннән тәгәрәп бара. Яр да шунда гынадыр, бик якындадыр кебек. Тукталә, ай кайсы якта икән соң? Айны Казанда чакта күргәлэгәнә булды бит инде бу жәйдә. Нишләп шуларга да игътибар итмичә яшәгән икән соң ул моңа кадәр? Нинди матур ай бит! Айны соңгы тапкыр күрүе булса? Бу төндә ул шушы суда батып калса? Төнлә жил, давыл чыкса? Ислам күңеленнән куркыныч уйларны куарга, ниндидер башка нәрсәләр турында уйларга теләде. Ләкин үч иткәндәй, аның башы гел бер якка гына эшли иде: әгәр шулай булса, әгәр тегеләй булса... Беркадәр баргач, Ислам агым барлыгын тойды. Агым аны арттан этә иде. Арттан... Тукталә, Имәнискә Каманың кайсы ягына урнашкан соң әле? Кама Саескан тавы ягыннан Казанга таба ага. Имәнискә Саескан тавына бара торган юл өстендә. Димәк, уң ярда. Агым аны арттан этә. Димәк, Имәнискә аның уң ягында булырга тиеш. Ул уң ягына борылып басты. Су хәзер уң яктан этә башлады. Ничек моңа кадәр агым барын сизмәгән соң ул? Ислам аякларын жирдән аерып, алга, авыл ягына таба йөзәргә тотынды. Йөзгән чакта агым барлыгы бөтенләй сизелми икән ләбаса. Болай булгач, агым аны Имәнискә яныннан шактый

ерак алып киткән булырга мөмкин. Аның суга керүенә күпме вакыт бит инде. Ул чалкан ятып тын алды. Берездан кабат ориентирын югалтты. Үзен агым уңаена йөзгән күк хис итте. Тагын аягына басарга теләгән иде, аягы төпкә тимәде. Нишләргә? Ул башта бер ярты минут чамасы уң якка, аннары бер минут кирегә, шулай ук алга һәм артка йөзеп карарга булды. Ләкин барысы да файдасыз иде. Аны кабат курку хисе биләп алды. Аягында гына басып торса ярамаганмы?! Хәзер төпне ничек табарга инде? Ө бит төпкә аягы житәрлек урын каядыр шушында гына булырга тиеш. Ул әллә ни ерак та китмәде ләбаса. Берез хәл жыйрга да тагын бер талпынып карарга дигән кискен бер карарга килде. Беркадәр тын алгач, ни булса шул булыр дип, чалкан ятып, уңга таба ишә башлады. Күпме йөзгәндер, ул вакыт чамасын да онытты, беркадәр баргач, аягы комлы жиргә тигән кебек булды, дөньясын онытып кычкырып жибәрде:

– Ур-ра-а! Полундра! Жир!

Океан уртасында калган Миклухо-Маклай, диярсең. Ул аягына басты. Тирәнлек нибары бил тиңентен генә иде. Ләкин тирә-якта жир дигән нәрсәнең эсәре дә күренми. Әйтерсең, ул океанның кыл уртасына килеп чыккан. Шунда гына ул жәйге төннең узып киткәнен, офыкның бер ягына ут капкандай кып-кызыл булып, таң атып килгәннен күрдә. Кояш әле үзе күренми, ә таң аткан як инде яп-якты, кояшның үткер нурлары көлтә-көлтә булып, прожектор утларының балкышы шикелле, жир астыннан күккә төбәлеп, берән-сәрән генә йөзгән болытларны актара иде. Күк йөзе чалт аяз, дисәң дә була. Кояш чыккан яктан рәхәт салкын жил исә. Имәнкискә энә шул якта булырга тиеш, дип уйлап куйды Ислам. Ләкин ул кайда, моннан еракмы? Шундый озын булып тоелган жәйге кыска төн аны елганың кайсы турысына илтеп ташлаган? Ул боларның берсен дә күз алдына китерә алмады. Бил тиңентен генә булган суда бернинди агым да юк. Су өстендә башы гына күренеп торган чакта ул үзен иксез-чиксез океанның кыл уртасында итеп сизә иде. Ө аягына торып баскач, су билдән генә калгач, бу чиксезлек тагын да куркынычрак, тагын да һәлакәтләрәк булып тоелды. Шунысы гажәпләндерде – нишләп әле бу зур суда бернинди кораб йөзгәнә дә күренми? Элек бит Камада, әле сусаклагыч төзелгәнче үк, пароходлар йөзеп йөргән. Мәктәптә укыганда, аларның класс житәкчесе булган Финә апалары – Актаныш кызы – Актаныштан Казанга пароходка утырып килүләре турында сөйли торган иде. Кая киткән соң ул пароходлар? Аларның яшә чакларында бер жырда Казанның биш елга порты булуы турында жырлана иде. Нинди елгалар булды икән соң ул? Ниткән кораблар булсын, сыңар каек, балыкчы көймәләре дә күренми ичмаса.

Ислам тәмам арган иде. Аның басып тору түгел, суда ятып торыр хәле дә калмаган иде. Ул аптыраганнан үкерең елый башлады. Сабый бала кебек үксеп-үксеп, тыела алмыйча елады. Ни булып бетәр аның белән? Бу сай суда күпме утырып торыр ул? Кем килеп коткарыр аны? Аның кайда, ничек югалуын өстерәлчек Регинадан кала беркем дә белми. Тукта, үзе Регинадан кай жире белән артык соң әле ул? Кем соң ул хәзер? Табылса, тапсалар, хатыны алдында ни дип җавап бирер? Балалары алдында. Аларның күзенә ничек карар? Кем соң ул хәзер? Кем дип атарга аны? Хайвани нәфесен тыя алмаган азгын бер адәм актыгымы?.. Барысына да жәйге эссе һава

гаепле. Бу кызуда күлөгә астына качып, су буенда гына ятасы да югыйсә... Шулай да, нинди шайтан котыртты соң аны? Үз хатынын алып, Аккош күленә китсә, ярамаганмыни? Фәгыйләсен дә ярата бит ул юкса. Аны да бәхетле итәсе килә. Хатын дип, балалар дип чабып йөри. Юк, булганы гына житмәгән. Инде алтмыш яше тулып маташканда, дөньяның арт ягына тибеп яшисе килә, кинолардагы шикелле «кутить» итәсе килә. Итте менә. Инде нишләр? Аның миен энә шундый сораулар бораулый башлады. Башы зыңлап авыртырга тотынды. Житмәсә, ашказанында «мариалар утын кисәргә» кереште – бер колбадан икенчесенә су агызган кебек, богыр-богыр сыеклык йөргәнә ишетелә. Ашыйсы килү теләге миен тагын да ныграк игәүләде. Ул учлап-учлап, су эчте. Кама суы яңгыр суы кебек тәмсез, төче, ниндидер үзенчәлекле бер исе бар иде. Ләкин ашыйсы килү теләге көчле булганга, ул аның тәменә дә, исенә дә игътибар бирмәде.

* * *

Бернинди кычкыруларга, кире борылырга чакырып ялваруларга карамыйча, Каманың уртасына ук кереп юк булган Ислам артыннан озак кына карап торгач, Регина күлмәгенә кызу челләдә кипшенүен көтте дә, затлы шәрабны тагын бер фужерга бушатты һәм: «Төкердем башына, чыгар әле!» – дип көрсенеп, авыл уртасыннан үтә торган олы юлга таба атлады. Юлга чыгып, биш минут та үтмәде, күлмәге тәнәнә сыланып, узган-барганны ымсындырып торган кыз янына «Тайота» машинасы килеп туктады. Руль артында утырган егетнең «Ничек түлисез?» дигән соравына «Күз күрер», – дип җавап бирде дә Регина, Чулман диңгезе эченә кереп югалган Ислам турында бөтенләй онытып, машинага кереп чумды. Анысы җилдереп кенә, Казанга алып кайтып китте.

* * *

Ислам үз заманының типик бер баласы иде. Ул урта мәктәпне бетергән елда Леонид Ильич Брежнев дигән кеше үлдә. Университетта укыган елларында илдә властың үз кулларына алу өчен инде конструктив эш алып барырга сәләтсез карт коммунистлар арасында төрледән-төрле «интрижка»лар барды. Һәм, ниһаять, югары белем алуы турында диплом кулына кергән елда, Михаил Сергеевич Горбачёв дигән бер интриган коммунистик системаны бөтенләй туздырып, илне пыран-заран китереп бетерде. Илдә барган буталчык-болгавыр чорда, болганчык суда балык шәп эләккән кебек, власть башында утырган элекке үткен коммунистлар илдәге бар байлыкны үз кулларына эләктереп, үзләштереп бетерделәр. Сүзен дә уйлап таптылар бит әле – «приватизировать» ителәр.

Исламның атасы Мөхәммәт Ибләминов гомере буге колхоз рәисе булып эшләгән кеше иде. Районда да, халык арасында да абруе зур булды. Аны председатель итеп, 1943 елда сугыштан яраланып кайткач, егерме яшендә үк сайлап куйганнар. Колхозлар беткәнче, совет системасы таркалганчы шушы эштә булды. Хужалыгын районда гына түгел, бөтен республикада алдынгы миллионер колхоз итте. Биш кыздан соң алтынчы бала булып, көттереп-зарыктырып, инде малай тууга бөтен өметләре өзелгән, картаеп барган көннәрендә туган улын, үскәч, үз юлыннан китәр, дип өметләнгән

иде Мөхәммәт ага. Ул аны авыл хужалыгы институтына кертергә тырышты. Ләкин кызлар арасында иркә кашык булып үскән Ислам атасын тыңламады, әнисе сүзенә күбрәк колак салды, университетның тарих-филология факультетына, фәнни коммунизм бүлегенә барып керде. Мәктәпне алтын медальгә тәмамлаган иде, бер имтихан белән кабул иттеләр. Укуын жиңел укыды егет. Сөйләү куәсе яхшы иде, әллә авыл коммунистларының башлыгы булган әнисеннән күчкән иде инде аңа ораторлык сәләте – имтиханнарга әллә ни тырышып әзерләнмәсә дә, гел «бишле»гә биреп чыга торган булды. Логик фикерләү бик көчле иде егеттә, акыл сатуга хирыс иде. Ә менә чит телне начар үзләштерде. Авыл мәктәбендә барлы-юклы өйрәнгән немец теленнән азап чикте. Ләкин аннан да дипломында югары билгә алуға иреште. Немец теленнән университетта аларны кияүгә чыкмыйча картаеп барган утыз-утыз биш яшьләр тирәсендәгә бер кыз укытты. Элеонора Эльдаровна исемле. Элеонора Эльдаровна немец телен мәктәптән ипи-тозлык та өйрәнәп килмәгән, ләкин кыяфәте белән бөтен кызларның да һушын алган Исламны беренче зачетта ук үз кармагына эләктерде. Зачетын куймады, әзерләнер өчен өенә чакырды. Ләкин максаты егеттән немец ясау түгел, рәхәтләнү хажәтләрен канәгатьләндерү булып чыкты. Ислам да моңа бик риза иде. Университетта Ислам башта группа комсоргы булды, өченче курста укыганда, аны факультет комсомол оешмасы секретаре итеп сайладылар. Диплом яклауга шәһәрнең бер районындагы комсомол оешмасына икенче секретарь итеп чакырдылар. Бер үк вакытта фәнни коммунизм кафедрасы каршында аспирантурага алдылар. Шул елны ук партиягә дә кандидат итеп кабул иттеләр. Кыскасы, егет алдында зур офыklar ачылды. Ә инде группадашы, каучук заводы директорының кызы Фәгыйлгә өйләнәп тә куйгач, чикләвекле имән ауды бәхетле карьеристның алдына. Бер ел эчендә баш әйләнгеч карьера ясап куйды шома егет. Тик дөнья шулай матур гына барганда, карьера тәгәрмәче зырылдап әйләнә башлагач кына, дөнъяның астын өскә китергән коточкыч хәлләр булып алды илдә. Мәскәүдә бер төркем коммунистлар ГКЧП дигән нәрсә оештырып, айнымас адәмнең властыка килүенә юл ачтылар. Башка районнар шикелле үк алар райкомының да ишеген печатлөп, ябып куйдылар. Халык зурлап, Ислам Мөхәммәтович дип мөрәжәгать итә башлаган героёбыз, бер мизгелдә портфельсез калып, урамга чыгып басты. Бар да бетте дип, кара кайгыга батып йөргән көннәрнең берсендә офыкта әллә ниткән Гайдарлар, Чубайслар килеп чыгып, Ислам кебекләр алдында оймак кабат капкаларын ачты. Әле ярый әтисе кебек карт коммунистларның сүзләрен тыңлап, партия райкомын яңадан торгызабыз дип йөрмәде. Каснатасының акыллы киңәшен тотып, каучук заводы каршында завод житештергән продукцияне урнаштыру буенча кече предприятие ачып жибәрде. Бу аның ил тормышындагы яңа формациядә бердәнбер дөрөс һәм уңышлы адымы булды. Тик шушы адымы белән үзен әтисе алдында мәңге юып бетермәслек зур гаепле итте. Һәм бу гаебе өчен үз вөжданы алдында да, Ходай каршында да жавап тотасы көннәре әле алда иде.

Иксез-чиксез су дәрәясы кочагында япа-ялгыз калган һәм бу һәлакәттән салам бөртегенә ябышып та котылып әмәл таба алмаган бер мәлдә, Исламның миен бораулап, әтисе алдындагы шушы гаебе хәтеренә килеп төште.

1993 елның сентябрь ахырлары иде. Табигатьнең матур чагы, дөньяда әбиләр чуагы. Кыр эшләрә бетеп бара. Районда сакланып калган бердәнбер «Алга» колхозында илле ел колхоз рәисе булып торган Мөхәммәт Ибләминовның 70 яшьлек юбилеен үткәргәзгәз жьендылар. Районнан да, Казаннан да зур кешеләр киләсе, диделәр. Ислам гаиләсен алып, әтисенең туган көне житкәнче бер атна алдан кайтып төште. Гаилә дигәне – хатыны Фәгыйлә, ике яшьлек кызлары Самира һәм үзе. Аларны затлы кара «Волга»да тирбәтеп кенә, каучук заводы директорының шофёры кайтарып куйды. Кайтарды да, өйгә кереп чәй дә эчеп тормыйча, кире китеп тә барды. Бәйрәм көнне директор кодалары үзе дә кунак табынының түрөндә утырачак имеш, диделәр. Сөекле кызының каснатасы юбилеенда нишләп әле табын түрөндә утырмасын? Завод директоры да кеше ләбаса, ул да башкалар кебек ашый да, эчә дә, уйный-көлә һәм жырлый да.

Яшь кенә булса да, Исламның да авыл халкы арасында абруе зур иде. Шулай булмый ни, университет тәмамлаган, фәннәр кандидаты, Казандагы зур бер заводта нәчәлник булып эшли. Үзен энә кара «Волга»да гына утыртып йөртәләр. Хатыны да – завод директоры кызы. Сокланып кына түгел, көнләшеп үләрсең.

Улы әйбәт кенә урнашса да, Мөхәммәт ага аның борын чөеп йөрүләрен бик өнәп бетерми иде. Хезмәт куеп ирешкән дәрәжәсемени?! Артык шома булып чыкты аның зур өметләр баглап үстергән төпчеге. Тормышны беләме? Нәрсә эшләгән соң әле ул? Халык бәхете өчен оештырылган совет власте хәрабәләре өстенә басып, түрә булып алган. Ул гомере буге тир түгеп, кан коеп төзөгән тормышны жимереп, аның берәмтекләп жыйнаган байлыкларына хужа булырга ни хагы бар соң ул «молокосос»ның? Яңа власте башлыкларының барысына да шундый мөнәсәбәттә торган Мөхәммәт ага бер улына карата гына башкача була алмый. Моңа аның намусы, вөжданы кушмый иде. Шуңа күрә дә улы белән гәпләшә башласа, беркайчан да борчагы пешми аның. Бу юлы да бәйрәмнең яме китмәсен, тавыш чыкмасын дип, улы белән артык сүз куертмаска ниятләгән иде. Ләкин сүзне малае үзе чыгарды. Олы кызларының балаларын сөеп-яратып үстергән Мөхәммәт ага картаеп барган көнөндә онык сөю бәхетенә ирешүенә куанып, Ислам улының кызы Самираны алдына алып, әбәк-чәбәк уйнап утыра иде. Яннарына Ислам килеп басты да:

– Балалар сөеп, өйдә генә утырып вакытың житкәндә, колхоз дип чабып йөрмә инде, әти, – дип, сүз кушты. – Күптән таралып бетте бит инде колхоз дигәнең. Шәхси кулларга күчте. Ташла син ул эшне.

– Юк сүз сөйлисең, улым. Колхозның нәрсә икәннен белмәгән килеш. Бүгенге колхоз да шул сез төзөгән акционерлар жәмгыяте инде ул.

– Хосусый милеккә бетереп, кеше баемасын, уртақ казнага эшләсен дигән идеяне тормышка ашыру өчен коммунистлар уйлап чыгарган система иде инде.

– Байларның азгынлыгыннан туйган ярлы халык өчен бер дигән система. Менә күрерсең, власте башында утырганнар байый, гади эшче халык хәерчеләнә башласа, әти хаклы булган икән, диярсең әле. Облигацияләр, ваучерлар уйлап чыгардылар. Эш башында утыручылар колачлап алды акцияләргә, гади халык учлап тотып калды.

– Соң, алсыннар иде, ирек иде бит.

– Нинди ирек, акчасы булмагач, нәрсәсе белән алсын? Башыңны дуракка салып сөйләп утырмасаң. Акчаның бәясе бетте. Миллионерларны Америкада гына бар дип яши идек. Үзөбездә хәзер һәркем миллионер. Шулмы инде муллык? Пенсия ала алмый мескен халык.

Мөхәммәт ага соңгы елда бу темага тыныч кына сөйләшә алмый башлаган иде. Власть башына килгән Гайдар, Чубайс кебек бәндәләргә аның жене сөймәде. Ул нәкъ менә шушы ике кешене Ельцинны ялгыш юлга кертәп жиһәрүче иблисләр дип саный иде. «Ә Ельцинга нәрсә кирәк? Иртән торгач башын төзәтергә булса, ике дөнья бер кәнди, кем әйтмешли». Ислам белән бу темага сөйләшмәскә никадәр тырышса да, бу юлы түземлеге житмәде, каһәр. Ләкин үзенә ялгышын аңлаганда, соң иде инде, ярты елдан бирле сул як күкрәген тырнап торган чәнчешү өянәге тагын кузгалды. Ул хәлсезләнеп, диванга чүмәште. Ләкин улына берни дә сиздермәскә тырышты. Ә Ислам исә этисенә авырткан сөяләнә торган саен ныграк басты.

Мөхәммәт Ибләминов колхоз председателе булып, 1943 елда эшли башлады. Шул елны, Курск дугасындагы каты сугышларда авыр яраланып, өч ай госпитальдә ятканнан соң, бүтән сугышка ярамый дип «списәт» ителәп, егерме яшендә бот төбәннән сул аяксыз калгач, инде колхоз эшенә дә ярамап дип борчылып, ярасы төзәлеп тә бетмәгән килеш кайтып төшкән иде ул туган авылына. Аягынан кан саркып торган килеш, урын өстендә аунап яткан кышкы бер көндә капка төпләренә кара айгырга кошёвканы чана жиккән таныш түгел бер кеше белән председатель Гөлнәфис апа килеп туктадылар. Бөтен өйне тутырган салкын һавага ияреп, ишектән килеп керә-керешкә Гөлнәфис апа ирләрнеке шикелле калын тавышы белән исәнләште дә туп-туры Мөхәммәт яткан караватка таба атлады.

– Менә шушы инде ул безнең герой, – диде. – Йә, нихәл, Мөхәммәт нәнәм?

– Ярый болай. Ятам инде менә сыкранып. Төзәлеп тә бетми. Кем инде мин хәзер – эшкә яраксыз бер мәхлук...

– Алай димә, улым, – дип, сүзгә әнисе Рәбига апа кушылды. – Аллага шөкер, исән кайттың. Әтиңнең, әнә, хәбәрсез югалды дигән хәбәр генә килде. – Шулай диде дә Рәбига апа альяпкыч итәге белән ике бите буйлап тәгәрәгән күз яшьләрен сөртәргә тотынды.

– Ярар, әни, ташлала шул балавыз сыгуыңны. Яраландың. Частен югалткандыр. Андый хәлләр фронтта сугышка кәргән саен булып тора. Табылып. Үлдә, димәгәннәр бит.

– Әйе шул, Рәбига апай, тынычлан. Менә зур эш белән килдек бит әле Мөхәммәт янына.

Рәбига апа берәз тынычлангандай булды.

– Нинди эшкә ярасын инде ул бала? Күрмисезмени? Ярасы чеп-чи әнә. Төзәлсә уйламый да, – диде ул, күз яшьләрен сөртә-сөртә.

– Төзәләр, Рәбига апа. Без аңа бүтән үк эшкә тотын, димибез. Онытып та торам, таныш бул, Мөхәммәт нәнәм, райком секретаре Хәдичә Хөҗжәтовна апаң була бу. Сине «Партизан» колхозына председатель итеп сайларга дигән тәкъдим бар.

– Кит, булмаганны. Күрмисезмени, аяксыз персидәтел була, димени? – дип, Рәбига апа улы өчен җавап бирергә ашыкты.

– Эни, син кунактарга чэй куй эле. Кушылма эле бу эшкэ, – дип, Мөхөммөт энисенэ кезэңкэ артына төртөп күрсөттө.

– Ие, Рэбига апа, кушылма эле син ирлэр сүзөнэ, – дип куйды Гөлнэфис тэ.

– Ирлэр... Ирлэр сугышта шул, нэнэм. Сугышта. Монда хатыннар да яралылар...

– Эни!..

– Бетте, бетте. Чөем кайнар. Самавырым көтөп утыра... – диде дэ Рэбига апа кезэңкэ артына кереп югалды.

– Тэк, нэрсэ дисең, Мөхөммөт нэнэм? – диде Гөлнэфис.

– Син, энем, комсомолмы? – диде райком вэкиле.

Мөхөммөт өчен Гөлнэфис жавап бирергэ ашыкты:

– Комсомол. Комсомол, Хэдиçə Хөжжəтовна. Сугышка кадэр колхозның комсомол оешмасы секретаре иде.

– Шулай укмыни?! Бик эйбэт. Монда ике төрлө сүз дэ була алмый, болай булгач! – Баштарак сүзсөз күзөтөп торган Хэдиçə Хөжжəтовна үз ролөнө керде дэ куйды, командный тонда ук сөйлөшө башлады. – Берэр ай дэвалан да колхозны кабул итеп ал, энем. Бу сиңа партия поручениесе.

* * *

Өнө шулай ил өчен иң авыр елларда, колхоз тормышының авыр чорларында Мөхөммөт Ибләминовны колхоз председателе итеп сайлап куйдылар авылдашлары. Илле ел житэкләде ул колхозны. Баштагы чорда һәр ел саен отчёт-сайлау жыелышы була торган иде. Халык бик таләпчән. Еллык хисапны бөөренэ таянып ясаттыра иде. Өч тапкыр колхозның исемен алыштырдылар, э председателне бер тапкыр да алыштырмадылар. Яраттылар Мөхөммөтне. Таләпчәнлегө өчен дэ, үзен гади колхозчылардан өстен тотмавы өчен дэ, ярдәмчеллегө өчен дэ. Төрлө еллары булды колхозның. Бигрәк тэ партия белән Хрущёв дигән шарлатан идарэ иткәндэ. Американы куып житэбөз дэ узып китэбөз, дип шапырынып, ни генэ кыланмады авыл кешесе өстеннән. Ул бакчада үскән һәр куак, лапаста йөгөрөп йөргән һәр чебөш өчен салым түлэттерү, дисеңме, ул абзарыңнан бөзау-сарыкларыңны елатып талап алып чыгып китүләр, дисеңме. Алай да түздө авыл кешесе. Брежнев заманында тормыш яхшырды. Авыл кешесенэ хөзмөт хақы акчалата бирелэ башлады. Килешэ Мөхөммөт: совет тормышының плюслары белән бергэ минуслары да күп иде. Ул һэртөрлө тыюлар – машина сатып алуны тыю, алыпсатарлыкны тыю, чит илгэ чыгуларны рөхсәт итмөү, авыл кешесенэ паспорт бирмөү, шул ук вакытта кешене вербовка белән жәһәннәм тишегендөгө яктарга эшкэ жибөреп, йортсыз-нисөз яшөтү, тагын әллэ нинди, әллэ нинди тыюлар. Мөхөммөт боларның берсен дэ кабул итэ алмады. Ө менэ илне үзгөртеп корабыз дип, шул тыюларны гына бетерәсе урынга, башта бөтен ил халкы эшлөп торганда, кибет киштәләрөндэ махсус рөвөштэ азык-төлекне, илдэ житөштерелгән эйберләрне юкка чыгарып, совет чорында халык көчө белән төзөлгән бар нэрсөнө шәхси кулларга тапшыру, анысын да алдау юлы белән түрөләрнең шәхси милкөнэ әвөрелдерүгэ кайтарып калдыру аның өчен бөтенләй кыргый бер нэрсэ иде. Моңы илне үзгөртеп корабыз, дип тотынган Горбачёв атлы бер шарлатанның наданлыгы, димичэ, ни дисең? Ө нигезөндө болай да хөсөсый хужалыктарның бергэ күмәклөшөп эшлөү принцибы яткан

колхоз системасы хосусыйлаштыруга нинди зыян китергән булыр иде икән? Менә шулар хакында уйлау Мөхәммәт Ибляминовның йөрәген нык бозды соңгы ике елда. Соңгы ярты елда исә аны әледән-әле йөрәк өянәге борчый башлады. Туган көне алдыннан улы Ислам белән башланган сөйләшү бу чиргә соңгы ноктасын куйды. Улы: «Эти, ни булды?» – дип сорарга да өлгөрмәде, хәлсезләнеп, урынга ауган карт, диван күтәртмәсенә башын кыңгыр салып, тынсыз калды.

* * *

Ислам бил тиңентен суда күпме басып торгандыр, елганың бер ягында алтын нур көлтәләрен күккә сирнеп балкып чыккан кояш зур тизлек белән өскә күтәрелә башлаганга да әллә никадәр вакыт үтте. Кояш чыккан яктан искән салкынча жил басылып, көн тагын кичәге кебек үк кыздыра башлады. Бу вакыт арасында Ислам әтисе турында гына уйлады. Әтисенә 70 яше тулган көндә улы белән бәхәскә керүдән кузгалган йөрәк өянәгеннән дөнья белән хушлашуы турындагы газаптан, ашыйсы килүдән зыңлый башлаган баш авыртуы торган саен көчәйде, торган саен зиһенен томалады.

Әтисенә хаклы булуын Ислам соңлап булса да, аңлаган иде инде. Ләкин вакыт машинасы тәгәрмәче бернигә карамый әйләнә икән шул. Бер бәйдән ычкынган кара айгыр бөтен киртәләргә жимереп, алга ыргыла, дөнья гаделсезлек сазлыгына батканнан-бата бара. Хәзер инде бар кешеләргә тигез тормышта яшәтү идеясен кире кайтару һичберкемнең хәленнән килә торган эш түгел. Кешедә иртәгәгә көнгә ышаныч дигән нәрсә бетте. Бүген матур гына яшәп яткан кеше иртәгесен эңә шул сазлыкка кереп батмас дигән бернинди гарантия дә юк. Шуңа күрә Исламга да бу хайвани тереклек дөньясында ябышып калу өчен бик күп гаделсезлекләр кылырга, кешеләргә кыерсытырга, кайберләрен хәтта таптап-изеп китәргә дә туры килгәләде. Әтисе турында уйлар аңа ихтыярысыздан эңә шундый эшәкелекләргә искә төшерергә мәжбүр итте.

* * *

Каенатасы канаты астында кече предприятиесенә эшләре матур гына барган бер көнне каучук заводы банкротлыкка чыкты. Жиңел килгән байлыкка кызыгучылар күп иде шул ул заманда. Банкротлыкка чыгару белән махсус шөгыльләнүчеләр бар иде. Шундыйларның берсе көннәргә берендә Исламның эш кабинетына килеп керде. Үзен Казанда махсус оештырылган банкротлыкка чыгару белән шөгыльләнүче фирма вәкиле итеп таныткач, башта кече предприятиенә эшләре турында сорашты. Аннары төп заводның эшләре белән кызыксынды.

– Зарланмыйбыз, – диде Ислам.

– Кече предприятиедән әллә ни күп кермидер бит. Заводның үзе белән идарә итәргә теләгегез юкмы соң? – диде кунак.

– Кемнең генә начальник буласы килми икән?!

– Алайса нәрсә көтеп утырасыз?

– Нишләргә кушасыз соң?

– Бер матур тәкъдим бар, – диде кунак һәм «Нинди?» дип сораганны көтмичә үк: – Төп заводыгызны банкротлыкка чыгарырга кирәк, – диде.

- Банкротлыкка чыккан заводка начальник кирэк булмыйдыр бит инде.
- Банкротлыкка чыгару ул эле предприятияе ябыш кую дигән сүз түгел.

Аны шәхси кулларга күчерергә дә мөмкин.

- Уйлап карарга кирәк.
- Уйлагыз. Өч көн эчендә җавап бирергә тырышыгыз.

Кунакны озаткач, Ислам озак уйлап тормады, каенатасын күрөп сөйләшергә кирәк дигән фикергә килде. Ул акылсыз кеше түгел, дәрәҗәс кинәш бирми калмас, диде.

– Өткәй, каучук заводын банкротлаштыру буенча идарәче булып эшләргә тәкъдим итәләр, нишләргә икән? – дип башлады ул сүзен, мәсьәләне мөгезеннән алып.

– Ерып чыга алырсыңмы соң? Бик җаваплы һәм катлаулы эш. Моңың өчен Мәскәүдә махсус эзерлек үтәргә кирәк.

– Кем белгән инде.

– Кем белгән шул. Мин эшнәң шуңа таба барганын аңлаган идем инде. Сиңа бу эш белән булышмаса кинәш итәр идем.

– Ә нишләргә?

– Нишләргәме? Син бит – колхоз председателе малае. Кода районда абруйлы кеше иде. Хакимият башлыгы белән боткасы пешә иде. Кайтырга да авылда эшли башларга.

– Ничек? Колхозлар юк бит хәзер.

– Булмаса соң.

– Фермер булыпмы?

– Фермер булып чиләнергә түгел. Коладан соң колхоз «ООО»га әйләнде бит анда. Җавапчылыгы чикләнгән җәмгыять. Аннан бирле бик күп үзгәреشلәр барлыкка килде. Авыл хужалыгына да цифровой технологияләр кертелә башлады. Ә бу нәрсә дигән сүз? Бу авыл хужалыгында эшнә компьютерлаштыру дигән сүз. Кырларда да, фермаларда да эш бер урыннан торып, әйтик, идарәдән, компьютер ярдәмендә генә алып барыла. Интернет аша. Авылда эшләргә кеше калмады, яшьләр китә, диләр бит. Китсен. Хезмәтне компьютерлаштырсаң, болай да эшчеләрне кыскартырга кирәк булачак. Әле шуның өстенә ике-өч хужалыкны берләштерергә, бер түбә астында эшләтергә мөмкинлек туа чак. Киртләдәнме?

– Ә миңа кем бирә соң ул хужалыкны? «ООО»га әйләнде, дисең бит.

– Соң, инвестиция кертәм дигән булып, эшнә үз кулыңа аласың. Әллә эшләре ал да гөл дип беләсеңме ул «ООО»ның?

– Нинди инвестиция? Каян алырга ул акчаны?

– Соң, кияү балакай, заводны банкрот итәргә кирәк дигән тәкъдим белән килгәннәр, дисең бит. Файдалан менә шуннан. Каршы дәшмә, чыгарсыннар заводны банкротлыкка. Сиңа ниндидер бер «ООО»га ярдәм күрсәтерлек кенә инвестиция бирерлек хәлләре бардыр, сөйләш үзләре белән. Ә районның хакимият башлыгы белән аерым сөйләшербез. Аңа да акмаса да, тамызып торырсың.

* * *

Банкротчы егетләр юмарт булып чыкты. Исламның управляющий булырга теләмәвен ишеткәч, әгәр эшләр уңышлы гына барса, «доля»да булырсың дип, аңа 50 миллион сумлык кредит бирергә вәгдә иттеләр.

Ләкин авылда хәлләр ул уйлаганча жиңел генә бармады. Башта очын-очка ялгап яшәүче «ООО»ның үзен банкрот дип игълан итәргә туры килде. Хакимият башлыгына барып, планнар турында сөйләшә башлагач, аның да күзә майланды: «Бик әйбәт идея бу. Заманча технологияләр белән эшли торган тармак оештырып жиберсәк, республикада исемебез яңгырар иде. Сезнең идеягә өстәп, тагын шуны тәкъдим итәм: «Алга» белән тагын ике «ООО»ны берләштереп була. Колачлырак эшләргә кирәк. Инвестор үзә ярдәм итәм дип торганда», – диде.

Хахимнең каршы булмавы гына түгел, ярдәм итәргә дә эзер торыуы кергән табышның ун проценты аның өләше дигән сүз иде. «Ярар, район башлыгының түбә булып торыуы эштә комачаулык итмәс», – дип уйлады Ислам.

Эш жиңел генә бармады. Колхоз заманыннан бушап калган, хужасызлыктан жимерелеп барган терлекчелек абзарларын жиңелчә генә булса да сипләп чыгарга туры килде башта. Аннары теге ике «ООО»ның малларын төзекләндерелгән Буралы фермасына күчәрделәр. Бу эш бик зур жәнжаллар белән барды. Терлекчеләр эштән бушап калды. Ислам халыкка: «Беркемне дә эшсез калдырмайчакбыз», – дисә дә, олы яшътәге хатыннарынның икенче авылга йөрөп эшлиселәре килмәде. Китте жалы язучылар. Хахимияткә хәтле барып життеләр. Ләкин хахим Ислам яклы иде, дөгъва белдереп йөрүчеләрне төрлечә алдап-йолдап кайтарып жиберә килде. Бераздан берни дә чыгара алмасыларына ышанганнан соң, районга йөрүдән туктадылар. Кайсыныңдыр гәзиткә язуы да ярдәм итмәде. Каргаучылар күбәйдә ул чакта Исламны. Каргыш төшә, диләр бит. Менә хәзер Чулман диңгезенең уртасында бил тинентен су эчендә тилмергәндә, ул энә шул каргышларны исенә төшерде.

Әле «ООО»ны хосусыйлаштыру вакытында халыктан каргыш жыюы бер хәл, берничә елдан эше тагын көрчөккә барып терәлдә Исламның. Инвестор биргән 50 миллион кредитны түләү – кергән табышның зур өлешен суга салу белән бер иде. Өч хужалыкны берләштереп, нанотехнологияләр кулланып эшли башлайбыз дигән хыяллар буш куык кына булып чыкты. Эшне заманчалаштырыр өчен тагын да зуррак кредитлар алырга кирәк. Кая ул, әле монда вак-төяк кредитларны түлү-түли дә язгы-көзгә кыр эшләре вакытында техниканы эшләтергә дип алган солярка белән бензин өчен бурычларны каплап барырга акча калмый. Район хахименең дә нәфесе зур икән... Аның белән конфликтка керергә туры килде. Моңысы инде житдирәк нәрсә иде. Хахим белән араны өзәр өчен Исламга йөз илле баш үтезне сугымга озатырга туры килде. Ислам бу эштән китәргә, ләкин хахимне ничек тә үзенә бәйләлектә калдырырга дигән фикергә килде. Моңа бары тик бер юл белән генә ирешергә мөмкин иде. Ул да булса, Казанда югарырак дәрәжәдәге урында эшләү. Ләкин ул дәрәжәле урынны табарга һәм анда барып урнашырга кирәк иде әле. Ул үзенә ниятләрен каснатасы белән уртаклашырга булды. Бары тик ул гына ярдәм итәргә мөмкин.

* * *

Имәнкискә – Лаеш районының Мәскәү – Казан – Оренбург трассасында урнашкан иң зур авылларның берсе. Ул Татарстанны төньяк-көнчыгышыннан көньяк-көнбатышына таба горизонталь рәвештә кыл ике кисәккә бүлөп

аккан Чулман-Кама елгасының Лаеш белән Саескан Таулары арасындагы диңгезгә тиң булып жәелгән иң киң урынында, төньяк яр итәгендә урнашкан. Табиятының матур бу жирендә, диңгез булып жәелгән су буенда, олы юл өстендә урнашуы белән ул һәрчак кешеләрнең күңелен үзенә жәлеп итеп торды. Үзгәртеп корулар башлангач, шәһәрдән килеп, дачалар, жәйге йортлар салып яшәүчеләр арткан, авыл тагын да үсеп, матураеп китте. Дачниклар арасында төрлө халык очрый иде. Ислам үзенң «Лексус»ы белән су керергә килеп туктаган урын заманында Казанда шактый гына даны чыккан «Такташ» оешкан жинаятьчел төркемендә йөргән элекке башкисәр, шактый гына еллар утырып чыкканнан соң, хәзер инде акылга утырган, яше алтмышлар тирәсендәге Жора исемле бер авторитет яшәп яткан йорт коймасы янында иде. Үзенң ике катлы коттеджының чорма тәрәзәсеннән ул су керергә килгән бу кунакларны озак кына карап, күзәтеп торды. Үз яше чамасындагы картлачның яшь кенә чытлык кыз белән кыланмышларын карап торганнан соң, жирәнгәч кыяфәт чыгарып, тәрәздән лач итеп жиргә төкерде дә, аска төшеп, ишегалдына чыкты һәм өй тирәсендәге эшләре белән мәшгуль булды. Берәздән ул йортының биек таш коймасы артында баягы кунак кызының «Исла-а-м!» дип, ачы итеп кычкырганын ишетте. Кыз озак кычкырды. Жора аның ни өчен кычкыруын белер өчен кабат чормага менеп, тагын карап тора башлады. Кыз тамагы карлыкканчы кычкырды-кычкырды да машинага кереп, бер фужер шәраб эчте һәм бәләкәй кул сумкасын алып, тиз-тиз атлап, олы юлга таба китеп барды. Ә «Лексус» шул урында торып калды. Аның хужасы кая киткән? Нишләп кыз аны калдырып кайтып бара? Ул боларның берсен дә аңламады.

Жәйге төн кыска. Сәгать икеләрдә инде яктыра башлады. Жора йокысыннан уянып, урамга чыкты. Ул сигарасын кабызды, бусага төбенә утырып, аны тартып бетергәч, янә чормага менеп, тәрәздән койма артына күз төшерде. Ни гажәп: «Лексус» әле дә шул урында тора иде. Аның күңеленә шом төште: ни хикмәт бу? Машина хужасы кая китәргә мөмкин? Ул кабат аска төште, бәләкәй капканы ачып, урамга чыкты һәм як-ягына карана-карана машина янына килде. Гажәп, машинада бер кеше дә юк. Ул ишекне тартты. Арткы утыргычлар арасында юлда капкалап алу өчен махсус ясалган өстәлчәктә ачылган шешә һәм ике фужер, берничә тәлгәш йөзем, туралган лимон кисәкләре һәм телефон ята иде.

«Салган килеш суга кергән дә йөрәк өянәге тоткан булырга тиеш картлачны. Кыз исә куркудан ташлап кайтып киткәндер», дип уйлады Жора. Аның күзә руль янында эленеп торган брелок белән ачкычка төште. Ул бардачокны ачып карады. Анда машинаның иминият кәгазе, документлары ята иде. Иминият кәгазендә ул машина хужасының исеме укыды: Ибляминов Ислам Мөхәммәт улы. Шунда ук ул хужаның суга керер алдыннан ашыгып чишәнгәндә, күлмәк кесәсеннән төшеп калган паспорты белән правасын да күрде.

Яше инде алтмышлар тирәсендә булса да, күңелендә яшьлектәге мәкерле эшләргә хирыслыгы һаман уяу калган, якын-тирәдәге яшьләр арасында авторитет булып саналган картлачның кәефен күтәреп, башында «көтмәгәндә бәхет ишелеп төште!» дигән уй сызылып узды. Ул тиз генә өйгә кереп, телефонын эзләп тапты һәм әле төн уртасы булуга карамастан,

кемнендер номерын жыйды. Телефонны озак кына алмый тордылар. Бераздан карлыккан тавыш ишетелде.

– Өлү, сөйлө! – диде ул.

– Кореш, срочный эш бар. Мин хэзер килеп житэм. Гаражыңны ача тор, – диде картлач, аны-моны аңлатып тормыйча.

Ул Имэнкискэнең аргы башында яшәүче кулдашы Гәрәйгә шалтыраткан иде. Исәбе – кеше-кара күргәлэгәнче иясез машинаны урнаштырып кую.

Жора машинага кереп утырды да ачкычны борды. Бәясә биш «лимон»¹ тирәсе торган затлы «Лексус» гөлт итеп кабынды да хэзерге суыткычлар шикелле тонык кына тавыш чыгарып эшли дә башлады. Биш минут дигәндә, ул кулдашының ишегалдында иде инде.

– Бу малны бүген үк урнаштырырга кирәк. Гастролёрларга биреп жибәрсәң, яхшы булыр. Каян алганны сорама. Бар да тәртиптә. Эт тә эзләп килмәс. Документлары бардачокта, – диде ул Гәрәй дустына. – Ун проценты синеке.

– Аз, – диде Гәрәй. – Мәшәкәте күп. Соңыннан жавап бирергә туры килүе бар.

Шулай дигәч, Гәрәй бардачокны ачып, андагы кәгазьләрне актарырга тотынды.

– Дускаем, хужасы бар бит бу малның. Сорап килмәсәме соң?

– Килмәс. Һәрхәлдә, тиз генә килүче булмас.

– Ничек алай бик ышанып әйтәсең? «Мокруха»² түгелдер бит? Мин андый эшкә бармыйм, гафу ит, туганкай.

– Әйттем бит инде, бернидән дә курыкма. Машинаны тиз генә эзләп килүче булмас. Ике кабатлатма. Теләмисең икән, алучы табылыр. Киттем алайса.

– Тукта, ашыкма. Но ун гына аз.

– Күпме дисең соң?

– Егерме.

– Син нәрсә? Ычкындыңмы әллә? Ярты «лимон» тик торганда кулыңа керергә тора.

– Ярар, ярар, тынычлан. Мин бит мокруха булмасын дип кенә әйтәм.

– Ну, ярар, унбиш. Ризамы?

– По рукам. Килештек.

Алар кул бирештеләр.

– Ярый, мин киттем. Эшне бүген үк башкарып чыгарга кирәк.

Жора шулай диде дә «Лексус»ны Гәрәйнең ишегалдында калдырып, капкадан чыгып китте. Исламга ун елдан артык карусыз хезмәт иткән, чынлыкта аның көпчәк өстендәге икенче өе вазифасын үтәгән затлы да, кыйммәтле дә машина шуның белән икенче хужа кулына күчте. Гәрәй аны шул сәгәтьтә үк Казанда урланган машиналар сату белән шөгыльләнүче эшнәләренә илтеп тапшырды.

Бу Исламның Буралыдагы «ООО»сын банкротка чыгарып алдыннан сугымга озаткан 150 баш үгездән кергән табыш хисабына алынган автомашинасы иде.

¹ «Лимон» – Гражданнар сугышы елларында барлыкка килгән XX гасырның 90-нчы елларда кабат кулланыла башлаган жаргон сүз. Миллион дигәнне аңлата.

² Мокруха – жаргон сүз. Жинактычеләр телендә кеше үтерү, кан коюны аңлата.

Бу көн дә кичәге кебек үк кызу булырга охшый. Иксез-чиксез су дәрәясы белән бергә-бер калган Ислам үзенәң бу дөнья, тирә-як табигать, кешеләр, гаиләсе, ата-анасы алдында кылган гөнаһлары, гаепләре турында уйлаудан гажиз иде. Су тоткынлыгыннан котылуның бернинди дә юлын, әмәлен таба алмау аны гаять зур афәт, үлемнән курку хәсрәте белән күзгә-күз китереп терәде. Моңа кадәр әле аның мондый курку хисе кичергәнә юк иде. Шунның өстенә аның үлеп ашыйсы килә. Дәрәс, ач торган кешеләр, бер-ике көн түзсәң, ачлык тойгысы бетә, диләр. Иң мөһиме, сусыз интегергә язмасын. Белгечләр хәтта ач торунның, имеш, сәламәтлеккә файдасы бар дип тә сөйләләр. Димәк, ачлыкка түзәргә була. Ә су дигәнәң, монда – иксез-чиксез, океан!

Кояш офыктан күтәрелә башлагач, Ислам, ни дә булса эшләргә кирәк дип, агым унаен чамалап, агымны кисеп, алга таба йөзә башларга дигән карарга килде. Агым аны елга буенча алып китәчәк һәм аның беркайчан да чиге булмачак. Ә агымны кисеп йөзсәң, ике ярның берсенә барыбыр барып чыгарга мөмкин, дип фикер йөртте ул. Ачлык интектерсә дә, олак кына бер урында тору аңа беркадәр хәл керткән иде.

Ул колач салып, шактый гына йөзгәннән соң, тагын аягына басып карады. Ни гажәп, су аның бот төбеннән генә булып чыкты. Иң сөнечлесе шул – алда яшәреп, кечерәк кенә утраучык күренә иде. Ул ашыга-ашыга суны ерып, утрауга таба атлады. Барган саен су сакты, утрауга ярты чакрымнар калганда, ул аның тезеннән генә иде инде.

Куйбышев сусаклагычын төзегәндә, бу тирәләр, күрәсен, калкулык жирләр булгандыр, бар тарафка диңгездәй жәелгән суның уртасында ул хәтта элекке болын үләннәренә, чәчәкләренә хәтле сакланып калган яшел утрау кебек ята иде. Ислам утраучыкка барып житте дә кулларын жәеп, йөзтүбән жиргә капланды. Ул нык алжыган иде. Беркадәр ятканнан соң торып утырды, әйләнә-тирәсендә үскән болын үләннәрен, чәчәкләрне күреп таң калды. Ничек шулай сакланып калган алар? Мондый болыннар хәзер беркайда да юк бит! Бөтен жир сөрелгән, тапталган; сөрелми калган басуларны әрем, тигәнәк, билчән, алабута, шайтан таягы баскан. Ул күч-күч булып үскән кузгалакларга хәтле тапты биредә. Элегрәк авыл болынында үскән ак башлы үләннәргә хәтле бар. Малай чакларында Исламнар ул үләннәң тамырын казып, бәрәңгесен арчып ашый торган иде. Ул комсызланып, акбашның тамырын казып башлады. Бармак башы кадәр бәрәңгеләрен казып чыгарды. Аларны кабыгыннан арчып, ашарга тотынды. Кузгалакларны өзеп капты. Бераздан жиргә чалкан сузылып ятты да күктә йөзгән ак болытларга карады. Аңа рәхәт булып китте. Шунда ул баш өстендә сайраган кош тавышын ишетте. Тукта, тургай түгелме соң бу?! Тургай шул. Әнә, болытлар янына ук күтәрелгән дә тирбәлә-тирбәлә, жырын суза. Соңгы елларда аның тургай сайраганын да ишеткәнә юк иде бит инде. Хәер, ул эшләгән Буралы басуларында тургай түгел, чыпчыклар да юкка чыгып беткән иде. Баштарак малларга яшел азыкка дип, кукуруз белән көнбагыш үстерде алар. Берничә елдан соң көнбагышны махсус технология буенча орлыкка дип үстерә башладылар. Орлыгын кышка кергәч кенә суктырып алып, май заводына тапшырдылар. Беренче елны көнбагыш басуына чыпчыклар ияләште. Ләкин икенче елны басу өстенә Казан аэропортыннан махсус самолёт яллап, агу сиптерделәр.

Бер чыпчык та калмады көнбагыш басуында. Алдагы елдагыга караганда, өч тапкыр зуррак уныш чыкты. Саф табыш та житэрлек булды. Икенче елны агу сибэргэ дэ кирэк булмады. Авылда сыңар чыпчык та юк, үлөп беткәннэр иде. Тургайлар да юкка чыкты көнбагыш үстэрэ башлагач. Менэ хэзер хозурланып тыңлап ята Ислам тургай жырлаганын. Бар икэн бит эле кошкайлар. Сайрыйлар икэн эле.

Ислам яткан жиреннэн торып, утраучык буйлап эйлэнep килде. Болай озаклап ятып булмый, алга таба бер-бер хэл кылырга, ярны эзлөп, тагын суга керергэ кирэк иде. Шул вакыт ул яр буенда нэрсэлэрнендер шыптырдап, суга кереп киткәнeн күрөп алды. Бакса, үрдэклэр икэн. Бер көтү бэбкэсен иярткэн дэ ана үрдэк, Исламнан куркып, тавыш-тынсыз гына балаларын су эченэ таба алып кереп бара. Ул божыр кебек очып кына, су ерып барган үрдэк бэбкэлэрeнэ карап, уйга батты. Күр инде син, тормыш кайный икэн утрауда! Иясез утрау дип торганда, эллэ күпмe кош-корт монда хужа булып яшөп яталар икэн, цивилизациядэн качып, дип елмаеп куйды Ислам. Шунда аның күзe чэчэктэн чэчөккэ кунып очкан бал кортына төште. Бэй, каян килеп чыккан су эчендэгe бу утрауда бал кортлары?! Монда чэчөклe болын барын каян белгәннэр алар? Бал кортлары бал эзлөп, дистэлэрчэ чакрымнарга хэтлe очалар дип ишеткәнe бар Исламның. Этисе Мөхөммэт абзый колхоз председателe булып эшлөсэ дэ, йортында умарталар тотты. Колхозның да өч бригадасында да умарталыгы бар иде. Ислам үзe дэ хэтерли эле: Буралы умарталыгында эшлөүчe Солтангали абый урманга, табигать кочагына сөяхэткэ чыккан мөктөп балаларын татлы бал белән сыйлый торган иде. Лэкин Ислам бал корты чагудан уттан курыккан шикеллe курка. Чөнки анда корт агуына аллергия. Бэлэкэй чагында бал корты чагып, табиблар чак коткарып калды үзен. Шулай да Ислам бал эйбэт төшкөн елларда аннан күп табыш алып булганын белэ. Шуңа күрэ үзe дэ «ООО»сында умарталык ачып жибэргән иде. Чэчөк чорында бер оя умарта көнөнэ өч кило бал жыярга сэлэтлe. Э йөз оя – өч йөз кило бал жыя дигән сүз! Бер көндө! Лэкин зур акчалар дип, табыш артынан куып, бер-ике ел асраганнан соң, бал кортларын да үтереп бетердe алар. Беренчe елда мин булдырам дип эшкэ керешкөн умартачы егет кортларны кышлатырга рапс чэчэгeннэн жыйган балны калдырып, күп ояларны харап иттe. Э икенчe елны шул рапс чэчөк аткан чорда агу сиптереп, кышны исән чыккан бал кортлары да һөлөк булып беттe.

Бал кортлары алдында да гаебe зур икэн бит аның. Инде чыпчыклар, күккэ чөлө-чөлө сайраган тургайлар турында эйткэн дэ юк...

* * *

Регина икенчe көннe эшкэ килгэч тэ, Исламны искэ төшердe. «Нишлөптер шалтыратмый, исән-сау микэн? Суга батып калган булса?» дигән уй тынгылык бирмэдe. Ул смартфонын алып, Исламның номерын жыйды. «Телефон сүндерелгән яки сөйлөшү зонасыннан читтэ», – дигән жавап ишетелдe. Жавап сээр дэ, шомлы да иде. Нэрсэ булсын ана? Кайткандыр да йоклагандыр. Эллэ кайчан оныткандыр индe аның турында... Ул эшкэ керештe, лэкин тыныч кына эшли алмады. Бераз вакыттан соң тагын телефонга ябышты. Каушаудан кабаланып беттe. Бу юлы да автожавап бирүчe шул ук сүзлэрнe кабатлады. Нишлэргэ соң? Шул карт жүлэр өчөн

борчылып утырсынмы инде менә хәзер? Аның башына Имәнкискәгә барып кайтырга микән әллә дигән уй килде. Ләкин ничек? Туктале, план бүлегендә утыручы Ринатны үгетләп карасаң, ни булыр икән? Көн кичәге кебек үк кызу, көндөз ике сәгатькә генә югалып торсалар, беркем дә сизмәс, Имәнкискәгә барып, су кереп кайтабыз, дияр. Үзе дә әллә ничә тапкыр инде көндөз Аккош күленә чакырды. Регина вакытым юк дип, гел кире какты. Кичәге кебек мәхәббәт уены уйнап алу да начар булмас.

Ринат Регинаның су кереп кайтырга чакыруын, әйтерсең лә, көтеп торган диярсең, шундук риза булды. Сәгать унбер тулганчы ук, телефоннан машинасы янына чыгарга чакырып шалтыратты. Анда аны нәкъ кичә Ислам машинасындагы кебек үк шәраб, йөзем тәлгәшләре, кабымлыклар тулы пакет көтә иде. «Нигә Имәнкискәгә, ерак бит?» – дип тә төпчәнмәде Ринат. Кыз чыгуга машинасын кабызды да Лаеш юлына таба элдерде.

Регина юл буе Ислам турында уйлап барды. Аның белән ничек танышып китүен исенә төшерде. Ислам Регинадан шактый өлкән, аңа ата булырлык кеше иде инде. Дорес, Регинаның үзен дә алай яшә кыз дип әйтеп булмый, утыз бишенче яше белән бара.

Моннан ун еллар элек танышты алар. Регина – зур оешмадагы бер бүлек житәкчесенең сәркатибе. Өле институт тәмамлаган елны ук, этисенең эшнәләре аркылы урнашып калган иде бу эшкә. Аннан соң инде ул бүлектә әллә ничә житәкче алышынды. Ө Регина һаман бер урында. Зифа буйлы, чибәр, сөйкемле һәм тапшырылган эшне жиренә житкереп башкаруы, уңганлыгы аркасында ошаттылар аны житәкчеләр. Тик менә кияүгә генә чыга алмый калды. Артыннан егетләр дә чапкалады. Яшьрәк чакта, әлбәттә. Хәзер инде яше утыздан узгач, караучылар сирәгәйде. Бетте, дияргә дә була. Ислам шикелле карт-корылар гына дәшкәли энә шулай тегендә-монда су кереп кайтырга.

Ө ул чакта кыз әле яшә иде. Егерме бишләрдә генә. Атнакич иде. Бүлек житәкчесе Рәфкәт Гарипович Регинага: «Иртәгә жомга, беләсең. Эштән соң бер дус үзенә кунакка чакыра. Пикникка. Өзерләнәп кил, бергә барырбыз», – диде. Кем чакыра, кая? Ничек өзерләнәп килергә – берсен дә айтмәде. Өзерләнәп кил һәм шул. Пикник дигәч, каядыр табигать кочагына инде, димәк. Өскә поход киёмнәрен кияргә кирәктер алайса, дип уйлады кыз. Жәй башы төнгә каршы, июньнең беренче көннәре салкынча була. Яңгыр гына ява күрмәсен.

Пикник дигәнә, Казаннан ерак та түгел бер районның ниндидер авылындагы фермерныңмы, хужалык житәкчесенеңме умарталыгында оештырылган мәжлес булып чыкты. Мәжлескә нибары өч түрә – районның хакимият башлыгы, «өстәгеләрдән» бер абзый, Регинаның житәкчесе Рәфкәт Гарипович чакырылган иде. Умарталыкта Регинадан башка да кызлар житәрлек иде. Ул аларны шушы авыл кызларыдыр дип уйлады. Моның ише пикникларны күп күргән, ирләр айткан һәр шаяртуга чырык-чырык көлеп торган яшә кызылар үз вазифаларын бик яхшы башкаралар иде. Ни өчен чакыргандыр Рәфкәт Гарипович Регинаны, ул бик аңлап бетермәде. Кызлар болай да әйбәт хезмәт күрсәтте, умарталык гөрләп торды. Пикник тәккә генә оештырылмаган иде, әлбәттә. Регина барысын да аңлады, хужа каядыр югарыга эшкә урнашкан да рәхмәт йөзеннән

эшнэләрен сыйларга булган. Теләсә ни эшләсеннәр шунда, Регина өчен барыбер, кем әйтмешли, ике дөнья бер кәнди. Ул авыл кызларына да әллә ни ачылып бетмәде, ирләр сүзенә дә тыгылмады. Шулай да умарталык хужасы каныкты үзенә, бал корты баллы чәчәккә кадалган шикелле кадалды. Яше иллеләр тирәсендәге бу кешегә кунак абзыйлар олылап «Ислам Мөхәммәтович» дип кенә эндәштеләр. Бигрәк тә район хакиме ялагайланды, ничек кенә тәлинка тотарга белмәде. Ул төнне Регинага шул Ислам Мөхәммәтовичның күңелен күрергә туры килде. Менә шуннан бирле килә аларның танышлыклары. Шул пикниктан бирле Ислам Мөхәммәтович исенә төшкән саен Регина янына килеп чыккаларга гадәтләнде. Регина баштарак бик өнәмичә генә риза була иде аның теләкләренә. Соңга таба ияләште, үзе дә кирәксә-кирәкмәсә дә шалтыраткалап, дөньяда үзенң барлыгын белдереп тора торган булды.

Ринат машинасында Имәнкискәгә барганда, Регина менә шушы хәлләр турында исенә төшереп утырды. Имәнкискәгә житкәч, ул Ринатны кичә Ислам белән су кергәндә тукталган тыкрыктан борып алып кереп китте. Алар таш коймасы елга ярына ук терәлгән ике катлы коттедж янына килеп туктадылар. Тыкрык буш, бернинди дә автомашина күренми иде. Регинаның күңеленә жылы йөгәрде. Ул «Уф!» дип, жиңел сулап куйды. Димәк, чыккан, кайтып киткән. Сөенеченнән ул Ринатны үзенң кайнар кочагына алды һәм битеннән үпте. Аннары егетнең әйткәннән дә көтеп тормыйча, арткы утыргычтагы пакетны актартырга кереште.

– Бу нәрсәләргә хатынына алып кайтып бирергә алмагансыңдыр бит?
– диде ул һәм җавап көтеп тормастан, шәрабны чыгарып, Ринатка сузды.
– Моңы ача торган нәрсәң бардыр инде.

Ринат шешәне ачып, бардачогыннан бер стакан чыгарды һәм шәрабны салып, кызга тоттырды.

– Ә үзең?

– Үзем рульдә.

– Ну ярар, синең өчен! – диде дә кыз стаканны ирененә тидерде. Шулчак каршыдагы коттеджның капкасыннан аларга карап торган иргә күзә төште. Ул тиз генә шәрабны эчеп куйды да ишекне ачып, әлегә агай янына чыкты.

– Исәнмесез! Сез биредә яшисезме?

– Ә кая торыйм тагын? Капкасыннан чыкканмын икән инде, монда яшим булып чыга.

– Гафу итегез, бүген сез монда берәр машина күрмәдегезме?

– Монда көн саен әллә ничә машина килеп туктый. Сезнең кебек гүләйт итүчеләр дөнья.

– Ә хужасыз «Лексус» машинасы тормадымы?

– Бәлки, торгандыр да. Әйтәм бит, монда көненә әллә нихәтле машина килеп туктап тора. Су керергә китәләр дә машиналары ялгыз гына да торып кала.

Жора Ринат белән Регина килеп туктаган чакта да коттеджының чорма тәрәзесеннән урамны күзәтә иде. Ул кемнәр булыр икән бу дип кызыксынып, аска төште һәм капкасын ачып карап тора башлады. Регинаны шунда ук таныды.

Регинаның бу агайдан машина турында сорауы Ринатны берәз аптырашта калдырды.

– Нинди «Лексус» турында сорыйсың? – диде ул.

– Әй лә, болай гына. – Аннары коттедж хужасының карап торуына да исе китмиңә чишенә башлады. – Әйдә, син су коенмыйсыңмыни?

Ринат та чишендә һәм машинасын сигнализациягә куеп, елгага таба атлады.

– Мин башта кереп чыгыйм, син күлмәкне тотып тор, – дип, ачкычны күлмәк кесәсенә салып, Регинага тоттырды.

Жора аларның артларыннан берәз карап торды да кереп китте.

– Димәк, бар да тәртиптә, – диде ул кичәгә кызны күргәч, берәз тынычланып. – Эзләсеннәр хәзер энәне салам эскертеннән.

* * *

Фәгыйләнең төнә төн, йокысы йокы булмады. Ислам «Көтелмәгән эш килеп чыкты, кич соң кайтам», дип шалтыратып әйткәч, кич житеп тә вакытында кайтмавына әллә ни исе китмәгән иде. Андый соңлап кайтулар әледән-әле булгалап тора, ләкин сәгать уннарда да соңга калганы юк иде. Ә бүген ун да тулды, унбер дә, төн уртасы да житте, Ислам һаман күренмәде. Житмәсә телефоныннан да «Телефон сүндерелгән яки сөйләшү зонасыннан читтә» дигән җавап килә. Ислам телефоннан шалтыратып эзләгәнне бик яратып бетерми. «Нәрсә тикшерәсең, уйнап йөрмим бит?!» – дип, дорфа гына җавап бирә. Фәгыйлә төнгә уникагә хәтләр түзсә дә, уникадән соң тынычлана алмады. Ләкин телефоннан һаман саен шундый җавап ишетү аны тагын да хафага салды. Борчылудан төн уртасы дип тормады, кызы белән улына да шалтыратып, этиләренә кунарга кайтмавы хакында әйтте. Улы әллә ни исе китмиңә: «Әни, бу вакытта нормальный кеше йоклый, нәрсә инде йокларга бирмиңә, кеше аптыратасың?! Кайтыр, тынычлан, ят та йокла», – дип, телефонын сүндереп үк куйды. Кызының да әллә ни исе китмәде, әнисен йокларга күндерергә кереште. Ләкин Фәгыйләнең күзенә йокы кермәде.

Иртән ул Исламны эзләп, эшенә дә шалтыратты, бәлки, туры шунда кайткандыр дип уйлады. Ләкин эш телефоны да дөшмәде. Аптырагач, кабаланып, ярдәмчесенең телефон номерын эзли башлады. Ул да «Килеп житмәде әле, килгәч әйтербез», – дип кенә тынычландырды. Тынычланамы соң! Бернинди нәтижә булмагач, Фәгыйлә кабат улының телефонын жыйды. Улы Илшат бу юлы инде әнисенең сүзләрен житди кабул итте. Әтисенең юкка чыгуы аның да баш авыртуына әйләнде. Нишләргә соң? Полициягә хәбәр итәргәме? Анда да кеше юкка чыгу турында гаризаларны өч көннән соң гына кабул ителәр бугай. Кайтыр, тынычлангыз, диярләр.

* * *

Утрау тирәли йөргәндә, Ислам, яр буенда су читенә кадап куелган ике җәппе таяклар күрдә. Бу – балыкчылар кармак сабын терәп куя торган таяклар иде. Ул тирәдә үлән дә тапталган, димәк, бирегә балыкчылар килеп, кармак сала. Исламның күңелендә, бәлки, бүген дә берәрсе балыкка килеп чыгар дигән өмет чаткылары кабынды. Димәк, яр биредән әллә ни ерак булырга тиеш түгел. Ул як-ягына каранды, ләкин бөтен якта да иксез-чиксез су диңгезеннән гайрә берни дә күренми иде. Ул өметсез – шайтан гына дип, яңадан үлән өстенә сузылып ятты һәм көтәргә булды. «Бүген булмаса,

иртэгә, йә берсе көнгә барыбер кем дә булса килмиçә калмас. Үлән тапталган урын бик иске түгел, әле шушы көннәрдә генә балыкчылар булып киткәнгә охшый».

Бераз яткач, аның эче борып-борып авырта башлады. Әллә учлап-учлап эчкән Кама суы ярамады, әллә күрми күргәнгә комсызланып ашаган бәрәңгеле үлән тамыры эчен бозды? Нидер ярамаган иде инде. Эче авыртуга түзә алмыйча, ул бөгәрләнеп ятты. Күңеленә әллә нинди уйлар килде. Гәүдәсен хәлсезлек биләп алды. Бөтен тәне әллә ничек йомшарып, бушап калган кебек булды. Чатнап, башы авырта башлады. Күңеле болганды. «Агуландым, ахры» дип уйлады. Бармагын авызына кабып, тамагына якин китерде. Укшып, косып жибәрде. Укшыгач, ничектер жинеләеп киткәндәй булды. Ул урынын алмаштырып, читкәрәк китеп, тагын бөгәрләнеп ятты. Күрәсең, төнне аяк өстендә уздыру нык йокчылкан иде, ул йоклап китте.

Исламның әлегә йокысында мәхшәр иде. Башта ул жыен жен-пәриләр белән сугышып, саташып ятты. Аннары Буралыда эшлэгән чакта кылган гонаһлары төшенә керде.

Менә ул, имеш, үлгән дә, кылдан нечкә, кылычтан үткен сират күпере аша чыгарга тиеш икән. Күпер астында зур казанда бокыр-бокыр нидер кайный. Казан астында, имеш, якыннарын күккә чөя-чөя, жәннәм уты яна. Ул шушы казанга егылып төшмиçә күпер аша чыга алса, жәннәт бакчасына килеп керәчәк. Әнә генә ул бакча, шунда ук күренеп тора. Анда төрледән-төрле гөлләр-чәчәкләр үсеп утыра, жимеш агачларында чут-чут килеп кошлар сайрый, хур кызлары кулларын сузып, үзләренә чакырып тора. Шунда ук хатыны Фәгыйлә белән кичә ташлап качкан сөяркәсе Регина да күренә. Алар, имеш, икесе дә кул изәп, Исламны үз яннарына чакыралар. Күпергә кергәнче ниндидер киң иген кырын үтеп чыгасы бар. Кырда алагасм зур комбайн ашлык суктырып йөри. Тукта, бу бит Буралының күршесендәге ташландык Тубылгы авылы басулары. Басуны үткәч тә, болында бер көтү үтез утлый. Көтүчесе Буралыда ялланып эшләп йөргән мари агае түгелме соң? Шул ич, шул үзе. Каян килеп Исламның төшенә килеп керде соң әле бу мари көтүчесе? Менә гажәп, Ислам үзенәң төш күреп ятканын да белә. Үзе чын да кебек. Шул арада, ничек күрми калгандыр, ниндидер күзә тонган бер үтез чабып килде дә Исламны сөзеп атты. Мөгезе эченә килеп кадалды, ахры, ул сызып-сызып авырта башлады. Ислам авыртуга түзә алмыйча уянып китте. Аның эче кабат авырта башлаган иде. Бу юлы күңеле дә болганмый, укшымый да. Борып-борып эче авырта. Ни арада чүгәләп өлгерде... Аңа шунда ук жиңел булып китте. Ләкин ул моның да кылган гонаһлары өчен бирелгән жәза икәнән аңлады. Аның күргән төше дә шуның бер нәтижәсе иде.

Нинди кабахәт кеше икән бит ул! Төрле урыннарда житәкче булып йөрөп, күпме этлек эшлэгән ул кешеләргә. Кешеләргә генәмә?! Әйләнә-тирәсендәге һәр нәрсәгә, тереклек ияләренә, табигатькә. Монда да энә, жирнең аулак бер почмагында, жәннәт бакчасы кебек сакланып калган утрау-болынны быкырматып, пычратып ята...

Аның күз алдына әле генә төшендә күргән үтез көтүе килеп басты. Буралыда эшлөгәндә, шул үтезләргә сугымга озаттырып, банктан алган кредитларын каплады, калган акчасын район хакименә ришвәт итеп биреп, эш урынын саклап калды; икенче тапкырында сугымга озатылган

маллардан кeргән акчаны тулысы белән кесәсенә салып, «Лексус» машинасын сатып алды бит ул. Ә пай жирләрә өчөн йорттагы малларын кышлатырга «ООО»дан фураж өмет итеп яткан авыл халкын ничә тапкыр буш калдырды. Салам ашатып кына, сөт бирми бит ул сыер дигәнәң. Әле ул халыктан жыйган сөт өчөн дә, әллә ничә айга кичектереп тиен-миен генә түләп, күпмә каргыш ишетте. Шуның аркасында сыер асрамый башлады авыл кешесе. Нигә асрасын, тиенгә тапшырып, ул акчасын да вакытында ала алмагач, аннан ни файда бар? Чиләнәп, печән эзерләргә кирәк. Колхоз вакытында фуражын да бирәләр, витаминлы печән онына хәтле өләшәләр, акчасын да вакытында түләп баралар иде. Житмәсә, сөтне хәзер кибеттән сатып алырга була. Казаннан кайтарып торалар. Көн саен син озаткан бер чиләк сөттән кибеттәгә бер литр сөтне сатып алырлык акча керми ләбаса. Савым сыеры асраганчы, үгез симертеп, иткә сат. Ялгышмассың.

Төштә күргән Тубылгы басуы да, аның тарафыннан исәпкә кертелмәгән ташландык жирләрдә үстәрәп алган икмәкне исәптәгә жирләр ашлыгына өстәп язучы да – уңышны зур итеп күрсәтеп, район ярышында алга чыгып, премияләр, зур бүләкләр алу өчөн эшләнгән алдашулары лабаса. Кемне алдый бит?! Үзен үзә алдый. Моңы бит бөтен кеше белә иде. Хәтта район хакиме дә. Авызын томалау өчөн күпмә ришвәт бирергә туры килде үзенә. Аның каравы улы Илшатны, үзәбезнең Рәсәйнеке булса да, үндүртенче модель «Лада» автомашиналы итә алды.

Ята торгач, Исламның кәефе тагын да начарланды. Тәмам хәле китеп, жиргә сузылып ятты. Күзләрә һавада ак юл салып очкан самолётка төште. Кайсы якка оча икән ул? Көнбатышкамы, көнчыгышкамы? Ул малай чакта да күктә очкан самолёт артыннан сузылып калган шул ак юлга карап ятарга ярата иде. Очкыч күкнең бер башыннан икенче башына китеп югалганда, артыннан калган ак юл да таралып, искән жыл уңаена бөгеләп, күктәгә ак болытларга барып кушыла торган иде. Әнә хәзер дә күктә ак юл сызып, самолёт оча. Карасана, аның каршына тагын бер очкычның килгәнә күрәнә. Алар бер-берсенә туп-туры очалар. Шулай очарлар да, якынайганнан якынаеп, үзара бәрелешерләр сыман. Юк, бәрелешмәделәр. Әйтерсәң лә, бер-берсенә сәлам биргәндәй, икесе ике якка узып та киттеләр. Чү, бу ни?! Исламның колагына ул яткан якка таба очкан очкычның тавышы ишетелгән кебек булды. Менә ул тавыш ниндидер гүләү булып, һаман көчләрәк ишетелә башлады, якынайганнан якынайды. Әллә инде акылына зәгыйфьлек килә башладымы? Галлюцинацияләр башландымы? Ач ятып, теләсә нәрсә ашап агулану нәтижәсендә саташуымы бу? Менә мотор тавышы ул яткан утрау янына ук килеп житеп, лып итеп туктап калды. Кеше тавышлары ишетелде. Ислам, башын күтәрәп, тавышлар килгән якка карады. Утрау ярына ниндидер моторлы көймә килеп туктаган иде. Көймәдән ярга ике кеше сикереп төште. Ислам шатлыктан эченнән генә «Ур-ра!» дип куйды һәм яңадан жиргә сузылып ятты. Белде бит ул, балыкчылар барыбер килерләр дип уйлады, аларны көттә. Ниһаять, алар килде!

Балыкчылар үләннәргә күмеләп яткан кешене күрмәделәр. Көймәдән төшүгә чишенеп, кармакларын сүтә башладылар.

– Син кармакларны сүтә тор. Мин жәтмәне карап алыым, эләкте микән. Күп кeргән булса, кармакка тотып та тормабыз. Кайтарып килергә кирәк

булып, – диде балыкчыларның өлкәнрәге һәм ярдан эчкә кереп, суда яткан арканны күтәрәп, ярга таба тарта башлады.

– Бар, ахры, авыр тартасың, – диде икенчесе.

– Ташла кармагыңны, булыш.

Табыш мул иде. Жәтмәнең һәр күзәнәгендә беләк бие бәртәсләр, чуртаннар, алабугалар, карплар, корбан балыклары саңаклары белән элгеп калган иде.

– Боларны ычкындырып тормыйк, жәтмәсе-ни белән көймәгә тутырыйк та кайтарып кирик, – диде өлкәне. – Төнгә тагын салып калдырырбыз. Уылдык чәчкән чакларындагы кебек монда балык.

Алар жәтмәне судан туры көймәгә өстерәделәр. Шактый мул табыш булды. Көймә яртылаш балык белән тулды. Ул арада өлкәне моторны кабызды. Мотор тавышына Ислам башын күтәрәп карады, балыкчыларның китәргә жыенуын күрәп сикерәп торды. Шунда яшь балыкчы аны күрәп алды.

– Кәрим абый, карале, утрауда кеше бар, – диде ул.

Кәрим дигәне энәкәше күрсәткән якка борылып карады. Болар абыйлы-энеле түгел, Лаеш районының Атабай авылында үзара күрше булып яшәүче Кәримулла белән Шамиль атлы кешеләр иде. Кәримулла – элекке механизатор, авылда колхоз беткәннән бирле балык тоту белән шөгыльләнеп, көн күрүче, браконьерлык өчен берничә тапкыр зур гына штрафлар түлгән, хәтта утырып та чыккан, әмма бу эшен һаман да ташларга теләмәгән алтмыш яшьләр тирәсендәге абый иде. Шамиль армиядән кайтканнан соң авыру әнисен карап, шәһәргә китмиңа калган, ләкин авылда эш булмаганлыктан, күршесе Кәримулла абыйсына иярәп, балык тоту белән шөгыльләнә башлаган. Алар шулай икәүләп, яз башыннан алып, кара көзгә кадәр шушы утрауга киләп, жәтмә салалар һәм тормышларын шулай көйлә генә алып баралар иде.

Утрау уртасында басып торган ялангач кешене күрәп, Кәримулла моторны сүндердә дә көймәдән төште.

– Егетләр, берүк ташламагыз! – дип ялварды Ислам.

Башына: «Каян киләп чыкты икән бу бәндә? Авыртмаган башка тимер тарак!» – дигән уй килгән Кәримулла аның татар икәннән күргәч, берәз йомшара төште.

– Агайне, кем син? Каян киләп чыктың бу утрауга? – дип сорады.

– Егетләр, ташлый күрмәгез, зинһар. Бурычлы булып калмам, – диде Ислам, көч-хәл белән генә алар янына атлады.

– Кем соң син?

– Казаннан мин. Зур урында эшлим. Имәнкискәдә машинама калды.

– Кайда?

– Имәнкискәдә. Кичә су керергә килгән идем. Сай урынга туры киләп, эчкә керәп киттем дә, адаштым. Кире чыга алмадым.

– Кайда икәннән беләсңме соң син Имәнкискәнең? Моннан көймә белән барсаң да, иллә чакрымда!

– Егетләр, калдырмагыз мине монда.

– Исең ничек, абый кеше? Болай шәрә килеш авылга алып кайтып булмас, бер-ике сәгать көтәргә туры килер. Без кире киләбез, балыкны гына кайтарабыз да. Киемнәр алып килербез үзегә.

– Ислам атлы мин. Ислам... – Ул атасының исемен дә әйтмәкче иде,

тыелып калды. Ислам Мөхөммөтович дип дөштерү аның өчен бик зур дәрәжә булып иде адәм мәсхәрәсенә калган бу хәлендә. Шулай да ул сүзен дәвам итеп, ашарга сорады: – Егетләр, алайса, ашарга берәр нәрсәгез юкмы? Кичәдән бирле ашаганым юк. Карыным ач, – диде.

– Ашарга, дисең?.. Ипи ярармы соң? Зур урында эшләүче түрә өчен... – дип мыскыллыгына әйтеп куйды Кәримулла.

Ул Шамилгә көймәдәге сумкасыннан ипи алып килергә кушты. Анда ипи генә түгел, кыяр, ит кабымлыклары һәм бер ярты аракы да бар иде.

– Ипи генәме? – дип сорады Шамил Кәримулладан.

– Житә, житә, энем. Ипи өчен дә зур рәхмәт. Кичәдән бирле ашаган юк. Корсак талый, – диде Ислам, Кәримулланың җавабын да көтмичә.

Шамил сумкадан телемләп бүлгән берничә сынык ипи һәм суган алып килде. Ислам аны егетнең кулыннан тартып алып диарлек ашарга кереште.

– Ярый, без киттек. Озакламый килербез, – диде дә, Кәримулла көймәгә менеп утырып, моторны кабызды. Аның артынан Шамил дә көймәгә сикереп менде. Балыкчылар шул арада кузгалып та киттеләр. Мотор тавышы Исламның: «Егетләр! Зинһар, килергә онытмагы-ы-з!» – дип кычкырганын аларга ишеттермәде дә.

Ике телемне күз ачып-йомган арада сугып салган Ислам кинәт туктап алды. Калган ике телемен ашарга, юкмы дип уйланып торды да, ни булса, шул булып, килергә ышандырып киттеләр бит дип, аларын да ашарга тотынды. Ә менә суганга тимәде. Иртәнге яктагы шикелле ашказаны бозылып китәр дип курыкты. Бу минутларда аның өчен ипидән дә тәмлерәк һәм туклыклырак ризык дөньяда юктыр кебек тоелды. Ул хәтта кикереп куйды. Су эчсә килеп китте. Ләкин тагын эчен бозып ташлар дип, су эчүдән дә шикләнә.

* * *

Шактый зур тотым белән кайттылар Кәримулла белән Шамил.

– Бу балыкны эшкәртеп, сатарга чыгарсак, әйбәт кенә сәмән керәчәк. Бүген барып тормыйк микән әллә? – диде Кәримулла.

– Ничек инде? Теге абзыйга ышандырып киттек бит. Киләбез, дидек. Ул бит көтәчәк.

– Көтсен. Без генә түгел бит ул утрауга йөрүче. Тагын берәрсе барып чыгар әле. Ашарына биреп калдырдык.

– Күп бирмәдек, дүрт телем ипи.

– Бирәсең бар иде. Барысын да биреп калдырасың бар иде. Ишеттеңме аның кем булып эшләве турында?

– Ишеттем.

– Машинам Имәнискәдә су буенда калды, диде. Анда эшләүче кешенең машинасы ни җитте генә түгелдер. Ким дигәндә – «Тайота». Ул гына булса әле. Ә хезмәт хагы? Синең белән мин аны төштә дә күрә алмыйбыз. Беләсеңме нинди идея туды миндә?

– Нинди?

– Хәзер, кайтып балыкны бушатабыз да машинаңны кабызып, Имәнискәгә элдерәбез.

– Анда нишлибез?

– Андамы? Бу мэхлукның ярда калдырган машинасын эзләп табабыз да алыпсатарларга сатабыз.

– Гадел булырмы соң бу?

– Ә нәрсә, без булмасак, башкалар сатачак. Аңламыйсыңмыни? Ул бит аны ярда калдырып киткән. Хужасыз машинаны ярда озак тотарлар, дисеңме? Шундук хужа табылачак.

– Юк, Кәрим абый, бу дәрәс булмас. Без ул кешегә ярдәм итәргә тиешбез. Аның инде болай да чыкмаган жаны гына калган. Күрмәдеңмени?

– Күрдем, Шамил. Дөнья бу. Яшәү өчен көрәш бара монда. Ә синен шул түрә кебек рәхәттә яшисең килмимени?

– Килә. Ләкин бу юл белән түгел. Берәүнең бәхетсезлегә икенче берәүгә бәхет китерергә тиеш түгел.

– Син, Шамил энәкәш, акыл сатма, яме. Теләмисең икән, көчләүче юк. Синнән башка да ерып чыгармын бу эшне. Бары тик шаулап кына йөрмә. Син берни дә күрмәдең. Ә мин хәзер балыкны бушаткач, Имәнкискәгә барып кайтам. Табармын, яр буендагы су керә торган жирләрнең берсендә эле дә торадыр машинасы. Хужасыз машина тиз күренә ул. Телисең икән, балыкны бөтенләе белән үз бәзәң бушат. Ә миңа бу түрәнең затлы машинасы да хәттин ашкан, житә!

– Юк, Кәрим абый, Имәнкискәгә дә бергә барабыз, утрауга да. Без ул кешене ташлап калдырырга тиеш түгел! – диде Шамил. – Башта утрауга барыйк, аннан аның үзе белән бергәләп – Имәнкискәгә. Бәлки, машинасы чынлап та шунда торадыр. Тимәгәннәрдер, алып китмәгәннәрдер.

– Ие. Шулайдыр. Синең белән минем кебек жүләрләр бардыр дөньяда. Беләм мин имәнкискәләрне. Хужасыз машинаны тоталар, ди, анда су буенда. Күптән жилләр искәндәр инде.

Беркавым сүзсез барганнан соң, Кәримулла тагын телгә килде:

– Авось дип кенә әйтүем. Ярар, йөрмәбез. Балыкны бушатык та утрауга барып кайтырбыз. Жәтмәне дә салырга кирәк.

– Кеше бәхетсезлегеннән көләргә ярамый.

– Кем бәхетсез? Ул түрәме? Кем диде эле исемен?

– Ислам бугай.

– Кабминга шалтыратып белешергә кирәк, шундый кеше эшли микән? Берәр аферист кына түгелме? Кайткач, адресларын интернеттан карарбыз эле башта. Аннан соң күз күрер: коткарыргамы аны, юкмы?

– Безне алдап утырмагандыр инде. Гомере кыл өстендә торган килеш.

– Ярар, күз күрер, дим бит.

Алар кайтып житүгә, балыкны төрән төргә асырып, имән кисмәкләргә тутырдылар. Көн кызуында тиз бозылулары бар дип, шунда ук тозлап куярга ашыктылар. Ә тозлаган балыкны соңыннан кагайтырга, ысларга да була, киптерергә дә мөмкин. Шул килеш ашаганда да, тәмле тозлаган елга балыгы. Шамил ул арада өенә кереп, компьютерын кабызды. Интернеттан эш урынының сайтын эзләп тапты. Анда чыннан да Ибляминов Ислам Мөхәммәтович дигән кеше эшли икән. Фотосурәтен дә урнаштырганнар хәтта. Шамил сайттагы Ибляминов турындагы битне принтерда кәгазьгә чыгарды да, телефонын алып, шул бүлекнең номерын жыйды. Аңа ниндидер бер кыз җавап бирде.

– Исәнмесез, миңа Ислам Мөхәммәтович кирәк иде, – диде аңа Шамил.

– Исәнмесез, кызганычка каршы ул урынында түгел, – диде кыз.

– Беләм, – диде Шамил.

– Каян? Ничек?

– Шуны әйтергә дип шалтыратуым. Куйбышев сусаклагычындагы утрауларның берсендә хужагыз, – диде Шамил һәм телефонын өзде.

Телефонда: «Алё, алё, кайда дидегез? Нинди утрауда?» дигән тавыш кына ишетелеп калды. Шамил Ислам Мөхәммәтович турында мәгълүмат басылган кәгазьне алып Кәримулла янына чыгып китте.

Кәримулла балык белән эшен бетереп, мичкәләргә ябып, жәтмәне төрөп, көймәгә салып куйган иде инде.

– Менә, Кәрим абый, эшли икән шундый кеше анда. Рәсеме дә бар хәтта. Ибляминов Ислам Мөхәммәтович, – диде дә Шамил кәгазьне Кәримуллага тоттырды. Анысы рәсемне күрүгә:

– Бәттәч, шул үзе. Каян килеп чыккан икән ул безнең жәһәннәм тишегенә? – дип, тел шартлатып куйды. – Ибляминов Ислам Мөхәммәтович дигәнме? Бу бит чынлап та зур түрә булып чыга болай булгач. Карале, файдаланып калырга кирәк моннан. Машинасы чурт с ним. Син беләсәңме, кеше алтын тапкач ни эшләргә тиеш?

– Сәвит заманында хөкүмәткә тапшырырга тиеш булган. Хәзер инде алтын таптым дип кычкырып йөрмиләрдер.

– Йөрмәсәләр дә, акыллы кеше нинди дә булса файда күрү турында уйлый.

– Бу бит алтын түгел, кеше. Аннан ничек файдаланырга мөмкин? Кол итеп эшләтсәң генә инде, базга бикләп куеп, кешедән яшереп.

– Башың эшли болай. Ну без аны базга бикләп тормабыз. Хәзинәне дәүләткә тапшырган өчен күпмедер процентын тапкан кешегә кайтарып бирәләр. Шулаймы? Шулай. Бу кешедән дә үлемнән коткарып калган өчен контрибуция түләттерергә кирәк.

– Түләрме соң?

– Түләр, яшисе килсә. Без бит аннан әллә ни күп нәрсә сорамыйбыз. Әйдә, утыр, киттек.

– Кәрим абый, киём алырга кирәк. Шәрә килеш алып кайтып булмый бит инде аны.

– Дөрөс әйтсәң. Минем чалбар белән күлмәк ярарга тиеш аңа. Минем белән бер чамадагырак кебек күренде. – Шулай диде дә Кәримулла балык мичкәләре сакланган баз келәтендә кадукта эленеп торган иске чалбар белән күлмәген алып, шунда аунап яткан тузанлы бер пакетка салды. – Әйдә, киттек.

* * *

Балыкчылар биреп калдырган ипи телемнәрен ашап, берәз тынычланып калган Исламның, ярты сәгать үтте микән, бер заманны тагын эче борып-борып авырта башлады. Юк, бу юлы иртәнге яктагы кебек эч китү галәмәте түгел иде монысы. Кендек турысыннан берәз уңдарак, бавыр түгел микән дип тә уйлады. Бөер, дисәң дә инде. Шунда аның башына сукуыр эчәк булмасын тагын дигән уй килде. Сукуыр эчәктән дә хәтәр нәрсә юк. Ялкынсынуы бер башланса, бетәр, димә. Борып-борып ала да, берни булмагандай тынып кала. Ә бу инде сукуыр эчәкнең шартлавы билгесе. Кеше, мескен, үтте авырту дип

йөри, э аның эче сукур эчэк тишелүдән аккан кан белән тулган була. Эчкә күп кан агудан авыруның жан тәслим кылып куюы да бар. Ул Буралыда эшлэгәндә, шундый хәл булган иде бер яшь кенә кыз бала белән.

Ул елны районда участок хастаханәләрен яптылар. Оптимизация, янәсе. Алар районында шундый дүрт хастаханәнең ишегенә йозак эленде. Авыл кешесе чирләп китсә, нәрсә эшләргә тиештер? Анысы бер хәл, э бәби табарга кая барасың? Хөкүмәт үзе демографияне яхшыртырга, ди; хатыннар бала тапсын өчен төрлечә кызыксындыру чаралары уйлап чыгарган була. Нәр яңа туган бала өчен фәлән хәтле акча, имеш. Ә баланы өйдә табарга ярамый – жинаять дип карала. Бала бит ул кайчан туасын сорап та, әйтеп тә тормый, вакыты житкәч килә дә чыга. Ә хастаханәдә, әле вакыты житмәгән дип, кабул да итмиләр. Ничәмә хатын шулай юлда тапты баласын. Ярар, барысы да хәерле генә бетте. Ә менә сукур эчөгә шартлап, бер кыз бала, мескен, вафат та булды. Район хастаханәсенә дә илтөп житкергәннәр житкерүен. Ләкин инде соң булган. Исламның да гаебе зур булды ул баланың үлемендә.

Шул оптимальләштерү шаукымы белән Буралыда урта мәктәпне дә тугыз еллыкка калдырганнар иде ул елда. «Тулы булмаган урта белем бирә торган Буралы авылы мәгариф учреждениесе» дигән исем бирделәр әле үзенә. Мәктәп кенә, дисәләр, ярамаган. Тулы булмаган урта мәктәптән тулы булмаган белемле балалар чыга, дигән сүз бит инде. Күбесе әле алга таба укырга да бармый, шәһәргә китеп, эшкә урнаша. Китмәс иде, авылда эш юк. Тугызынчыны тәмамлаган балаларын күршәдәге урыс авылындагы унбер еллык урта мәктәпкә йөртәсе килмичә, ничә гайлә йортларын сатып, район үзәгенә күченеп китте ул елларда. Менә шул урыс авылында унынчы сыйныфта укып йөрүче бер кыз, мескен, дәрәс вакытында эче борып-борып авырта башлагач, дәрәсләр беткәнне көтөп тормыйча алты чакрым ераклыктагы авылына – Буралыга кайтып киткән. Көзгә пычрак вакыт. Эче авырткан хәлдә шул пычракта бата-чума алты чакрымны кайткан бу. Ичмасам балаларны йөртә торган автобус шофёры да вакытлы-вакытсыз йөрергә ярамый, штраф салалар, ГЛОНАССтан карап торалар дип кайтарып та куймаган үзен. Бала кайтып житкәндә, артыннан автобус та куып житкән житүен. Өйгә кайтып егылган бала. Өйдә анасы гына, атасы районга киткән булган. Баланы хастаханәгә илтергә кирәк, эче бик авырта, дип килде анасы идәрәгә. «Машина юк, бөтен техника басуда. Бәрәңге ташый», – дип, Ислам кире борып чыгарды. Аның саен кайтып китмичә: «Балам үлә бит, коткар!» – дип ялварган хатынга: «Үз машинамы биримми инде?! Йөрмә монда, эшем күп. Бар кайт, төзәләр. Балалар авырмыйча тормый инде ул!» – дип куып кайтарып жибәрде.

Икенче көнне генә районга бара торган юлаучы машинага утыртып алып барганнар мескен кызны. Табиблары да чират көттереп утыртканнар, житмәсә. Эшнең нәрсәдә икәннән белгәч тотынганнар чабышырга. Ләкин инде соң булган. Операция өстәлендә жан биргән.

Олы кызлары иде бу гайләненә. Әле тагын ике балалары бар иде. Мәктәбә дә, хастаханәсә дә булмаган бу авылда яшәп, калган балаларыбызны да үтерәсез юк дип, шул елны ук күчөп киттеләр Казанга.

Ә Исламның эче авыртудан һич туктамый. «Шул бала каргышы

түгел микән?» дигән уй күңелен бимазалый башлады. Бөрәңге ташучы машиналарның берсен биреп торса була иде бит инде. Үзе илтеп кайтса да, ярый иде. Юк, дөнья куа. Бөтен дөнъясын колачларга тели. Менә ята хәзер беркем белмәгән, күрмәгән ялгыз утрауда үлемнән куркып.

Балыкчылар да, киләбез, диделәр дә китеп югалдылар. Ичмасам берәр нәрсә вәгъдә итсә дә, яраган булыр иде. Менә хәзер килеп чыксалар, коткарсалар, Имәнискәдә калган «Лексус»ын биреп жиберергә дә риза булыр иде. Юк. Килмиләр, коткармыйлар. Шул балыкчылардан башка берәү дә белми аның монда тилмереп ятканын.

Оптимальләштерү шаукымы ул елларда китапханәләргә, клубларга да күп зыян салды. Авылда китапханә бар дип, мәктәп китапханәләрен яптылар. Күп жирдә авыл китапханәчеләрен дә эштән кыскартып бетерделәр, ыргы ставкада эшләргә калдырдылар. Клубка йөрүче юк дип, клуб хезмәткәрләрен дә кыскарттылар. Халыкка кино күрсәтү әллә кайчан беткән иде инде. Клуб мөдире клубны ачып-ябучы да, утын ягып жылытучы да, жыештыручы да, мәдәни чаралар, кичәләр оештыручы да. Бәйрәм саен клуб мөдиреннән эш сорый район мәдәният бүлегә. Ул клуб дигәннең совет заманында колхоз балансында утырган икән. Аның бөтен хужалык мәсьәләләрен колхоз хәл иткән: электры, ягулыгы, музыкаль уен кораллары, бильярд, шахмат-шашка ише нәрсәләр, гәзит-журналларга яздыру барысы да колхоз карамагында булган. Колхоз беткәч, болар өчен чыгымнарны «ООО»дан сорый башладылар. Имеш, авыл халкына мәдәни хезмәт күрсәтелә. Ә авыл халкы «ООО»га эшли.

– Гафу итегез, бездә авыл жирлегә үзидарәсе бар. Клуб та, китапханә бинасы да аның балансында булырга тиеш! – дип, кискен куйды Ислам мәсьәләне.

Нәрсә дисеннәр, берни эшли алмадылар. Авыл жирлегендә дә акыллы башлар табылды. Клуб элеккегә мәчет икән ләбаса! Күптәннән инде авылда мәчет салырга кирәк дип йөргән элекке мәктәп директоры Хәсбиулла карт авыл жирлегә балансына күчерелгән клубны янадан мәчет итеп үзгәртەرگә кирәк дигән тәкъдим белән чыкты. Житмеш ел буге яшьләр аздырып яткан, жен-пәриләр ияләшкән йортны мәчет итү Аллаһы Тәгалә каршында зур гөнаһ дип, берничә авыл карты каршы килеп караса да, авыл жирлегә үзидарәсе, клуб район үзәгендәгә жәмигъ мәчетенә филиал итеп тапшырыла дигән карар чыгарды да «ООО» ярдәме белән, кем әйтмешли, «косметический» ремонт ясалганның соң, элекке мәктәп директоры Хәсбиулла карт имам-хатыйп дип игълан ителде, авылдагы биш-алты карт анда жомга намазларына йөри башлады.

Үзенәң Буралыда кылган гамәлләре турында искә төшереп ята торгач, эче авыртуы да онытылып, Ислам янә йоклап киткән иде. Бу юлы да ул әллә шул эче тынгысызлап торгангамы, тыныч кына йоклый алмады. Күрәсен, авыл клубын мәчет итеп үзгәртү тарихын уйлап яту тәэсирендә, ул авылда яна мәчет ачу вакыйгасын төшендә күрдә. Иске клубтан яңартылган мәчет авыл картларына биш еллап хезмәт иткәч, берзаман халык яна мәчет салырга кирәк, дип сөйләшә башлады. Бу эштә дә Хәсбиулла карт башлап йөрдә. Хәсбиулла үзе элекке мәктәп директоры, тарих һәм жәмгыять белеме дәрәсләрен укуыткан, бер үк вакытта Исламның әнисеннән соң колхозның

парторгы да булып торган үтә кызыл коммунист, әмма дә авылның октябрь революциясенә кадәр мулла булып торган Хәбибулла хәзрәтнең оныгы иде. Дөнъялар үзгәргәч, халыкка дин иреге кире кайтарылгач, мәчетләр ачылгач, ул Буралыда да яңа мәчет төзетү уе белән яши башлады. Әлбәттә, моның өчен акча кирәк иде. Акчаны хөкүмәттән алып булмый. Бары бер юл – иганәчеләр ярдәме. Хәсбиулла авылдан чыккан күренекле кешеләр, эшкуарлар, төрле-яры житәкче постларда утыручылар исемлеген барлады. Арада әле күптән түгел генә авылдагы «ООО»ның башлыгы булып торган Ислам Мөхәммәт улы Ибляминов дигән авылдашын да эзләп тапты ул. Махсус Казанга барып, ул эшли торган оешмага кереп, үзен авылга кунакка да чакырып кайтты. Гозерен дә әйтте. Авылга кайтып, бер кунак булып китегез әле, дип, Сабан туена да чакырды. Кайтты ул чакта Ислам авылга. Ун еллап кайтып күренмәгән кеше бик кызыксынып, ашкынып кайтты – бик мәртәбәле кунак булып. Хәсбиулла карт белән авыл жирлеген башлыгы Рөстәм Рәфкатович авылның казанышларын күрсәтеп йөрделәр. Сугышта һәлак булган авылдашлар һәм исән кайткан ветераннарға куелганobelisk янында да булдылар. Хәсбиулла карт тарихи урыннарын күрсәтәбез дип, Исламны авылга керә торган олы юл буендагы, борынгы, хан заманнарыннан калган жил тегермәне янына алып барды. Тегермән күптән инде эшләми. Ислам хәтерли әле, әтисе Мөхәммәт абзый председатель чагында гөрләп эшләп торган тегермән иде ул.

– Шушы да булдымы казанышыгыз?! – диде кунак, Хәсбиулла картның зур истәлек итеп күрсәтергә теләгән иске жил тегермәне турында сөйләргә жыенган бер мәлендә кәефен кырып.

– Ә нишләп, ул безнең тарихыбыз, үткәнебез. Ул безнең Буралы халкының узган гасырлардагы тормыш-көнкүреше хакында сөйли торган кадерле тере экспонатыбыз. Саф һавадагы ачык музей бит бу безнең өчен, – диде Хәсбиулла карт.

– һавасы сафтыр, Хәсбиулла абзый, – диде Ислам. – Әмма бу борынгы искелек калдыгы авылга керә торган олы юл өстендә бүгенге бай тормышның ямен жибәрәп, кәефне бозып тора. Менә сез миннән мәчет салыр өчен ярдәм сорыйсыз. Күргәнегез бармы Казандагы Кол Шәриф мәчетен? Менә шундый ук матур, зиннәтле, мәһабәт мәчет бинасы салып куярга кирәк бу женле тегермән урынында! Менә шуны эшлибез, дисәгез, төзелеш материалларының ярты хакын үзем күтәрәм. Килештекме?

Хәсбиулла ни әйтергә дә белмичә, башын кашып аптырап калды. Төзелеш материалларының ярты хакын күтәрәм, ди бит. Нишләргә?

Беркадәр аптырап, ни дип әйтергә дә белмичә басып торгач, ул:

– Килештек! – диде.

– Килешсәк, болай итәбез: мин икенче кайтканда, бу женнәр оясы монда булырга тиеш түгел. Сүтеп ташлагыз. Никадәр тиз сүтеп ташласагыз, шулкадәр тиз мәчетле булырсыз.

Сүттеләр буралылар иске жил тегермәннен. Ләкин Ислам гына анда бүтән кайтып күренмәде. Акчасын да күрмәделәр авылдашлары. Ә мәчетне изге урында, Октябрь революциясенә кадәр авыл мулласы яшәгән, хәзер буш торган Хәбибулла хәзрәт нигезе урынында төзеп куйдылар. Бөтен авыл халкы булышлыгы белән.

Ислам муенын кытыклаган ниндидер бөжәк безелдәвенә уянып китте. Ул кулы белән муенын сыпырды. Ләкин бөжәк һаман безелди, беркая китәргә дә уйламый иде. Ул шунда бөтен тәне буйлап нәрсәләрнеңдер йөгөрешкәнән сизде. Караса, кызгылт-сары вак кырмыскалар икән. Күрәсен, ул кырмыска оясына яткан булгандыр. Ә муенындагы нәрсә берзаман аны каты итеп тешләп алды. Ул аны кулы белән сыпырып атты. Ләкин бөжәк дигәнәң беркая да китмәгән, аның кулында ябышып калган саташкан бал корты булып чыкты. Ул коты алынып сикереп торды. Умарта корты чаккан урыны шунда ук кызыша башлады. Кинәт аның күз аллары томаланды, ул башы әйләнәп, жиргә ауды. Аның бал корты агуына аллергия иде. «Һәлакәтем шушы утрауда икән! Гомер бусе кылган эшәкеләкләремнең, ишеткән каргышларның чиге менә шушы икән», – дип уйлады ул һәм күзләрен йомып, тын калды.

Ләкин кеше беркайчан да өметен өзми, диләр бит. Нинди генә эшәке кеше булса да, Аллаһы Тәгалә аңа гөнаһларын юарга, каргышлардан котылырга мөмкинлек тудыра.

Шулвакыт утрауга якынлашучы моторлы көймә тавышы ишетелде. «Агу йөрәккә барып житкәнче килеп кенә житсәләр ярар иде», дигән өмет белән ул: «Егетләр, коткарыгыз!» – дип кычкырды.

Көймә ярга килеп туктады, аннан башта Шамил сикереп төште.

– Ята, – диде Шамил. – Беркая да китмәгән.

Шунда ул Исламның: «Егетләр, коткарыгыз!» – дигән тавышын ишетте.

– Нидер булган, ахры, коткарырга чакыра, – диде дә Шамил Ислам янына йөгәрде. Ул аның муенының түгәрәкләнәп кызарып чыкканын күрде. Түгәрәкнең уртасында бал кортының угы кадалып тора иде.

Ислам тагын: «Егетләр, коткарыгыз!» – дип ыңгырашты.

– Кәрим абый, аракы алып кил әле, тизрәк! Муенын бал корты чаккан монның. Корт агуына аллергия, ахры, аракы эчерергә кирәк! Тизрәк! – дип кычкырды да Шамил үзе үк көймә янына йөгәрде. Бал кортына аллергия булган кешене корт чакса, аракы эчерергә кирәк дигәнне аның ишеткәне бар иде. Аракы эчереп, шундый кешене үлемнән коткарып калулары хақында да ишеткән иде. Хәлне Кәримулла да тиз төшенде. Ул сумкасындагы шешәне алып, Шамилгә тоттырды.

– Эчереп бетермә, калсын үзәбезгә дә, – диде Кәрим.

Шамил шешәнең бөкесен ачып, аңын жуя башлаган Исламның авызына көчләп диярлек аракы койды. Тегесе айнып киткәндәй булды, голт-голт китереп йотты.

Шулвакыт һавада вертолёт гүлэгән тавыш ишетелде.

– Чукунды, бетте баш. Рыбнадзор инспекторлары килә. Йөгөр, жәтмәне суга ташларга кирәк. Күрсәләр, штраф! – дип кычкырды Кәримулла Шамилгә.

Вертолёт тавышын ишеткәч, Ислам да айнып киткәндәй булды.

– Егетләр, берүк ташламагыз. Үзем алып калырмын, сезгә берни дә булмас, – диде ул, аларның ташлап китәргә жыенганнын күреп.

– Коткарырсың атаң башын. Үзеңне коткарырга кирәк әле монда. Тизрәк алып китеп, Лаешка хастаханәгә илтсәләр, әйбәт булыр иде.

Ул арада Шамил жәтмәне көймә астына яшергәләгәнче, бөтен дөньяда

жил туздырып, утрауга вертолёт та төшөп утырды. Аннан өч кеше килеп чыкты. Аларның берсе ак халат кигән, кулына хач сурәте төшкән кызгылт чемодан тоткан табиб иде. Килүчеләрнең берсе шәрә яткан Ислам янына килеп:

– Хәлең ничек, Ислам Мөхәммәтович? – дип сорады.

Ислам күзләрен ачып, пышылдап кына:

– Рәхмәт, Хәбир. Сез килгәч, котылдым инде болай булгач, – диде.

Ул арада табиб аның пульсын тикшерде, йөрәк турысына кулын куеп торды. Градусник чыгарып, култык астына тыкты.

– Аны бал корты чаккан. Корт агуына аллергия икән. Без аңа аракы эчердек, – диде Шамил авыруны тикшерүче табибка.

– Абзыйлар, кайсыгыз шалтыратты безгә? – дип сорады авыруның хәлен белешкән кеше. – Мин Хәбир атлы кеше булам, бу абзыйның ярдәмчесе.

Кәримулла сорауга ни дип җавап бирергә дә белмичә, аптырап калды.

– Мин, – диде Шамил. – Ә нәрсә?

– Рәхмәт сезгә. Үлемнән алып калдыгыз кешене, – диде дә Хәбир Шамилнең кулын кысты.

– «Рәхмәтеңне машина эржәсенә ташла шунда, дыңгырдап кайтыр», дип эйтә торган иде безнең авылда бер шофёр, юлда ул утыртып кайткан кешеләр рәхмәт эйтеп төшөп калганда. «Рәхмәт белән ботка пешереп булмый», дип өстәүчеләрне дә ишеткән бар.

– Тапкыр егетләр икәнсез, алайса буш калдырып булмас инде, – диде дә Хәбир вертолётка кереп, ике шешә коньяк алып чыкты. – Менә, үзегез коткарган шушы абзый исәнлегенә дип эчәрсез.

– Рәхмәт, зурладыгыз, – диде Кәримулла һәм шешәләрне көймәгә илтеп, аннан Исламга киертергә дигән чалбар белән күлмәкне пакеты белән Хәбиргә тоттырды.

– Рәхмәт инде, без аны болай шәрәдер дип уйламаган идек, – диде Хәбир. Бераздан коткаручылар Исламны күтәреп алып, вертолётка утырттылар. Кәримулла белән Шамилгә тагын бер тапкыр рәхмәтләр эйтеп, очып та киттеләр. Ә Исламның күзләрендә яшь иде.

– Борчылмагыз, Ислам Мөхәммәтович. Сөртегез күз яшьләрегезне. Котылдыгыз, бәхетегез бар икән! – дип юатты аны ярдәмчесе Хәбир.

Ислам Ибляминовның шушы дәрәя кочагында үлем белән күзгә-күз калганнан соң кылган бөтен гамәлләре өчен тәүбәгә килүеннән туган күз яшьләре икәннән Хәбир белми иде шул.

– Менәтерә булды бу! – дип куйды Кәримулла, Атабай ягына таба очып киткән, күктә энә карагы кебек кенә булып күренгән вертолётка карап. – Рыбнадзор инспекторлары дип котым очты. Кай арада шалтыраткан идең соң син анда? Коткарган өчен контрибуция түләттерәбез дип, зур планнар корып килгән идек. Ике шешә коньяк булды контрибуцияләре...

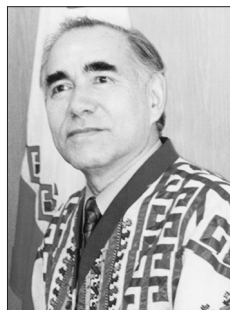
*Кардәш халыклар әдәбиятыннан***ӘЖӘТКӘ ДИП БИРЕЛМИ ВАКЫТ...**

Юрий Семендер хәзерге чуваш шигъриятендә олы урын тота. Без инде аның белән кырык елга якын таныш. Дөрәсрәге, 1984 елда Чувашиядә үткәрелгән татар әдәбияты һәм сәнгате көннәрендә күрешкән идек. Андый чакта танышулар, очрашулар, әлбәттә, күп була. Мине, мөгаен, Юрий пиччәнең татар әдәбиятыннан хәбәрдар булуы, хәтта яшьләрнең әсәрләре белән дә кызыксынуы җәлеп иткәндер. Югыйсә ул әлеге очрашу вакытында бик җитди холыклы әдәбият функционеры буларак истә калган – ни дисәң дә, чувашларның төп әдәби журналларыннан булган «Ялав» («Байрак») басмасының баш мөхәррире! Шушы вазифаны ул 1974 елдан 2005 елга кадәр башкарды. Хәзер инде бу журнал чыгудан туктаган, Чабаксарга соңгы баруымда чуваш телендәге күп матбугатның ябылуын күрүгә көндөз, үз хәлебезне уйлап та сагышландым. Дәүләт ярдәме булмаса, безнең рәсми матбугатны да шундый ук инкыйраз көтә бит, яшиереп торасы юк...

Юрий Семендерга гыйнварның 2сендә 80 яшь тулды. Ул әлеге кадәр татар шигърияте вәкилләре белән тыгыз элемтәдә, безнең шигърьләргә чуваш укучысына җиткерү өчен хәлдән килгәнчә армый-талмый эшли. Кол Гали, Мөхәммәдияр, Акмуллалардан алып, Рүзәл Мөхәммәтшиаларга кадәр шигърьләргә шигърьләрен тәрҗемә итеп, «Татар поэзиясе антологиясе»н төзеп чыгаручы да ул. Жәүдәт Сөләйман китабын да чувашчага тәрҗемә итте. Кунак ашы кара-каришы, дигән татар мәкален искә алып, юбилее мөнәсәбәте илә мин дә Юрий пиччәнең берничә шигърен чувашчадан татарчага аудардым.

Рәзил ЗӘЙДУЛЛА

Юрий
Семендер

Шомырт ботагыннан жәя бөктем,
Ефәк жепне үрөп, кереш иттем.

Ук ясадым, ут көйдереп очын, –
Йөрәгемне яктым шуның өчен.

Эш беткәч тә, җанга шатлык тулды,
Иңгә канат үскән кебек булды.

Атландым да тимеркүк атыма,
И, жылдердем бар куэтемә.
Очты угым, иңләп бу дөньяны,
Әлегәчә табалмадым аны.

Үкенергә хәзер бик соң бугай,
Яшьлегемне озаттым мин шулай.

Ай-һай, бишек тирбәлә,
Дөнья гел шул тирәдә.
 Әлли-бәлли бәү,
 Сиртмәсә дә миләштән,
 Бәхетме ияләшкән...
Ай-һай, туй гөрли. Әйдә –
Дөнья гел шул тирәдә.
 Әлли-бәлли бәү,
 Сиртмәсә дә миләштән,
 Бәхетме ияләшкән...
Ай-һай, табут иңнәрдә,
Дөнья гел шул тирәдә.
 Әлли-бәлли бәү,
 Сиртмәсә дә миләштән,
 Тик кайгы ияләшкән.

Юлың кая?

– Юлың кая? –
Дип сорыйлар таулар, –
Йә менәсең,
Йә төшәсең түбән.
– Үз-үземне эзлим мин,
Дусларым,
Булсын, димен, жирдә
Үз түбәм.

– Юлың кая? –
Дип урманнар сорый. –
Юлсыз-нисез кая чабасың?
– Үз эземне эзлим мин,
Дусларым,
Үз эземне килә
Табасым.

– Юлың кая? –
Дип сандугач сорый. –
Һәрбер жырға колак саласың.
– Үз тавышымны эзлим.
Килә жирдә
Үз тавышым белән
Каласым.

Чайкама ла башны, аргамагым,
Яратылмаган син орышка.
Күз ияремәс елгыр бу тормыштан
Өч көн сорап алдым бурычка.

Сорап алдым – и, шатландым шуңа,
И, ашкындым килер таңнарға.
Жәяү киттем күз яшемне тәмләп,
Әрем тәме иде аңарда.

Кайларда син, ярсу аргамагым,
Карлар күмә энә эзеңне.
Әжәткә дип бирелми шул вакыт,
Бер төшерсәң кулдан тизгенне.

1391 елны хәтерләп

Аксак сувар юга чыккан,
Иярткәннәр аяп.
Бер кулына чалгы тоткан,
Бер кулында – таяк.

Туган жирне саклау дөрте
Бөтерде дә алды,
Ишетәсезме, жил көенә
Чыңдый минем чалгы.

Көлә аңардан ишләре:
Кая бара аксак?
Кача алмассың бит, диләр,
Без жиңелә калсак?

Болгар илен яклай бүген
Хәтта чукрак, сукур...
Аксак Тимер дигән ятка
Алар ясин укыр.

Ләкин аксак үткен телле:
– Юк, – ди, – башка чарам,
Кача алмам, яу кырында
Мин жиңәргә барам.

Чалгым сызгырыр да чалыр,
Кыен хәлгә калсак.
Шулай тиеш – жиңә алыр
Аксакны тик аксак.

Хузангай тормышы

Унжидедә гел сүгелгән,
Утыз яшьтә төрмә күргән,
Кырыкларда ул талкынган,
Тышауланган толпар сыман.
Илләдә бердәм мактыйлар,
Кырын сүзләрдән саклыйлар,
Чөяләр күккә чаклы ук,
Карыйлар – кеше инде юк.

Айдар
Зәкиев

ТЕГЕРМӘН

ХИКӘЯ

1

– Абзый! Зинһар, балаларым хакына булса да...

– Һем-м-м... Белмим. Синен белән нишләргә икән?

– Соң, азрак кына күгәргән булса да ярыйдыр инде. Бурычлы булып калмам. Игелек күрсәтермен!

– Туктап тор әле, хатын-кыз кебек сыктама. Мин хәзер...

Кабыргалары тырпаеп торган жирән алашасын жигеп, чанасына биш капчык күгәрә башлаган бодай төяп килгән бәндә хәсрәтле уйлары белән бер ялгызы калды. Ә баштанаяк ак он тузанына чумган Гариф карт тегермән эченә үтте. Халык Мәкәржә ярминкәсендәге сыман кайнаша, тимер юл вокзалындагыдай гөрселдәгән тавышлар яңгырап тора. Зур-зур капчыкларын иңбашларына салып, баһадирлар сыман салмак кына атлаучылар да, ярты капчык арыш астында бөгелә төшөп титаклаучылар да Гариф картны күрөп, арыслан алдында баш игән жәнлекләр сыман юл бирделәр. Ул фураж тартучылар янына килеп, берсен дәшөп алды. Он тузаны кунып агарып беткән иске имән өстәллө, каен эскәмиялө, кирпеч диварындагы фанер киштәлө бүлмәсенә алып кердө. Нидер килешөп, баш кагышкач, баягы бәндә янына чыктылар. Капчыклары өстендә башын түбән иеп утырган ир сикереп торып басты. Күкнө томалап яуган жөпшөк кардан иске куян бүрөгө, керләнүдән ялтырап торган сүчинкәсө чыланып беткән. Өчәүлөп нидер сөйләшкәч, Гариф карт эчкә кереп киттө.

Моңарчы көзгө төн сыман караңгы йөзендә хәзөр яз кояшы балкыган терлекчө Закир исә үзенә капчыкларын фураж тартучылар янына ташыды, ә гәрәбәдәй сап-сары, таштай каты бодай тулы биш капчыкны бер-бер артлы әржә янына күчөрдө. Иртән туң майда куырылган бер йомырка гына ашаса да, Өхмәт абзыйларда сугым ашында ару гына салганга, махмырдан интексә дә, канатланып, каяндыр көч-гайрәт алып башкарды ул бу эшнө. Нигә канатланмаска? Нигә шатланмаска? Бу капчыклар эчендә тап-таза бодай бит. Юк, бодай гына түгел, аның бәхетө, гаилә иминлегө. Гариф картка рәхмәт инде. Ул булмаса... Кыш уртасында кычкырып ачка үләрләр идө, валлаһи.

Тракторист Мәснәвинен малларына тартырга алып килгән бодаен Закирның тишек келәтендә сакланган күгәргән ашлыгына алыштырырга каян башына килгән диген! Малларга нинди дә ярый. Закирның өендә өстәл төеп ашарга сораган биш баласы бар бит. Өстәвенә, һәммәсә дә малайлар. Иң өлкәнәнә нибары жиде яшь. Теремекләренң куян кебек минут саен ашарга сорый торган чаклары. Болай булгач, кыш чыгачаклар алар. Бура төбен кырып, мәжлесеннән калган онны тишек-тошык иләктән иләп сукранган Маһирасы да зәһәр телен тыячак. Әх, уңышлы булды бу көн... Юарга кирәк. Ләкин ничек? Одеколон алырлык та акча юк бит. Карале, болай итәргә кирәк: ферма бозауларыннан берәр капчык фураж арттырып, Рабига карчыкка төшерергә. Шундый якты уйлар тәэсирендә, сүчинкәләренә тирес каткан терлекче, Кашпировский сеансында утыручы кебек татлы уйларга эреп, он әржәләре ягына атлады.

Һәр дәүләтнең, һәр төбәкнең, һәр авылның йөзен билгели торган берәр нәрсә була. Иглин суганы, Бөрә алмасы, Бүздәк чиясе, Уфа юкәсе... Кышкыр авылы исә күрше авылларга гына түгел, чиктәш районнарда да үзенә тегермәне белән билгеле. Биредән бер дә халык өзелми. Кем ат, кем трактор, кем машина белән ашлык төяп килә монда. Бала-чагасы булмаган әби-бабайлар да, бодай тулы капчыкларын кечкенә арбаларына салып, тегермән ягына таба теркелди. Билләһи, аэродром булса, самолёт белән очып төшүчеләр дә аз булмас иде. Чит планеталарда яшәүчеләр дә, иген иксәләр, тегермән тартырга, һичшиксез, монда очып төшәрләр иде. Нигә барысы да, Мәккәгә тартылган мөселманнар сыман, монда агылалар соң? Бүтән жирдә тегермән юкмы әллә? Эш башкада. Кышкыр тегермәне оныннан пешергән икмәкләр күпереп, мамыктай йомшак булып уңа. Хужабикәләр: «Бар! Иренеп ятма. Кышкырга барып, тегермән тартып кайт!» – дип, ирләрен бу тарафка шелтәләп диярлек куып жиберәләр. Моннан кайткан он кадерләп кенә тотыла. Үз тегермәннәрендә тартылган онга Кышкырныкын кашыклап, тылсымлы катнашма сыман чеметеп кенә кушсалар да, уңа икмәк. Зур мәжлесләрдә пәрәмәчләр, чәкчәкләр Кышкыр оныннан пешерелгән булып.

Тегермәнне үтереп мактыйлар, әмма онның сыйфаты тегермәннән генә түгеллеген берәрсә уйлап кына булса да карый микән? Үгез кебек үкергән, эт кебек улаган катлаулы машинаны сэгәтә кебек эшләтүче, аны газиз баланы карагандай тәрбияләүче Гариф картта иде, юкса, төп сәбәп. Аның биредә кайчан эшли башлавын авыл картлары да белми. Малай чагында су тегермәнәндә үк ярдәмче булып йөргән дип тә сөйләләр. Үзе исә бу якныкы түгел, имеш. Яшен яшынәп, күк күкрәп, яңгыр яуган көнне көнчыгыштан, Лапырдык авылы ягындагы басу юлыннан, дүрт яшьлек бер ир бала авылга килеп кергән. Өс-башыннан гөрләп су аккан, өшүдән дер калтыранган малайдан: «Син кем? Каян килдең?» – дип, күпмә сорасалар да, җавап ала алмаганнар. Бер көнне бер өйдә, икенче көнне икенчесендә кунган һәм, ниһаять, ялгыз тегермәнчедә яшәп калган ул. Ялгыз картка ияреп, эшкә йөргән, шалтыр-шолтыр әйләнгән жиһазларның тавышын сандугач сайравын тыңлаган сыман бирелеп тыңлаган, ди. Үзенә исем бирүче, үлемнән, ачлыктан коткаручы, төссез тормышын тайгак кына булса да, юлга бастыручысы дөнья куйгач, инде егет корына кергән Гариф авыл тегермәнчесе булып калган, имеш. Ләкин бүген дүрт почмаклы кечкенә йортта ялгызы гына көн күргән, бер кулын биләнә куеп, таяк таянып, акрын гына йөргән, кешеләр

белән (хәтта жиде дингез, жиде тау артыннан килүче бер бәндә булса да) һәрвакытта ике куллап исәнләшкән, сөйләшкәндә жыерчыклы, бакыр төсле битен тарткалап, уң күзен кыса төшкән, жәен дә, кышын да колакчыннары күтәртелеп бәйләнгән кара куян бүреген, кара фуфайкасын салмаган картның үткәне, көнкүреше белән берәү дә кызыксынмый. Иртә таңнан кичкә кадәр божрада йөгәргән тиен сыман гел борчу-мәшәкатьтәгә кешеләрнең үз хәсрәте. Колхоз өчен, матур киләчәк өчен көн-төн чабышкан халыкның күзенә бүгенге көннән ерагы күренми. Кияүгә чыкканнан бирле көзгегә күз салмаган, бер-бер артлы бала табып, дөнья көтеп калыная, усаллана төшкән хатыннарыннан качып, ирләр көмешкә чөмерделәр, үгезнеке сыман аларган күзләрен акайтып, шатлыкларыннан кикереп йөрделәр. Аларның хәлэл жефетләре, төрле төркемнәргә бүленеп, ахирәтләренә эчке киёмнәренә кадәр тикшереп, кемнәрендер ирләрен хурлап, авыз читләренә төкерекләре күбекләнен килеп чыкканчы ләтит саттылар. Кемнәредер дөнья куды. Фураж ашап симәргән бура кадәрле үгезләрен сатып, яңа телевизорлар, стенкалар, келәмнәр, бәллүр чәркәләр, музыкаль үзәкләр, видеокамералар, тузан суырткычлар, машиналар сатып алдылар. Һәркемнең үзенең мәшәкате баштан ашкан иде.

Әмма вакыт дигәннең тик тормады: секундларны – минутларга, минутларны – тәүлекләргә, атналарга, айларга, елларга ялгады. Малайлар – үсмер, үсмерләр – егет, егетләр – ир-ат, ир-атлар – ак сакаллы карт булды. Илдәге тәртипләр дә үзгәрде. Өстә дәүләт башлыклары башлаган тарткалаш, хакимият бүлешүнең кайтавазы булып, гади халык өстенә үзгәрешләр ябырылды. Һич көтмәгәндә. Бер уйламаганда. Таудан купкан кар ташкыны, ургылган янартау авызыннан бәргән утлы лава сыман. Элеккеге бар тәртипләренә, гореф-гадәтләренә ватып-жимереп, яндырып-көйдереп. Хәер, ил казнасына сыер имчәгенә ябышкандай ябышучы, жәен туры китереп балаларын, бар туган-тумачасын жылы урынга жыючы елгыр бәндәләр монда да аптырап-югалып калмады, бер-бер жәен тапты. Гадәттәгечә, авырлыкның иң зурысын иген игүчеләр, гаиләсен туйдыру өчен бер караңгыдан икенчесенә кадәр биш эштә бил бөгүчеләр татыды. Аларның болай да бизмәндәге сыман чайкалган, кинәт кенә астыртын шатырдаган язгы боздагыдай тотрыксыз тормышлары, жылда биегән шәм ялкыны сыман, өлтерәп чайкала башлады...

Дүшәмбе көнне халык жыелганчы, Гариф карт исәп-хисапны тәртипкә салырга гадәтләнгән. Санагычының агач төймәләрен уңга-сулга чиртеп, әллә нәрсәләр чутлый, уйлый. Читтән караганда, фортепьянода ниндидер моңлы көй уйнаучы музыкантны да хәтерләтә кебек. Кинәт ишекне шакып та тормыйча, бүлмәсенә бер бәндә килеп керде. Ялтырап торган кара костюмлы, кып-кызыл галстуклы, көзгедәй ялтыраган очлы кара ботинкалы, исе күзнә ярып керерлек ислемай сөрткән, кулына кара күн папка тоткан егет, әлбәттә инде, он тартырга йөрмидер. «Районнан тикшерү белән килгәндер», дип уйлады тегермәнчә эчтән генә. Хәл сорашмасаң да, ярдәм итәргә теләк белдермәсәләр дә, олы кыланып тикшерергә, юк-бар өчен бәйләнен, штраф салырга булдыралар алар. Монысы нәрсәдән башлар икән? Кәгазь-фәләнне дә тәртипкә китереп өлгөрмәдем, ичмасам. Житмәсә, әжәткә он тартып китүчеләр дә шактый. Нишләргә? Тамак кырып алган карт, урыныннан торып, өстәл астыннан чүпрәгә тузып беткән урындыкны тартып чыгарды.

– Өссәламегаләйкүм! Рәхим итегез! – диде ул, күрешергә кулларын сузып.

Ләкин аның бераз калтыранган бармаклары һавада жавапсыз эленеп калды. Йөзөклә юан бармакларын папкасында тыпырдатып, чакырылмаган кунак тамак ертты:

– Тегермән бүгеннән ябыла! «Байрак» колхозы – банкрот. Утка түләнмәгән!

– Бәй, улым... Тукта әле. Ничек алай килеп чыга соң? Халык нишләргә тиеш була? Кая барырга? Кайда тегермән тартачак соң алар?

– Беренчедән, мин сезнең улыгыз түгел. Мин – Варис Вилданович, – дип кырт кисте егет, жиң очына кунган он тузанын каккалап. – Икенчедән, хәзерге заманда бар нәрсә өчен акча түләнергә тиеш. Дәүләт казнасын бушка имеп ятучыларга карата закон катыланды. Ну, ул элек тә йомшак түгел иде... Ә халык өчен кайгырмагыз. Әнә, Лапырдык авылы тегермәнә йөрерләр. Тиздән кибетләр беренче сортлы, сыйфатлы он белән тулачак. Дөнья үзгәрәчәк... Тегермәннәрнең кирәге калмаячак.

Бу сүzlәр Гарифне мең вольт электр уты сыман көйдереп үттеләр. Ул пышылдап кына:

– Тегермәнне биклисезмени, улым?.. – диде.

– Әй! Халык калдырган ашлыкларын алып бетерсен дә, кичтән пичәт сугылган кәгазь ябыштырабыз. Электр чыбыгын исә хәзер үк кисеп китәм.

Гипс сыекчасы тулы мичкәгә төшөп баткандай, хәрәкәтсез калып, тирән уйга чумды Гариф карт. Коммунизм өчен көрәштек, социализм төзедек. Трибунадан: «Барысы да халык өчен эшләнә, беркем дә, беркайчан хәсрәт күрмәячәк! Киләчәктә безне имин, якты тормыш көтә!» – дип кычкырулары чынга ашмадымыни? Шушымыни вәгъдә ителгән имин, тотрыклы тормыш? Түрәләрнең берсе дә тегермәннең авыл халкы өчен әһәмиятен аңламый микәнни? Инкыйлабтан соң нигезенә кадәр жимерелгән мәчет урынына калган иде бит ул. Бирегә килгән халык он тартып кына түгел, аралашып, киңәшлөшөп, күңелләрен агартып кайтып китә иде. Күпме яшьләр биредә танышып, хәзер бергә гомер кичерә. Аларның чирәмдә каз бәбкәләре белән бергә тәгәрәп уйнаган балалары шушында тартылган икмәкне ашап үсә. Колхоз рәисе Хәниф нәрсә карады микән? Акча юк, дисәң, ел саен бер машина алыштыра лабаса! Харап иттеләр тегермәнне! Харап иттеләр халыкны...

– Абзый, абзый. Әллә йоклап киттегез инде. Утны кисәбез, менә монда кул куегыз! – дигән тавышка сискәнеп китте карт.

Алтындай ялтыраган ручканы калтыранган кулына алып, ниләрдер язылган кәгазьгә ике хәрәф сызгалагач, икәүләп тышка чыктылар.

– Артык борчылмагыз, абзый! Тегермән бикле, ачкычы үзегездә. Беркем дә керә алмаячак. Бурычны түләсәләр, янә эшли башлаячак, – дип, үз эшен жиренә житкереп башкаруына бик тә канәгать булып, тәрәзәләре карайтылган «Волга»га кереп утырды егет.

Тегермәннең ябылуын кышкырлылар гына түгел, күрше-тирә авыллар да бик авыр кабул итте. Заманында бөтен Союзга танылып өлгергән хужалыкларының бөлүенә, беренчеләрдән булып жиһанны яулаган мәмләкәтләренең таркала башлавына караганда да, ныграк тетрәндерде бу вакыйга аларны. Хәер, алар да үзгәргәннәр иде инде. Якты йөзлә кешеләр дә үз эченә бикләнде. Күңелләрен зинданга япкан адәмнәрнең хәтта бит-кыяфәтләре дә карайды. Алар урамнарда аз йөрер булдылар.

Элеккечә авыз ерып түгел, карашларын жиргә төбәп, баш кагып кына исәнләштеләр. Гармун көйләре тынды. Хөкүмәтнең тиз искерә торган, кискәндә, яртысы валчык булып коелган, бер утыруда ашалып беткән төче ипиенә дә күнектеләр. Чөнки бүтәне юк иде. Ач икәнсең – аша, ошамый икән – ачтан үл! Анысы – сиңең эшен. «Кеше каннары коеп, күпме гомерләрне кыеп оештырылган колхоз бетсә бетсен, тегермән калсын!» дип, тәкъдим ясаучылар да булмады түгел. Тик мондый сүзләр кичләрен, караңгы урамнардагы черегән эскәмияләргә утырып, көнбагыш чирткән чакта гына чыкканга, аларга колак салучы табылмады.

Элекке рәис урынына икенче хужа килде. Соңгы вакытларда чиргә сабышкан, бетеренгән Гариф аңа: «Улым! Ут бурычын түләсән, тегермәнне яңа кабызыр идек. Зинһар, ярдәм ит инде!» – дигән үтенеч белән керергә теләде. «Яңа хужа, яшь булса да, тормышны аңлый, яхшы гына хезмәт хакы да вәгъдә итә» кебек имеш-мимешләргә ышанган карт көн саен диарлек контор тирәсен сагаласа да, аны очрата алмады. Дүртенче көндә генә күрергә насыйп булып чыкты үзен.

Кара тәрәзәле, төлке күзедәй кысык фаралы чит ил машинасы гөжелдәп, контор төбенә килеп туктады. Аннан кыска жиңле ак күлмәк, ак чалбар кигән тук йөзле ир төште. Утызы да тулмагандыр әле, бик яшь күренә. Кесә телефоныннан нидер сөйләшә үзе. Гариф аны күрү белән шатланып:

– Улым... Сиңа бер зур үтенеч белән килдем бит әле... – дип дәшсә дә, тегесе аны әллә күрмәде, әллә күрергә теләмәде, хөкүмәт ипиеннән аз гына кайтыш телефонына нәрсәдер мыгырдый-мыгырдый, ишеккә таба атлавында булды.

Ләкин картның бүген ничек тә үз теләгенә ирешсә килде. Ул аксый-аксый, яңа хужага иярде. Рәис «койрык»тан котылырга теләп:

– Чё, батя! Слушаю! Только побыстрей. Сам знаешь, время – деньги, – дип, телефонын бер кулыннан икенчесенә чөеп уйный башлады.

– Улым! Теге, знаешь, тегермән не работает бит. Халык интегә. Памаги!

– Ладно, батя! Ты это, не беспокойся. Иди домой. Всё будет нормально. О-кей!

– Рәхмәт инде, улым. Зур рәхмәт! – дип, Гариф кырт борылып, тегермәнгә таба атлады.

Янында күптән кеше, атлар, техника йөрмәгәнгә эрем, шайтан таягы, тишек капчыклардан түгеләп калган орлыклардан шыткан арыш, бодай, арпа уйдыклары камавында калган тегермән, берәз моңсулангандай тоелса да, артык үзгәрмәгән иде. Түбәсендәге яшел мүкле шиферлары исән-сау, ишектәге тутыккан йозак та шул килеш, тәрәзәләр... Тукта! Тукта! Берсе ватылган бит. Чү, рәшәткәсә дә алынган түгелме? Гариф якына килде һәм «аһ» итте. Пыяласын ватып, рәшәткәне куптарып алып, эчкә кемдер кергән. Мөгаен, нәрсәнедер алып чыгып та киткәннәрдер. Кичә генә тәрәзә исән иде. Карале, бер төн эчендә. Кемнең мәкерле эше микән бу? Авылдашлары мондый явызлыкка бармас, килмешәкләр эшәдер. Вәт, юньсезләр! Сарык көтүенә бер һөжүм иткән бүре соңгы сарыкны алганчы туктамаячак. Ашлык басуына кергән мал да күбенеп үлгәнче үзенекен итә бит. Димәк, бирегә караclar яңа әйләнеп киләчәкләр. Нишләргә? Участковыйга хәбәр итәргәме, юкмы? Туктале. Кулында ачкыч бар. Бүген төнлә килә дә, бер

почмакка посып, каракларны танып кала да, иртәгә үк милициягә хәбәр итә. Шундый уйлар белән ашкынып, өенә таба атлады Гариф карт.

Аның яшәгән урыны башка ялгыз картларныкы кебек үк иде. Дүрт почмаклы, сыланмаган, нигез ташлары жиргә сеңгәнгә, берәз кыйшай төшкән йорт. Агач капка. Буялмаган, ара-тирә киртәләре купкан койма. Бакчада ике төп алмагач күренә, чия куаклары тырпаеп тора. Каралты-курадан хажәтханә белән кара мунча гына бар. Ихатага гүя яшел келәм жәелгән, диярсең. Бәбкә үләнә шундый куе булып үскән, кулыңнан бер тиен акча төшсә, эзләп табармын, димә. Өй эче дә бик гади генә. Буялмаган, карасу идән уртасында агач өстәл. Уң почмакка тышсыз матрас түшәлгән, кулдан ясалган имән карават поскан. Диварда берничә киштә. Берсендә тимер тәлинкә, кружка, алюмин калаклар. Икенчесендә – гәзиткә төрелгән ипи. Сул почмакта – буры кубып, март куяныдай ала-тиләгә әйләнгән мич. Түшәмдәге соры электр чыбыгы очында чебеннәр пычратып бетергән лампочка әсәре күренә.

Йокысы килеп йөдәтмәсен өчен Гариф карт кичкелеккә каты итеп чәй ясап эчте, кара ипине бәрәңге шулпасында жебетеп ашады. Кем белә, әллә төне буге утырырга туры килә.

Авыл көтүе кайтып, күз бәйләнгәч, гомер буге йөрөп өйрәнгән сукмагынан ындыр артлап, тегермәнгә менеп китте.

Урамда беркем дә күренмәде. Бары тик баганалардагы зур лампочкалар тирәли төн күбәләкләре генә әйлән-бәйлән уйнап, мәш килә дә, этләр өргәләп куя. Питләсе күптән майланмаган зур ишекне шыгырдатып ачты. Биредә һәрбер эржәнен, жиһазның ничек урнашканын ятлап бетергән – бернигә дә бәрәлмәде дә, сугылмады да. Суда балык ничек йөзсә, биредә шулай йөри ул. Ак он эржәсе артына үзенә утырырга урын эзләгәнчә шактый вакыт үтте. Әллә ашыгудан, әллә дулкынланудан, хәле дә китеп тора. Гомерен шушында үткәрсә дә, караңгы һәм тып-тын тегермән дә әллә ничек серле, шомлы тоелды аңа. Үтереп йокысы килә башлады, күз кабаклары гер эленгәндәй йомылып жәфалады. Башын берәзгә гына эржәгә терәгән иде, йоклап киткәнән сизми дә калды.

Имеш тә, тегермән гөрләп тора. Халык бик күп. Ак он тартырга теләүчеләр чиратының койрыгы офык сызыгына кадәр сузылган. Бөтен Жир шары бирегә жыелган, диярсең. Ул кемнәндер бодаен тикшерергә дип, кулын капчыкка тыгуы булды, алгы ике теше хәнжәр кеби ялтыраган симез күсенә койрыгынан тартып чыгармасынмы! Теге нәрсә һавада эленеп, чайкалып торды да Гарифның бармагын «һап» итеп эләктереп тә алды. Ул авыртуга чыдый алмыйча, пыран-заран селтәнергә тотынды. Бармагы очыннан сиптергән кан белән дөнья тулды. Дивар да, он капчыклары да кып-кызыл төскә керде. Авырту көчәйгәннән көчәйде. Икенче кулына күсәк алып, жанварның башына сугам дигәндә, сискәнеп уянып китте Гариф. Чү, тышта кемнәрдер сөйләшә түгелме? Ат та пошкырган сыман.

– Әллә ишекне каерып карыйбызмы? Кичә бик авырга төште. Бүген теге зур двигателне алып чыгарга кирәк, – диде кәжәнеке сыман сыек тавыш.

– Ахмак! Иртәгә үк бөтен авыл беләчәк бит. Теге карт сантый күрәп калса, оран салачак. Абың белән икәү тыштан күтәрәп алалсагыз, без эчтән бирербез, – дип, кырт кисте карлыккан тавыш.

«Терлекче Закир» дип уйлады тын да алмыйча посып утырган Гариф.

Бурлар ишекнең ачык икәнән шәйләмәделәр. Акрын гына рәшәткә салдырылгач, таш идәнгә «дөп» итеп икәү сикереп төште. Алар да кайда нәрсә ятканын бик яхшы беләләр иде, күрәсәң. Дөм караңгыда, абынмый-сөртәнми, җиһазлар урнашкан якка кереп, нәрсәндер күтәрәп алып тәрәзә аша тыштагыларга суздылар. Табыш авыр булды, ахры. Берсе көчәнәп, һаваны бозды. Закир исә иртәгә килеп аласы тимерләрне эзерли башлады. Бурлар таптанганга купкан тузан болыты ак он әржәсе янына да килеп җитте. Сатлыкжан тузан бөртекләре Гарифның күзенә, колак тишекләренә, танауына тулды. Танау эче, гүя анда мең бет чабышкандай, чыдый алмаслык итеп кычыга башлады. Бабайның күзләре яшьләнеп чыкты һәм ул, авызын җиңе белән томалап, төчкереп җибәрде. «Һапчи» дигән аваз, танау асты кибең өлгәргәсә дә, урлашуда остарган үсмер малайны хафага салды. Ул куркуыннан кулындагы тимерен аягына төшереп җибәрәп, авыртуга чыдый алмыйча үрсәленеп, идәндә ауный башлады. Әти кеше исә, «мәймүн» дип сүгенеп, үзе белән алып килгән монтировканы кысып тотып: «Берәрсә булса – дөмектерергә кирәк. Төрмәгә утырасы башым юк», – дип, әржәгә таба якынлашты. Караңгылык эчәндә нидер шәйләп, тимере белән кизәнде. Ниндидер йомшак әйбергә элгәп, кемдер аһылдап, идәнгә аугач, корбанын аягыннан сөйрәп, тәрәзә янына китерде. Мышкылдап төшкән, астын юешләткән, бер аягына басалмаган улына:

– Тот башыннан, нәрсә карап торасың, шамакай, – дип боерды.

Тегесе аяк астындагы кешенең башыннан тоткан иде, кулы ниндидер жылы сыекчага батты. Ләкин кызган әтисен тагын да ныграк ачуландырып, үзе дә шушы кеше хәлендә калудан шүрләп, жәһәтрәк кыланып, гәүдәне тәрәзә аша чыгарырга булышты. Теге бәндә чирәмгә килеп төшкәч, ыңгырашып куйды.

Егетләр аһылдап яткан гәүдәне типкәләп: «Моңысы нәрсә тагын?» – диештеләр.

– Гариф карт, – диде Закир.

Бу сүзләр тегеләргә берничек тә тәэсир итмәде. Алар шулай булырга тиештер дигәндәй, сораулар биреп йөдәтеп тормадылар.

Төн убырлары, берни булмагандай, тимер кисәген ат арбасына күтәрәп салдылар. Янәшәсенә тегермәнче гәүдәсен дә ыргытып, дилбегәнә тарттылар.

2

Ул үлгән булып иде. Бәхетенә, таң белән укытучы Садри район үзәгенә зур юлдан түгел, турыга барды. Ягулык җитмәс дип шикләнгәнә китте инде басу юлыннан. Наратлыкка җитәрәк, үлән арасыннан кешегә охшаш нәрсәне шәйләп алды. Башы ярылып, бите кара канга батып танымаслык хәлгә төшкән бабайны «Москвич»ына күтәрәп салды да тизрәк дөваханәгә илтте. Китереп җиткәргәндә, бабай шактый күп кан югалтудан агарына башлаган иде инде. Табибларның өч сәгать буе мәш килүе генә Гарифның жанын күккә ашудан саклап калды.

Җинаятчылар исә бик тиз тотылды. Шунысы кызык: биредә картның бер катышы да юк иде. Күзен ачып, суга чылатылган марля кисәген суыра башлаган көнне үк янына килгән лейтенант Төхвәтуллинга: «Юк, юк,

тукмамадылар! Кан басымым күтәрелеп, башым әйләнөп китте дә, егылып, ташка бәрелөп башымны ярдым», – дип алдашты. «Биш улын кеше итәсе бар. Үз гаебен танып, гафу үтенер әле», дип уйланды ул жинаятче турында.

Ләкин без капчыкта ятмый, диләр бит. Терлекче Закир теге вакыйгадан соң байтак кына вакыт үткәч, бер көнне ару гына сала. Житми моңа. Андый чакта диңгез тубыктан. Ике дә уйлап тормыйча, абзар эченнән салам астына күмелгән электр двигателен ат арбасына күтәрөп сала да бер яртыга алмаштырып булмасмы дип чыгып китә. Һәм Хәпизә әбинең гаризасын тикшерергә килгән милиционерларның нәкъ авызына барып керә. Әбинең тәкәсе югалган булган икән. Закирның аты нәрсәдәндер өркөп, дулап китеп, арба тегеләрнең машиналарын сыдырып үтә. Милиционерлар арбада трофей табалар. Бөтен гаепне үз өстенә алып, улларын коткарып кала Закир. Кулларын богаулап, машинага утырткан чакта, күкрәген киереп: «Ул картка мин күрсәтермен әле, кайткач. Авызын йомармын. Кайткач...» – дип яный.

3

Алтын тешле көз соңгы чәчәкләрне кимереп бетереп булашкан чакта халык кайнашкан хастаханәдән бер карт килеп чыкты. Тышта да бар нәрсә дә хәрәкәттә иде. Өнә, чажылдап, сиренасын үкертөп, ашыгыч ярдәм машинасы килеп туктады. Кызыл хачлы ишек ачылды, ак халатлар носилкада кан эчендә ыңгырашып яткан авыруны операция өстәленә ашыктырдылар. Өнә мәктәп рюкзакларын асқан егет белән кыз почмакта кочаклашып торалар. Корсагы беленеп килә башлаган чибәркәйнең күзләреннән туктаусыз яшь ага. Сөйгән яры теге чактагы аулактагы татлы мизгелләрне эченнән генә каһәрлөп, кызның коңгырт чәчләреннән сыйпый-сыйпый, аны тынычландырырга тырыша. Өнә яше утызның аръягына чыккан ялгыз ир, шешә борыныннан гына туксан градуслы спирт эчә. Чыраен да сытмый. Тиздән яман шештән үлөчәген белөп, шул рөвешчә булса да, йөрәк әрнүен басарга теләве. Монда халык түгел, язмышлар йөри иде, диярсең. Ипилек-тозлык булса да, акча эшлөү өчен дөваханәгә жыештыручы булып урнашкан сукбайның асфальтны тырнаган себеркесеннән купкан тузан болыты, биредә адашып йөргән язмышларны, күккә ашалмыйча азапланган гомерләрне жил уңаена куып алып китте...

Баягы карт исә үз юлында булды. Тегермәнче Гариф карт иде ул. Аның бар йөз-кыяфәте, нечкәрөп калган муены, эчкә баткан күзләренең моңсу карашы озак вакыт түшәктә ятучы хасталарныкы кебек. Якалары тузган зәңгәрсу курткасы бөгәрлөнөп беткән; атлаган саен биштәрөндөгө буш банка белән алюминий калак шалтырап куя; сандалие, овчарка сыман, телен чыгарган. Йод, нашатырь, тагын әллә нинди ачы-төче исләр сеңгән палаталарда үлем белән көрөшөп яткан озын көн һәм төннөрдән соң, салкынча һава аның өчен балдан татлы, шөп ресторанда пешерелгән ризыктан да тәмлерәк, алтыннан да кыйммәтрәк. Ул күкрәген кабыргалары шыгырдарлык итеп киерөп, берничә тапкыр тирән тын алган иде дә башы әйлөнөп, чайкалып китте, калтыранган, нечкәрөп, уклау юанлыгы гына калган аякларында чак басып калды. Бөраз туктап хәл жыөп торгач, кеше танымасын диптерме, таз башына ситса кепкасын батырыбрак киде дә алга атлады. Халык кайнашкан «Автостанция» дигән язулы бина тарафына иде юлы.

Автобуста кайтканда, Гарифның башы авыртып китте. Күзен йомып, черем итеп алырга бик теләсә дә, колагын ертып, кемнәрнендер гәп сатуы ишетелде.

– Ни өчен дэваханәгә ятарга килүчеләргә юынып, чиста киёмнәр киеп, чәчләрен алдырып, тырнакларны кисеп барырга кушалар? – дип сорады бер яңгыравык тавыш.

– Ну, операция вакытында тәнеңнән тәмле исләр аңкып торсын өчен.

– Юк!

– Түшәктә озак ятып бетләмәс өчен.

– Юк!

– Башымны катырма, йә, әйт инде. Чираттагы этлегендер инде...

– Син үлгәч, каткан тәнеңне юып, тырнакларыңны, чәчеңне кисеп мәшәкәтләнмәскә! Ха-ха-ха-ха!

Теләсә нәрсә тыңлаудан колагы тонган Гарифны Кышкыр туфрагына төшү белән, аяклары үзеннән-үзе авыл башына, тегермәнгә алып менеп киттеләр. Бу аның соңгы ике ай эчендә жанын көйдергән иң зур хыялы иде. Әле беркемне дә күреп сөйләшмәсә дә, күңеле нидер сизенә. Әнә бит, кайчандыр тезелешеп комбайннар торган урында бер-ике тимер сыныгы гына торып калган. Тракторлар да сирәк. Алары да ярымсүтек. Сентябрь ахыры, басуларда эш бетеп килә ләбаса. Гәрәбәдәй игенне игеп арыган, татлы тамырны йолкып тузган техниканы кышкылыкка хәзерләр вакыт житмәде микәнни?

Ялгыз карт МТС харабәләре янәшәсеннән үтеп, тегермән янына килеп житте һәм аны танымады. Каршына бүре килеп чыккан ат сыман артка чигенде дә аяк астындагы черек бер түмәргә утырды. Шушымы көн саен Сабантуй сыман халыкны үз тирәсенә жыйган, житеш тормыш билгесе саналган, һәрчак бәйрәм рухы аңкыткан, халыкны ризыклы иткән Кышкыр тегермәне? Бәлки, Гариф ялгышкандыр. Аның хәзер башы әйләнеп киткәли бит. Ялгыш бүтән авылга барасы автобуска утырып киткәндер дә адашып йөридер. Алай дисәң, әнә, саргая төшкән Кыеш тавы битләве, әнә, елан сыман булып Лапырдык авылына юл сузылган. Әнә, офык сызыгында Көмешсу күле күз кыса. Туктале! Бу аның тегермәнеме соң? Тәрәзәләре жимерелгән, ишекләре куптарып алынган, эче буп-буш, маллар пычратып бетергән, түбәсендәге шиферлары сирәкләнгән, күгәрченнәр кунакчасына әверелгән караңгы, салкын, үтәдән-үтә жил ыжгырган бина аның тегермәнеме? Кая аның бүлмәсе, он әржәсе, иләкләр, бодай саклагыч чаннар, шнек, вентилятор, тегермән ташы? Бер нәрсә дә юк. Әйтерсең лә, алар монда беркайчан да булмаган. Бу коточкыч күренеш йөрәгенә капкан, башындагы ярасы кузгалып сыкраган, тыны кысылган бабай көчкә торып басып, авылга таба атлады.

Авил очында исә шундый күренешкә очрады. Карга кадәре генә үрдәкләрен капка төбәндәге читлеккә жыеп маташа иде бер малай. Бала-чаганы ярата Гариф карт. Кесәсендә алар өчен гел кәнфит йөртер иде. Ләкин бүген кәнфите дә, кәефе дә юк. Аның бар игътибары теге читлектә иде. Аның алгы ягына тегермәннең бодай иләгеч ятьмәсе кадкалап куелган. Бабай тагы да авырайган аякларын сөйрәп, ары китте. Шакры-шокры тавыш килгән якка борылып карады. Аксак Сәет мунча түбәсен яңарта

икән. Хатыны астан кызыллы-яшелле мук сырған шиферларны биреп тора. Туктале, соң бу шиферлар тегермән түбәсенек бит... Сәет күршесе Мирзаян исә, яңгыр суы нигез ташына акмасын өчен, кыек астына буйдан-буйга кызыл калай беркеткән. Бу калай да да тегермәннән... Өсөнә кайтып житкәнче, тегермәннең ярты әйберен танып өлгерде Гариф.

Тегермәнне талауны авылдашлар үзара килешеп эшләгәнме, төн караңгылыгына ышыкланып, берәм-берәмме, ләкин ничек булса да, эшләгәннәр. Хәзер инде кайгырудан файда юк. Һәммәсен тезеп бастырып, күзләренә туп-туры карыйсы гына килде картның. Валлаһи, башларын күтәргә оялырлар иде. Хәер, хәзер оялу, вөждан газабы кебек хисләренә кичерә белүчеләр юктыр да, бәлкем. Замана белән кешеләрнең жаннары да үзгәргәндер, йөрәкләре ташка әверелгәндер...

Ул капкасын ачып кереп, күтәрмә астына яшерелгән, жирдә ятудан тутыга башлаган ачыкчыны алып, йозакка кагылуға йорт ишеге үзә ачылып китте. Аны каерып ачканнар. Идәндәге аяк эзләренә караганда, бер тапкыр гына кермәгәннәр бирегә. Эчкә узды. Аяк асты буш сыра шешәләре белән тулган. Мич алдында тәмәке төпчәкләре өелгән. Кайберләрендә, нәзегрәкләрендә иннек эзләре. Караватта да бер генә тапкыр төн уздырмаганнары күренеп тора. Ниндидер «чибәркәй» эчкә киёмнәрен онытып калдырган хәтта. Чәй эчә торган чынаягына какырып төкереп, тәмәке көлен койганнар. Ул үлем белән көрәшеп ятканда, аның өсөн фәхеш йортына әверелдергәннәр, ахры. Участковый нәрсә карады микән, ә күршеләр? Күмәкләшеп, тегермәнне талау белән мәшгуль булды микән авылдашлары? Гариф карт, караваттагы керләнгән урын-жирне, хатын-кыз киёмнәрен идәнгә сыпырып төшерде дә, баш астына токчаен куеп, как тактага сузылып ятты. Сөякләре таралып киткәндәй, буыннары камырга әверелгәндәй тоелды. Саргайган тырнаклы хәлсез кулларын корсагына куеп, күз генә йоммакчы иде, пәрәвез сырған, тузанлы тәрәзәне чылтыратып ватып, нәрсәдер очып кереп, идән буйлап тәгәрәде. Йодрык кадәрә таш! Тыштан тавышлар ишетелде:

– Әй, бабай! Чык давай! Ач ишегеңне! Без килдек.

– Сәмәй бар.

– Кызлар матур.

Ләкин Гарифнең дәшү түгел, керфек кыймылдатырлык та хәле калмаган иде. Акырган-бакырган тавышлар берәздән тынды. Этәчләнгән кемсәне «әтиң ахмак булганга, бабай гаепле түгел инде» дип тынычландырып, кайдадыр эчәргә барлыгы турында хәбәр итеп, көйләп-чөйләп алып киттеләр.

4

Гариф хастаханәдә яткан арада «Байрак» колхозында байтак хәлләр булып узды. Терә жан иясә булса, аны «коточкыч жәзалардан иза чигеп үлдә» дияргә булыр иде. Башта берәү килеп, токымлы маллар кайтарырга вәгъдә итеп, сыерларны суеп сатарга тотынды. Тегермәннең авыр-авыр жиһазларын сүтеп, төн ышыгында каядыр озаттырды. Авыл халкы да читтә калмады. Арысланнар умыра-умыра корбан ботарлаган жирдә калдык-постыгы үләр кошларына да кала бит. Олысы да, кечесә дә, күмәкләшеп тегермәнне таладылар. Эчәндә берни дә калмагач, янәшәсенә мал

тупладылар. Кайчандыр ак он тартылган ак-пакь урын туплауга әверелде. Берездан, яңача тормыш вәгъдә итүче рәис кинәт кенә юк булды. Аны ничек кенә эзләсәләр дә, таба алмадылар.

Югалу хәбәре авылның бер башыннан икенчесенә барып житкәнче чираттагы «коткаручы» килде. Барысы да яңадан кабатланды. Колхозның ачлыктан интеккән соңгы сыерлары берәм-берәм каядыр озатылды, искереп бетсә дә, әле иген игәрлек техникасы гүя парга әйләнеп, күккә очты. Кайчан да булса житеш тормышта яши башлау турындагы өмет тә, бозлы суга чажылдап баткан утлы тимер сыман сүнде, сүрелде. Буралардагы игеннәр, чаннардагы оннар кимеде.

Шундый кара көннәрнең берсендә колхоз, дөресрәге, аның калдыкларын ниндидер Мәскәү баеның сатып алганы, биредәге эшләр белән идарә итәргә управляющий билгеләгәнә турында почмак саен гәп саттылар. Хужа – авыл турында берни дә белмәуче, ак костюмын киеп, шәмәхә төсле иномаркада жилдерүче, металл, нефть сатудан череп баеган шәһәр малае иде. Фермалар төзекләндерелеп, Швейцариядән кайтарылган сәер сыерлар белән тулды. Кышкыр авылы үзәгенә зур кибет төзелде. Череп, жиргә батып барган өйләреннән чыгып, халык янә контор тирәсендә әйләнә башлады. Элекке хужаларны иң начар сүзләр белән хурлап, яңасын кемүзәрдән мактый башладылар. Яңа тормыш, ташлар арасыннан бәреп чыккан салкын чишмә кебек, үзенә юл ярды. Кибет төбөндә утырган, сирәк сакалы кендегенә кадәр төшөп житеп килгән, умырык киёмнәре жилдә жилфердәгән бабайга гына игътибар итүче булмады. Кесәләренә ай саен акча кереп торганга хозурланып, дәртләнеп китүчеләр аны танымады. Бәлки, танымаганга салышканнардыр. Әллә айлар буге юынмыйча сасып беткән йолкыш белән аралашудан дәрәжәләре зыян күрер дип курыктылар. Ничек кенә булмасын, кибеттән кочак-кочак азык-төлек төяп чыгучы кешеләрнең берсе дә бабайга икмәк сыныгы гына да сузмады. Көннәрдән бер көнне аркасына биштәр асып, таяк таянып, авылдан чыгып, каядыр көнчыгыш тарафка атлап китүен дә шәйләми калдылар.

Ташландык тегермән бинасын төзәттереп, яңа хужа анда Канададан жиһазлар кайтарттырды. Кибет икмәгеннән гарык булган кышкырлылар, капчык-капчык бодайларын төяп, авыл башына менеп киттеләр. Онның аклыгына, ваклыгына, тегермәннең бик тиз тартуына сөенделәр. Ләкин, ни хикмәт, икмәкләре уңмады, пәрәмәчләре кабармады, коймаклары ләчкелдәп, табага ябышты. Кибеттә сатылган он да, акбур кебек ап-ак булса да, юньле түгел иде. Әллә нинди кабарткычлар кушып баскан камырларын заман мичләрендә күпме бимазаласалар да, берни дә килеп чыкмады. Гариф карт, аның сәгать кебек эшләгән тегермәне, анда тартылган бодай оныннан күпереп пешкән икмәк исләренә төште. Берничә ел эчендә бер-бер артлы калкып чыккан сарай кадәрле йортлар күлгәсендә посып калган, тәрәзә капкачлары өстеннән такта кадакланган кечкенә өй тирәли байтак әйләнеп йөрәләр дә, тегермәнчене тапмадылар. Ул хәзер бик еракта иде. Һәм ул күп кенә серләргә үзе белән алып киткән иде шул...

АЙДАР ИЛЕНДӘ НИЛӘР БАР?

Башкортстан жиренең Бүздәк ягы әдәбиятыбызга күп кенә талантлы каләм ияләрен бирде. Фәрит Габдрәхимов, Хәким Гыйләжөв, Фәния Чанышева, Альберт Котыев... ХХІ гасырның башында бу исемлеккә Айдар Зәкиев исемле яшь язучы да килеп кушылды. Кем ул? Нинди әсәрләр ижат итә? Ничек яза?

Айдар Мидхәт улы Зәкиев тумышы белән Бүздәк районы Каран авылыннан. Шул авылда урта мәктәпне тәмамлап, ул Башкорт дәүләт университетының филология факультетына укырга керә. Диплом алгач, «Кызыл таң» гәзитендә журналист булып эшли, бүгенге көндә Башкорт дәүләт медицина университетының физик культура кафедрасында укытучы. Бу – язучының кыскача гына тормыш штрихы. Киләчәктә бу штрихларга яңа юллар, яңа төсмерләр өстәлер. Яшь кеше бит ул.

Инде ижатына күчик. Тәүге әсәрләреннән үк, төгәлрәк әйткәндә, «Кешеләр илендә» дип аталган проза әсәрләре жыентыгы дөнья күргәннән башлап, аның ижаты язучылар, тәнкыйтьчеләр, галимнәрнең игътибар үзәгендә. Әдәбият галиме С. Хафизов «Яшьләр прозасында ниләр бар?» исемле мәкаләсендә «Кешеләр илендә» китабы, аз да түгел, күп тә түгел, милли прозада заманны яңача сурәтләү юлында бер эксперимент ул», дип язып чыкты. М.Кәбиров «Әдәбиятыбыз бәхетенә булсын» язмасында «Айдар беркемне дә кабатларга теләми, үз сукмагын, үз стилин табарга тырыша. Татар әдәбиятында аны беркем белән дә чагыштырып булмый», дип ассызыклады. Шагыйрь, сатирик сүз остасы К.Фазый «Ижатында – тормыш яралары» исемле күзәтүләрендә: «Халык күңеленә үтеп керердәй, ташка басардай әсәрләр язарлык көчле сәләт биргән Ходай Айдарга. Кайсы гына жимешен кулыңа алма, беренче жөмлөдән үк укучыны үз эченә жәлеп итә» дип, ижатына уңай мөнәсәбәттен белдерде.

Бер уйлаганда, тернәкләнеп килүче ижат нинди көчле резонанс тудыра! Нидән бу? Айдар Зәкиев ижаты әдәбият сөючеләрне нәрсә белән үзенә тартып тора?

Иң беренче чиратта, ул укучысын тормыш хакыйкатен сурәтләве белән жәлеп итә. Ялганламый, икейөзләнми, тормышны ничек бар, шулай тасвирларга омтыла. Мондый турылык, әлбәттә, еш кына әсәрләрдә кара-соры төсмерләргә китерә. Әмма кешелек дөңьасында, бигрәк тә хәзерге заманда, шул төсмерләр хакимлек итүдә авторның гаебе юк. Заман нинди, заман язучысының зары шундый булырга тиеш. А.Зәкиев моны ачык белеп эш итә.

Ул тудырган геройлар да күктән алынмаган – барысы да жир кешеләре. Гөнаһлы бәндәләр. Аларны идеаллаштыру, кирәгеннән артык яхшы сыйфатлар, яисә киресенчә, тискәре сыйфатлар белән бизәү – бу авторның кредосы түгел. Кешене бар булмышында кеше итеп сурәтләү – аның максаты. Монда ижади фантазиягә, уйдормага урын юк. Үткән гасырда гомер кичергән кешене хәзерге заман кешесе белән шартлы рәвештә чагыштырып карасак, хәзерге заман инсаны, шафкатлы, игелекле булуга караганда, игелексезрәк, рәхимсезрәк булып чыгар. Вақыты белән ерткыч урман жәнлекләреннән дә жәһилрәк. А.Зәкиевнең байтак әсәрләрендә кешеләр шул хөкемдә.

«Ерткыч» хикәясендә үзен белә-белгәннән бирле урман иминлеген саклаган егеръ Вәкил көннәрдән беркөнне вөжданын сата. Браконьерлар белән уртак тел табып, алны-ялны белмичә, табигатькә зыян сала башлый. Яклаучысыз калган табигать нишләсен: ул, бар көчен жыеп, үзен сакларга керешә. Ак бүре кыяфәтенә кереп, әле бер вөждансызны, әле икенчесен юк итә.

Табигатьнең гадел жәзасы Вәкилне дә урап үтми. Туры юлыннан тайпылганы өчен Ак бүре аның да жанын ала. Әсәр күңелсез нотада тәмамлана, әмма бу бетем үзен аклый. Чөнки кешелек сыйфатларын жуеп, бар асылы белән ерткычка әйләнгән жан иясенен гамьсез гамәлләренә нәрсә чик куярга мөмкин? Бары тик фажигале үлем.

«Гаилә» хикәясен укып чыккан гади укучыга «әсәр кем турында?» дип сорау бирсәк, ул, ике дә уйламыйча, «Этләр турында» дияр төсле. Ә автор бу әсәрендә этләрнең эт язмышын гына сурәтләми, кешеләрнең аларга булган мөнәсәбәтен дә үзәккә ала. Хужасыз калган Актүш урам тормышы белән яши. Жан асрар өчен чүплектә казынырга, тапкан сөякне башкаларга бирмәс өчен күзләрне кан басканчы сугышырга кирәк. Ялгызыңа бигрәк тә авыр. Хәлне җиңеләйтер өчен кимендә икәү булу кирәк. Урам этләре арасында Актүш Киңтабанны үз итә. Тегесе дә битараф түгел. Бергә булырга, һау-һаусыз, шау-шусыз дигәндәй, риза була. Әмма бу дуслыклары озын гомерле булып чыкмый. Яшәгән урыннарыннан ерак түгел, төзелеш эшләре белән мәшгуль гастарбайтерлар Актүшне пешереп ашый. Эт кадәрә этләр ач йөрсә йори, әмма жан кыюга бармый. Ә кешеләр, жир шарының иң акыллы затлары, акылсыз, бернинди эхлак кысаларына сыймаган гамәл кыла. Эт тормышы белән яшәп, тамчы бөхет күрмәгән Актүшне һәм этләрдән дә яманрак жанвар табигатенә ия кешеләренә янәшә куеп, язучы заман, жәмгыять, кешелек асылы турында уйландыра.

«Аккош каргышы» хикәясендә тәҗрибәле аучы Миңнулла Таман күлендә йөзгән ике аккошның берсен очраклы рәвештә атып ала. Шул көннән башлап, жан тынычлыгын югалта: кылган гамәленә үкенә, киләчәге өчен борчыла. Яңа көн тудымы, аккош каргышын көтеп сискәнәп уяна. Әмма көтелгән каргыш аңа түгел, ә оныгы Айраска төшә. Пар аккошларга тиң Айрас белән Лида, бер-берсен өзелеп яратсалар да, кавыша алмыйлар. Лида каты авырудан бакыйлыкка күчә. Айрас юл фажигасенә элгәп һәлак була. Үзәкләренә өзгеч язмышларны сурәтләп, А.Зәкиев мөхәббәт һәм ярыңны югалту, нәсел дәвамчыларының кайгысын күрү кебек мәсьәләләргә кагыла. Аларны халык ышанулары белән үреп, фәлсәфилек, серлелек өсти.

Бу ижатта балаларын тынгысыз тормыш дәрәҗәсына ташлаган геройлар шулай ук шактый зур урын алып тора. Әйттик, «Бала» хикәясендә Дания белән Рәшитнең гаиләләре таркалып, нарасыйлары балалар йортына элгә. Моңа кадәр яшел елан белән дус булган ата кеше эчкечелеккә бирелә. Могжизави рәвештә, айнып киткән мизгелләрендә, баласы исенә төшә. Шундый мизгелләрнең берсендә ул балалар йортына юл ала. Ата белән балага күзгә-күз карап сөйләшәргә нибары биш минут вакыт бирәләр. Шул биш минут – әсәрнең кульминацион ноктасы. Ары таба нәрсә булыр? Әсәр нинди чишелеш линиясе буенча китәр? Балалар йортының кануннарын санга сукмыйча, Рәшит баласын үзе белән алырмы? Яисә киресенчә, алар мәңгелеккә аерылышырлармы? Автор икенче сызыкны сайлый. Рәшит балалар йортынан ялгызы гына чыгып китә. Әйтерсәң лә, бу – аның кылган ялгышларына жәза. Мондый бетем укучыны да тетрәндерә, кабат-кабат әсәргә әйләнәп кайтырга мәжбүр итә.

«Ике жан» хикәясендә дә ата белән балалар арасындагы киеренке мөнәсәбәتلәр сурәтләнә. Балалар йортында гомер кичергән Рифат очраклы рәвештә бертуган сеңлесе Алсуның яңа гаилә ышыгында рәхәт яшәмәгәннән беләп кала. Мондый вакытта жан тартмаса да, кан тарта, диләр: абый кеше, ничек тә ярдәм итү максаты белән, балалар йортынан кача һәм шәһәрдән Тыңлы авылына илткән юлда алдакчыга да, урлашучыга да, саилчегә дә әверелә. Мең киртәләр аша үтсә дә, Рифат Алсуны эзләп таба. Икәү бергә житәкләшәп, алар сөекле аталары янына баралар. Йөрәкләрендә өмет чаткысы яна. Ни кызганыч, барысы да көтелмәгәнчә килеп чыга. Атасы йортында качкын Рифатны хокук хезмәткәрләре кулына тапшыралар. Ата кеше үзенен хатасын аңлый, әмма соң. Балаларына карата кылганнары өчен аңа зур бәя түләргә: үз жанын Газраил кулына тапшырырга туры килә.

А.Зәкиев әсәрләрендә төмам таш йөрәкле, кеше жанын кыярга күп сорап тормаучы

образлар да бар. «Ак юл» хикәясендәге Алан Азатович – шундыйлардан. Героен «фәрештәгә тиңләп булмый иде» дигән язучы аның акча өчен кешеләрне төрмәгә олактыруын, үз максатларын тормышка ашыруга киртә булып торганнарның күбесен үлемгә хөкем итүен һәм башка «күркәм гамәлләр»ен күрсәтеп үтә. Сюжет барышында кара урман эченә кереп адашкан геройны урман акылына кайтармакчы, яман уйларынан арындырмакчы була. Аны үзенә бер почмагына, әле икенче почмагына куып, жәфа-иза чиктереп, тәүбәгә килүен көтә. Ләкин Алан тәүбәгә килми, кылган гамәлләре өчен Ходайдан гафу үтенми. Нәтижәдә урман аны якты киләчәккә илткән ак юлыннан яздыра. Инде урман караңгылыгынан котылдым дигәндә, Алан үз әжәлен таба. Шуңа рәвешле, шартлы-символик әсәр бу очракта да кешедәге кешелекчеллек асылы турында сөйли.

А.Зәкиев соңгы берничә елда ижат иткән образлар арасында гөнаһлы жирдә яшәп тә, кешелек сыйфатларын тәмам жуеп бетермәгән кешеләр төркеме гаять үзенчәлекле. «Күбәләк сыман бал корты» хикәясендәге Камал, «Үтерүче» повестендагы Искәндәр – шундыйлардан.

Камал үзен белә белгәннән бирле спортның иң авыр төрләреннән берсе – бокс белән шөгыльләнә. Үз өстендә эшләү, туктаусыз тренировкаларның файдасы тиеп тора. Ул әле бер, әле икенче бәйгедә жиңу яулый. Көннән-көн боксчының кешеләр алдында, үзе алдында бәясә күтәрелә, алдында яңа мөмкинлекләр ачыла. Тагын бер генә жиңу һәм аның киләчәгә жылы қояш астында, дан-шөһрәттә, зиннәт-байлыкта йөзеп кенә үтәчәк кебек тоела башлый. Мемфис белән алышта ул үзенә бар потенциалын куллана. Тән көчен, еллар буена жыелган тәҗрибәсен, аек акылын... Көндәшнән он-тузан ясый, аны тез чүктерә. Тегесә дә кимен куймый: Камалның сәламәтлеген ярыйсыгына какшата. Мизгел эчендә егетнең тормышка карашы алмашына. Бу алышка кадәр ул акча, дан-шөһрәт дип яшәсә, инде жир йөзәндә кеше өчен сәламәтлектән дә мөһимрәк кыйммәт юк икәннән аңлап ала. Һәм, ике дә уйламыйча, күп акчалар вәгдә иткән контракттан баш тарта.

Искәндәр гомер буга әтисенә үлемән сәбәпче булган кешегә үч тотып яши. Жинәятчегә, иртәме-соңмы, гадел жәзага тарттырасы килә. Әмма үчнә тормышка ашыру планы төзәлеп беткәч, гамәлгә ашыручысы да табылгач, Искәндәр ниятеннән чигенә. Үтерүче, жинәятчегә дәрәжәсенә төшми, Кеше биеклегендә кала.

Мондый типтагы образлар А.Зәкиевнең үз ижатында яхшы якка үзгәреш кебек кабул ителә. Канунлашкан стереотиплардан, бертөрлелектән арыну теләге, ижади сыгылмалылыкка омтылуның ачык мисалы да бу.

Ижади эзләнүләр аның төрле сукмакларда әсәрләр язып каравында, «изм»нар белән эш итү үзенчәлегендә дә күренә. Ижат юлының башында байтак әсәрләр, хәтта күпләрнең күңеленә хуш килгән «Йөзек» хикәясе дә ул кырыс реализм кануннарына нигезләнеп язган иде.

Бүгенге көндә исә яшь ижатчы «SOS» реализм кануннарына мөрәҗәгать итә, кайчак әсәрләрендә модернизм алымнары үзен сиздереп куя. Ачык мисал итеп – «Тегермән», «Европа плюс» хикәяләрен китерергә мөмкин.

«Тегермән» әсәрендә автор татар авылларының жир йөзеннән әкрәпләп юкка чыгу проблемасын каләм очына ала. Кышкыр авылында тегермән ташы – борын-борыннан тормышның үзәге була һәм мәңгә шулай булып төсле тоела. Ләкин югарыдан килеп, тегермәннең капкасына йозак эләр. Тегермәннең эшләмәвенә тәүдә халык кайгырса да, барыбер күнәләр. Бер Гариф карт кына жанына тынгылык тапмый. Бар өметен жуеп, күңел кыялары өзәлгән хәлдә Гариф карт Кышкыр авылыннан чыгып китә. Авылның жанлы тормышы, тегермәннең данлы вакытлары үткәннәрдә кала. Шуңа рәвешле, язучы тегермәнне символлаштыра, аның мәгънәсен төрлечә уку мөмкинлегә тудыра.

«Европа плюс» хикәясе күпмедер дәрәжәдә М.Кәбировның «Канатлы кеше» хикәясе хәтерләтә. Анда Таһир исемле ир-егет юл фаҗигасендә, мөҗизави рәвештә

исән кала. Физик яктан савыга төшсә дә, ялгызы озак яши алмый. Мәхәббәте артыннан күккә оча.

А.Зәкиевнең үлем хәлендә яткан герое да көчле дарулар, системалар тәэсирендә түгел, ышанмасагыз-ышаныгыз дигәндәй, радиодан «Европа-плюс» ешлыгын тыңлап савыга төшә. Берникадәр врачлар карамагында яткач, аны сәламәт дип, больницадан чыгаралар. Аның очрагында үгет-нәсихәтсез булмый, яңа бәләләрдән арыну өчен ана гел «Европа плюс» дулкынын тыңлап йөрергә киңәш итәләр. Рәсүл врачларның бу киңәшенә карышмый. Кайда барса да, нәрсә эшләсә дә, «Европа плюс» радиосыннан әле ил хәбәрләре, әле күңелле жырлар, әле билгеле кешеләр белән фәһемле әңгәмәләр тыңлый. Сөйгәне белән тауларга сәяхәткә чыкканда, кәрәзле телефонындагы радиосын шул ешлыкка көйли. Юл башында барысы да ачык ишетелә. Ө мәнәбәт тауларга житкәч, адым саен югарыга, күккә таба күтәрелә башлагач, радиодан килгән моңлы тавышлар тоныклана башлай һәм ниндидер бер мизгелдә тәмам тынып кала. Шул мизгел егетнең гомерен өзә, йөрәге тибүдән туктый.

Фәлсәфи әчтәлекләр әсәр бу. Заманның кешеләр аңына тәэсир итүче радиотелевидение кебек мәгълүмат чараларын мәңгелек тауларга каршы куеп, язучы көтелмәгән фикер җепләре суза, укучыны яшәү һәм үлем, бакыйлык һәм фанилык кебек төшенчәләр турында уйланырга этәрә.

Яшь авторның хикәяләрү теле таныла торган, үзенчәлекле, үз укучысын табарга сәләтле. Шушы үзенчәлек каршылыклы бәяләүләргә китерә. С.Хафизов аны «Мул сулы салмак, матур агышлы елганы хәтерләткән Г.Ибраһимов, Г.Бәширов, Г.Әпсәләмов, А.Гыйләжев кебек проза осталарының каләмнәре янәшәсендә А.Зәкиев стиле шактый коры, ялангач булып тоела. Ул кыска жөмләр, анык сурәتلәр белән эш итә. Укучыда киңлек, чынлык тойгысын көчәйтүче чагыштыру, метафора, эпитет сыман троп-бизәкләр дә аз монда», дип ассызыклай. К.Фазый күзаллавында исә «А.Зәкиев бай телле. Табигатьнең, яисә теге яки бу күренешнең асылын төрле художество чаралары аша төгәл һәм тулы ачып, укучы күңеленә житкерә белә».

Мондый каршылыкны сере дә юк түгел. Тел-сурәтләрү чараларын ул чамасын белеп куллана. Озын, хис-тойгыга төренгән жөмләләргә караганда, кыска, төгәл, теге яки бу герой яисә күренеш турында мәгълүматны укучыга тиз житкерүче жөмләр белән эш итүне өстен күрә. Әмма укучының үзенә уйлап бетерергә мөмкинлекләр калдыру юлларын да таба.

Гомумән алганда, А.Зәкиев хәзерге заман укучысына йөз тотып яза. Аның матур әдәбиятка булган мөнәсәбәтен, тематик-проблематик таләпләрен күз уңында тотса. Ө ин мөһиме – хөрмәт итә. Укучы да җавапсыз калмый: яшь ижатчының һәр яңа әсәрләрен көтеп ала, йотылып укый.

XXI гасырның әйдәп баручы язучысы М.Кәбиров А.Зәкиевнең тәүге әсәрләренә таң калып, «Әдәбиятыбыз бәхетенә булсын», дигән иде. Әйтерсен, татар зыялыларының өметләрен акларга омтылып, ул берсе-берсеннән көчләрәк әсәрләр ижат итә. Киләчәккә ижади уңышлар телибез, тагын да камилрәк, яктырак әсәрләрен күрергә язсын иде.

Руслан СӨЛӘЙМАНОВ

ЙӨРӘК УТЫ

Татарстан Җөмһүрияте мәркәзе шәһре Казанда Борһан Шаһиди исемендәге урам бар. Гәрчә исем-атамасы, кылган гамәлләре хакында Татар энциклопедиясендә тәфсилләп язылса да, татар халкы, зыялыларыбыздан кала, аны тәгаен белеп бетерми әле.

Ул 1894 елда Буа төбәгендәге Аксу авылында дөньяга килгән.

Бервакытны атасы аны атаклы Нижгардагы Мәкәрҗә ярминкәсенә ияртеп бара да шундагы сәүдәгәргә йомышчы малай итеп калдыра. Кибет хужәсәе зиһенле булганы өчен, аны озак тотмыйча приказчик итеп куя. Шунда аны Кытай тарафыннан килеп чыккан дәрәҗәле бер хәрби үзенә хезмәтче (денщик) итеп алып китә. Анысы да акыллы икәнлеген күрәп, югары уку йортына имтихан тотып алдыра.

Ары таба миңа Татар энциклопедиясендә ошбу шәхес хакында язылганны кабатлыйсы гына кала. «Шаһиди Борһан (1894–1989) – Кытай сәяси эшлеклесе. 1911–22 елларда сәүдәгәр Габделҗаббарлар компаниясе хезмәткәре. 1925–29 елларда Циньзян (Синҗан) провинциясендә автомобиль хужәсәе җитәкчесе. 1944–47 елларда Урумчы губернаторы (вәли). 1947–48 елларда Гоминдань хөкүмәтенең Нанкиндагы әгъзасы. 1949–55 елларда Синҗанның вакытлы хөкүмәте рәисе. 1955–66 елларда Мөселманнарның Бөтенкытай җәмгыяте рәисе, Кытайның Халык сәяси консультатив рәисе урынбасары. Уйгур-кытай-рус сүзлеге, мемуарлар авторы».

Ул Мао Цзэдунның сәяси эшләрдә Киңәшчесе булып эшли, шәхси дустанына әвереләп, гаилә мәңгеләшкән йөри. Мао Цзэдун Мәскәүгә Н.С.Хрущев белән очрашуга килгән чагында аларның янәшәсендә утыра.

Кытай Халык Республикасында кузгалган «Культура революциясе» (1966–1976) шаукуында аны хунвейбиннар, «дошман» тактасы асып, урамнар буенча йөрткәч, унтугыз елга төрмәгә ябалар. Шуннан исән-сау чыга.

Көнбатыш Аурупага, тагын әллә кайларга сәяси сөйләшүләргә барган чагында ул Казан очкычлар портында тукталып, каладагы туган-тумачасы белән кыска вакытлы гына булса да очрашулар оештыра.

Әлегә исә мин «Казан утлары» журналы укучыларына Борһан Шаһидиниң Әхәт Гаффар тәрҗемәсендәге биш шигырен һәм аның хакындагы «Чигенмәс елга» дигән поэмасын ихлас тәкъдим итәм.

Гәрәй РӘХИМ,
Татарстанның халык язучысы.

**Борһан
Шаһиди**

Ефәк хисләр

Ике сүзгә бөтен жаным сыя,
Сөйләү генә авыр, күрәлмә;
Йөрәк үпкәләүле, кемгә әйтим:
Бу – ефәк хисләрне үрәлмә.

Ачы җилдә, суык жирдә
Калтырыйдыр яшь ағач;
Кош баласы ботак тапмый,
Сөйгән яры булмагач.

И балам син, күз нурым син,
Бар хэзинәм син идең;
Күз тидеме бэхетеңә,

Никләр дөньяга килдең?
Кош баласы ботак тапмый
Сөйгән яры булмагач...

Йөрәк уты

Миләш чыпчыклары күкне яра,
Жылы язлар жиһанны киң, ди;
Безнең язмыш – ул жиңел түгел,
Тәкъдир уты дөньяны иңли.

Крютук тавы – безнең йөрәк уты,
Түбәсендә – жанның әләме.
Без кабызган утлар мәңге сүнмәс,
Бу – безнең жыр, жиңү сәламе.

Турфан иле

Үз жиребез – үз жырыбыз,
Турфан – безнең илебез;
Көрәшләрдә жиңеп чыккач,
Безгә кунак килегез,
Безгә кунак килегез.

Аккан каннар – шәраб түгел, –
Куелмый табыннарға;

Әле дә ярый туганнар бар
Безләргә табынырга,
Яратып табынырга ла
Жыр жырлап туганнарға;
Жилдән житез узганнарға,
Жинүдә уңганнарға.
Жилдән житез узганнарға,
Жинүдә уңганнарға.

Чигенмәс елга

Турфан тавы – жәннәт бакчасы,
Үрләр, таулар – оҗмах ачкычы;
Әй, дусларым, багалмаларым,
Кайда икән бэхет баскычы?

Тәкъдиремне таулар бүлгәләгән,
Язлар әйди язмышны алга;
Туган-тумачалар, күрше-күлән –
Безнең гомеребез – чигенмәс елга!

Бу – безнең төп жырыбыз

Безнең тынычлык – халык дөньясы,
Безнең тыныч Ил – ул безнең Турфан;
Жиребезне бир, Илкәйне алма,
Булмагыз безгә иләмсез туфан!
Безнең гөлбакча – Илебез шушы,
Үзебезнеке кырлар-басулар;
Яшел үләнгә каныбыз тамса,
Сезнеке агар – акмас ташулар.
Безнең Илебез – әби-бабайдан,
Читләргә бирмәс мирас Ходайдан;
Сез – безнең туган, без – сезнең туган,
Башкаларын алаек кайдан?!
Дошман килгәндә, аның каршында

Ханьнар да уйгыр – тоташ бер калкан;
Бер хәбәр килсә барча халыктан,
Без тоташ чылбыр булып калыккан!
Дошман ташланса, орыш башланса,
Без – бердәм учак Богда тавында;
Дуслык чәчәге гөрләп яшәрер
Күмәк табында, Жиңү шавында.
Безгә гасырлар, меңәр ел буе
Карлар яуса да, ауса да ташлар,
Без – жилдәй житез, давылдан көчле,
Рухыбыз таза, исән-сау башлар;
Без – жилдәй житез, давылдан көчле,
Рухыбыз таза, исән-сау башлар!

Әхәт ГАФФАР *тарҗемәләре.*

Чигенмәс елга

ФАЖИГАИ ПОЭМА

Борһан Шаһидинның әйтәсе килгән сүзләре

1

Әле генә иде гомер:
Мин – Буа егетемен;
Тарих жиле искән саен,
Йа Илаһы! – жетемен.

Юллар тәгәрмәчен майлап,
Зур юлда, яланаяк,
Уйгыр, Кытай кыйтгасында
Татарга куйдым маяк.

Мин күргәнне татар күптән
Күктән иңгәнгә карап,
Тарих көпчәген әйдәде
Харап булмаска... харап!

«Харап булды бала!» – димәс
Тарих татар турында.
Уйладым мин: кылганнарым
Калмас халык хурына.

Мәңгегә торсын дип һуннар,
Аттила, Чыңгызханнар,
Өрәмгә акмасын өчен
Болгарда койган каннар,

Даннар, диварлар яуладым
Уйгырда, Кытайларда;
Сагыш дәръяларын кичтем
Мең гизгән кыйтгаларда.

Аксу. Чишмәм. Кайтыр идем
Күзе сагынып типсә;
Ә кисмәк һич су тоталмый
Өгәр кыршавы кипсә.

Фәкать бер кат күрер өчен
Аксуымны¹ үлгәнче,
Зинданнарны² үтә чыктым
Жан желегем сүлгәнче.

Газиз илем, Анам теле
Калдылар Буаларда,
Кая барсам, нишләсәм дә,
Тоталар, буалар да...

Мине дә, милләтемне дә
Язмыш ипләп чиләтте,
Тәкъдир иләктән иләтте,
Эләккәне эләкте...

Электән ләүхел-мәхфүзгә
Әлмисаккача кадәр
«Мин – татар!» – диеп язылдым,
Бу – Аллах биргән кадер!

2

Әле генә иде гомер:
Мин – Буа егетемен;
Язмышларга каршы очкан
Таш-кыя бөркетемен.

«Бер чеметемен йөрәкнең
Илтсәнә Туган илгә!» –
Дип, күпме гозер юладым
Ватанга искән жилгә.

Сәламнәремне кисте шул
Зур авызлы юлбарыс.
Ул йоталмас минем жанны, –
Шуны хаклап юл барыш.

¹ Борһан Шаһидинның Буа төбедәге (элеккеге Тәтеш өязе) туган авылы.

² Борһан Шаһиди Кытайдагы мәгълүм «Культура революциясе» вакытында унтугыз ел буена төрмәгә ябылып тора.

Кош баласы ботак тапмый,
Туган иле булмагач;
Сандугачның көе ни ул
Моңы жанга тулмагач?!

Сандугачлар кая кунсын
Корыгач туган алмагач?
Мин дә чит-ят жирдә шәһит
Кайтыр юллар калмагач.

Кайда колыным шөлдере,
Мин тотып йөргән сөрән? –
Хәтерем сөрәннен сөйрәп,
Жир шарын сыкрап сөрәм.

Кайда зиһенем учагы –
«Мөхәммәдия» мәдрәсәм?
Иңемә тиң терәк булды
Дошманнан дерелдәсәм.

Туган туфрак Айда түгел,
Торган жирләрем – Уйгыр;
Кайда син, очып апкайтыр
Татар тояклы айгыр?!

Очкан чакта Казан аша
Очкычымны туктатып,
Туганнарым кочагында
Егъладым жирсү татып.

Ерак нигеземә әйдәп,
Карлыгач алсынмыни,
Аксу чишмәсенә соңгы
Күз яшем тамсынмыни?!

Калса-кала тик яшәр кан
Кендегем кискән жирдә,
«Сау булыгыз, туганнар!» – дип
Жырламаган – әжердә.

Мао³ белән мәжлесләрдә
«Олы юл»⁴ны көйләдем;
Мәскәүләргә барган чакта
Туганлыкны сөйләдем.

Чишмәгә әйләнер идем
Күзе сагынып типкәч;
Кисмәктә су торамыни
Тотар кыршавы кипкәч?!

Мин – чигенмәс елга идем,
Алга будылар буа;
Хәтәрдән хәтер коткарды:
Син – сабий чагым, Буа!

Ah, бу татар мәрхәмәте!
Юкса мин ни эшлэгән?! –
Эшләмәгән, кешнәмәгән,
Фәкать терсәк тешлэгән.

Юкса аркылы саламны
Татарга буйламадым,
Мин аның дөнья тоткасы
Булырын уйламадым,

Дип хәзер сөрән салыйммы
Мин – чит жирләр солтаны?!
Ah! Әгәр булсамчы икән
Үз илемнең олтаны!

Туган-үскән жирдән ерак
Гүрдә минем жәсәдем;
Тик бер нәрсә хаклый кебек:
«Мин – татар!» дип яшәдем.

Аксуыма төштә кайттым
Жаным коргаксып беткәч,
Дөнья мине шау күтәргәч,
Аяк астында теткәч.

Әй лә үзәкләрне өзгән
Туган-тумача, белеш;
Аңладым: дөнья тоткасы –
Татар пешергән бөлеш.

Тарих тәгәрмәче зурмы,
Кеше гомереме тар?
Татарларның Казаны бар,
Шул Казанның халкы бар!

Жиккән пар атка утырып,
Авылыма кайтыр идем...
Дөньяга муен бирмәдем, –
Халкыма башым идем.

3

Бая гына кебек гомер:
Ижтиһат та ижтиһат,
Кемгә ни житми бүләсен
Татар Галәмен, Жиһан?

³ Мао Цзэдун.

⁴ «Олы юлның тузаны» – татар халык жыры.

Ташыган Аллаһ нигъмәте,
Суык ташлар ауса да,
Ирек, Азатлыкны күмеп,
Кайнар карлар яуса да...

Әй бу гомер агышлары,
Жанымның сагышлары,
Дөньяның алгышларында
Татарсыз барышлары,

Каерышлары тарихны
Корасш Еланга каршы;
Васыять иттем дошманга:
Әжерегез – өч аршын!

Менә шул алар язмышы...
Юк, теләмим, теләмим!
Инде халкым каргышларын
Парә-парә теләм мин.

4

Мин чигенмәс елга идем,
Ул елга ташып ага,
Бака челәннәре йөри,
Безне тотып шобага.

Уйгыр-Кытай, Татар-Рәсәй –
Кайда чикләре арасы?
Гомеремне фида кылып,
Юдым язмыш карасын.

Мин – киселгән агач төбе,
Гомерем – божралары;
Шуннан кала барчалары –
Бәгырь кымыржаулары.

Моң-сагышларны тышаулап,
Тозак-зынжырны ташлап,
Ятам хәзер, хәтер саклап,
Чит-ят зиратны ашлап.

Томаннар капламас әле
Мин туган чишмәләрне;

Аргамак! Татар атланган
Иярне чишмә әле.

Томанны кояш тарата,
Мин яшенне яратам.
Тәкъва улын көтеп ята
Мәңгелек анам, атам.

Кайдадыр Туган ил яши,
Исән-сау зиратлары;
Хатын-кыз бөлеш пешерә,
Көрәшә ир-атлары.

Мин гизмәгән илләр сирәк,
Мин – гажиз мөһажирдән,
Сәйяр жаным түр тапмады
Газизрәк туган жирдән.

Түргә менү – газәплү юл,
Авыры – түргә инү;
Ә татлысы – Илгә кайту –
Жинүдән ары жиңү!

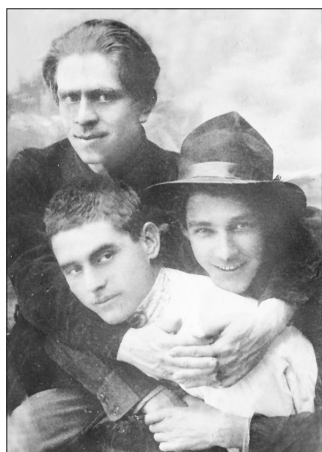
Авылым Сабан туеның
Атлары чабышында
Иң соңгысы – Нәзер аты
Булырга әзер шунда.

Очар идем канатланып,
Йөрәк соң кат типкәнче,
Ирендә түгел, жанымда
Анам сөте кипкәнче.

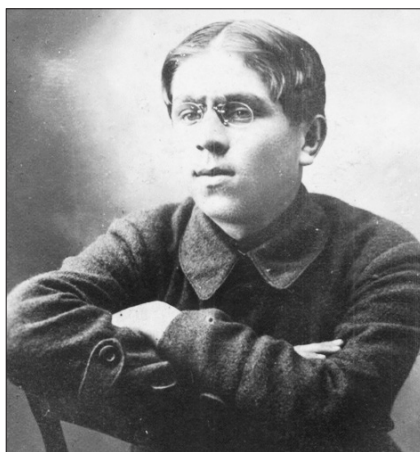
Үткән көннәр якты иде,
Киләчәк төннәр көрән.
Әйләнеп карар илемә
Кайтачак юлым – Коръян.

Йөрәгем калкан булганда,
Сагышым – үлеммени?!
Моңсу таңнар жырлап аткан
Татарстан – Илем минем!

Өч дус: Ғади Такташ, Ғадел Кутуй, Ғабдрахман Минский.

Ғади Такташ Ташкентта. 1921 ел.

«КИЛӘЧӘККӘ ХАТЛАР» КИЛӘ ТОРА

Гыйнвар – татар әдәбиятына талантларны мул биргән ай. Татарстан радиосы 2021 елны даһи шагыйребез Ғади Такташның тууына 120 ел тулуга багышланган тапшырулар циклы белән башлап жибәрде. Шушы житди эшкә эзерлек көннөрөндә аңа кагылышлы фонд язмалары тагын бер кат өйрәнелде, аларга жентекле аннотацияләр язылды.

Замандашларының истәлекләренә караганда, Ғади Такташ радионы һәрвакыт үз иткән, тапшыруларда катнашырга, шигырьләрен укырга бик теләп килә торган булган. Шуңа да карамастан, үз тавышы сакланып калмаган, чөнки ул елларда әле, гомумән, тавыш яздыру эше җайга салынмаган, тапшырулар фәкать турыдан-туры эфирда алып барылган. Шулай да шагыйрьнең тавышы кайда да булса сакланып калу ихтималлыгы юк түгел. Ник дисәң, инде XX гасыр башында ук балавыз конусларга, соңрак граммофон тәлинкәләренә яздыру гамәлгә кергән булган бит. Мәнә шул фикердән чыгып, хезмәттәшебез Рөстәм Акъегет бөек милләттәшләрәбезнең тавышларын эзләү белән шөгыльләнде. Ул Муса Җәлилнең дә, Ғади Такташның да, хәтта Ғабдулла Тукайның да язмалары булырга, кайсыдыр архивларда сакланырга тиеш дип инана иде. Бәлки, киләчәктә Рөстәмнең эзләнүләрен дәвам иттерүчеләр табылып дигән өметтә калыйк.

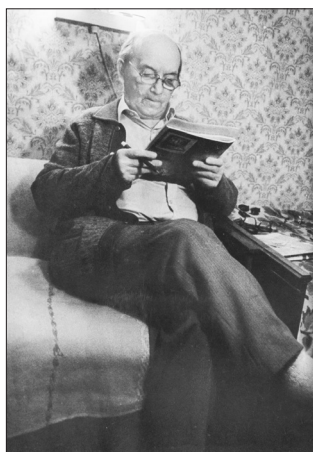
Үз тавышы булмаса да, радио фондында Такташ әсәрләренә кытлык юк. Аның шигырьләре төрле елларда иң затлы нәфис сүз осталары тарафыннан микрофон алдында башкарылган. «Казан утлары» журналын укучылар өчен әлеге язмалар арасыннан без данлыклы актёр һәм режиссёр Хәким Сәлимжановның 1970 елларда ясаган чыгышын сайлап алдык. Биредә ул үзенә генә хас халыкчан һәм мавыктыргыч тел белән Такташның берничә шигырен укый, аннары шагыйрьгә бәйле истәлекләре белән уртаклаша, аны драматург буларак бәяли, пьесаларын сәхнәгә эзерләгән вакытта туган кызыклы хәлләрне сөйли. Такташ ижатын сөючеләр өчен бу язма зур бер бүләк булып дип өметләнәбез, чөнки Хәким Сәлимжанов шушы истәлекләрдә шагыйрьнең холык-фигылен художникларга хас жете буяулар белән ачып бирә алган.

Гомәр Бәшировның тууына – 120 ел

Г.Бәширов һәм педагог П.И.Каравәев.

Гомәр ага газета-журналларны каләм тотып укый...

Фотолар «Казан утлары» архивынан һәм
kitaphane.tatarstan.ru сайтынан алынды.

ЖИДЕГӘН ЧИШМӘЛӘРНЕҢ СЕРЕН АЧКАН ӘДИП

Татарстанның халык язучысы, СССР дәүләт премиясе һәм Татарстанның Габдулла Тукай исемендәге дәүләт премиясе лауреаты Гомәр Бәшировка килсәк, радио фондында аңа кагылышлы язмалар кишгәсә күпкә саллырак. Укучылар белә булыр, 1941 елның октябрендә ул бронь белән вакытлыча тылда калдырыла һәм Мирсәй Әмир, Гадел Кутуй, Газиз Иделле, Кави Нәжми кебек берничә күренекле язучы белән бергә Татарстан радиосына эшкә билгеләнә. Сугыш елларында ук аның «Намус» романына нигезлэнгән радиопостановка куела. Әнә шул вакытлардан бирле әдипнең радиога сукмагы беркайчан да суынмый. Бүгенге көндә безнең фондта аның СССР Югары Советы депутаты, Татарстан язучылар берлеге рәисе буларак, төрле жыелышлар вакытында ясаган чыгышлары, радиога килеп катнашкан тапшырулары саклана. Әдәби әсәрләре арасынан «Бибек нигә елдый?», «И, нарасый бала», «Кыл өстендә», «Юл чатында» хикәяләренә нигезләнеп эшлэнгән радиоспектакльләр һәм композицияләр әле бүген дә тыңлаучылар тарафыннан көтеп алына.

Гомәр Бәшировның радио белән бәйлә тагын бер бик тә игелекле хезмәтә бар. Ул 1970-1980 елларда күп кенә ижат әһелләренә багышланган тапшырулар эшләп калдырган. Аларның бер өлешен радиога текст рәвешендә тәкъдим иткән һәм аны ул вакытта әдәбият-сәнгать тапшырулары редакциясе баш мөхәррире белып эшлэгән Рим Кәримов укыган. Мондый юнәлештәге тапшыруларның күбесен Гомәр ага үзе алып барган. Аларда әдип үз каһарманының шәхесен дә, ижатының зурлыгын да бөтен тулылыгы белән күз алдына китереп бастыра. Алар инде күптән бакыйлыкта, шуңа күрә әлегә тапшырулар циклының бәясә еллар үткән саен арта гына бара чак әле.

Журнал укучылар игътибарына әнә шундый язмаларның берсен тәкъдим итәбез. Тапшыру 1986 елда сөекле композиторыбыз Сара Садыйкованың тууына 80 ел тулу уңаеннан эзерлэнгән булган. Язма шул ягы белән дә кызыклы: биредә әдип композитор белән бергәләп ижат иткән данлыклы «Жидегән чишмә» жырының язылу тарихын да сөйли.

Өйдәгез, халкыбызның рухи дөньясында якты эз калдырган әдипнең рухын искә алып, аның газиз тавышын тыңлыйк.

Сәхифәне Татарстан радиосының шеф-мөхәррире
Нәсим АКМАЛ алып бара.

ӨЗГӘЛӘНГӘН КҮҢЕЛ ИЖТИҢАТЫ

Талант серләрен төрлечә өйрәнәп, уртақ нәтижәгә килүчеләр хаклы: чыннан да, сәнгать югарылыгындагы һәрбер әсәр буенча авторның холык-фигылен анык күзалларга мөмкин. Моның дәрәсләген борынғы фикер ияләре дә, башка чорларның әдәбият белгечләре дә раслый. Хәтта тасвирлау темасын сайлауда да каләм әһеленә рухияте чагылыш таба. Әйе, йөрәкнең хәл-халәте кардиограммада аермачык күренгән шикелле, язганнарда вөжүд үзенчәлекләренә сиземләнгән бик табигый. Шәхеснең асылын билгеләүче төп хасият шигърият өлкәсендә аеруча жетә гәүдәләнә. Шушы уңайдан тарихчы Василий Ключевскийның инануы, төгәлрәк әйткәндә, аның кызыклы аналогик әйтәлмәсә хәтердә янара. «Язучы бөтенләе белән үзенә китабына, композитор исә ноталарына күчә, – дигән ул. – Китапны ачып карагыз, ноталарны жәеп салыгыз, икесен дә укый алган кеше хозурында аларның ижатчылары торып басар».

Сүз дә юк, кәгазь битенә төшерелгән теләсә нинди парча аның кемнеке икән ачыкларга нигез бирми. Әдәби почеркның аерылып торы тәкъдири сәләт дәрәжәсенә бәйле. Ә менә каләмдәшем Айдар Хәлимнең күпкырлы эшчәнлегә ошбу сәнгатьчә кагыйдә таләпләренә тулысынча туры килә. Гаять үзгә табигатьле мондый шәхесне бүтәннәр белән бутау мөмкин түгел. Һәм әсәрләрен дә. Аларның һәркайсы астына куелган эчке имзаны тәгаенләү сизгер тоемлы укучы өчен артык мәшәкәт тудырмый. Алай гынамы? Хәтта аерым мәжмугасы буенча да әдипнең чын сурәтен төсмерләргә буладыр. Һәрхәлдә, карар күзгә чикләнгән кебек күренгән әлегә жирлектә ижатчының сыйфатламасына күпләп шәрехләр өстәү ихтималлыгы ачыла. Бер китап кысаларында кальб-күңел галәмәнен иңләү... Ихластан әйтәм, Айдар Хәлимнең «Шушы кырлар, шушы тугайларда...» дигән саллы җыентыгы¹ кулыма кергәч, мине инде күптәннән үзәнә жәлеп иткән четерекле максатка алыну теләгә уянды.

*Иҗәк чөмчөп йөргән чиста шагыйрь
Түгел бит мин – мөскен дәрвиш тә...
Бу тормышка атылып килеп кердем,
Изүләрем чишкән рәвештә!*

«Баймак»

Зур әдәбиятка менә шундый күтәрәнке рухтагы дулкында бәрәп кергән Айдар Хәлим халык язмышына бәйле олуг максатларга үзән ижтимагый яктан ничек әзәрләгән иде соң? Шагыйрьнең эчке табигатенә ниндирәк сыйфатлар салынган? Боларны ачыклау өчен учтагы сырларны укый белүче чегән фалчысына яки язучы рәвеш белән холык арасындагы бәйләнешне өйрәнүче графологга, яисә галәмәни киңлектә фараз коручы астрологга мөрәҗғәтә итү кирәкми. Күңел кылларының әдәби әсәрләр тукумасына күчкән тибрәнеше бөтенесе хакында да шактый аңлаешлы төстә сөйли. Автор аерым шигъри юлларда да үз асылын турыдан-туры сиздереп үтә: «...Нинди ихлас киңлек, Нинди ярусу хислә тирәнлек!» Мәгълүм китаптагы «Баймак» исемле шигърьдән китерелгән әлегә сүзләрен Айдар Хәлимнең ижат дөнәсын тасвирлаганда да кулланырга мөмкин. Аның жан-тәнендәгә органик хасият, мөгаен, ярусу хисләр өстенлегеннән

¹ Хәлим А.Н. Шушы кырлар, шушы тугайларда... : шигърьләр. – Казан: Татар. кит.нәшр., 2017. – 479 б.

киләдер. Мондый халәт йөрәктә ихтиярсыз дәрт ташкыны кузгата, шәхесне мөкатдәс йөкләмәләр хақына янып яшәүгә этәрә. «Кем ул шагыйрь?» Бер әсәренәң башына ук чыгарылган ошбу сорауга Айдар Хәлим гомерлек кредосы кушканча җавап бирә: «Шагыйрь ул – Везувий. Янар таулар белән чагыштырам мин аны». Әлбәттә, ул охшату белән генә чикләнәп калмый, үзен дә һәрдаим авыр вазифада күрә. «Кеше куандырам» дигән өчыюллыкта ачыктан-ачык шуңа ишарә ясала.

*Көн туу белән үземне яндырам –
Кеше куандырам,
Кеше куандырам...*

*Матбугат йорты белән хушлашу. Айдар Хәлим һәм
Зиннур Мансуров. 2007 ел, август.*

Кем әйтмешли, эчке янулы шагыйрьнең төтене дәрәс чыга. Байтак ижат осталары беравыздан диярлек раслаганча, үзе рухлана белмәгән башкаларны дәртләндерә алмый; ялкынлы сүзләр генә бәгырь кузларын үрлэтә; аң-зиһенне яктырткан уйлар кальбне жылыта да. Өстәвенә игелекле максатларга хезмәт итүче чын шигърият чырагы жәмгыятьнең туң йөрәкләрен пешергәләп торырга да сәләтле... Яну кайдан килә? Сәнгать өчен үтә кирәкле саналган утның чыганагы – яшьнәүләрне гасырлар дәвамында өзлексез кичергән милләт жанында. Моның чынлыкта шулай булуын Айдар Хәлим дә аңлый.

*Утларын-суларын кичеп яшәсәң халкың белән,
Ул исем баета хисне сурелмәс ялкын белән.*

«Туган жиремә»

Чуен-корыч коючылар искәрткәнчә, домна миче берара янмый торса, ул инде бөтенләй яраксызга чыга. Хәтта мич тә!.. Янудан читләшкән талант исә, сәнгатькяр булудан туктап, буш куык очыручыга әйләнә. Бу җәһәттән Айдар Хәлимне эчке тынычсызлыктан битәр, ярсулы хис-кичерешләрнең ни-нәрсә хақына ташуы күбрәк борчый. «Әткәм-әнкәмә мәдхия»дә үтә мөһим максат, жан-тән ижтиһатының мәсләге ап-ачык күренә: «Биргәнсең алтын тамчында Гали батырлар көчен, / Үз кирәгемә бер янмый, ун яндым милләт өчен». Аның гомер әманәтенә әверелгән мөбарәк гамен башка каләмдәшләре дә, атап әйткәндә, Татарстанның халык шагыйре Равил Фәйзуллин да ихластан икъяр кыла. «Айдар Хәлим – үзенәң яшәү рәвешә, ижтимагый гамәле, әдәби эшчәнлегә белән безнең тормыш-хәятыбызда феномен күренеш, – дип язды ул «Яна-яна ижат итә» исемле мәкаләсендә. – Әдиплеген таныган хәлдә, ул бүгенге көннең иң актив милләтпәрвәр публицисты да. Гүя ике башына да ут капкан шәм. Өстәвенә уртасын үзәк бик теләп яндыра шикелле. Күрәсең, генетик коды шундый... Ярсулы, ашкынучан, каудар шәхес. Күңелендәгән теркәп калырга өлгерә алмамдыр дигәндәй, кордашым кабалана-бәргәләнә дә бугай».

Элгәрләр хәтерәбезгә сәндәргәнчә, һәркемнең күңелендә бер арыслан ятар. Ай-һай, гайрәтле Айдар Хәлимдә берәү генәме икән?! Үзара азмы-күпме бәйләнеш тотучылар аның шактый каршылыклы шәхес булуын, үзәндә рәхимлелек һәм усаллыкны бергә яшәтә алуын яхшы беләдер. Әйе, ул кырыс холыклы – талканы бик коры. Һәм кирәктә

нэзакәтлө дө. Әмма гелән туры сүзлө. Садагындагы тәнкыйть уклары беркемне дә аямый. Бүтәннәр очен әллә ни ятышып бетмәсә дә, аңа әледән-әле каһкаһәләп көлү дә килешеп тора. Хәтта кан дошманының үтендә... битен дә юарга мөмкин... Менә шундый зат. Нишлисәң бит, халык мәнфәгатьләрен яклап көрәшүчеләр сафына бассаң, ак-пакь сөттә коенып кәефләнүләргә вакыт бирелми. «Арысланнан куян үрчемәсен!..» Әнә шулай өндәгән шагыйрьгә, «Йөрәгем белән каплайым» дигән ярсулы әсәрәндәгечә, акыл өйрәтүчеләр дә табыла: «Ничә күрмә, йөзәң жимерек! / Кайгырма, сүкмә, елмай берәз, / Син яна-көя дип кенә килми калмас безгә инкыйраз!»

Гыйбрәтлө тормыш кат-кат сиздерә: газиз халкына матур киләчәк даулаганда, гаярь зат ямьсезләнергә дә мөмкин. Нәкъ менә шушы моңсу мизгелдә Айдар Хәлименң «Яшел печән» исемлө шигырь күз алдына килә. Анда көзгә урман аланы сурәтләнә, гадәти печән чүмәләсә үзәккә алына. Әле кайчан гына үсеп утырган үләннәр сагышлы, гүяки аларның өстенә көнө-төнө зәгъфран яңгыры яуган. «Тыштан минем кебек картайган ул, / Имән кайрысыдай карайган...» Сәнгатьчә чаралардан оста файдаланучы автор әнә шундый көтелмәгән параллель үткәрә. Аннары шигъри охшашлыктан тәэсирлө нәтижә чыгара.

*Әмма ошбу караңгы сүрүнө
Аз-маз кузгатсаң да күрсәң:
Гажәп! Хуш ис! Аннан борын ярып
Килеп чыга печән ямь-яшел.*

*Мин үзем дә, нәкъ шул чүмәләдәй,
Онытылудан оеп утырам.
Кулбашыма кагылып куйсалар да,
Моңнарым түгәргә тотынам...*

Әлегә юлларны укыгач, атаклы каләм ияләре тормышында күзәтелгән үзенчәлеклө охшаш хәлләр искә төшә. Шуларның берсенә тукталыйк. 1924 елның сентябре. Рус шагыйре Сергей Есенин Азәрбайжан башкаласы Бакуга килә. Төрлө очрашуларда катнаша, сәйранда да була. Табигать кочагында куңел ачкан чакта ул дустанә Пётр Чагинга ымлап, аның игътибарын чөлтер-чөлтер иткән кизләүгә юнәлтә. «Мин дә менә шундый тутыгып беткән улак, – ди әдип тыныч кына. – Ә бит минем аша хәтта әлегә чишмәненекеннән сафрак су ага».

Сүз сөрешен дәвам итеп, үзебезнең Габдерәхим Утыз Имәнинә тыңлап узу урынлы булып. Аның шундый чакыруы мәгълүм: «Ал гыйлем, чөнки тереклек суы ул». Иң югары сәнгать төре саналган шигъриятне дә, һичшиксез, адәм баласын пакъләндерүчә чишмә белән чагыштырырга мөмкин. Халык рухиятен арулау вазифасын үтәү чын талантларга алай җиңел бирелми. Борынгы һиндлар әйтмешли, кеше коры теләктән гайрә, максатына көч куеп ирешә. Ошбу гап-гади кагыйдә иҗатка да кагыла. «Уйлап кына җыр тумый... Фикер генә әле шигырь түгел, Гамәл түгел үткер вәгазә дә...» Күргәнебезчә, Айдар Хәлим «Нью-Йорк Сабан туенда» дип аталган әсәрәндә күпләргә таныш хакыйкәтне тизмә кимәлдә үзә аңлаганча шәрехли. Әйе, һиндидер нәтижәгә өметләнсәң, хәрәкәт ясарга тиешсәң. Шагыйрь моның шулай икәнлеген кинәлә рәвештә дә төшендерә.

*...Башына сукты илһамы –
Шартлап ярылды кузак.*

«Шедевр шигырь турында баллада»

Үзләренең мәктәбен тудырган күренеклө әдипләр искәрткәнчә, билгелә бер вазгыяттә кыюлык күрсәтмәгән каләм әһелә күкләр тарафыннан бирелгән талантын тулаем ача алмый. Гомумән, табигәтеңә гайрәтлелек һәм тәвәккәллөк ише сыйфатлар салынмаса, әдәбиятка килүең җәмәгәтчәлеккә бернинди дә файда китермәс. Күпне кичергән остазлар хаклы. Борынны кайнар суга тыкмаган килеш мәгыйшәт казанында кайнау мөмкин түгел. Санап үтелгән әлегә моһим үзлекләр Айдар Хәлим холкында

артыгы белэн бар. Ул үзенен аермалы хасиятен ижатында да сиздергэлэп тора. «Алга, татар, алга!» исемле эсэрэндэ анын темпераменты шактый ачык чагыла: «Иман чыксын йөзгә! Ялкын төшсөн сезгә! Хаклык булсын сүздә!» Автор нинди шартларда эшлэвен дә бик үтемле төстә искә төшөргәли. «Шагыйрьләрне энә өсләрендә Язган шигыре генә бүлөкли», дип раслый Айдар Хәлим «Башлам башында» циклында. Тынгы тапмаучы жан-тән халәтен аңлаткан чакта аңа нечкә лиризмның да ярдәме тия. Янәдән кабатлап әйткәндә, терек дөньяда хәрәкәт кирәк. «Мәтрүшкә йокысы» дигән парчада барысы да сәнгатьчә сурәтләнә.

*Мәтрүшкәләр чәчкә аткач йоклый,
Шуңа булмый, диләр, хуш исе.
Хуш исләрен таратсыннар өчен
Кала, имен, тотып селкисе.*

Сәнгатьнең бәрәкәтле тамырлары тереклек жирлегенә тоташкан. Каләмгә үрелгән ижатчы гавам көнкүрешенен социаль мәсьәләләрәннән, кешелекне борчыган хәл-күренешләрдән бервакытта да читләшә алмый. Әдәбиятның максатлары ук шушы чынбарлыкка юнәлтелгән. Үзен «рух фидакярләре» сафында санаучы эдип, әлбәттә, газиз милләтен теләсә ничек якларга тиеш. «Яшәүнең асылы – көрәш...» Туган тиягендәге Мендәрле Кул чишмәсе хозурында энә шулай икеләнүсез белдергән Айдар Хәлим «Халкыма» исемле шигырендә ата-баба әманәтעדәй йөкләнгән өстенлекле бурычын тагын да ачыклай төшә: «Әй якладым бит мин сине, Әй таплардан сакладым! Кальбәндә сине яратмас һичбер тимгел таппадым!» Шагыйрь насып язмышыннан зарланмый, киресенчә, горурлыгын башкаларга да сиздәртә. «Туры телем белән илгә кереп, һичкайчан бирмәдем билне мин!...» Ихлас күңелдән артык шапырынмыйча әйтелгән ошбу сүзләр («Сагыну») язучы Глеб Успенскийның тәэсирле нәсыйхәтен ишеттергәндәй тосла. «Реаль тормыш хаксызлык һәм явызлык турында шулкадәр каты итеп кычкыра ки, – дигән ул, – бу тавышны игътибарсыз калдыру һәм үзенче уйдырмалар ярдәмендә тынычландыру бөтенләй мөмкин түгел. Жәмгыятьнең ни-нәрсә хакында аваз салуын яшермичә сөйләргә кирәк».

*Чарлагансың телләремне акташ чарлары белән,
Барлагансың йөрәгемне милләт зарлары белән.*

«Өткәм-әнкәмә мәдхия»

Мәгълүм ки, «милләт зары» төшенчәсе берничә мәгънәгә ия. Ә шагыйрь Айдар Хәлимнең мәжрух йөрәгендә әлегә фразеологик әйләнмә йөзгә тармакланып китә. Төрле эсәрләр жирлегендә күзалланган үзенчәлекле манифестта өммәтебез язмышына бәйле мөһим мәсьәләләр күтәрелә: гасырлар дәвамында майдан тоткан халыкның дүләтчелеген тиешенчә торгызу да, «вакытында жирне селкеткән» татарның чын-чынлап тигез хокуклылыкны даулавы да, буыннар тарафыннан өзлексез камилләштерелгән тәрбия мәктәбе традицияләрен саклау да, хәтта күкләргә аңлаешлы саналган мөбарәк телебезне килчәккә илтү дә, безгә янаган инкыйразны котылгысыз тәкъдиргә әверелдермәү чараларын күрү дә... Дөрес, шушы юнәлештә ижтиһат кылу өчен хак тарихны яхшылап белү сорала. Философча фикерләү дә сиңа булышлык күрсәтсен. Әгәр жилкән бауларын ычкындырмаска теләсән, сәяси эзерлеген дә ныгыту лязем. Милли мәнфәгатьләренә кайгырткан чакта кайнар публицистлык та зарур. Үзен айдаман итеп тоючы эдипләр жәмгыять хезмәтеннән дә читләшмәскә бурычлы. Шөкер, Айдар Хәлимнең харизматик шәхесендә боларның бөтенесе дә житәрлек. Ул әлегә мәжбүри сыйфатларны күпкырлы әдәби ижатында да, үзе нигезләгән «Арғамак» журналы мөхәррире вазифаларын үтәгәндә дә, Бөтөнтатар

халык корылтасенда оештырылган Милли Мәҗлесне җитәкләгәндә дә, башка җаваплы эшләрдә дә ласклы рәвештә күрсәтте инде.

Тормыш аерым хәлләр җәһәтәннән дөньяга төрлечә аваз бирә: ачы тавыш белән дә, күнәгелгән гадәти тонда да, хәтта пыш-пыш итеп тә... «Бер тавыш килде колакка», дигәндәй, кискен нәгърәне күпләр ишетә. Ә менә шыпыртлап дәшү һәркемгә дә барып җитми. Безнең яшәештә кабатланып торган сызлану ымлыкларын тавышалгыч җайланмалары да кабул кылмаска мөмкин. «Кайный, кайный йөрәгемнең ташы!..» «Кара көннәр» шигырендә шулай өзгәләнгән Айдар Хәлим, һичшиксез, теләсә нинди яңгыраштагы милләт зарын сизәргә сәләтле. Аның кальбе шар ачык, күнел тоемы гаять көчле. Күренекле композитор Заһит Хәбибуллинга да ул үзенчә уйлап сүз куша: «Скрипкәң дүрт кыллы икән... Исән булсын. Өстә минем йөрәк кылын – Бишәү булсын!» («Өстә...») Шагыйрьнең озын һәм кыска дулкыннарга корылган бәгыре илһамлы аң-зиһенен сокландыргыч образлы гомумиләштерүләр ясауга этәрә. «Өнкәм каберендә» әсәренең соңгы юллары, мәсәлән, ассоциатив киңлекне асуча ачык гәүдәләндерә.

*Тыңлыйм кабереңне... Ишетәм: бүген һәм киләчәктә
Җир йөрәге синдә тибә һәм мәңге тибәчәк тә.*

Безнең татар шигъриятендәге хиссият башлангычы матурлыкка сокландырудан битәр, әүвәл моң-зар белән тулы күнелнең авырткан урыннарына кагыла. Әлегә ярсынуларның күпчелеге, әлбәттә, милләт гаменә баглы. Алыс гасырлардан килүче олы ваем Айдар Хәлимгә дә тынгылык бирми. Генетик борчулар кимеми. «Планнан тыш туа моңнарыбыз, Планнан тыш чыга яшебез...» Стахановчылар илендә тәрбияләнгән шагыйрь, «планнан тыш» әйтелмәсен кулланып, тикмәгә генә шулай язмагандыр. Биләргә аяк баскач та, аны тарихи хәтер бимазалый. Элекке горурыклар үкенечкә әйләнгән. Мәгълүм Хужалар тавының исеме инде җисеменә туры килми. «Бүген без дә милләтме?» дип, үз-үзен тинтерәтә шанлы кавем варисы («Бәйләр биләмәсендә»). Мондый затларның жанын телгәләүче уйлар хәтта ерак сәфәрләрдә дә уяу. Гажәп бит, каләмдәшләр Айдар Хәлим белән Илдус Гыйләжев, төрле вакытта Америкага барып, АКШның финанс үзәгендәге биек йортка күтәреләләр. И-и татар балалары, Казан ятимнәре! Аларны башка кыйтгаларда да канга сеңгән хафа ычкындырмый. Беренчесе «Эмпайр-Бильдинг, 106 нчы кат» исемле шигырендә әрнеткеч ярасы ачылган бахырдай аһ орырга мәҗбүр: «Ник безләрдә кеше кадере юк? Көтмәгәндә хистән жепшедем...» Ә икенчесе сәрләүхәсез әсәрендә эчендәге борчуын үзенчә түгә:

*Уолл-Стритка карап сокланганда
Йөз дә унынчы каттан,
Үзәкләргә өзгеч сыкрав белән
Сине уйладым, Татарстан!
Мондый мөгҗизалар корыр өчен
Ирлекле булу кирәк...*

Бертөрлерәк уйлаган каләм әһелләре әдәбиятны тормыш көзгесенә тиңлиләр. Юк, сүз сәнгате төгәл чагылышны күрсәтүче гап-гади ялтыр өслек кенә түгел. Гадәттә, затлы трюмоларны да әледән-әле пәрәвез сара. Ә яхшы әсәргә җанлы хәрәкәт хас. Ул халыкларның рухи үсешенә йогынты ясый, чорның көнүзәк мәсьәләләренә көчле теләктәшлек күрсәтә, яшәеш хәлләренә карата төпле хөкем чыгара, гаять нәтиҗәле төстә тәрбияче вазифасын үти. Үзенә шундый җаваплы миссиянең йөкләтелүен Айдар Хәлим дә кирәгенчә күзаллый. «Сәбәп белән яши жан иясе, Шул сәбәбен танып сәләттә», дип ассызымларга ният кыла шагыйрь «Айдарга...» исемле махсус

багышлауда. «Кәркәле күгөндә аунап...» дигән шигырендә исә автор әлегә фикерне үзөнә китереп бэйли: «Мин халкымның тугры улы, Аның саф жырчысы да...» Шуңа күрә, әдипнең бериш шигъри сөзөмтәләре катгый килеп чыга, икенчеләре Ислам әхлагы кагыйдәләренә тулаем җавап бирә. Соңгылары үтемле вәгазә кебек кабул ителә, хәтта безнең яшә буынны да әсәрләндерә. Мисалны күпләп китерергә мөмкин. Күрегең, үзөгөнә милләт җаме салынган, һәркемгә дә аңлаешлы икеюллык.

*Жиргә басу белән, сабий, аңларга ашык:
Туган телеңне белсәң, оҗмахка ишек ачык.*

«Оҗмахка ишек»

Чынбарлык күрсәткәнчә, тормышка бәйләнмәгән абстракт уй-ниятләр эшлекле гавамны артык кызыксындырмый. Адәм баласына табигый ихтыяҗ жирлегендә борынлаган милли идеяләр, турыдан-туры алгачыш максатларына хезмәт итәрлек ап-ачык хаклыклар якынрак. Бердәнбер дәрәҗә юнәлештән тайпылмас өчен ирекле рәвештә фикер йөртү зарур. Ә шәхеснең хөрлегә үзгәреш-үзгәртү бөтен нәрсәгә дә, шул исәптән гадилеккә дә тигез хокуклар бирә. Чынлап та, дәрәҗә төшкәнчә белән кушылган әлегә нигъмәткә һәрбер инсан, алай гына түгел, тарихи бергәлектә яшәүче барча кавем тугрылык күрсәтәргә бурычлы... Мин ошбу тәғлим сүзләрен Айдар Хәлим әсәрләрендәге «юллар арасы»ннан укыйм, ихлас күңелдән язганнарында эшлекле төстә үткәрелгән астарлы фикерләреннән сөзеп алам. Хәер, иҗатта күзгә бәрәп әйтүләр дә аннан әллә ни ерак йөрми. «Мәңгелек азатлык кына Бар кыйммәтләрдән кыйммәт!» дип тәкрарлый шагыйрь «Азатлык» исемле шигырендә. Хакыйкәтнең барыбер өстен калачагы турында да ул үзгәреш образлы телдә аермачык белдерә: «Беренче кар, хөкөм карарыдай, Әверелдерсә акны карага, Каралар – ак, аклар кара булып Керә алмас безнең арага!»

Музыкада аһәндәшлек ягымлы тавышны икеләтә-өчләтә көчәйтеп җибәргән шикелле, әдәбияттагы фикердәшлек тә яшәш хакыйкәтнең нигезен ныгытуга китерә. Төрле шәкелдә әйтелгән дәрәҗә сүзләр дә бит бер-берсенә мөмкин хәтле яклавына мохтаж. Хактыр ки, каләмнең изгегә тартуы өчен буыннарның уй-исәп тарафдарлыгы кирәк. Гажәпсенең куярлык: Айдар Хәлимнең «Беренче кар» шигыреннән югарыда китерелгән юллар башкача мәгънәви чишелештәгә бөтенләй бүтән әсәргә искә төшерә. Монысы – Тукайныкы. «И каләм! – дип мөрәҗҗәгать итә ул үз кулындагы кодрәтле коралга. – Яз караны «кара» дип һәм акны «ак», Җөпне «жөп» дип һәм шулай ук такны «так». Һәр кеше күңелен күрмә, милләт авыруына бак!»

Өгәр әдәбият теге яки бу халыкның аң-зиһенен чагылдыра икән, беркадәр гыйльми яссылыкта әйткәндә, чынбарлыкны уй-фикер сәләте аша гәүдәләндерү үзгәреш дәрәҗә торырга тиеш. Сүз сәнгате бары шул очракта гына тарихи хәрәкәттә ниндидер роль уйный алачак. Француз язучысы Анри Барбюс бик үтемле рәвештә төшендергәнчә, үзгәреш җәмәгать эшлеклесе итеп санаган әдип хаталанса, ышанучан кешеләр ялгыш юлга кереп китәргә мөмкин. Сөйләмдә еш кабатланучан әлегә аксиоманы Айдар Хәлим дә үзгәреш хуплай. «Кашык турында баллада»да, мәсәлән, шушындый күзаллау белдерелә: «Шагыйрь – Океандагы ак кораб ул! Давыл котыра, кораб чайкала. Ул чайкалган сәен – аягында, Намусы белән горур, пакь кала». Табигый ки, шәхес күңел түрәннән чыгуы сүзләрен җәмәдә дә тулысынча расларга бурычлы.

*Кем җир өстен миңа тәмуң итсә,
Жир астында оҗмах теләдем...*

Игътибарга алыгыз, Айдар Хәлимнең «Түрәләр» әсәрендә уздырылган ошбу

фикерендә әдипнең дәрәслек өчен көрәш алымы да шәйләнә. Усаллыгы йөзәнә әледән-әле чыкса да, ул үзен халыкча тотарга омтыла. Таш белән атканга аш белән ату кагыйдәсе аның кырыс юлларында да күзгә бәрелеп тора. «Бабайлар биләгән ташлар, чын, Кайный кайнар канда», дип сызлана ул Биләр хәрәбәләрен карап йөргәндә. Изге урында дога укыла, әрвахлар рухына корбан чалына. Шушы арада шагыйрь тарихтагы аяныч хәлләрдән тетрәнергә дә, күпне кичергән ерак элгәрләребез шөһрәтен күзаллап сокланьрга да, халык язмышы белән уйнаучыларга нәфрәтен белдерергә дә өлгәрә. Хикмәти Хода, каршылыклы затлар ижатында парадокслар да күзәтелә. «Бу шигырьне сөеп язам...» Автор «Бәйләр биләмәсендә» исемле багышлавын энә шулай төгәлләргә ният кыла.

Аллаһ тарафыннан яралтылган төрле өммәтләр дустанә мөнәсәбәт корып гомер сөрергә тиеш булсалар да, үз тамырларын тирәнгә жибәргән тарих кавемнәр арасында килеп чыккан канлы низагларны күпләп хәтерли. Безгә барысы да шактый яхшы мәгълүм: хәтта Парижларны көнләштергән Болгар дөүләтен жимерү дә, башкаларга толерантлык күрсәткән Алтын Урданың таркалуы да, чит-ятларны кызыктырырлык Казан ханлыгын яулап алу да... Халыклар элеккерәк чорда да зур орышларга тартып кертелгән. Шагыйрь Айдар Хәлимнең олы ижатында гыйбрәтле үткәннәргә багышланган әсәрләр хәтсез. Ул ижтимагый тормыш вакыйгаларына карата кырыс хөкемнәр чыгара, кайчак «үлчәү тәлинкаләре»н канәгатьсезлек белән селеккәләп тә куя. Соңгы исәптә барыбер гадел калырга тырыша. Бәгырен хаксызлыктар телгәләсә дә, аның рухы ныклыгын югалтмый. «Күкрәктән йөрәкне алма итеп өзәм!» ди каләмдәшем «Кара көннәр» шигырендә.

Кызганыч, дөүләт оештырган титуллы милләтләр тора-бара гадәлсезлек ягына авышучан. Шовинизм белән ашланган ошбу яман чир башка кавемнәргә мөнәсәбәттә аеруча ачык чагыла. Аның күңелсез нәтижеләре тарих җырымналарына сыймас. Аларның безгә караган бер өлеше Айдар Хәлим әсәрләрендә дә теркәлгән. Шагыйрь монда да чын эчкерсезлек күрсәтә. Багышлаулар циклын гына мисал итеп китерик. Авторның «Шушы кырлар, шушы тугайларда...» дигән китабына аерым шәхесләргә баглы утыздан артык шигырь кертелгән. Исемлектәге затларның алтысы – рус халкы вәкилләре. Гомерләре буена хакыйкәт сагында торган мәгълүм кешеләрне нигә әле махсус рәвештә мәдхия югарылыгына күтәрмәскә?! Әйттик, тарихчы, археолог, этнограф Михаил Худяков безләрнең ихлас хөрмәтләвенә лаек түгелмени? Белүбезчә, үткән чорларны өйрәнүче рус галимнәре арасында беренчеләрдән булып, ул Казан ханлыгы язмышын объектив яктырту бурычына алына. Фундаменталь хезмәтләр калдыра. Соклангыч фидакярлеккә бәрәбәр әлегә игелекне таныган Айдар Хәлим исә хәзрәте Михаил Георгиевичны «татардан да артык татар» дип атый. «Татар өчен кыйналгансың, атылгансың... Кертмибез сине карага...» Мәрсиягә тартым багышлауда шундый нәтижә чыгарыла.

Саний китсәк, «тел, лөгәт, гадәт вә әхлак алмашып» яшәгән халык арасында «кече туган»нарына турылыклы хезмәт күрсәткән затлар байтак килеп чыга. КПССның Татарстан өлкә комитеты беренче секретаре вазифаларын үтәгән Семён Игънатъев та, ныклы ихтиярын салып, мөһим юнәлешләр буенча эзлекле төстә кылган игелекләре белән шундыйлар жөмләнә керә. Безнең республиканы ул житәкләгән елларда (1957-1960) милли мәсьәләләргә зур игътибар бирелгән: партия пленумында татар мәктәпләренең эшен яхшырту чаралары турында карар кабул ителә; әдәбият һәм сәнгать өлкәсендә Габдулла Тукай исемендәге Дөүләт премиясе гамәлгә куела; рухи символга әверелгән бөек шагыйрьгә башкалабыз Казан үзәгендә мәһабәт һәйкәл урнаштырыла... Моның өчен Мәскәү ана орден түгел, «татар милләтчесе» дигән хәтәр ярлык тага. Ә жөмһүриятебездә яшәүчеләр әлегә шәхесне бердәм рәвештә хөрмәтләп искә ала. Кырыс нәтижеләр ясаучы Айдар Хәлим ошбу гомум мөнәсәбәтне түбәндәгечә тасвирлый.

...Яше-карты, олы-кечесе
 Рахмәт укый сиңа, бүләк булып,
 Безгә төшкән «урус кишиси».
 «Исэн һаман да...»

Көрсенеп айткәндә, ил хакимиятендә федератив дәүләтнең Төп Законындагы кагылгысыз таләпләрне гамәлдә төгәл үтәүчеләр, тарихи бергәлектә мөстәкыйльлеккә лаек халыкларның тигез хокуклылыгын тәмин итәргә ашкынып торучылар аз. Газиз ватанында элек-электән яшәүче кавем икенче сортлы «нацмен» санала аламы? Мондый шартларда бердәнбер этноско өстенлек бирелү эчтән жимерелүгә күрәләтә юл ачу түгелме? Идарә дилбегәсе тапшырылу җаваплылыгын акламау киләчәктә күкләр нәфрәтен кузгатмасмы икән?... Көн тәртибеннән төшмәгән ошбу сораулар төрле буын әдипләрен, шул исәптән Айдар Хәлимне дә һәрдаим борчуга сала. Шагыйрьнең күп кенә әсәрәндә шушы юнәлештә уйлану күзәтелә. Ә менә югарыда аңгыраган чәтерекле сөәльләргә уртак җавап эзләсәк, мәртәбәле акыл иясе Ризәәддин Фәхрәддиннең шундый кисәтүе хәтергә килә: «Көчле бер милләт үзе берлә бергә гомер сөрүче ...милләтне кыса вә аңа золым кыла башласа, бу инде әлегә зур вә көчле милләтнең үз башына буладыр».

Йөрәк: «Көрәш!» – диде.
 Мин көрәштем.
 Берьялгызым калып кыйналдым.
 Башкалар май-данда коенганда,
 Мин майданда канга буялдым.

Бездә әдәбиятның ижтимагый көрәш мәнфәгатьләренә бәйләлеген аңлаучылар күп, шушы вазифаны гамәлдә турыдан-туры үтәргә алынучылар сирәк. Тормышта чын милләтпәрвәрлеккә ирешү миһнәт чигүләр белән түләнә. Шагыйрь Айдар Хәлимнең «Көзгә урманда» исемле шигырендә өммәтнең хәләл хакын даулау авырлыгы сиздертеп үтелә. «Бүген миннән яралырак жан юк» дигән сүзләр («Казан») эчке янулы затның хәл-халәтен ачык чагылдыра кебек. Әйе, тәвәккәл каләм әһелләренә уклар ешрак кадалучан. Янаулар да күп эләгә. Мәгълүм инглиз язучысы Джордж Оруэлл искәрткәнчә, ялган хөкем сөргән заманда дөресен сөйләү экстремизмга тиң. Бик гажәп бит, Казан юлында «погонлылар» Айдар Хәлим машинасын тикшерә, багажникта «эфьон ясый торган» үлән бәйләмнәре табыла. Шик уяткан үсемлек ...мәтрүшкә булып чыга. «Мондый хәлне дөнья күрмәгән... Утырабыз менә төрмәдә...» Башка сыймаган әлегә мәгънәсез вакыйганың ахыры «Мәтрүшкә турында баллада»да энә шулай төгәлләнә.

Тетрәнеп изге нияткә,
 Мин азат булмак теләм.
 Азатлык өчен көрәштем,
 Азатлык өчен үлдем.
 «Азатлык»

Мәгълүм хакыйкат: изге ниятләренә тормышка ашырып өчен бөтен яктан азат булу шарт. Ирек биргән очракта күңел дә үсә. Сүзне ихластан әйтү дә мотлак рух хөрлегеннән килә. Борынгылар төшендерергә тырышканча, бер кешенең ихтиярына бәйле халык язмышы моңарчы ирешелгән тотрыкылыгын югалта бара. Гомумән, хокук чикләнгәнлегә алгарышны тоткарлый. Боларның барысы да ачы тәҗрибәдә расланган. Дөрестән дә, фәкать ирекле кавем генә милли характерын саклый ала. Табигый ки, төрлечә тармак җибәргән әлегә тема Айдар Хәлим ижатында еш күтәрелә.

Хәер, бу эчтәлек юнәлеше генә түгел, көрәшчә шагыйрьнең яшәү мәгънәсә дә. «Бар миндә тик Национальная проблематика», ди ул «Нишләргә?» исемле эсәрендә. Сизелгәнчә, жанына якын гамьнәрне тәгаенрәк аңлаткан чакта автор башка телдәге кәлимәләрдән дә файдалана. Яраларын да ачып күрсәтә – аларны һәркем белеп торсын.

Шашкын йөрәкле олпат әдипләр сүздә дә, гамәлдә дә бер уй белән яна. «Адымыңны тыеп атлама!...» Хәтта кызы Кадриягә атап язылган багышлауда да ата кинәше рефрен рәвешендә тәкрар ителә. Юк, гадәти кебек күренгән ошбу нәсыйхәт яшьләргә катгый боерык булып яңгырый. Үз-үзеңне хөр тоярга чакырган шигырь мәгънәви яктан образлы үстерелешкә ирешә: «Онытмачы, кешелек язмышы Синең адымыңнан башлана...» Әлбәттә, мондый юлдан атлау алай җиңелдән түгел. Инсанның шәхси мөстәкыйльлегә ил-көннең азатлыгынан аерылгысыз. Чынлыкта алардан башка яшәеш асылы бозыла. Халыкны әлегә гаять мөһим кыйммәتلәргә тиендерү өчен бездән тәвәккәллек тә, түземлек тә, фидакярлек тә сорала. Болар гына җитми. Бүтән байтак гүзәл сыйфатларга бәрәкәтле көч-куәт өргән сәмави нигъмәтне Айдар Хәлим «Сабырлык» дигән сигезьюллыкта зур осталык белән сурәтли.

*Сабырлыкта барлык сыйфат та бар –
Шуңа түгел бик тиз табарлык.
Адамнең кальбендә өлгергән бу
Сабыр нурдан җирне ябарлык.
Сабырлыкта барлык сыйфат та бар:
Ут-сикхәт бар мәңгә яшәрлек;
Анда ямь, тәм, һич тә бетмәс зәмзәм,
Анда ити – мәңгә ашарлык.*

Сәнгать тәҗрибәсә күрсәткәнчә, сүз остасының холык-фигыле әдәби эсәреннән эчтәлегендә генә түгел, шулай ук формасында да шактый ачык гәүдәләнеш таба. Гармонияле бөтенлек сагында торган әлегә норма Айдар Хәлим мисалында да тулаем аклана. «Бер карасаң, миндә бар да анык: моңым төгәл, төгәл эчтәлек...» Беркадәр амбициягә бирелеп киткән шагыйрь үзенең язганнары турында шулай белдерә («Ян!»). Автор шәкел төрлелеген дә зур игътибар үзәгендә тота. Ул 5-5 үлчәмендәге назымнарны да, 15-15 ижекчеләрен дә якын күрә. Билгеле, аның мөлдәрәмә күңеле махсус эзерләнгән купшы савытка түгелми, кайнау халәтендәге уй-фикерләре органик төстә кирәкле рәвешне ала. Гомумән, ижатчы ошбу юнәлештә инде күптәннән эзләнә. Моңы филология фәннәре докторы Әнвәр Шәрипов та таний. «Узган гасырның 60 нчы еллар татар шигъриятендә башланган яңарыш дәвамында дистәләгән яшь шагыйрьләрдән бары Айдар Хәлим генә Габдулла Тукайда кулланылган Көнчыгыш гарузына өйләнеп кайта, – дип искәртте әдәбият галиме энциклопедия өчен эзерләнгән мәкаләсендә. – Ул гаруз икеюллыгы кысаларында гына чикләнмичә, талантын башка шигъри калыпларда да сынап карый. «Яңа форма уйлап чыгаручылар» кабат иске силлабо-тоник шәкелгә авышканда, Айдар Хәлим икенчерәк юлны сайлый, «Кызыл Утрау иленнән репортаж» һәм «Сезне юксынам» шигърьләрендә Европа верлибры белән Шәрыкның классик поэзиясеннән азыкланган «Тукай гарузы»н бик уңышлы кимәлдә кушуга ирешә».

Хәтерлим, күрше Башкортстанның сокландыргыч гүзәл төбәгендә туып үскән Айдар Хәлим татар шигъриятенә «Колмак җыя кызлар», «Каз йолкыйлар кызлар» ише эсәрләре белән аяк басты. Аннары мондый шәлкемгә «Тамак ялгый кызлар» исемлесе, берәз соңрак «Палас асалый кызлар» новелласы өстәлдә. Күзгә бәрелеп торган тематик йөкләнеш җәһәттеннән аларны этнографик назым төркеменә кертергә мөмкин. Милли колорит җетелеге үрнәк итеп куярлык! Ошбу күмәк багышлауларда кызларыбыз гүзәллегә дә, әүвәлдән күчкән горейф-гадәтләрнең кабатланмас хасияте дә, тормыш

драматизмы да сэнгатычэ югарылыкка күтөрөлгөн. Гомуми яссылыкка куеп карасак, элеге шигырьләр тел-өслүп ягыннан бик үзенчәлекле, стопаларның аһәңделегендә дә аерымлыктар байтак тоемлана. Авторның халык хозурындагы мөнбәрдән «Колмак жыя кызлар»ны үзенчә алым белән сөйләве дә истә калган. Дөрөсөн генә айткәндә, югарыда атап үтелгән мәгълүм циклны Айдар Хәлим генә яза аладыр.

Остазлар тәҗрибәсә төшөндөргәнчә, кырыс чынбарлык жирлегеннән шигъри орлыкларны эзләп табу, аларга сэнгатычә үстөрөлеш бирү ярты талантка тиң. Күпләр Айдар Хәлим әсәрләрендә сәясилек башлангычын күбрәк күрәдер. Әйе, анысы да аз түгел. Шигърьләрнең майданнарда ярысып укырыклары да, җитди дәрәслеккә кертерлекләре дә җитәрлек. Әмма ләкин аның тезмә иҗатында лирика да үзен үги сизми. Әле генә мисалга китерелгән үрнәкләр моның шулай икәнлеген турыдан-туры раслый. Фәлсәфи уйланулар рәвешендә язылганнар арасында күнелне нечкәртә торганнары да хәтсез. Шуларның берсенә тукталыйк. Анда сугыш баласының гамьнәре мәгънәви образ үзегенә алына. Шагыйрь яшлы итим калуында хакимиятне генә түгел, тәкдир каләменә хөкем яссылыгында үзен дә гаепли.

*Аһ, ашыгу!
Иң начар сыйфатым!
Ашыгып, күпме соңга калдым мин!
.....
Җиңеп илгә кайткан составларга
«Әти!» дип йөгрөп алдандым.
Ул кайтмады.
Шулай мин бер йөз ел
Алдан туып ятим калганмын...
«Ятимлектән ашыгу»*

Гомумиләштереп айткәндә, Айдар Хәлим әсәрләре гавам өчен аңлаешлы. Нан кебек гади дә. Классиклар карашына нигезләнеп шәрехләсәк, монысы шигъри күзаллау ярлылыгынан түгел, киресенчә, аның чынбарлыкны колачлау киндәгеннән килә. Иҗат барышында сурәтләр чараларына ныграк таянган саен әдәби әсәр укучы күнеленә тирәнрәк үтәп керә. Хикмәтле сөйләмнең бермә-бер үтемләрәк булуын да һичбер вакыт исеңгә чыгарып ташларга ярамый. «Фикердән курыкса, шагыйрь сүзеннән дә алда үлә», ди Айдар Хәлим «Мендәрле Кул чишмәсенә мөрәҗҗәгәт». Билгеле, «фигер» төшенчәсенә эзләнүләр нәтиҗәсендә табылган акыллы әйләнмә төсмере дә, шәхестән иҗтимагый кыюлык таләп иткән уй-ният мәгънәсә дә салынган.

Тел төбеннән сизелсә кирәк, Айдар Хәлим иҗаты сэнгатыле әйтелмәләргә бай. Алар төрледән-төрле мәгънәгә ия. «Мин – чынлап та, лашман, киткән Ватан Зиратларын киләм өстерәп...» Менә бит, «Көзгә яланда очрашу» шигърендәге ошбу сурәтле сүзләр милләт жанлы кешедә нинди генә тәэсирлар уятмый! «Вафирәнең баш очында Кабер ташы булып торыр идем мин», ди шагыйрь Вафирә Гыйззәтуллинаның фәҗигале үлеменнән соң язылган элегиядә. Шушы жәһәттән авторның кайбер әсәрләреннән образлы кыйтгаларны барлап үтәргә теләм. Әйдәгез, тирән кичерешләргә бирелеп алайык: «Тутанхамон ханым... Түзәлмичә, Мисыр музеедан Чыгып утка кергән...»; «Без уйнаган курайга ком тулды...»; «Яшем хак тамса да, Ялгыш яшәгәнмен...»; «Йолдызларың һәрбер изге хискә Чишелергә эзер теймә күк...»; «Мәхәббәттән язмыш башлана...»; «И чишмәм, агасың... Өстен ачып йоклаган бала кебек!..»

Гадәттә, шигърияткә төрлечә билгеләмә бирәләр. Иң яхшы тәртиптәге иң яхшы сүзләр... Шундый аңлатма да кинәйленештә йөри. Әйе, тезмәнең һәрәяктән да камил булуы зарур. Моңысы Айдар Хәлимгә дә бар нечкәлекләре белән мәгълүм. Әмма аның кайбер строфаларында ритмик нигез табигый тотрыклылыгын югалтып, тигез агарга тиешле шигъри сөйләм юлларында цезура буталчыкланып китә. Гүяки везеннең көй-

аһәңе бозыла. Элегрәк мин шагыйрьләренң болай «аксаклавы»н берничек тә кабул итә алмадым. Баксан, аерым очракларда аларны акларга мөмкин икән. Ә Айдар Хәлим шигырьләрендә күзәтелгән элге күренеш тынычлана белмәс шәхеснең хольк-фигыленә, хөрлек сөючән пегас-атның тезгенен кирәк кадәр иркенгә жибәрәп тоту омтылышына бәйле. Автор мөһим саналган мәгънәне үзгә рәвештә калкытып куюга, гомуми яңгырашны көчәйтүче ноталарга мантыйкый басым ясауга ирешә. Аннары һәрбер сәнгать төре артык шомартуларны өнәп бетерми. Борынгы грек философы Аристотель әйтеп калдырганча, чамадан тыш купшы стиль характерларны да, зур дөньяга житкереләсе фикерләргә дә тоныкландыра. Солтанатлы затның кисәтүен күпләр үзләренчә кабатлаган. Минемчә, ижатта ялтырату ягына авышмау Айдар Хәлимнең гадәтенә әверелгән. Ул ижтимагый эчтәлеккә бериш әсәрләрен күрәлтә «шырпылы» хәлдә калдыра күк. Юк, бу ниндидер чатаклыкка, төп-төзнә кыскалга керми. Аеруча эһәмиятле максатларга игътибар юнәлтү хәерлерәк. Асыл мәкаләбез хәтергә төшә: туры утырып, кырын уйлаганчы, кырын утырып, туры уйла.

Күргәнебезчә, Айдар Хәлим үз кулындагы каләмнең бөтен мөмкинлекләрен, күпкырлы тезмә форма потенциалысен нәтижәле кулланырга омтыла. Авторның «Шушы кырлар, шушы тугайларда...» дип исемләнгән китабында гына да бу жанр йөзләгән шигырь, баллада, новелла, багышлау, тәкълид палитрасында бирелгән. Жыентыкта жырлар да, романслар да очрый. Аның поэмаларын да бик яхшы беләбез. Балаларга атап язганда да жанр төрлелеген уңышлы файдалана. Әмма янар таудай ургып торган муза ошбу шәкли кысалардан барыбер ташып чыга. Безнең яшьнәү-күкрәүле Айдар Хәлим дә «тар шигырьләр үлчәве»нә сыя алмый. Мондый үрчемле талантның публицистика белән прозага тартылуы, шулай ук драматургиядә көч сынавы табигый ласа. Әле бит әдәбият дөньясында чәчмә әсәрләр ижат итүгә өстенлек биргән әдипнең тормыш өчен файдалы гыйбрәтне чагыштырмача күбрәк ачып күрсәтүен раслаучылар да бар. Дөрөс, бүтәннәр дә кимен куймыйдыр. Кыскасы, ничек кенә фикер йөртмәк, Айдар Хәлим барлык өлкәдә дә милләт жанлы шагыйрь булып кала. Һәм жәмәгәтә эшчәнлегендә дә.

Тарих кирәк кешесен һәрчак таба...

Элге дә баягы китапта исеме куелмаган бер шигырь канатлы сүзгә тартым менә шундый гыйбарә белән башлана. Ошбу гап-гади мисрагга чагылган ижтимагый яшәеш чынлыгын Айдар Хәлим язмышына да китереп бәйләргә мөмкин. «Кәркәле күгәндә аунап...» дигән әсәрдә авторның ишарәле искәртүе тәгаенләнә төшә: «Гасырларны тулгак тоткан Минә тудыру өчен». Болай раслауда хаклык бардыр. Чыннан да, без аңлап бетермәгән Айдар Хәлим – татар әдәбиятында үзенчә кабатланмас зат. Аның халык алдындагы тау кадәр хезмәте (китаплары гына да жиде дистәдән артык!) тиешле бәясен бүгенгә көнгәчә алганы юк. Хәер, татарда сәер хөрмәтсезлекләр элек-электән үк күзәтелә. «Кадер белергә ил кирәк», дип, гомер бие уфтанырга ярамый. Киресенчә, үз-үзен кадерләүдән туктамаган мәгълүм милләт киткән ил-телне янә торгызуга ирешкән... Яхшы мәгънәсендә үжәт холькы Айдар Хәлим исә теләсә нинди очракта да югалып калырга жыенмый. «Жылы сүз әйтмәсәләр, шул Яраткан эшен була; Әгәр кыйнап та китсәләр – Яраткан кешен була...» Артка чигенмәс каләм, күрүебезчә, гажәп сөземтәсен ясыя («Яраткан эш»).

Яраткан кеше... Иртәме-соңмы, шагыйрь фаразының дөрескә чыгасына бөтен барлыгым белән ышанам.

Зиннур МАНСУРОВ

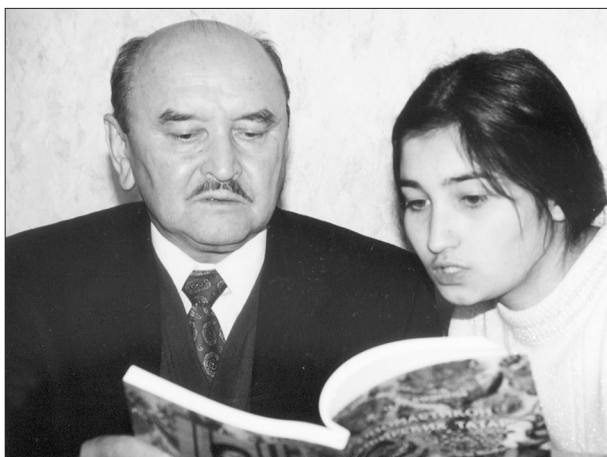
«Казан утлары» архивынан

Татар язучылары – ПЕН-клуб әгъзалары халыкара ПЕН-клуб корылтаенда. Сулдан уңга: Вахит Юнысов, Әхәт Мушинский, Разил Вәлиев, Тәлгат Бариев, Рәшил Зәйдулла, Туфан Миңнуллин, Мөсәғыйт Хәбибуллин, Мөдәррис Вәлиев, Марсель Галиев. Хельсинки. 1998 ел.

*Шагыйрь һәм галим
Хәнәфи Бәдигый (1941-2020,
бу айда аңа 80 яшь
тулган булыр иде).*

*Мәшһүр галим, академик, озак еллар «Казан утлары»ның
редколлегия әгъзасы булып торган Миркасыйм Госманов
үз шәкертләренең берсе белән. Казан. 2005 ел.*

Сәхифәне Равил ФӘЙЗУЛЛИН әзерләде.

ШИГЫРЬЛӘРНЕ ЖИРГӘ ЯЗАМ...

Авыл хужаһалығы хезмәтчәннәре вакыт белән исәпләшеп эшләргә күнекмәгән. Чөнки һәр ел фасылының үз кануннары бар. Бер генә эшнә үз вакытында башкарырга өлгерми кара, уңыш өмет итмә. Моңы хезмәт юлын авыл хужаһалығы тармагына багышлаган һәркем яхшы белә.

Бер караганда, әдәби журналда бу хакта сөйләү бик үк урынлы да түгел кебек. Шулай да, илһамы килгән язучы йә шагыйрьнең, көнен төнгә ялгап, күңелдәгесен кәгазь битенә күчәргәннен искә төшергәннән соң, тормыш-көнкүрешнең капма-каршы ике почмагында торган әдәбият һәм эңир эшендә дә уртак яктар бар икәнлегә ачыклана.

Узган елны исәпкә алмаганда, ел саен Казанда Бөтенроссия татар авыллары эшмәкәрләре жыны уза. Россиянең төрле төбәкләреннән килгән кече эшмәкәрлек, фермер һәм шәхси хужалык вәкилләре катнаша торган әлегә чара, беренче чиратта, үзенә күрсәтүгә, башкалар тәҗрибәсен өйрәнүгә юнәлдерелгән. Шуңа ук вакытта бу жыенга килүче һәркем авылны саклап калу гына телебезне, халкыбызның милли традицияләрен һәм мәдәниятен киләчәк буынга тапшырырга мөмкинлек бирәчәген яхшы аңлый. Биредә исә үз эшенә мөкиббән киткән, туган төбәген яраткан чын мәгънәсендә жир хужалары булган кешеләрнең өлеше зур. Шундыйларның берсе – «АгроМир» жәмгыяте житәкчесе Сирин Галиев.

*Әйтеп куя дуслар очрашканда,
Төртмә якка берәз авышып:
– Тел өйрәнгән кеше, вәт әкәмәт,
Ятсын инде эңиргә ябышып...*

Илдус Гыйләжевнең «Шигырьләренә жиргә язам» әсәрәндәге әлегә юллар хезмәттә узган тормышы бүген баян ителәчәк героёбызга бик тә туры килә. Алга таба да вакыт-вакыт шуңа шигъри юлларга мөрәҗғәгать итеп алырбыз әле.

Аңдыйлар турында «жиргә береккән» дип сөйләләр. Ютазы районының тарихында уналтынчы гасырга ук барып тоташкан Бәйрәкә авылында дөньяга килеп, шунда канат ныгыткан Сирин Әхәт улы кечкенәдән эш сөеп, хезмәтнең төмен тоеп үсә. Кызыксынучан, һәрдаим яңалыкка омтылучан, максатчан егет, мәктәпне тәмамлаганнан соң берәз туган авылында токарь, фрезерчы, тракторчы булып эшләп ала. Ә аннан соң һөнәрле булу нияте белән ул Бөгелмәнең индустриаль-педагогика техникумына барып керә. Техник-механик һәм һөнәри белем бирү остасы белгечлеген алганнан соң, туган авылына кайткан яшә белгеч бүгенге көнгә кадәр анда яшәүче халыкның тормыш-көнкүрешен кайгыртуга юнәлдерелгән максатына тугры булып кала бирә.

Авыл хужаһалыгын үстерү – дәүләт алдына куела торган төп максатларның берсе. Бу – төбәкнең уңыш күрсәткече булу белән беррәттән аның азык-төлек белән тәмин ителешенә гарантия бирә торган бер билге булып тора. Ютазы районында хужалыклар шактый, эмма 2013 елда төзелгән «АгроМир» жәмгыяте алар арасында аерым бер урын били. 1959 елда «Авангард», «Яңа юл» һәм Куйбышев исемендәге хужалыкларны

бергә кушып төзелгән «Коммунизмга» исеме белән бөтен республикага миллионер булып танылган колхоз бүгенге көндә дә яшәвен дәвам итә. Тик шунысы бар: соңгы берничә дистә ел дәвамында барган үзгәртеп кору жылларенә каршы тора-тора, замана таләпләренә буйсынып, ул да күмәк хужалык атамасын үзгәрткән инде. Бүгенге көндә ул жаваплылыгы чикләнгән жәмгыять дип йөртелә. Исеме үзгәрсә дә, күмәк көч белән барлыкка китерелгән байлыктар таратылмаган. Мөмкинлекләр элеккегә караганда да яхшырак: заманча техника белән тәмин ителгән, бернинди инвесторлар ярдәменә мохтаж булмыйча, мөстәкыйль рәвештә яшәвен дәвам итә.

Хужалыкның күп еллар дәвамында үрнәк һәм алдынгы булуының тагын бер күрсәткече булып аны җитәкләгән шәхесләр тора. Соңгы алты дистә ел дәвамында биредә нибары ике кеше генә җитәкче булып эшләгән.

Нинди генә уңышларга ирешсәк тә, без хәрәф танырга, язарга өйрәткән мөгаллимнәребез белән беррәттән, тормыш юлында дәрәс юнәлеш, урынлы киңәш бирүче остазларыбызга рәхмәтле. Сирин Әхәт улы, беренче чиратта, үз оясында канат ныгытырга булышкан әти-әнисенә һәм өлкән хезмәттәше Мәүлетжан Сәмигулла улы Абдуллинга рәхмәтле. Ул биргән төпле киңәшләренә Сирин әфәнде бүгенге эшендә дә рәхәтләнеп куллана. Бөек Ватан сугышы ветераны Мәүлетжан ага 1945 елның декабрендә демобилизацияләнеп, туган якларына эйләнеп кайта һәм сугышка кадәрге эшен дәвам итә. Казандагы Татарстан авыл хужалыгы мәктәбен тәмамлаган егетне 1959 елда «Коммунизмга» колхозына җитәкче итеп сайлап куялар. Ленин ордены, 2 нче дәрәжә Ватан сугышы, «Почёт билгесе» орденнары, медальләр, шул исәптән СССР Бөтенсоюз авыл хужалыгы күргәзмәсенә алтын һәм көмеш медальләре, «Татарстанның атказанган агрономы», «РСФСРның атказанган авыл хужалыгы хезмәткәре» исемнәре – тырыш хезмәт нәтижәсе аша ирешкән уңышлары.

Остазы лаеклы ялга киткәч исә, аның эшен укучысы – Сирин Әхәт улы алып кала һәм 1984 елдан бүгенге көнгәчә намус белән дәвам итә. Шул рәвешле озаң һәм нәтиҗәле идарә итүнең серләре нидә чагыла соң? Уңышлы җитәкче булу өчен нинди сыйфатлар кирәк? Бу сорауларны героеның үзенә бирергә булдык. «Нинди юнәлештә эшли аласың, шуны ихлас күңелдән яратып башкаруың кирәк. Язучы икән – язарга. Сөйләүче икән – гел сөйләргә. Җир казыйсың икән – казуыңны дәвам итәргә. Йорт саласың икән – йорт салырга. Тәҗрибә дә, уңыш та соңрак килә, әмма сайлаган юлыңнан тайпылырга ярамый. Монда принципиялек тә зур роль уйный. Кеше эшен яратып, төбенә хәтле төшенеп башкаруың тиеш». Сирин Әхәт улының шушы берничә жөмләсенә сыйган фикерә авыл хужалыгы хезмәткәннәренә генә түгел, башка өлкәдә эшләүчеләр өчен дә яхшы киңәш, уңышка ирешүгә этәргеч булып, мөгаен.

Күп еллар дәвамында бер оешмада эшләгәннәр аның иминлеген саклаучы, киләчәген кайгыртучыга әверелә, диләр. Бу сүзләр белән килешмичә мөмкин түгел. Сирин Әхәт улы да хужалык һәм авылны кайгыртып, бик күп эшләр башкарган. Бәйрәкә йортларына газ кертү, юлларга асфальт түшү, халыкка йортлар җиткерү, чишмәләрен тазарту булсынмы, җитәкче һәр җирдә авылдашларының йомышын тыңлап, ихтияжларын өйрәнеп, авылны социаль яктан төзекләндерүне башлап йөри. Узган гасырның туксанынчы елларындагы үзгәртеп кору чорында – илдәге күп кенә завод-фабрикалар таркалган, шактый колхоз-совхозлар юк ителгән вакытларда да сакланып калган хужалык бүген дә районда гына түгел, республикада да алдынгылар рәтендә.

*«Яратам, – дип, сине, туган җирем», –
Җырлап кына йөрү аздыр ул.
Яратасың икән – эшләп күрсәт,
Кагыл җиргә олы наз белән...*

Республиканың элеккеге авыл хужалыгы һәм азык-төлек министры, бүген Дәүләт Советы Рәисе урынбасары Марат Әхмәтов сүзләренә караганда, «узган гасырның 90 нчы елларындагы имтиханны күпләр уза алмады һәм шуңа күрә китәргә мәжбүр булдылар. Иң сәләтлеләр һәм үжәтләр генә үзләре житәкләгән корабны текә дулкыннар аша зур югалтуларсыз алып чыга алды. Булган потенциалны һәм алдынгы технологияләргә кулланган идарәчеләр генә хезмәт житештерүчәнлеген арттыра алды». Чыннан да, тормышның барлык тармаклары өчен зур сынау булган ул чорда айлар бие хезмәт хакы күрмәгән халык авылдан шәһәргә качты. Күп генә хужалыкларның техниканы һәм фермаларны ремонтлауга гына түгел, хәтта хайваннарны ашатыр өчен дә акчасы булмаган вакыт бит бу. Ә Сирин Галиев үзенең табигатьтән килгән оештыру сәләте белән беррәттән икътисади үзгәрешләргә тоемлавы аркасында, шундый шартларда да тотрыклы рәвештә хезмәт хакын түләү мөмкинлекләрен таба. Башкортстанның Октябрьск шәһәрində, район үзәгінде һәм авылда ачкан дүрт кибертә ул, колхоз житештергән ит һәм сөтне сатып, хужалык үсеше өчен кирәкле «тере» акчалар эшли. Житәкчеләренә элекке башлангычын Бәйрәкә халкы бүген дә хәтерли һәм чиксез рәхмәт белдерә.

Үзе житәкчелек иткән дәвердә тупланган ышанычлы команда башында торган Сирин Әхәт улы килеп чыккан авырлыклар каршында чигенергә өйрәнмәгән. Бүтән өлкәләрдә эшнеч уңышлы баруы һөнәри осталыгыңнан, тырышлыгыңнан, житәкчеләр белән уртак тел таба белүенән тора. Ә монда – юк. Биредә эш табигать кәефенә бәйле. Сирин Галиев кебек тәҗрибәле житәкчеләр генә начар һава шартларында да уңышка ирешү сәлләрен яхшы белә. Бүгенге көндә исә аны башка мәсьәлә – авылны саклау, яшә кадрларны салага жәлеп итү мәсьәләсе борчий. Аның фикеренчә, буыннар бәйләнеше өзәлмәсен, илнең үсеш чыганагы яшәүдән туктамасын өчен авыл хезмәтчәннәргә үз эшләрен балаларына, оныкларына тапшырырга тиеш. «Бу – бүгенге көндә бик кискен торган мәсьәләләрнең берсе. Без – урындагы житәкчеләр үзәбез генә бу юнәлештә көчсез. Ил күләмінде әһәмиятле элекке проблеманы хәл итү өчен яшәләрне торақ белән тәмин итү, эш урынында шартлар тудыру мөһим, – ди героелы, кабат көн үзәгінде торган мәсьәләләргә ишарәләп. – Юллар төзү, эчәргә яраклы су белән тәмин итү кебек авылның йөзән уңай якка үзгәртә торган социаль мәсьәләләр белән беррәттән яшәләрне кызыксындыра торган башка чаралар тудыру да дәүләт булышлыгыңнан башка мөмкин түгел».

*Икмәк, сөтсез, итсез булмас әле,
Яшәгәндә жирдә кешелек.
Авылым үсә, әнә, төзәкләнәп,
Муллык жырларына кушылып!..*

Һөнәр ашарга сорамый, үзе ашата, ди халык мәкале. Әмма ашау өчен дә башта тырышырга кирәк. Тәҗрибә туплау максаты белән, Сирин Әхәт улы Америка, Израиль, Испания кебек илләрдә булып, авыл хужалыгы предприятиеләрендә кулланыла торган яңа техника һәм технологияләр, чит илләрдә хезмәтне оештыру шартлары белән танышып кайткан. Шунысы куанычлы: бу юнәлештә хужалык үзе дә алдынгылар рәтендә икән. «Техника белән тәмин ителеш, яңа технологияләр куллану өлкәсінде өзәлксез эзләнмисең, тәҗрибә тупламыйсың икән, алга китеш булмагачак. Бу исә турыдан-туры хужалыкның табышына, житештерүчәнлекнең нәтижәсен арттыруга һәм хезмәткәрләрнең иминлегенә бәйле, – ди житәкче һәм башкалардан аермалы үзәчәлекләренә ишарәли. – Көнбатышта авыл хужалыгы тармагында гадәттә мигрантлар тир түгә. Без исә – үз жиребездә туып үскән кешеләр, безне кече Ватаныбыз белән күзгә күрәнмәс жепләр бәйли. Безнең өчен жир ул житештерү мөмкинлегенә генә түгел, аңа әби-бабайларыбызның, әти-әниләребезнең хәләл тире тамган. Ана телебез

Дүрт гасырлык тарихы булган Бәйрәкәнең бүгенге күренеше.

белән беррәттән, борынгыдан килгән жир эшкәртү традицияләрен саклау һәм киләчәк буынга тапшыру – безнең төп бурычыбыз».

Үз тормышын авыл хужалыгы белән бәйләгән кешеләргә һәйкәл куярлык. Иртә таңнан эшкә чыгып киткән житәкче дә вакыт белән исәпләшеп тормый. «Авылыбыз халкы бик эшчән, аеруча өлкәннәр, – ди ул елмаеп. – Авылыбызга нигез салынганга дүрт гасырдан артык вакыт узса да, хезмәткә мөнәсәбәт, туган жиргә мэхәббәт хисе тамчы да үзгәрмәгән. Гомер-гомергә уртак тел табып, кулга-кул тотынышып эшләдек. Шөкер, өемдә сагынып көтүче тормыш иптәшем Резедам, уңышлары белән шатландыручы балаларым, оныкларым бар. Иртән озатып, соң кайтуыма карамастан, һау-һаулап каршы ала торган тугры этем бар. Ул да гаилә әгъзасы кебек инде. Аның белән йөрөп кайту сәламәтлек өчен дә файдага гына бит. Әтием умартачы иде. Аның истәлегенә ихатада бер умарта басып тора – буш вакытларда шуны яңартам, Резедама өй эшендә ярдәм итәргә тырышам. Бүген мин шуның белән бәхетле».

*Шигырьләргә бит мин эжиргә язам,
Сездән бары шунда аермам.
Үзем корган һәр йорт – яңа куплет,
Яңа урам – яңа поэма!..*

Татарстанның һәм Россиянең атказанган авыл хужалыгы хезмәткәре булган Сирин Әхәт улы башкарган бер эш тә мондый мактаулы исемнәр алу өчен генә түгел. Аның өчен иң мөһиме – туган жиренә файда китерү һәм яшьләрне намуслы хезмәткә тарту. Шуңа күрә ул бәйрәкәлләр үз авыллары белән горурлансын, аннан китмәсән өчен кулыннан килгәнчә тырыша: төрле проектларга башлангыч бирә, авыл үсеше белән бәйле һәр идеягә колак сала. Шөкер, ул башлаган һәр эшнен уңышлы булуына беркемнең дә шиге юк. Чөнки егет сүзе бер була. Ходай сәламәтлектән генә аермасын.

Ландыш НӘСЫЙХОВА

ЗУР МАТБУГАТ КОНФЕРЕНЦИЯСЕ

Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин зур матбугат конференциясе үткәрде. Пандемия аркасында ул быел яңа форматта, онлайн-режимда узды, урыны-урыны белән турыдан-туры элемтәне хәтерләтте. Президентка массакүләм мәгълүмат чаралары вәкилләренән тыш, Россия гражданны да сораулар бирде. Матбугат конференциясе 4 сәгать 29 минут барды. Путин видеоэлементгә Яңа Огорёводагы резиденциясеннән чыкты. 60 сорауга җавап бирде. Президентка бирелгән сорауларга караганда, халыкны, журналистларны пандемия, медицина, авыруларны дарулар белән тәмин итү, дистанцион уку, торак-коммуналь хужалык, юллар, бәйләр, дөньяның һәм Россиянең икътисади хәле, чит илләр белән мөнәсәбәт һ.б. мәсьәләләр борчый.

Зур матбугат конференциясен Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов та үткәрде. Чара ТР Милли китапханәсендә узды. Президент узган елга йомгак ясады, киләсе елга планнары белән уртаклашты, узып баручы вакыйгаларга бәя бирде. Зур матбугат конференциясе онлайн күрсәтелде.

ЯҢА ЕЛГА КЕРГӘНДӘ

Казан Кремлендә ТАССРның 100 еллыгына эзәрлек һәм бәйрәм итү, Татарстанда 2021 елда Туган телләр һәм халыклар бердәмлеге елына эзәрләнү һәм уздыру буенча оештыру комитетларының, Милләтара, конфессияара мөнәсәбәтләр советының уртақ утырышы булып узды. Анда Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов катнашты һәм чыгыш ясады. Аның сүзләренә караганда, Туган телләр һәм халыклар бердәмлеге елын игълан итү турындагы карар туган телләренә саклау, күп милләтле халыкның бердәмлеген ныгытуды күздә тотта. Бу җәһәттән ел һәр районда алдан ук төзелгән планнар нигезендә нәтиҗәле үтәргә тиеш.

МАРАТ ӘХМӘТОВ «ТАТМЕДИА»ДА

ТР Дәүләт Советы Рәисе урынбасары, Татарстан Республикасы Президенты каршындагы Татар телен саклау һәм үстерү мәсьәләләре комиссиясе рәисе Марат Әхмәтов «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыятендә булды. «Идел-пресс» полиграфия-нәшрият комплексы, «Татар-информ» агентлыгы, «Сабантуй» газетасы, «Са-

лават күпере», «Ялкын» журналлары редакцияләренә эшкә белән танышты, яңа ашханә, әдәби кафенә карап чыкты. «ТАТМЕДИА»да Марат Әхмәтов белән бергә ТР Дәүләт Советының Мәгариф, мәдәният, фән һәм милли мәсьәләләр комитеты рәисе Айрат Зарипов та булды. Кунакларны Республика «ТАТМЕДИА» матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы җитәкчесе Айдар Салимгәрәев, «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте генераль директоры Шамил Садыйков, «Идел-пресс» полиграфия-нәшрият комплексы генераль директоры Әнәс Әскәров озатып йөрдө.

«КАЗАН УТЛАРЫ»НДА ТАНТАНА

Бөек Җиңүнең 75 еллыгына багышлап, ел дәвамында «Казан утлары» журналында барган, ТР Президенты каршындагы татар телен саклау һәм үстерү мәсьәләләре комиссиясе белән бергә оештырылган «Илң турында уйла!» дип аталган ачык әдәби конкурста җиңүчеләренә бүләкләү тантанасы булды. Тантана алдыннан ТР Дәүләт Советы Рәисе урынбасары Марат Әхмәтов «Казан утлары» журналының проза бүлегә мөхәррире, язучы-прозаик Камил Кәримовны 70 яшьлек юбилее белән котлады, аңа ТР Дәүләт Советы Рәисенең Рәхмәт хатын һәм истрәк медален тапшырды. Камил Әлһәм улын ТР Президенты каршындагы Мәдәниятне үстерүгә ярдәм фонды директоры Нурия һашимова да (ул ТР Президенты Аппараты Җитәкчесе Әсгать Сәфәров котлавын да ирештерде) тәбрикләде. «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте генераль директоры Шамил Садыйков «Казан утлары» журналының җаваплы сәркатибе Ландыш Әбүдәрәвага «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыятеген Рәхмәт хатын тапшырды һәм уртақ проект – «Казан утлары» китапханәсе» сериясеннән кечкенә форматтагы кесә китаплары чыгара башлавыбыз турында әйтте. Китапларның беренчесе – Нәбирә Гыймагдинованың «Уйламаган көнем юк» әсәре авторның култамгасы белән Марат Готф улына бүләк ителде. Аннары әдәби конкурстка йомгак ясалды. Басманың баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин иҗади бәйгегә 167 әсәр килүен әйтте. Менә алар – җиңүчеләр:

Повесть номинациясе

I урын – **Марат Кәбиров** («Кайту»); II урын – **Марат Әмирханов** («Алман мордары»); III урын – **Зиннур Хөсния** («Мәдинәгә медаль бирәләр»). Кызыксындыру бүлегә –

Айгөл Әхмәтҗалиева («Бик»); **Халидә Габидуллина** («Кара төннәр яктысы»); **Фирдәвес Хужин** («Штурман язмалары»).

Хикәя номинациясе

I урын – **Нәбирә Гыймәтдинова** («Шәри-фулла»); II урын – **Рифә Рахман** («Вәриснең этисе кайта»); III урын – **Айзирәк Гәрәева** («Гажизлек»). Кызыксындыру бүләге – **Рәмис Латыйпов** («Салдат»); **Фәрит Яхин** («Эти сугышны сөйли»); **Рамил Ханнанов** («Жуелмас күләгәләр»).

Мәктәп укучылары өчен «Шигърият» номинациясе

I урын – **Камил Минһажев**. Теләче, Баландыш; II урын – **Илсаф Рамазанов**. Ульяновск, Иске Кулаткы, Урта Терешка; III урын – **Зилә Габдрахманова**. Арча, Наласа. Кызыксындыру бүләге – **Динә Гатиятова**, Балык Бистәсе. **Алия Миннүллина**, Яшел Үзән, Ачасыр. **Данир Гимәтдинов**, Чувашстан, Комсомол, Тукай.

Жигучеләргә дипломнары ТР Дәүләт Советы Рәисе урынбасары Марат Әхмәтов, Республика «ТАТМЕДИА» матбугат һәм массакуләм коммуникацияләр агентлыгы жигәкчесе Айдар Сәлимгәрәев тапшырды. Тантаналы ТР Дәүләт Советының Мәгариф, мәдәният, фән һәм милли мәсьәләләр комитеты рәисе Айрат Зарипов катнашты.

УЛЬЯНОВСКИГА СӘФӘР

«Казан утлары» журналы хезмәткәрләре Камил Кәримов белән Вакийф Нуриев Ульяновскида Татар мәдәнияте үзәгендә татар жәмәгәтчелек вәкилләре белән очраштылар. Аларны редакциянең 2021 елга эш планнары белән таныштырдылар, киләчәктә басылып чыгачак яңа әсәрләр турында сөйләделәр. Чарада ТР Президенты тарафыннан игълан ителгән Татарстанда Туган телләр һәм халыклар бердәмлеге елында үзара хезмәттәшлек, милли чаралар үткәрү, мәктәпләрдә татар телен укуту мәсьәләләре күтәрелде.

Очрашуны Ульяновск өлкәсе татар милли-мәдәни автономиясе рәисе, «Татарстан – Яңа гасыр» телевидениесенең Ульяновскидагы корпункты жигәкчесе Рәмис Сафин алып барды.

ЮБИЛЕЙЛАР

Арчадагы «Казан арты» музееда Татарстанның халык язучысы Мөхәммәт Мәһдиевнең тууына 90 ел тулуга багышланган әдәби кичә үткәрелде. Анда район хакимияте вәкилләре, укытучылар, Арча педагогия көллияте студентлары, музей хезмәткәрләре, Казанбаш мәктәбе укучылары катнашты. Кичәгә Казаннан М.Мәһдиевнең кызы, тәржемәче, прозаик, ТР Фәннәр академиясенең фәнни-оештыру бүлегә мөдире

Гәүһәрия Хәсәнова белән язучы-прозаик, «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакийф Нуриев кайткан иде.

Салих Сәйдәшев исемендәге дәүләт Зур концерт залында шагыйрь, популяр жырлар авторы, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Мансур Шиһаповның 80 яшьлегенә багышланган кичә булып узды. Анда бәйрәмдарны ТР Дәүләт Советының Мәгариф, мәдәният, фән һәм милли мәсьәләләр комитеты рәисе Айрат Зарипов, ТР мәдәният министры урынбасары Дамир Натфуллин, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, Бөтендөнья Татар конгрессы башкарма комитеты жигәкчесе урынбасары Илгиз Халиков котлады. Кичәне журналист, нәфис сүз остасы Илдар Кыямов алып барды.

ЯШЬ КАЛӘМ ИЯЛӘРЕНӘ – ШӘРИФ КАМАЛ ПРЕМИЯСЕ

Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгы, Татар әдәбияты тарихы музее һәм Шәриф Камал мемориаль фатиры (Татар китабы йорты) яшь язучылар өчен «Проза» һәм «Әдәби тәржемә» номинацияләрендә Шәриф Камал исемендәге әдәби премия булдырды.

Премия Шәриф Камалның әдәби мирасын популярлаштыру, прозаның кече жанрларында ижат итүче талантлы яшь авторларны барлау, әлеге жанрны үстерү, киң жәмәгәтчелек игътибарын әдәби процессның феноменына жәлеп итү, тәржемә мәктәбен активлаштыру максатыннан гәмәлгә куелды.

Эшләр 2020 елның 15 нче декабренә кадәр кабул ителде. «Проза» номинациясенә – 18 автордан, «Әдәби тәржемә» номинациясенә 33 автордан эш кабул ителде. Алар Шәриф Камал премиясе экспертлар комиссиясенә тапшырылды һәм укылды.

Быел Шәриф Камал премиясенә проза буенча – Алинә Хәбибуллина, тәржемә номинациясендә Азат Якупов ләек булды.

ТУКАЙ РАЙОНЫНДА ТАТАР ӘДӘБИЯТЫ КӨННӘРЕ

Казаннан унлап язучы (аларга Чаллыда яшәп ижат итүчеләр дә кушылды) Тукай районында дистәдән артык авылда булып, очрашулар үткәрделәр. Төп әдәби кичә Чаллыдагы «Энергетик» Мәдәният сараенда узды. Чарада Фәннур Сафин исемендәге әдәби премия тапшырылды. Быел бу бүләккә Чаллы каласында яшәп ижат итүче шагыйрьләр Галиәхмәт Шаһи белән Рәзинә Сәетгәрәева ләек булды. Премияне Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов белән Тукай районы башлыгы Фаил Камаев тапшырды.

Сәхифәне Вакийф НУРИЕВ әзерләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

Слово главного редактора Р.ГАЛИУЛЛИНА.

«Проза и поэзия»: киноман Р.БАТУЛЛЫ «Великий мор»,
роман Р.ШАЙДУЛЛИНОЙ-МУРАТ «Воспоминания старой черёмухи»,
повесть Р.КУРБАН «Проклятие»;
стихи И.ИКСАНОВОЙ, Ф.ЗАМАЛЕТДИНОВОЙ, Г.ГАЙНУТДИНОВОЙ.
«Из литературы родственных народов»: Ю.СЕМЕНДЕР. «Смастерил лук
из ветки черёмухи».

«Свет далёких огней»: рассказ А.ЗАКИЕВА «Мельница»,
статья Р.СУЛЕЙМАНОВА «Мир, в котором живёт Айдар».

«Литературное наследие»: стихи Б.ШАХИДИ;
трагическая поэма А.ГАФФАРА «Неотступающая река».
«Бесценные голоса»: посвящается 120-летию Х.Такташа и 120-летию Г.Баширова.
Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.

«Литературная критика»: статья З.МАНСУРОВА.

«Современник»: статья Л.НАСИХОВОЙ.

Из фотоархива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: Новогодние огни Старо-Татарской слободы г.Казани.

Фото И.Мухамедиярова; поэт Мунир Вафин (г.Уфа).

IN THIS ISSUE:

The word of the Chief editor R.GALIULLIN.

«Prose and poetry»: cinematographic novel by R.Batulla «Great pestilence»,
novel by R.Shaidullina-Murat «Memories of an old bird cherry»,
novel by R.Korban «The Curse»;
poems by I.Iksanova, F.Zamaletdinova, G.Gainetdinova.
«From the literature of related peoples»: Yu.Semender «Made a bow from a bird cherry branch».
«The light of distant fires»: story by A.Zakiev «The mill», article by R.Suleymanov «The world
Aydar lives in».

«Literary heritage»: poems by B.Shahidi;
tragic poem by A. Ghaffar «The Persistent river».

«Priceless voices»: dedicated to the 120th anniversary of H.Taktash and the 120th anniversary
of G.Bashirov.

The heading is conducted by N.Akmal.

«Literary criticism»: article by Z.Mansurov

«Sovremennik»: article by L.Nasikhova.

From the magazine archive.

Diary of social and cultural life.

On our covers: New year's lights of the Old Tatar settlement of Kazan.

Photo by I.Mukhamediyarov; poet Munir Vafin (Ufa).

Тышыктагы сурәтләр

Тышыкның беренче битендә: Казанның Иске Татар бистәсендә яңа ел бизәкләре.
И.Мөхәмәдияров фотосы.

Тышыкның дүртенче битендә: шагыйрь Мөнир Вафин (Уфа шәһәре).